

ADALÉKOK A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG MEGSZÁLLÓ ALAKULATAINAK TEVÉKENYSÉGÉRŐL A KELETI HADMŰVELETI TERÜLETEN

(Rejmentarovka, 1941. december 21.)

A magyar királyi honvédség alakulatai tevékenységük jelentős részét a második világháború alatt irreguláris csapatok ellen folytatták. 1941 novemberétől egészen a háború végéig az arcvonalmögötti ukrán, belorusz, lengyel, majd szlovák területeken közlekedési útvonalak biztosítását látták el, vagyis igyekeztek ezeket védelmezni a keleti hadműveleti terület kisebb-nagyobb partizáncsoportjainak váratlan támadásaitól. 1943 nyarán már kilenc magyar könnyű hadosztály látott el megszálló feladatokat javarészt a brjanszki erdőséghez közeli fontosabb szállítási útvonalak mentén. Ezen kontingensben egy-két gyalogzászlóaljjal, gyalogezred-parancsnoksággal, ezredközvetlen csapattestekkel és tüzér ütegekkel a honvédség valamennyi hadteste képviseltette magát.

A német és a magyar politikai és katonai vezetés 1941. szeptember 7. és 10. közötti tárgyalásai, majd Szombathelyi Ferenc¹ altábornagynak, a Honvéd Vezérkar főnökének október végén Németországban folytatott megbeszélései következményeképpen az ukrán hadműveletekben részt vett, s igen leharcolt gyorshadtest hazahozatala ellentételként október végétől négy, majd további két (ebből csak egy került ki) gyalogdandárt kellett megszálló feladatok ellátásra ukrán területre kiküldeni. A gyorshadtest megfogtakozott alakulatai még a Donyec felé tartottak, amikor a Honvéd Vezérkar főnöke szeptember 24-én kiadta legelső parancsát, miszerint az eddig területbiztosítást végző Kárpát-csoportot a „Magyar megszálló csoport” fogja felváltani.

A magyar hadvezetésnek rövid idő állt rendelkezésére, hogy e csökkentett harcértékű alakulatokat felállítsa. Hadrendjük kialakításakor arra törekedtek, hogy szervezésük egyenletesen érintse valamennyi hadtestet, de az otthonmaradó seregtestek ne veszítsenek lényegesen ütközésségükből. A dandárok (1942. február 17-étől könnyű hadosztályok) ennél fogva az ország különböző területeiről származó ezredekben és zászlóaljakkal szerveződtek. Személyi állományuk a sorállományon kívül nagyobb részben idősebb korosztálybeli, ún. póttartalékosokból, a visszatért területek magyarajkú átképzett hadköteleseiből, illetve hiányosan kiképzett nemzetiségi (ruszin, román) legénységből állt. Hadrendjüket várható feladataik tekintetbevételével alakították ki. Ezen feladatok ellátásához nem feltétlenül szükséges fegyvernemeket – mint például a tüzérséget – kezdetben be sem állítottak kötelékeikbe. A magyar megszálló alakulatok elsődleges feladata a

¹ Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. május 17. – Újvidék, 1946. november 4.) altábornagy, 1941. november 1-jétől vezérezredes. 1941. szeptember 6-tól 1944. április 19-ig a Honvéd Vezérkar főnöke. Azon katonapolitika képviselője volt, amely a bizonytalan kimenetelű háború végére az ország területi épségének és belső rendjének megóvása érdekében a honvédség minél intaktabb megőrzését tűzte ki célul. A Budapesti Népbíróság 1946. március 30-án 10 évre, majd május 22-én életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte. Magyarországi elítélése ellenére kiadták Jugoszláviának, ahol az újvidéki eseményeknél betöltött szerepe miatt, mint háborús bűnöst halálra ítélték és kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság – perújrafelvételét követően – 1993-ban a magyar ítéletet hatályon kívül helyezte és az ellene emelt vádak alól felmentette. *Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.* Budapest 2003. 331–332. o.

szállítási útvonalak, vasutak, hidak, objektumok biztosítása és a katonai közigazgatási feladatok ellátása volt. A német parancsnokságok azonban, ha a hadműveletekben törés keletkezett, harcoló, réstömő alakulatokként is gátlástalanul bevetették ezen csapatokat.

Miután Olgyay Károly² vezérőrnagy, mint a Magyar megszálló csoport parancsnoka október 7-én átvette a parancsnokságot a Kárpát-csoport parancsnokságától, megindult az addig megszálló feladatokat ellátó magyar alakulatok felváltása. A keleti hadszíntér katasztrofális vasúti szállítási helyzetére való tekintettel 1941. október közepén egyelőre csak a 121. és a 124. gyalogdandár került ki a németek által megszállt Lengyel Főkományszóság és az elfoglalt ukrán területekre, és váltotta fel az 1. hegyi és a 8. határvadász dandárt. A német hadsereg előrenyomulása, illetve utánpótlási körzetének keleti irányú további kiterjedése miatt azonban rövidesen szükségessé vált a 105. és a 108. gyalogdandár kiszállítása is. Az ezeket követő 102. és a 111. gyalogdandárok közül – a nagyarányú német csapatszállítások miatt zsúfolt kevés vasúti közlekedési útvonalakra való tekintettel – csak az előbbi seregtest került ki december folyamán a keleti hadműveleti területre.³

A partizánháború sajátosságai a keleti hadműveleti területen

A téli védőállásaikba visszahúzódott német hadseregek elleni szovjet támadó hadműveletek megindításával egyidejűleg megszűnt a viszonylagos nyugalom a megszállt területeken. A partizánmozgalom elsősorban azokon a vidékeken lángolt fel, amelyek a támadó szovjet haderővel szemben álló német és szövetséges seregtestek hátában feküdtek.

A második világháború idején aktivizálódott szovjet partizánszervezet részben a megszállt terület ellenséges birtokbavétele előtt épült ki. A német hadsereg nagyarányú területfoglalását követően súlya és szerepe megnövekedett, egyrészt az 1941 nyarán szétvert, de meg nem semmisített szovjet alakulatok állományát, másrészt a polgári lakosságot is alkalmi partizánszolgálatra vették igénybe, illetve kényszerítették az e célra kijelölt és kiképzett vezetők. A partizáncsoportok ereje és összetétele a feladat, a terep és az egyéni lehetőségek szerint változó volt. Miután a legnagyobb mozgási lehetőségük a kisebb csoportoknak volt, ezért leginkább több 70-100 fős egységek alakultak. A szovjet partizánok egyéni fegyvere általában az ismétlő puska volt, járőreik viszont golyószóróval, gránátvetővel, géppisztollyal, kézigránáttal és egyéb gyújtó-robbanó anyagokkal is rendelkeztek. A nagyobb csoportjaikat a fentieken kívül géppuskával, aknavetővel és tüzéségi lövegekkel is megerősítették, s távbeszélő berendezéssel, rádióval és világító pisztollyal is ellátták. Mivel nem egységes eredetű fegyverzettel rendelkeztek, a lőszer-utánpótlás tekintetében gyakran küzdöttek nehézségekkel. Tagjaik általában polgári öltözetet viseltek, de gyakran használták a saját vagy az ellenséges hadsereg ruházatát is. Ellátásukat általában helyi beszerzéssel oldották meg, fegyver- és lőszerutánpótlásuk pedig rejtett raktáraikból, illetve légi úton, ejtőernyős szállítással a hátszorból történt. Az

² Olgyay Károly (Alsókomána, 1887. december 17. – Cleveland, 1956. május 20.) vezérőrnagy, 1942. április 1-jétől altábornagy. 1941. október 2. és 1942. február 10. között a Magyar Megszálló Csoport, ezt követően május 26-ig a magyar Keleti Megszálló Csoport parancsnoka volt a megszállt ukrán területen. *Szakály*: i. m. 259–260. o.

³ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) M. kir. Megszálló Csoport. 2. doboz. (Magyar megszálló csapatok a partizánok ellen. /1941. X. 30. – 1942. IV. 30.)

egyes csoportok zsákmányolt és harácsolt lovakkal és fogatolt járművekkel, kerékpárokkal, esetenként gépjárművekkel, télen sílécekkel, hótalpakkal és szánokkal tették magukat mozgékonyá.

A kisebb-nagyobb partizáncsoportok feladatait és azok végrehajtását általában az egyes csoportok vezetői határozták meg, a legfelsőbb szovjet katonai vezetés csupán általános utasításokat adott számukra. Legfőbb harcmódjukat, a rajtaütést leginkább kisebb osztagok, szállító oszlopok, pihenőhelyek, parancsnokságok, repülőterek, illetve lőszer és élelmezési raktárak ellen alkalmazták. Feladataik sorába tartozott a vasútvonalak, közlekedési berendezések, távbeszélő vezetéket és építmények, illetve közüzemek rombolása, a mezőgazdasági és ipari termelőmunka megindulásának vagy folytonosságának zavarása és késleltetése, az ellenséges csapatokra és hadmozdulatokra vonatkozó hírek és adatok szerzése, valamint a helyi lakosság erkölcsi és szellemi befolyásolása is. A harcot többnyire olyan erdős és mocsaras területeken vették fel, melyeket jól ismertek. Harcuk lényegét a meglepés, a rövid közelharc, majd a gyors eltűnés jellemezte. Nélkülözhetetlen tényezője volt a fentiekén kívül a jó megfigyelés és felderítés, a gyors elhatározás és az ellenség tevékenységének, szokásának megfelelő feltérképezése, ismerete is.⁴

A partizánok állandó tartózkodási helyeikként mindig a legnehezebben járható, mocsaras, kiterjedt erdőségekkel borított és folyóvizektől átszegdelt területeket választották. Ezekről a helyekről indultak ki egyes osztagaik és csoportjaik, hogy feladataikat végrehajtsák. A községekben csupán kisebb-nagyobb csoportjaik törzsei települtek, amennyiben megszálló csapatok nem voltak közelükben, illetve nem kellett tartaniuk a helyi lakosság árulásától. A csoportok – biztonságuk érdekében – általában több táborhelyet alakítottak ki. Ezekben a táborhelyeken földkunyhókat építettek, melyeket álcázták, berendezték, illetve lőszerrel és élelemmel látták el. A táborozási területet tábori őrsők gyűrűje vette körül, melyeket folyóvizek vagy mocsaras helyek átjáróinál helyeztek el. Az ellenőrzésük alatt álló erdőségekben jól rejtett ösvényeket, télen sí- és szánutakat alakítottak ki, amelyeken gyors és tüzerős osztagaikkal hamar bekeríthették és oldalba vagy hátbá támadhatták az erdőbe benyomuló és nagy fáradtsággal előrehaladó megszálló csapatokat.⁵

A keleti hadművelleti területre kikerült s ott megszálló feladatokat ellátó magyar alakulatok sem elvonulásuk előtt, sem pedig a helyszínen nem részesültek külön partizánellenes gyakorlati kiképzésben. A partizáncsoportok megsemmisítésére, meglepetésszerű és egyben alattomos harcmódoruk elleni hatásos küzdelemhez leginkább tapasztalati úton nyerhettek eljárési módozatokat a csapatok. A partizánellenes hadviselés tapasztalatokon alapuló, javarészt preventív jellegű alkalmazási formáit az 1943/44-ben magyar megszálló seregtesteket irányító Bor Jenő altábornagy⁶ az alábbiakban foglalta össze memoárjában: „A felderítés mindennél fontosabb. Ezt odáig kell fejleszteni, hogy lehetőleg a partizánok között is legyenek kémeink. A községek civil lakossága azonban semmiképpen nem nélkülözhető a felderítésben. Ezek beszerzésére sem pénzt, sem fáradt-

⁴ HL Csapatanyagok, csapattestek. II. 1519. 22. doboz. 46/I. zászlóalj számnélküli iratok. (Írányelvek a partizánok leküzdésére. /105. gy. dd. I. b. 41. XI. 26.)

⁵ Schell Zoltán: Megszálló csapataink Ukrajnában. *Magyar Katonai Szemle*, 1942/5. 233–235. o.

⁶ Bor Jenő (Hajdúszoboszló, 1895. szeptember 8. – Washington D. C., 1979. november 30.) altábornagy. 1943. augusztus 10. és 1944. április 5. között a 12. könnyű hadosztály, ezt követően július 18-ig a II. tartalék hadtest parancsnoki teendőit látta el a megszállt ukrán, belorusz, majd lengyel területen. *Szakály*: i. m. 61. o.

ságot nem szabad kímélni. Partizáncsoportok csak áttekinthetetlen területeken, erdőkben, mocsaras területen, nagy városokban, nagy vizeken, hegységekben rejtőzködhetnek el, ahova nem jutnak el csapataink, vagy csak ritkán. Ezért e területek kijáratait kell állandóan szemmel tartani. A felderítésnek igen fontos eszköze a rádió-lehallgatás. Különösen áll ez a partizánok ellen. Az ő egyedüli gyors híradásuk útja a rádió. Mindent el kell követni, hogy adóik helyét megállapítsuk és a harcra hivatott csapattal azonnal közöljük.

A partizánoknak az ellátás, az élelem- és lőszerutánpótlás, a fegyverzet és emberanyag kiegészítés éppen olyan fontos a harcukhoz, mint a rendes hadseregnél. Az élelmet és az emberanyagot a környékből szerzik, toborozzák, a fegyverzet és lőszer azonban légi úton jut el hozzájuk és pedig éjszaka. Az éjszakai repülés feladata tehát a ledobó helyeket felderíteni, bombázni és a szállító gépeket lelőni. A leghatásosabb felderítési mód a harccal való felderítés, az állandó hajtóvadászat. [...] a csapatokat állandó mozgással több irányból kell alkalmazni.

Ha csupán arra szorítkozunk, hogy valamilyen területet, vagy utat, vasutat, műtárgyakat megvédjünk az orvtámadások (erőszakos megrohanás és robbantások) ellen, akkor sokkal több erőt kell alkalmaznunk, annyit, mintha támadólagosan lépnénk fel. Naponta más és más irányba bevetett, több kisebb, de jól felszerelt és bátran vezetett és koncentrikusan egymás felé mozgó vadászkülönmények lehetetlenné tehetik a partizánok nagyobb csoportokban való működését. Egyes kisebb csoportok elszigetelt merényletei ellen pedig főleg a felderítéssel egybekötött rendszertelen és sűrű járőrözés segít. A partizán éjjel dolgozik, így mi is. A nappal a pihenés ideje.

A tűzoltalom és tűzfegyelem minden ténykedésünk alkalmával a partizánok ellen elsőrendűen döntő tényező. Felderítetlen és biztosítatlan területre soha se lépünk tűzoltalom előzetes megszervezése nélkül (csapdák). [...] A partizánok ellen harcoló csapatot aknáknak felszedésében, illetve ártalmatlanná tételében gondosan ki kell képezni, mert – különösen a járőrözésben – feladataik nagyobb része ebből áll. [...] Az ellenséges aknákkal kapcsolatban fel kell készülni a legkülönbözőbb csapdákra és megtévesztésekre.”⁷

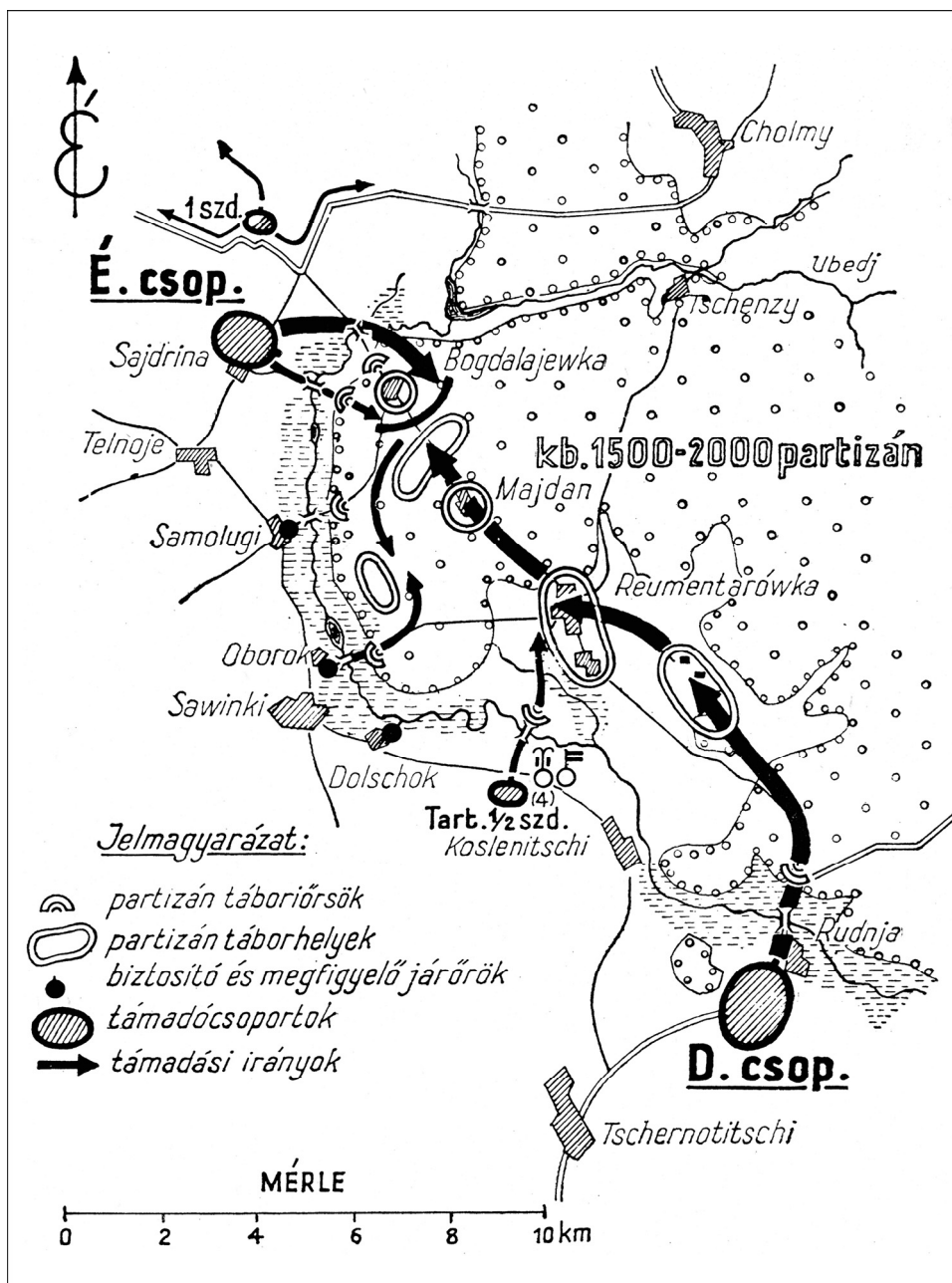
A magyar megszálló alakulatok közvetett partizánellenes tevékenységéhez tartozott a helyi lakosság – saját céljaikra történő – megnyerése is. A parancsnokságaik által kiadott egyes rendelkezésekben komoly súlyt fektettek a velük, illetve vezetőikkel való minél jobb együttműködés kialakítására. Tisztában voltak azzal, hogy a partizáncsoportok általi fenyegetettség egy ellenséges érzületű polgári lakossággal párosulva számukra komoly veszélyforrás lehet. Szigorúan büntették emiatt a helyi lakosság megkárosítását, jószágaik és terményeinek elrekvirálását, illetve a nők ellen elkövetett erőszakoskodásokat is.⁸

Rejmentarovka, 1941. december 21.

A keleti hadműveleti területen tevékenykedő magyar megszálló csapatok első jelentősebb összecsapását a partizánerekkel a 105. gyalogdandár 32/II., 46/III., illetve részben a 31/I. zászlóaljai vívták meg. A Karjukovka környékén aktivizálódott partizánmozgalom felszámolására irányuló vállalkozások november 29-én és 30-án kezdődtek el, ami-

⁷ HL Personalia. 147. doboz. *Bor Jenő*: A 12. könnyű hadosztály és a II. tartalék hadtest története. 2–3. o.

⁸ HL Csapatanyagok, csapattestek. II. 1519. 22. doboz. 46/III. zászlóalj számnélküli iratok. (Egyéni meggazdagodást célzó zsákmányolások megszüntetése. 362/105. gy. dd. I. a. 41. XII. 27.)

Rejmentarovka, 1941. december 21.

(Forrás: Magyar Katonai Szemle, 1942/5., 250. o.)

kor az említett településtől nyugatra és északnyugatra levő községeket a 105. gyalogdandár kisebb egységei körülzárták és átkutatták. December 5-én Nisovkánál már kisebb összetűzésre is sor került. Több partizán esett el, fegyverek, lőszer, robbanóanyag és egyéb felszerelés került a honvéd csapatok birtokába az összecsapás során. December 7-én és 8-án a partizánok Karjukovkától keletre a seregtest három tábori őrsét támadták meg, majd befészkelték magukat a községben levő gyár romjai közé, ahonnan csak két órás tűzharcot követően sikerült elűzni őket. December 11. és 15. között ismét Karjukovka, illetve a környéki települések (Naumovka, Szavinki, Szamolugi) voltak a kisebb összecsapások színterei, Brecs településnél pedig egy erdei partizánszállásra bukkantak a magyar felderítő csapatok. Miután megállapítást nyert, hogy Karjukovkától keletre jelentősebb partizáncsoport tartózkodik, a 105. gyalogdandár egy erősebb csoportot vont össze a felszámolásukra. Az Ubedj-patak mögött gyülekezett partizánerek elleni december 16-ai támadás Szamoluginál az ellenség kemény ellenállásába ütközött. A csoport parancsnoka – megállapítván, hogy jól felszerelt, túlerőben levő partizáncsappal áll szemben, amely a patak mögött széles kiterjedésű védőállásokban védekezik – beszüntette a támadást és visszavonta egységét Karjukovkára. Miután az eddig alkalmazott erők elégtelennek bizonyultak ahhoz, hogy a Karjukovkától keletre gyülekezett partizáncsoportot megsemmisítsék, a 105. könnyű hadosztály parancsnoksága december 17-én nagyobb erők összevonását rendelte el, s a tervezett vállalkozás végrehajtásának megszervezésével és irányításával a 32. gyalogezred parancsnokát⁹ bízta meg.¹⁰

A magyar megszálló csapatok partizánellenes tevékenységének első jelentősebb eseményéről, a rejmentarovkai vállalkozásról kevés és egymástól meglehetősen eltérő jellemző és szemléletű források állnak rendelkezésre. Fennmaradt a Magyar Megszálló Csoport parancsnokságának – a vállalkozásban részt vett 32. gyalogezred korabeli jelentésén alapuló – összefoglaló tájékoztatója, Schell Zoltán¹¹ ezredesnek a *Magyar Katonai Szemle* 1942/5. számában megjelent tanulmánya, aki írásának összeállításakor feltehetően szintén a korabeli hadiokmányokat dolgozta fel, valamint egy 1950–1951. évi koncepciók per anyaga, amely a 32/II. zászlóalj perbe fogott és súlyos büntetéssel sújtott zászlóaljpa-

⁹ Csibi Kálmán (Lugos, 1890. december 21. – Youngstown, 1956. szeptember 11.) ezredes, 1942. február 1-jétől vezérőrnagy. 1941. október 26-án a 32. gyalogezred parancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. 1942. október 20-án kettő hetes hátországi szabadságát követően rövid időre átvette a brjanszki erdőség területén állomásozó 108. könnyű hadosztály parancsnokságát. November 15-ével a hátorszáiban kinevezték a 11. könnyű hadosztály parancsnokává, majd 1943. szeptember 1-jével nyugállományba helyezték. A háború végén nyugaton maradt, majd az USA-ban telepedett le. *Szakály*: i. m. 72–73. o.

¹⁰ HL M. kir. Megszálló Csoport. 2. doboz. (Magyar megszálló csapatok a partizánok ellen. /1941. X. 30. – 1942. IV. 30.); *Schell Zoltán*: i. m. 246–248. o.

¹¹ Schell Zoltán (Kassa, 1895. július 4. – Thalham bei St. Georgen /Ausztria/, 1973. november 22.) huszárezredes. Mint az I/I. huszárosztály megbízott parancsnoka részt vett az erdélyi bevonulásban, majd az 1941. áprilisi délvidéki hadműveletben. Közben a törzstiszti tanfolyamon tanított, illetve 1941. október 1-jétől tartósan a VKF szabályzatszerkesztő osztályára vezényelték. 1942. április 20-án az 1. huszárezred parancsnokává nevezték ki, majd annak feloszlását követően, október 1-jétől Szabadkán a 2. huszárezred vezetését vette át. 1944. június 10-én ezen utóbbi alakulat élén vonult el a keleti hadműveleti területre. Június 25-én – Makay István vezérőrnagy hősi halála után – őt nevezték ki az 1. lovashadosztály lovasparancsnokául. A magyar lovasseregtest magyar területre történő visszatérését követően október 15. és november 15. között a Duna–Tisza közti harcokba bevetett 1. páncélosadosztály parancsnokságával bízták meg. Utolsó beosztásában – 1944. november 1-jei kinevezéssel – az 1. huszárhadosztály parancsnoki teendőit látta el. *Bene János–Szabó Péter*: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945. Budapest. 2006. 247–248. o.

rancsnokának, illetve néhány beosztott tisztjének és honvédjének irányított és kiero-
szolt tanúvallomásait tartalmazza. Míg az első kettő forrásból egy sikeres nagyszabású
partizánellenes vállalkozás lefolyását és vezérkari szintű elemzését ismerhetjük meg, ad-
dig a Rákosi-éra egyik legkeményebb időszakában lezajlott per iratanyagából, a gyanúsí-
tottak szinte ugyanazon szövegezésű vallomásaiból, kihallgatási jegyzőkönyveiből egy
kegyetlen tömegmészárlás képe tárul elénk. A meglevő forrásokból leginkább hitelesnek
csupán a vállalkozásban részt vett saját alakulatok, parancsnokaik, a helyszín megneve-
zése tűnik. A megtörtént események bemutatását illetően lényeges eltérések tapasztalha-
tók. A partizánok és a rejmentarovkai polgári lakosság cselekedeteiről, magatartásáról,
valós létszámáról és veszteségeiről, illetve a partizánoknak – a honvéd alakulatok által
fellelt és zsákmányolt – fegyverzeti és felszerelésbeli készleteiről többnyire egymástól
teljesen különböző adatok és leírások vallanak. Az eltérő körülmények és helyzetek kö-
zepette született forrásokból adódóan szembesülhetünk a partizánok és az ukrán polgári
lakosság szerepének és cselekedeteinek egybemosásával, illetve a vélt, vagy valós nega-
tív (szégyenletes) események valódi felelőseinek kideríthetetlenségével is.

A december 21-i rejmentarovkai vállalkozás célja – mint ahogy a különböző források
is bizonyítják – a Rejmentarovkán és Bogdanovkán, illetve e településektől közvetlenül
keletre levő erdőségben tartózkodó, 1500-1600 főre becsült partizáncsoport megtámadá-
sa és megsemmisítése volt. A partizánok táborhelyeinek felderítésében leginkább a helyi
ukrán milícia segített a honvéd csapatoknak, jóllehet a Davgaja Grednyánál és
Rejmentarovka szélein előretolt és megerősített állásaiban berendezkedett partizánegy-
ségről a Mena településre kikülönített 32/6. puskásszázad is jelentést tett a zászlóaljpa-
rancsnokságának. A további felderítés azt is megállapította, hogy a partizánok zömét az
ukrán 4. hadtest katonái alkotják, akik a német csapatok előrenyomulása után Orlov (má-
sutt Orlenko) vezérőrnagy parancsnoksága alatt partizánharcra visszamaradtak, és ko-
moly híradóhálózatot építettek ki a környék egyéb irreguláris egységeivel. E felderített
ellenséges csoporton a 32. gyalogezred parancsnokságának elképzelése szerint két irány-
ból, súllyal délkelet felől terveztek rajta ütni.

A délkeleti irányból támadó csoport a 31/I. zászlóalj két puskásszázadával, egy-egy
ezredközvetlen aknavető, illetve gyújtópalackokkal felszerelt árkászszakasszal, valamint
négy légvédelmi gépágyúval támogatott 32/II. zászlóaljból állt, amely Szosznyicán gyü-
lekezve december 20-án jutott el Rudnyára, a támadás egyik megindulási terepszakaszá-
ra. E főcsoportnak először a Rejmentarovkától délkeletre levő partizántáborra, majd
Rejmentarovkára, onnan pedig Majdanra kellett támadnia és megsemmisítenie a partizá-
nokokat. Az egy-egy aknavető és huszárszakasszal megerősített 46/III. zászlóaljnak
Szajdrina település területéről előbb Bogdalajevkát kellett birtokba vennie, majd Maj-
danig előretörve bezárta volna a partizánok köré vont gyűrűt. A helyi ukrán milícia 300
fős (benne 80 lovas) csoportjára részben harcjárőri, részben biztosító, fogolygyűjtő és lö-
szerutánpótlást végző feladatokat bízta.

A felderített partizáncsoport felszámolására irányuló vállalkozás a korabeli, illetve
korabelinek mondható források alapján a következőképpen zajlott le. Mindkét csoport
december 21-én reggel 7 órakor indította meg támadását. Az egyes csapattestek végül
csak állományuk felével vettek részt a vállalkozásban, be nem vetett részeik biztosítás
céljából Karjukovkán, illetve Szosznyicán maradtak. A főcsoport átkelve az Ubedj-
patakon lendületesen tört előre a Rejmentarovkától délkeletre levő ellenséges tábor irá-

nyába, melyet 8 órára ért el. A partizánok zöme kitért a támadás elől, s a nyílt terepen Rejmentarovka irányába menekült. A légvédelmi gépágyúk tüze által már lángba borított község ellen a támadók 9 órakor indították meg rohamukat. Miután a Bedő Zsolt¹² főhadnagy és Berencsváry Gyula¹³ hadnagy vezette 32/II. zászlóaljbeli csapatrészek benyomultak Rejmentarovkába, a település birtokbavétele kemény helységárc árán déli 12 órára befejeződött. A harcok során a község teljesen megsemmisült, s lakosai közül is kevesen maradtak életben. Közben az észak felől előrenyomuló kisebb csoport arctámadása egy időre az Ubedj-patak vonalában megakadt, de a csoport átkarolást végrehajtó zömének kilenc órára sikerült Bogdalajevkát elfoglalnia.

A honvéd csapatok veszteségeit illetően tíz legénységi hősi halotról, 15-20 sebesült-ről és 25-30 fagyserültől emlékeztek meg e korabeli jelentések.¹⁴ A 32/II. zászlóalj állományából senki sem vesztette életét a december 21-i rejmentarovkai harcok során. Ezen utóbbi csapattest felvonulása közben viszont egy felderítő járőrének három honvédje december 19-én Szamolugi községnél a partizánokkal tűzharcba keveredve hősi halált halt.¹⁵ A támadó csoportok becslései alapján közel 900 partizán esett el a harcokban, illetve a 22-én délig folytatott üldözés során, a többinek sikerült északkeleti irányban, a környék erdőseibe elmenekülni. A foglyul ejtett 250-300 főnyi partizánt kihallgatásuk után kivégezték. A korabeli jelentéseken alapuló vezérkari összefoglalók – ezen nagyarányú ellenséges veszteségeken kívül – jelentős mennyiségű fegyver-, felszerelés és élelmiszerkészletekről tesznek említést, melyeket a partizánok elfoglalt táborhelyein s Rejmentarovka házaiban találtak a honvéd csapatok. Ezen dokumentumokban szó esik három vagonnyi (sic!) lőszerkészletről is, melyet a vállalkozást végrehajtó magyar alakulatok szállítási nehézségek miatt nem tudtak magukkal vinni, ezért a helyszínen megsemmisítették.

Az 1941. december 21-ei harccselekmény sikeres haditettnek történő beállítása nyomon követhető az abban jelentős szerepet játszó két törzstiszt magas kitüntetésre való felterjesztésében is. A 32. gyalogezred parancsnokát az alábbi indoklással terjesztették

¹² Bedő Zsolt (Budapest, 1911. december 5. – n. a.) főhadnagy, 1942. március 31-étől százados, 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj nehézfegyver (géppuskás) századának parancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. 1942. január 1-jével a budapesti Központ Testnevelési Intézet állományába helyezték, ahova a hadművelési területről való visszatérését követően, július folyamán vonult be. Újabb hadiszolgálatára 1944. szeptember 4-étől került sor, amikor megbízták a 12. tartalék hadosztály 48/III. zászlóaljának parancsnokságával. A későbbiek során – a magyarországi hadszíntéren – seregteste parancsnoksága I. b. (felderítő, hírszerző) osztályának vezetői teendőit vette át. További katonai szolgálatára és sorsára vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. A háború után nagy valószínűség szerint nem tért vissza Magyarországra. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár (a továbbiakban: HIM KI) Bedő Zsolt 3801. sz. tiszti okmánygyűjtő (a továbbiakban: ti. ogy.); HL Kitüntetési javaslatok (a továbbiakban: KJ) 25/a.;413/a.

¹³ Berencsváry Gyula (Budapest, 1917. szeptember 14. – Veszeloje, 1942. február 28.) hadnagy, 1942. április 1-jétől post mortem főhadnagy. 1941. október 26-án a 32/6. puskásszázd parancsnokaként elvonult a megszállt ukrán területre. 1942. február 28-án Veszelojénél a partizánok ellen vívott küzdelemben mellkaslövés következtében hősi halált halt. A németekkel és olaszokkal közös nyezni hősitemetőben temették el. *Bús János-Szabó Péter*: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Budapest, 1999. 372. o.; HL KJ 30/a.

¹⁴ HL Vezérkar főnöke (a továbbiakban: VKF) 1. oszt. Napi helyzetjelentések (a továbbiakban: NHJ.) 1941. 12. 23. 1136–1137. o. (Partizánharcokról jelentés. Megsz. Cso. pság. 622/I. a. 41. XII. 22. 3801./5./M.1.vkf.); M. kir. Megszálló Csoport. 2. doboz. (Magyar megszálló csapatok a partizánok ellen. /1941. X. 30. – 1942. IV. 30.); *Schell Zoltán*: i. m. 251–253. o.

¹⁵ HIM KI Adatbázis.

fel a Magyar Érdemrend tisztikeresztjére: „1941. december 17–25-ig a Rejmentarovkánál védelemre berendezkedett többszörös túlerőben levő ellenséget, továbbá annak táborhelyeit, lőszer- és élelmiszerkészleteit ezrede zömével és egy megerősített zászlóaljjal megsemmisítette. A felderítést és támadást személyes, bátor szemrevételezés alapján készítette elő. Előnyomuló zömét kiemelkedően vitéz magatartásával úgy vezette, hogy küzdői feladatukat a legkisebb veszteséggel, tökéletesen megoldották.”¹⁶ A vállalkozást végrehajtó 32/II. zászlóalj parancsnokának, Töttösy Aladár¹⁷ alezredesnek kitüntetési javaslatát a következőket tartalmazza: „1941. december 21-én Rejmentarovkánál megerősített zászlóalját a védelemre berendezkedett ellenség ellen igen nehéz terepen, körülményes előrelátással vezette támadásra. A rohamnál küzdőit kimagasló bátorsággal személyesen vezette és ezzel lehetővé tette, hogy ezredparancsnokának az ellenség megsemmisítésére irányuló terve teljes sikerrel járt.”¹⁸

A Rejmentarovkán történeteket ismertető csekély korabeli forrás adatai közül leginkább a közel 900 fős partizánvesztesség igényel magyarázatot. A partizáncsapatok sajátos harcmódorát és hatásos fegyverekkel való megfelelő ellátottságát tekintve nehezen feltételezhető e nagyarányú veszteséget. A valós veszteségekbe valószínűleg a helység harcok során életüket vesztett rejmentarovkai polgári lakosok száma is belefoglaltatik, hiszen ha valamennyi életét vesztett helyi polgár partizán lett volna, a magyar csapatok feltehetően nagyobb veszteségek árán érthették volna el ezt az eredményt.¹⁹ A brjanszki erdőség partizáncsoportjai általában igen rugalmas harcmódort alkalmaztak. Az ellenük irányuló nagyobb szabású vállalkozások elől több ízben sikerrel tértek ki, s a nyílt harcot elkerülve az erdős-mocsaras területen vívott csaták mesterei voltak. Helyismeretük birtokában leginkább a váratlan rajtaütéseket, a lesből történő összecsapásokat szorgalmazták. Felderítésük is jól működhetett, a helyi lakosságtól és miliciától, valamint a magyar megszálló alakulatok alárendeltségében tevékenykedő munkaszolgálatos századok állományából beszervezett informátorai által javarészt időben értesülhettek az ellenük tervezett akciókról. Feltehetően ez esetben sem lehetett másképpen. Nem valószínű, hogy a rejmentarovkai helység harcban tömegesen vettek volna részt a környék partizánerei.

¹⁶ HL KJ 25/a.

¹⁷ Töttösy Aladár (Németi, 1889. május 14. – Budapest, 1951. október 2.) 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj parancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. Miután 1942. december 5-én a hadművelleti területéről visszatért, a Buda környéki járás leventeparancsnokává nevezték ki. 1943. november 1-jével nyugállományba helyezték, de beosztását továbbra is ellátta. 1944. december elején 250-300 leventével a Dunántúlra települt ki, majd 1945 januárjában Szencen a német véderő-parancsnokság megbízottjának, Lóskay Ferenc vezérőrnagynak adta át csoportját. 1945. május 1-jén a bajorországi Rossbachban amerikai hadifogságba esett, ahonnan 1946 januárjában tért vissza. A polgári életben alkalmi munkásként próbált meg elhelyezkedni. 1950. október 26-án Hernád községben „a Szovjetunióban elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények gyanúja miatt” az ÁVH őrizetbe vette. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. május 7-én kelt Kb. IX. 0172/1950. számú ítéletével, illetve a Katonai Főtörvényszék 1951. augusztus 31-én kelt és jogerőre emelkedett végzésével „folytatólagosan elkövetett háborús bűntett” miatt kötél általi halálbüntetésre, lefokozásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte. A halálbüntetést 1951. október 2-án végrehajtották. Az ítélet – hozzátartozói kérelmeire történő – semmissé nyilvánítását a Legfelsőbb Bíróság az 1990. évi XXVI. törvény rendelkezései alapján 1992. február 25-én a megtagadta. HL Felülvizsgálati iratok 506. doboz. 1-26.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. (továbbiakban: ÁSZTL) Töttösy Aladár és társai V-73166; HL Budapesti Katonai Bíróság (a továbbiakban: BKB). Töttösy Aladár, Kövesy Jenő – 0172/1950.

¹⁸ HL KJ 25/a.

¹⁹ A Rejmentarovka községben felállított, jelenleg is meglevő második világháborús emlékművön 114 helyi lakos nevét tüntették fel, akiket – az emlékmű felirata szerint – a faluba bevonuló magyar csapatok lőttek agyon. *Ungváry Krisztián*: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004. 135. o.

A rejmentarovkai eset „utóéletét” egy 1950–1951-ben lefolytatott koncepció per képezi. A 32/II. zászlóalj tisztikarának néhány tagját az Államvédelmi Hatóság egy 1950. január 4-ei „állampolgári bejelentés” alapján vette őrizetbe. E bejelentés megvizsgálását követően „szovjet polgárok megkínzásában és kivégzésében” való részvétel gyanújával előbb, október 17-én a zászlóaljsegédtiszt teendőket ellátó, s az események idején továbbbszolgáló zászlósi rendfokozatú Kövesy Jenő,²⁰ utána a zászlóalj parancsnoka, majd többek között a zászlóaljparancsnokságra beosztott Horváth János András²¹ és Hückl Jenő²² tartalékos zászlósok kerültek az Államvédelmi Hatóság őrizetébe. Az 1941. december 21-ei események csak a kihallgatások során keltették fel a hatóság figyelmét, és a

²⁰ Kövesy Jenő (Budapest, 1915. október 27. – Balatonfüred, 1969. június 3.) továbbbszolgáló zászlós, 1942. november 1-jétől hivatásos hadnagy. 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj segédtisztjeként vonult el a megszállt ukrán területre. Miután 1942 októberében a hadművelleti területéről visszatért, századparancsnokként az 1. gyalogezredhez helyezték át. November 1-jével hadnagyként felvették a honvédség hivatásos tiszti állományába. 1943 márciusától Várpalotán, a 201. önálló tanzászlóalj segédtisztjeként teljesített szolgálatot. 1944 szeptemberétől Csongrád környékén alakulatával részt vett a magyarországi védelmi harcokban. Október 4-én Szabadszállásnál szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1947. július 21-én tért vissza. Hazatérése után „Igazoltnak” jelentették ki, és mint létszámfeletti állományba tartozót, illetményben részesítették. 1947 novemberében B-listázás folytán elbocsátották a honvédség kötelékéből. 1950. október 17-én „a Szovjetunióban elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények gyanúja miatt” az ÁVH letartóztatta. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. május 7-én a nyilvánosság kizárásával megtartott főtárgyalásán „folytatólagosan elkövetett háborús bűntettben” bűnösnek találta és Kb. IX. 0172/1950. számú határozatával kötél általi halálra ítélte. A fellebbezés augusztus 31-i elutasítását követően Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Honvédelmi Miniszter előterjesztésére 1951. szeptember 11-én M. N. E. T. 321/1951. számú határozatával a fenti ítéletet megváltoztatta és kegyelemből életfogytiglani börtönre mérsékelte. Többszöri hozzátartozói kérelemre a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának a részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonsági őrizet megszüntetéséről szóló 1960. évi 10. számú törvényerejű rendelete 2. paragrafusa alapján mentesült a szabadságvesztés-büntetés további végrehajtása alól, mert a kiszabott büntetésből tíz évet már kitöltött. Ennek értelmében 1961. május 8-án szabadult Márianosztráról. ÁSZTL Töttösy Aladár és társai V-73166. (Kövesy Jenő 1950. október 18-i kihallgatási jegyzőkönyve.); HL BKB Töttösy Aladár, Kövesy Jenő – 0172/1950.

²¹ Horváth János András (Budapest, 1918. február 3. – n. a.) tartalékos zászlós, 1944. január 1-jével tartalékos hadnagy. 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj 4. puskásszázadának szakaszparancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. December elején megbízták az ezred csapatcsendőri tiszti teendők ellátásával. Miután 1942. június elején visszatért a hadművelleti területéről, két hónap múlva leszerelték. Ezt követően mint tisztviselő a Nemzeti Banknál helyezkedett el, s katonai szolgálattételre már nem hívták be. Hadifogságban nem volt. 1950. november 4-én „a Szovjetunióban elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények gyanúja miatt” ezúttal az ÁVH tartóztatta le. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. január 30-i nyilvános főtárgyalásán „folytatólagosan elkövetett háborús és népellenes” bűntettben Kb. XI. 1922/1950/20. számú ítéletével 15 évi börtönre ítélte. A Katonai Főtörvényszék ezen ítéletet az 1951. szeptember 11-én kelt II. 360/1951. számú ítéletével életfogytig tartó börtönre súlyosbította és emelte jogerőre. Az 1956-os forradalom alatt kiszabadult, távozott az országból, s az USA-ban telepedett le. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1990. augusztus 21-én hozott határozatával a bűnösség megállapítása és a büntetés kiszabása miatt törvénysértőnek talált ítéletet határon kívül helyezte. ÁSZTL Töttösy Aladár és társai V-73166. (Horváth János András 1950. november 9-i kihallgatási jegyzőkönyve.)

²² Hückl Jenő (Budapest, 1917. január 16. – n. a.) tartalékos zászlós, 1944. január 1-jével tartalékos hadnagy. 1941. október 26-án a 32/II. zászlóalj vonatparancsnokaként vonult el a megszállt ukrán területre. Miután 1942. október 8-án a hadművelleti területéről visszatért, rövidesen leszerelték. 1943 februárjában ismét szolgálattételre kellett bevonulnia, s októberig a 2/II. zászlóalj pesthidegkúti pótkeret-parancsnokságán irodai szolgálatot látott el. 1944. szeptember 23-án Pesthidegkútra hívták be, majd Várpalotára, a 201. önálló tanzászlóaljhoz vezényelték. Alakulatával részt vett a Duna–Tisza közén folytatott védelmi harcokban. Jászberényben egy légítámadás következtében jobb lábát elveszítette. December 14-én egy kórházvonattal németországi területre szállították, ahonnan 1945. szeptember 25-én tért vissza. 1950. november 17-én „a Szovjetunióban elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények gyanúja miatt” az ÁVH letartóztatta és Budapesti Katonai Törvényszék 1951. január 30-i nyilvános főtárgyalásán háborús bűntettben Kb. VIII./113.-1951./17. számú határozatával 6 év börtönre ítélte. 1956-ban elhagyta az országot. ÁSZTL Töttösy Aladár és társai V-73166. (Hückl Jenő 1950. november 21-i kihallgatási jegyzőkönyve.); HIM KI Hückl Jenő 43884. sz. ti. egy.

partizánnak vélt „békés szovjet polgárok” megkínzásának és kivégzésének teljes, minden részletre kiterjedő felderítése mindvégig nagyobb súllyal esett latba.

A fennmaradt periratok alapján megállapítható, hogy az őrizetbe vett és meggyanúsított 32/II. zászlóaljbeli tisztek kizárólag az Államvédelmi Hatóságnál történt kihallgatásukkor tettek teljes értékű „beismerő” vallomást. Ezek tartalmából, a jellegzetes megfogalmazásokból, a különböző jegyzőkönyvekben megtalálható szó szerinti fordulatokból, amelyekben a kihallgatottak meggyőződéses fasiszta mivoltukat hangsúlyozták, nyilvánvaló, hogy e gyanúsítottai vallomások fenyegetés és kényszer hatására születtek. Az eljáró bíróság a későbbiekben kizárólag ezen, a főtárgyaláson visszavont nyomozati vallomásokra támaszkodva állapította meg a tényállást, melyet egyéb bizonyítékok nem támasztottak alá.²³

A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. január 30-ai és május 7-i főtárgyalásán elítélt egykori 32/II. zászlóaljbeli tisztek tanúkihallgatási jegyzőkönyvei számos – a korabeli hadiokmányok és egyéb iratoktól eltérő – tényleírást, adatot tartalmaznak. Töttősy Aladár alezredes, zászlóaljparancsnok és segédtisztje, Kövesy Jenő továbbszolgálgó zászlós „irányított” vallomásai alapján, amikor a partizánok kitértek a honvéd csapatok támadása elől és visszavonultak az erdőségekbe – a felettes parancsnokságokhoz elküldendő és egy sikeres vállalkozásról szóló jelentés érdekében –, a légvédelmi gépágyúk és az aknavető szakasz parancsra foszforos gyújtólövedékeivel felgyújtotta Rejmentarovkát, s a Bedő Zsolt főhadnagy és Berencsváry Gyula hadnagy vezette küzdő részlegek szintén felettes utasításra megtorlasként felkoncolták a falu 200-250 fős lakosságát. Mindezen parancsok kiadását Töttősy alezredes az 1950. október 31-ei kihallgatásakor „magára vállalta”, s alábbiakat „fűzte” hozzá: „A falu felgyújtását és a vérengzést pedig úgy állítottam be, hogy ez azért volt szükséges, mert az egész falu egy partizánfészek volt.”²⁴ A 32/II. zászlóalj egykori parancsnoka a per 1951. május 7-ei zárt főtárgyalásán korábbi állításait visszavonta, s felettesét, Csibi Kálmán ezredest nevezte meg a kiadott parancsok elrendelőjének. Ezen utolsó vallomásában a többek között az alábbiakról tett említést: „Eredetileg ezzel a támadással az én zászlóaljamat akarták megbízni, de a támadás előtti napokban lefolytatott felderítések szerint a községben kb. 600 partizán tartózkodott és ezek ellen lefolytatandó támadásra gyengének éreztem magam. Ezt jelentettem Csiby Kálmán ezredesnek, aki Nyezsinsből erősítést hozott magával és embereit a támadás előtt felszerelte benzines palackokkal, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy a falut felgyújtatja. Hogy a község ellen megindított támadás során a küzdő részleg ütközött-e ellentámadásba, arról nem tudok, mert én a küzdővonal mögött kb. 300 méterre hátul voltam. Egységem katonái között sebesülés nem történt.”²⁵ Kövesy Jenő továbbszolgálgó zászlós, zászlóaljsegédtiszt szinte mindvégig – beleértve az 1951. május 7-ei zárt főtárgyaláson elmondottakat is – a 32. gyalogezred parancsnokát tartotta „rejmentarovkai vérengzés” legfőbb felelősének. Szerinte – ahogy ezt a tárgyaláson fel nem használt csekély korabeli dokumentummal is igazolni lehetett volna – az egész vállalkozás megtervezője és veze-

²³ ÁSZTL Töttősy Aladár és társai V-73166; HL Budapesti Katonai Bíróság (továbbiakban: BKB) Töttősy Aladár 0172/1950.

²⁴ ÁSZTL Töttősy Aladár és társai V-73166. (Töttősy Aladár 1950. október 31-i kihallgatási jegyzőkönyve.)

²⁵ HL BKB Töttősy Aladár 0172/1950.

tője Csibi ezredes volt, s zászlóaljparancsnoka a támadás során az összes utasítást tőle kapta. Egyedül az Államvédelmi Hatóság előtti 1950. november 4-ei gyanúsított kihallgatásakor „tért el” ettől, vagyis zászlóaljparancsnokának alábbi „beismerő” vallomása került be szinte szó szerint a vele felvett jegyzőkönyvbe is: „A partizánok – látván a többszörös túlerőt és a bekerítés veszélyét – visszavonultak a brjanszki erdőbe. Töttösy ekkor dühében, hogy a partizánokat nem tudta megsemmisíteni, és hogy valamit az ezredparancsnoknak jelenteni tudjon, parancsot adott a gépágyús századnak és aknavető-sőknek, hogy kezdjék meg Rejmentarovka ellen a tüzelést. Ekkor már a faluban egyetlen egy partizán sem tartózkodott. Töttösy ennek ellenére a falut gyújtólövedékekkel kezdte meg lövetni. Kb. három órán keresztül lőtték a gépágyúk és aknavetők Rejmentarovkát. A gyújtólövedékek eredményeképpen Rejmentarovka felgyulladt. Töttösy ekkor parancsot adott a zászlóaljnak, hogy támadják meg a községet és lakosságát koncolják fel. A zászlóalj a falut rohammal támadta meg és kb. 250-300 embert, tehát a falu egész lakosságát legyilkolták.”²⁶

A rejmentarovkai lakosság körében feltételezetten elkövetett sajnálatos eseményekre nehéz indokot, vagy magyarázatot találni. Némi támpontot nyújthatna, amennyiben hitelt érdemlő források tanuskodnának arról, hogy a kis ukrán település elleni támadásban részt vett magyar zászlóaljakat korábban atrocitások érték volna, illetve hogy partizánok minden tekintetben a helyi lakosság támogatását élvezték. Ilyen tartalmú korabeli dokumentumok azonban nem kerültek elő. A keleti hadműveleti területen zajló partizánháború a szomorú esemény idején még viszonylag csendesebb mederben folyt, a következő években durvult el és vált kegyetlenné valójában.

Péter Szabó

CONTRIBUTIONS TO THE OPERATIONS OF THE OCCUPATION UNITS OF THE
ROYAL HUNGARIAN ARMY IN THE EASTERN OPERATION AREA

(Rejmentarovka, 21 December 1941)

Summary

The units of the Royal Hungarian Army launched a great part of their operations against irregular troops during World War II. From November 1941 up until the end of the war, they protected and supported routes, quarters, headquarters, major facilities behind the front in Ukrainian, Belarussian, Polish, then Slovak territories; and they tried to defend these from the

²⁶ ÁSZTL Töttösy Aladár és társai. V-73166. (Kövesy Jenő 1950. november 4-ei kihallgatási jegyzőkönyve.)

surprise attacks of smaller or bigger guerilla groups of the eastern operation area. In summer 1943, there were already nine Hungarian light divisions doing occupation tasks, mainly along the most important transportation routes near Bryansk forest.

There were no major fights with considerable losses between the Hungarian units and the different smaller or bigger guerilla groups, only the engagement and the surprise raids in Bryansk forest in 1942/43. The guerilla groups on the other hand frequently sabotaged railway routes, they brutally tortured and killed the captured German and Hungarian soldiers, trying to provoke a counter-reaction, so that the occupation units would capture and execute more and more hostages from among the local population; turning this way the people's disposition and attitude clearly against the occupation units, and gaining their actual support in their operations. The daily situation reports and punitive measures of the Hungarian army and unit headquarters lead us to the conclusion that the guerillas' expectations came true from time to time.

It is hard to find a reason or an explanation for the events that supposedly happened with the inhabitants of Reimentarovka on 21 December 1941. Some proof would present itself, if authentic sources testified that the Hungarian battalions that took part in the attack against the small Ukrainian village had previously suffered atrocities; and that the guerillas had the all-round support of the locals. Nevertheless, contemporary documents with such context have not been found. The guerilla war in the eastern operation area went on at a relatively quiter pace during this sad incident, degenerating and turning really cruel the next years.

Péter Szabó

CONTRIBUTIONS AUX ACTIONS DES UNITES D'OCCUPATION DE L'ARMEE ROYALE
HONGROISE DANS LA ZONE D'OPERATIONS MILITAIRES DE L'EST

(Reimentarovka, 21 décembre 1941)

Résumé

Durant la deuxième guerre mondiale, la plupart des actions de l'armée royale hongroise furent menées contre des troupes irrégulières. De novembre 1941 à la fin de la guerre, ces actions visaient à protéger des voies de communication, des quartiers, des commandements et des ouvrages importants contre les attaques des partisans derrière la ligne de front sur des territoires ukrainiens, biélorusses, polonais et slovaques. En été 1943, neuf divisions légères hongroises participèrent déjà aux missions d'occupation, principalement aux alentours des voies de transport proches de la forêt de Briansk.

Outre les affrontements et les attaques surprises qui eurent lieu dans la forêt de Briansk en 1942-43, il n'y eut pas de combats majeurs entre les unités de l'armée hongroise et les groupes de partisans plus ou moins grands qui auraient provoqué des pertes importantes. En même temps, les groupes de partisans se livrèrent souvent à des actions de sabotage contre les voies ferrées et ils torturèrent et assassinèrent des soldats allemands et hongrois capturés. Ils voulaient ainsi obtenir que les troupes d'occupation prennent et tuent un grand nombre d'otages civils locaux et que la population se retourne contre les occupants et soutienne activement les actions des partisans. Vu les rapports journaliers de certains commandements d'armée et de corps d'armée d'occupation, ainsi que les mesures de répression de ceux-ci, les partisans atteignirent parfois leur objectif.

Il est difficile de trouver des motifs et des explications pour les actes regrettables qui auraient été commis contre la population de Reimentarovka le 21 décembre 1941. Aucun document d'époque digne de foi ne parle d'atrocités commises contre les bataillons hongrois avant l'attaque menée par ceux-ci contre le village ukrainien, ni d'un soutien sans faille qui aurait été apporté aux partisans par les habitants. Au moment de cet événement triste, la guerre des partisans n'était pas

encore très intense dans la zone d'opérations militaires de l'Est, c'est seulement dans les années suivantes qu'elle est devenue violente et atroce.

Péter Szabó

BEITRÄGE ZUR TÄTIGKEIT DER BESATZUNGSTRUPPEN DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN
HONVÉD-ARMEE IM ÖSTLICHEN OPERATIONSGBIET

(Reimentarowka, 21. Dezember 1941)

Resümee

Die Verbände der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee führten den bedeutenden Teil ihrer Tätigkeit im Zweiten Weltkrieg gegen irreguläre Truppen durch. Ab November 1941 versahen sie bis zum Kriegsende die Sicherung der Verkehrsrouten, Unterkünfte, Kommandanturen und wichtigeren Objekte hinter der Frontlinie auf ukrainischen, belorussischen, polnischen und dann auf slowakischen Gebieten, bzw. versuchten diese gegen die unerwarteten Angriffe der kleineren bzw. größeren Partisanengruppen des östlichen Operationsgebietes zu beschützen. Im Sommer 1943 versahen bereits neun ungarische leichte Divisionen Besatzungsaufgaben, vor allem entlang der wichtigeren Transportrouten in der Nähe des Waldgebietes von Brjansk.

Außer den Zusammenstößen, bzw. unerwarteten Überfällen im Waldgebiet von Brjansk 1942/43 kam es zwischen den Honvéd-Verbänden und den verschiedenen, kleineren oder größeren Partisanengruppen zu keinen größeren Kämpfen, die zu bedeutenden Verlusten geführt hätten. Die Partisanengruppen wollten jedoch mit den häufigen Sabotageaktionen gegen die Eisenbahnlinien und der unmenschlichen Folterung und Ermordung der gefangen genommenen deutschen und ungarischen Soldaten diejenige Gegenreaktion auslösen, dass die Besatzungsverbände möglichst viele Geiseln aus der lokalen Bevölkerung gefangen nehmen und hinrichten. Damit wollten sie erzielen, dass sich die Stimmung und das Verhalten dieser eindeutig gegen die Besatzungsverbände wenden und sie auch aktiv bei ihrer Tätigkeit unterstützt werden. Aus den täglichen Lageberichten, bzw. den Vergeltungsmaßnahmen der einzelnen Kommandanturen der ungarischen Besatzungsarmee bzw. des Truppenkörpers konnte darauf geschlossen werden, dass die Rechnung der Partisanen fallweise aufging.

Für die traurigen Ereignisse, die im Kreis der Bevölkerung von Reimentarowka am 21. Dezember 1941 mutmaßlich durchgeführt wurden, kann nur schwer ein Grund oder eine Erklärung gefunden werden. Einen Anhaltspunkt könnte liefern, wenn glaubwürdige Quellen darüber berichten würden, dass die ungarischen Bataillone, die im Angriff gegen die kleine ukrainische Siedlung teilgenommen haben, früher Gewalttaten ausgesetzt gewesen wären, bzw. dass die Partisanen in jeder Hinsicht die Unterstützung der lokalen Bevölkerung genossen hätten. Zeitgenössische Dokumente mit solch einem Inhalt sind jedoch nicht aufgetaucht. Der Partisanenkrieg im östlichen Operationsgebiet verlief zur Zeit des traurigen Ereignisses noch verhältnismäßig ruhig und wurde in den darauf folgenden Jahren wilder und wahrlich grausam.

Петер Кабо

МАТЕРИАЛЫ О ДЕЙСТВИЯХ ОККУПАЦИОННЫХ ВОЙСК ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ
АРМИИ НА ВОЕННОЙ ОПЕРАТИВНОЙ ТЕРРИТОРИИ

(Рейментаровка, 21 декабря 1941 года)

Резюме

Части венгерской королевской армии значительную долю своих действий во время второй мировой войны вели против нерегулярных войск. С ноября 1941 года вплоть до конца войны они занимались обеспечением транспортных линий и узлов, мест расквартирования войск за линией фронта, командований, наиболее важных объектов на украинских, белорусских, польских, затем словацких территориях или старались их оборонить от внезапных налетов более крупных или мелких групп партизан на восточных оперативных территориях. Летом 1943 года уже девять венгерских легких дивизий выполняли эти оккупационные задачи, главным образом вдоль близлежащих наиболее важных транспортных маршрутов.

Между венгерскими хонведскими частями и различными более или менее крупными партизанскими группами более крупномасштабные, сопряженные со значительными потерями, бои не велись. Однако партизанские группы своими частыми акциями саботажа на линиях железной дороги и немилосердными расправами и уничтожением немецких и венгерских солдат стремились вызвать такую ответную реакцию со сторожны местного населения, чтобы оно захватывало и уничтожало как можно больше немецких и венгерских офицеров и своими действиями поддерживало партизан в борьбе с противником. На основании данных, имеющихся в ежедневных донесениях обстановки командований армии и корпусов отдельных оккупационных венгерских войск, а также распоряжений по расправе с местным населением, можно сделать вывод о том, что в некоторых случаях эти расчеты оккупантов оправдались.

Прискорбные события 21 декабря 1941 года, происшедшие предположительно среди рейментаровского населения, трудно мотивировать или найти им объяснение. Некоторое объяснение можно принять, поскольку достоверные источники свидетельствуют о том, что венгерские батальоны, участвовавшие в наступлении на небольшое украинское поселение, подверглись нападению со стороны местных жителей, и что партизаны во всех отношениях пользовались поддержкой местного населения. Однако документы такого содержания выявлены не были. Партизанская война, которая шла на восточных оперативных территориях, в период этого прискорбного события велась еще в относительно более тихом русле, она ожесточилась и стала беспощадной в последние годы.

FEJEZETEK AZ UKRÁN FELKELŐ HADSEREG ÉS A MAGYAR MEGSZÁLLÓ CSAPATOK KAPCSOLATTÖRTÉNETÉBŐL

Volhínia és Dél-Polisszja, 1943–1944

A Don-kanyarban 1943. január–február folyamán elszenvedett megsemmisítő vereség után a 2. magyar hadsereg maradványainak hazaszállításához a német hadvezetés március végén adta beleegyezését, s ez május folyamán meg is történt. Helyükbe új magyar hadosztályok kerültek ki Ukrajnába, illetve széleskörű átszervezések kezdődtek. A Nyugati Megszálló Csoport Parancsnokság helyét a VII. hadtestparancsnokság, a Keleti Megszálló Csoport Parancsnokságét pedig a VIII. hadtestparancsnokság vette át. 1943 nyarán a megszállók létszáma mintegy százezer főre volt tehető. Elsősorban vasútbiztosító feladatokat láttak el, védték a kommunikációs vonalakat és a katonai és gazdasági objektumokat a szovjet partizánok és az ukrán fegyveresek támadásaitól.

1943 márciusában, illetve április első hetében az ukrán felszabadítási mozgalom fegyveresei sikeres akciókat hajtottak végre Volhíniában Mizocs, Osztroh, Sumszk, Kremenec és Verba térségében, felszámolták a német közigazgatást. A német vezetés széles körben bevonta a magyar megszálló erőket az ukránok visszaszorításába, az érintett települések pacifikálásába. Az Ukrán Felkelő Hadsereg parancsnokságának figyelme ez által ismét fokozottan a magyarok felé fordult. 1943 tavaszán és nyarán folyamatosan támadták a magyar katonai alakulatokat, igyekeztek megakadályozni az élelmiszer-rekvirálást, illetve a magyar katonaságtól tudták beszerezni a legtöbb fegyvert. A fogságba esett magyar katonákat többnyire szabadon engedték.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg katonai akcióit az Ukrán Nacionalisták Szervezetének banderista ága széles körű propagandatevékenységgel is igyekezett megtámogatni. A zsoldbunyivi katonai körzetről készült, 1943. augusztus 9–15-iki politikai beszámolóból kiderül, hogy „a *Magyarok!* című röplapot Mizocsban a magyar katonatiszt letépte, majd hívatta a tolmácsot és a katonák jelenlétében magyarra fordíttatta”.¹

A szóban forgó röplapot 1943 nyarán adta ki az Ukrán Nacionalisták Szervezete, s benne arra szólította fel a magyar honvédséget, hogy ne legyenek a németek segítségére Ukrajna fosztogatásában. A röplap rámutatott, hogy Berlin imperialista célokat követ Magyarországgal kapcsolatos politikájában, a német érdekek szolgálatába állítja gazdasági és katonai erejét, amikor a keleti fronton való háborúskodásra kényszeríti. A magyar nemzeti érdekek a saját államuk megvédését kívánják meg, nem pedig más népek leigázását. A röpirat nyilvánvalóvá tette a szándékot, hogy az Ukrán Nacionalisták Szervezete békés jószomszédi viszonyra törekszik Magyarországgal, felszólította a magyar honvédeket, hogy ne harcoljanak az Ukrán Felkelő Hadsereg ellen, a magyar fegyvereket adják át az ukrán felkelőknek, harcoljanak együtt mindkét nép közös ellenségei – Németország és a Szovjetunió ellen, a magyar honvédség lépjen szövetségre az Ukrán Felkelő Hadse-

¹ Волинь і Холмщина 1938–1947 pp.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. [Volhínia és Chelm 1938–1947: lengyel–ukrán szembenállás és annak visszhangja. Tanulmányok, dokumentumok, visszaemlékezések.] Голова ред. кол. Я. Ісачевич. Львів, 2003. 447. o.

reggel. Az ukrán illegális mozgalom hajlandó segíteni a magyar honvédeket, hogy az ukrán területeken keresztül visszatérjenek Magyarországra. Ellenkező esetben, amennyiben a magyarok harcolni fognak az ukrán felszabadító mozgalom tagjai ellen, az Ukrán Nacionalisták Szervezete az ukrán területeken állomásozó magyar honvédséget az ukrán nép ellenségének fogja tekinteni. A röpirat záró gondolata: „...baráti kezet nyújtunk Önöknek. Fogadják el!” A lap alján a banderista Ukrán Nacionalisták Szervezetének jel-szavai voltak olvashatók.²

A röplap rávilágított arra, hogyan látja a banderista Ukrán Nacionalisták Szervezete az ukrán–magyar kapcsolatokat, illetve azt az elsődleges célt szolgálta, hogy pozitív irányba befolyásolja a magyar katonai vezetők elképzeléseit és véleményét az ukrán felszabadítási mozgalomról. Ez és az ehhez hasonló többi propagandaanyag, amit agitációs céllal az ukrán illegális mozgalom adott ki, hozzájárult ahhoz, hogy megtörténjen az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar honvédség kapcsolatfelvétele Volhíniában.

Az ukrán felkelők sikeres akcióiról tanúskodik többek között, hogy a 124. könnyű hadosztály parancsnoksága 1943 nyarán tájékoztatta a katonai alakulatokat az Ukrán Felkelő Hadsereg tevékenységéről. Az ukrán felkelő csapatok harckésztségét elismerték a Nyugat-Ukrajna területén állomásozó magyar megszálló erők is.³

Az ukrán–magyar közeledésnek praktikus oldala is volt. Az Ukrán Felkelő Hadsereg a magyar honvédség elleni sikeres akciói során számos fegyvert zsákmányolt. A magyar katonákat nem fűzte szoros érdek ahhoz, hogy a német érdekekért harcoljanak, és a kevésbé elszánt honvédségtől könnyebb volt fegyvereket szerezni. Ugyanakkor az Ukrán Felkelő Hadsereg egyszerre harcolt a szovjet partizánokkal, a lengyel partizánokkal és a németekkel, s nem állt érdekében egy újabb front fenntartása. Az ukránoknak fegyverekre, gyógyszerekre, műszaki eszközökre volt szüksége – a magyaroknak pedig élelemre és ruhára.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar honvédség közti 1943–44-es tárgyalások előfeltételei között kell megemlítenünk a következőket: 1. a Weimari köztársaság után Magyarország arra törekedett, hogy minél inkább visszafogja részvételét a Harmadik Birodalom keleti akcióiban, beleértve az ukrán területeken a megszállás katonai-csendőri feladatainak ellátását, valamint foglalkozott a háborúból való kiugrás lehetőségével is, melyhez megfelelő szövetségeseket keresett; 2. az ukrán felszabadítási mozgalom széles körű antibolsevista frontot igyekezett kialakítani, az elnyomott népek és államok részvételével, hogy közösen harcoljanak a moszkvai imperializmus ellen; 3. az ukrán felszabadítási mozgalom Németországot és a Szovjetuniót tartotta első sorban ellenségnek, a többi állammal és néppel készek voltak a kompromisszumra.

Ezen túlmenően az 1943 közepére az objektív feltételei is megteremtődtek annak, hogy az ukrán–magyar katonai tárgyalások kezdetüket vegyék.

Az ukrán–magyar tárgyalások elméleti lehetőségét az Ukrán Nacionalisták Szervezetének 1943. augusztus 21–23-iki III. Rendkívüli Nagygyűlésén vetették fel, ahol többek között leszögezték: „Miközben harcolunk Ukrajna imperialista hódítóit ellen, fontos elérnünk minden másodlagos front kiiktatását. Bízunk az együttműködésben a szomszéd né-

² Державний архів Рівненської області (ДАРО). [Rivne Megyei Állami Levéltár]. Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 4.

³ Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004. 222. o.

pekkel, e népek azon tagjaival, akik forradalmi beállítottságúak, hajlandók az imperializmus székértőlóival leszámolni.”⁴ Ennek megfelelően a nagygyűlésen létrehozták az Ukrán Nacionalisták Szervezetén belül a külkapcsolati referatúrát Mikola Lebegy („Makszim Ruban”, „Ihor”, „Csort”, „Szkiba”, „Vilnyij”) vezetésével, melynek feladata volt a kapcsolatkeresés „más elnyomott népekkel”, az antibolsevista front kiszélesítése, és az ukrán nacionalista mozgalom kivezetése a nemzetközi elszigeteltségből.

Az első békés szándékú kapcsolatfelvételle az Ukrán Felkelő Hadsereg egységei és a magyar honvédség között 1943 nyarán került sor. A VIII. hadtestet még 1942 végén irányították a Pripjaty folyó térségébe, hogy a szovjet partizánokkal harcoljon. Ennek során súlyos vereségeket szenvedett el, s Volhínia Volodimiri járásának területére szorult vissza, itt vészelté át 1942–43 telét, elszigetelten a többi seregtesttől, miközben egyre súlyosabb gondokat okozott az utánpótlás hiánya. Amit lehetett, a békés lakosságtól rekvirálták el. A rekvirálások során összetűzésekbe keveredtek az Ukrán Nacionalisták Szervezete által szervezett ukrán ellenálló csapatokkal, amelyek fő célja az volt, hogy akadályozzák a megszállókat a fosztogatásban. Mala Osznica faluban a Makar Melnik (fedőneve: „Kor”) vezette Konovalc nevű ukrán szabadcsapatnak sikerült felülkerekednie a rekviráló magyar honvédeken. A magyar katonai vezetés küldöttséget menesztett Iván Litvinsukhoz („Dubovij”), az I. sz. Katonai Körzet („Zahrava”) parancsnokához, hogy tárgyalásokat kezdeményezzen. A találkozó helyszínéül a Sztir-parti Csartorijpsz települést jelölték ki. Az ukrán felet Roman Petrenko („Omelyko”, „Jurko”) hadtápfelölös és a „Gorgyij” fedőnevű helyi katonai referens képviselte. Magyar részről bizonyos Kocset[?] és Skocek[?] vezetéknévű katonatisztek voltak jelen. Petrenko szerint „hangsúlyoztuk, hogy nem szeretnénk őket az ellenségeinknek tekinteni”. A magyarok élelemért cserébe nehézfegyvereket ajánlottak fel. Litvinsuk elfogadta az ajánlatot. A magyar honvédség az Ukrán Felkelő Hadseregnek ez alkalommal két ágyút, egy aknavetőt, két gépfegyvert és kisharckocsit adott át.⁶ A megállapodásból következő fegyverszünet azonban nem tartott sokáig, a magyar oldalon rövidesen felrúgták.

1943 kora őszen Cumany városban történt a következő eset. A Kolodzinszkij nevű szabadcsapat parancsnoka, Mikita Szkuba („Lajdaka”) küldöttséget menesztett a városban állomásozó magyar és német katonai alakulatokhoz, hogy tegyék le a fegyvert. A németek megadták magukat, a magyarok azonban inkább harcba bocsátkoztak. Két napi súlyos harcok után a magyarok ismételt tárgyalásokat kezdeményeztek, melynek eredményeként ágyúkat, tankokat, az összes tartalék ruházatot és kézfegyvert átadták az ukránoknak, cserébe azért, hogy az illegális hálózaton keresztül több száz honvédet hazasegítsenek Magyarország területére. Az ukrán felkelők erre ígéretet tettek, ám nem állták a szavukat, a magyarokat Polisszja (Poleszje) mocsaraiba vezették és magukra hagyták.⁷

⁴ Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України). [Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára] Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 318.

⁵ A magyar neveket – ha nem közismert szereplőkről van szó – igen nehéz rekonstruálni, mivel az egyes korabeli dokumentumokban nem egységes rendszerben írták át a latin betűs neveket cirill betűsre, nem voltak „hivatalos” szabályai a transzkripciónak; s amikor ezeket a pontatlan névátírásokat próbáljuk áttenni a latin betűre, az eredeti név immár többszörös ferdtítést is szenvedhet. (A fordító megjegyzése.)

⁶ Літопис УПА. Т. 27. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája. 27. köt.] Торонто–Львів, 1997. 171–172. o.

⁷ Кондрат Ф.: Ми стали волі на сторожі. [A szabadság őrzői voltunk.] Лілея НВ, 2002. 73–73. o.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg többször próbálkozott azzal, hogy kihasználva a magyar honvédek alacsony harci morálját átcsábítsa a honvédeket, vagy felajánlja a hazasegítést. Különösen sikeres volt ebben Iván Klimisin („Kruk”), a Zdolbuniv-i járásban tevékenykedő szabadcsapat parancsnoka, aki többek között szétverte a hlinszkói vasútállomást védő honvéd alakulatot, számos fegyvert zsákmányolt a magyaroktól, s a magyar honvédek sorából nagy számban csábította át a magyar hadseregben szolgáló kárpátaljaikat a saját szabadcsapatába. A magyarok nem akartak vele tárgyalni, hanem magasabb rangú tárgyalófelet követeltek. 1943. augusztusának második felében Klimisin tájékoztatta Andrij Dolnickijt („Bohun”, „Némó”, „Holubenko”, „Andrij Kiszily”), a II. sz. Katonai Körzet („Bohun”) felderítő osztályának parancsnokát, hogy a Dobno–Zdolbuniv vonalon az erdős részekbe csábította a magyar hadvédséget, ahol csapdába estek. Klimisin Konyuskában találkozott egy magyar katonatiszttel, aki azonban azt követelte, hogy magasabb rangú vezetővel tárgyalhasson a béke feltételeiről. Ily módon 1943 nyarának végén az ukrán–magyar tárgyalások helyszíne áthúzódott a II. sz. Katonai Körzet („Bohun”) területére.

A tárgyalások során a magyarok ígéretet tettek arra, hogy nem kezdenek katonai akcióba az Ukrán Felkelő Hadsereg és a polgári lakosság ellen, értesítik a tárgyalásokról a vezérkart és a további tárgyalások érdekében kapcsolatban maradnak Klimisin osztágyával. Az ukrán felkelők azt vállalták, hogy feloldják a bekerítést és nem támadják meg a magyarokat.

Három nappal később Andrij Dolnickij Konyuskában találkozott a 124. könnyű hadosztály Dubnóból érkező küldöttségével, egy Burics[?] nevű századossal és egy Zaszluzs[?] nevű, ukránul is beszélő tolmáccsal. A felek a következőkben állapodtak meg. A magyar megszálló erők nem vesznek részt a polgári lakosság elleni pacifikáló és rekviráló akciókban, nem vesznek részt sem önállóan, sem a németekkel közösen az Ukrán Felkelő Hadsereg és a banderista Ukrán Nacionalisták Szervezete elleni akciókban, nem akadályozzák az ukrán felszabadító mozgalmat a vasúthasználatban és nem hoznak a németek tudomására olyan információkat, melyek a békés lakosság elleni megtorló akciókhoz vezethetnek. Az Ukrán Felkelő Hadsereg viszonzásként nem támadja meg a honvédség állomáshelyeit és a járőröző magyar honvédeket.

A felek külön megállapodtak arról is, hogy elszigetelt túlkapásokra nem azonnali megtorlással válaszolnak, hanem a felek az ilyen esetekről értesítik egymást, s megfelelő kivizsgálás után a vétkeseket felelősségre vonják.⁸

A konyuskai megállapodás csak a 124. könnyű hadosztály által ellenőrzött területre vonatkozott, s mindkét fél kötelezte magát, hogy annak meglétét szigorúan titokban tartja. Az egyezmény hatálya alá eső területek katonai vezetőit mindkét fél tájékoztatja. A felek kifejezték reményüket, hogy a megállapodás szellemében a jövőben a szabad magyar kormány és az önálló Ukrajna kormánya is a békés egymásmellettélés szellemében fog együttműködni. Az ukránok azt is leszögezték: részükről elvi kérdés, hogy az egyezmény semmilyen módon nem érinti a német megszállókhoz való viszonyukat. A későbbiekben az egyezményt „volhíniai megnemtámadási szerződésként” emlegették.

⁸ Дольницький А.: Договір про ненапад між УПА й угорською армією. [Megnemtámadási szerződés az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar hadsereg között.] In: Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája: Volhínia és Polisszja. 3. könyv. A résztvevők visszaemlékezései. 5. köt.] Торонто, 1984. (A továbbiakban: Дольницький 1984.) 40–41. o.

A megállapodást nagyra értékelte Petro Olijnik („Aeneas”, „Román”), a II. sz. Katonai Körzet („Bohun”) parancsnoka, aki 1943. október 9-én kiadott 21. sz. rendeletében utasította az Ukrán Felkelő Hadsereg és az Ukrán Nacionalisták Szervezete minden a körzetéhez tartozó egységét, hogy: „függesszék fel a körzet területén a magyarok elleni támadásokat; helyben fel kell venni a kapcsolatot a magyar alakulatok parancsnokaival, hogy elkerüljük az egymás elleni akciókat; a magyarokkal udvariasnak és előzékenynek kell lenni; amennyiben a magyarok fosztogatnának vagy erőszakos cselekményeket hajtanának végre, kapcsolatba kell lépni parancsnokaikkal; e rendelet végrehajtásáért a felelősséget az Ukrán Felkelő Hadsereg alegységparancsnokai és az Ukrán Nacionalisták Szervezete illegálitásban működő szervezeteinek vezetői viselik.”⁹

Az Ukrán Felkelő Hadsereg és a megszálló katonaság egyezményének kérdését napirendre tűzte az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkara is azon az 1943. októberi tanácskozáson, melyen részt vett a főparancsnok, Dmitro Kljacsivszkij („Klim Szavur”), a hátországot irányító Rosztiszlav Volosin („Pavlenko”, „Horbenko”), valamint az Ukrán Nacionalisták Szervezete banderista ágának politikai vezetéséből Omeljan Lohus („Ivanyiv”), Jakov Buszel („Kijevi”, „Halina”) és Joszif Pozicsanyuk („Sabljuk”). A vezérkar egészében véve pozitívan értékelte az egyezményt. A legélénkebb eszmecserét Kárpátalja kérdése váltotta ki, melyet megszállt a magyar hadsereg, lakosságát megfélemlítette, az Ukrán Nacionalisták Szervezetének helyi aktivistáit 1942 nyarán haditörvényszék ítélte el. Így egy Magyarországgal kötendő egyezmény próbaköve a kárpátaljai status quo. A találkozóon úgy ítélték meg, hogy Magyarországgal egyezmény megkötésére csak azután van lehetőség, ha a jövőben megalakul az ukrán kormány. Addig is azonban megvan a létjogosultsága a magyar hadsereggel kötendő helyi egyezményeknek. Szó volt arról is, hogy továbbra is napirenden kell tartani az Elnyomott Népek Szövetségének megalakítását a német és az orosz imperializmussal szemben, s ebben a szövetségben helye van Magyarországnak is.

Az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkarában a magyar ügyek felelőse Andrij Dolnickij és Omeljan Lohus lett. Amikor a küldönc megkereste Andrij Dolnickijt a Magyar Királyi Megszálló Erő parancsnokság nevében azzal, hogy találkozót kérnek az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkarával, azonnal értesítette a fejleményekről Petro Olijniket, Rosztiszlav Volosint és Omeljan Lohust, akik egyetértettek a javaslatlall, de a tárgyalások alapjául szabták a következő feltételeket: a német kérdést semmilyen módon nem keverik bele a megállapodásba, vagy ha igen, annak csak németellenes irányultsága lehet; az ukránok és a magyarok egyenlő felekként tárgyalnak; az ukrán lakosság és az Ukrán Felkelő Hadsereg érdekei nem sérülhetnek.

Az ukrán tárgyalódelegáció tagjául Omeljan Lohust, Andrij Dolnickijt és Vaszil Korenyukot („Palij”, „Modest”) jelölték ki. A magyar delegáció tagjai: Padányi Jenő vezérkari alezredes, a Magyar Királyi Megszálló Erő parancsnokság 1. b. osztályának vezetője, Veckerdi[?] vezérkari őrnagy, Vári[?] és Berg[?] főhadnagyok. A találkozóra Mirohoscs faluban került sor. Padányi biztosította az ukrán tárgyalópartnereket, hogy Magyarország nem támaszt sem politikai, sem területi követeléseket Ukrajnával szemben, majd örömet fejezte ki az ukrán és a magyar katonai vezetők egyetértését illetően.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління України (ЦДАВО України). [Ukrajna Államigazgatási Központi Állami Levéltára] Ф. 57. Оп. 4. Спр. 338. Арк. 167.

Omelján Lohus elmondta, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg egyetlen célja megvédeni az ukrán népet. A kölcsönös udvariassági formulákat követően sor került a konkrét ügyek megvitatására. Padányi két kérdést tett fel: 1. Az Ukrán Felkelő Hadseregnek van-e bármiféle kapcsolata a bolsevikokkal? 2. Hogyan viszonyul az Ukrán Felkelő Hadsereg Kárpátalja kérdéséhez? – Lohus azt válaszolta, hogy kíméletlen harcot folytatnak a bolsevikokkal szemben, Kárpátalját illetően pedig sem az Ukrán Felkelő Hadsereg vezérkara, sem a jelen levő magyar katonai delegáció nem illetékes, ez a kérdés Magyarország és Ukrajna szabad kormányainak kompetenciájába tartozik majd. A találkozó alkalmával a következőkben állapodtak meg:

1. a magyar katonai parancsnokság nem kezdeményez semmilyen ellenséges akciót a békés ukrán lakossággal és az Ukrán Felkelő Hadsereggel szemben;
2. az Ukrán Felkelő Hadsereg egységei nem intéznek fegyveres támadást az ukrán területeken a megszálló magyar katonaság ellen;
3. a magyar katonai vezetés nem vesz részt a németek egyetlen akciójában sem, amelyek az ukrán lakosság, az Ukrán Felkelő Hadsereg, az Ukrán Nacionalisták Szerkezete vagy azok háterszága ellen irányul;
4. a magyar katonai vezetés tájékoztatni fogja az Ukrán Felkelő Hadsereget a németek ezirányú terveiről;
5. a magyar katonai vezetés tájékoztatni fogja az Ukrán Felkelő Hadsereget a szovjet partizánok és a kommunista felderítés akcióiról, illetve az Ukrán Felkelő Hadsereg ugyanígy beavatja a magyar katonai irányítást a bolsevik katonai alakulatok mozgásáról szerzett információkba;
6. a magyar katonaság élelmiszert vételezhet az Ukrán Felkelő Hadseregtől cserébe lőfegyverekért, (elsősorban orosz) lőszerért, valamint gyógyászati segédeszközökért;
7. az egyezmény érvényre juttatása és a vitás kérdések rendezésére a magyar megszállók erők és az Ukrán Felkelő Hadsereg parancsnoksága összekötő tiszteket jelöl ki;
8. a lehetséges politikai eszmecsere céljából Omelján Lohus találkozót szervez Padányi alezredes számára az Ukrán Nacionalisták Szervezetének banderista vezetőivel.

A megállapodás betartására összekötő tiszteket jelöltek ki: magyar részről Vári[?] főhadnagyot, ukrán részről pedig Vaszil Korenyukot („Palij”), a II. sz. Katonai Körzet („Bohun”) felderítő osztályának helyettes vezetőjét.¹⁰

Az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnoka, Dmitro Kljacskivszkij 1943. október 28-án aláírta a 17. sz. rendeletet, melyben utasította a katonai vezetőket: azonnal függeszsenek fel minden katonai akciót az ukrán területeken állomásozó magyar, román, szlovák, lett és egyéb katonai alakulatok ellen, amelyek a német terror befolyására teljesítik a német parancsokat; minél hamarabb vegyék fel velük a kapcsolatot, s próbáljanak egyezsége jutni a kölcsönös sérthetetlenségről, arról, hogy ne pusztítsuk egymást, amikor a legfontosabb cél az imperialisták elleni forradalmi-felszabadító harc szabad államaink megteremtése érdekében; a megegyezésre bírt nemzeti katonaság számára lehetővé kell tenni, hogy falvainkban élelemhez jussanak; minden esetleges konfliktust, beleértve a fegyveres összetűzést, a rablást, az ukrán lakosság terrorizálását, egyedi esetként

¹⁰ *Дольницький* 1984. 44–50. o.

kell kezelni, a vétkesekről szolgálati úton kell tájékoztatást adni; minden egyes kapcsolatfelvételi kísérletről, amit az idegen nemzetiségű katonaság kezdeményez, azonnal értesíteni kell a főparancsnokságot, betartva a konspiráció legszigorúbb szabályait; széles körben kell propagálni, hogy legfőbb eszménk az etnikai területeken kiharcolni szabad nemzetállamunkat; mindenkivel meg kell értetni, mik a valódi céljaink; az idegen katonasággal szemben akkor léphetünk fel önvédelmi célból, ha a tárgyalások után is folytatják a rablást falvainkban; ezt a rendeletet minden érintett tudomására kell hozni és annak értelmében cselekedni.¹¹

Az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnoksága és a magyar megszállók erők parancsnoksága között 1943. október végén megkötött megállapodás nem lokális jellegű volt, hanem kiterjedt az összes nyugat-ukrajnai területre, ahol magyar katonaság állomásozott. A mirohoscsi egyezménynek szélesebb hatálya volt, mint a konyuskainak. Petro Olijnik 1943. október 9-iki rendelete értelmében a fegyverszünet a II. sz. Katonai Körzetre („Bohun”) terjedt ki (nyugat-keleti irányban Radivilovtól Zdobunovig, északra Osztrohig), Dmitro Kljaskivszkij 1943. október 28-iki rendelete azonban Volhínia egész területén és Dél-Poliszsjában érvényben volt. A katonai konfliktusokat nem sikerült teljes mértékben elkerülni, mert a tárgyalásokról és a megállapodásokról csak a felsőbb katonai vezetőknek volt tudomása, a teljes személyi állományt nem informálták a szigorú konspiráció miatt. Azonban hangsúlyozni kell azt is, hogy bár a tárgyalások elsősorban katonai, felderítési, egészségügyi kérdésekre vonatkoztak, politikai tartalmuk is volt. Az ukránok folyamatosan igyekeztek meggyőzni a magyarokat arról, hogy csatlakozzanak az antibolseviszta harchoz, szövetségben a Szovjetunió elnyomott népeivel és az Ukrán Nacionalisták Szervezete, valamint az Ukrán Felkelő Hadsereg nemzet-felszabadító harcáról tájékoztassák a nemzetközi nyilvánosságot. Az ukrán felszabadítási mozgalom egyik alapvető politikai feladata volt, hogy Magyarország közvetítésével nyugati szövetségeket szerezzen, új Közép-Európa kialakítására törekedjen a második világháború befejező szakaszában.

Az 1943 őszi ukrán–magyar tárgyalások háttérében álló okok közt számba kell vennünk azt is, hogy a keleti fronton elszenvedett megrendítő vereségek után Magyarország és Románia is kereste a kapcsolatot Nagy-Britanniával és az USA-val a háborúból való kilépés (kiugrás) érdekében. A tervek között szerepelt a szövetségesek partra szállása a Balkánon, kihasználva a régióban tevékenykedő erőteljes partizán mozgalmakat. Ugyanakkor Joszif Sztálin tisztában volt azzal, hogy amennyiben az angol–amerikai hadsereg a volt Jugoszlávia területére lép, ez ahhoz vezet, hogy a németek visszavonulnak Görögországból, Bulgária, Románia és Magyarország kilép a háborúból, megjelennek a nyugati szövetségesek Jobbparti és Nyugat-Ukrajnában. Belorussziában a Dnyeperen könnyebb volt az átkelés, mint Ukrajna területén, ahol a folyó sokkal szélesebben hömpölygött. Ezenkívül a terület tele volt szovjet partizánokkal, Minszken keresztül egyenes út vezetett Varsó és Berlin irányába, a sztálini hadvezetés mégis a hideg szeptemberi–októberi–novemberi időben a Vörös Hadsereget az ukrán Dnyeperen keresztül meneteltette, hogy

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління України (ЦДАВО України) [Ukrajna Államigazgatási Központi Állami Levéltára] Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 20.; Державний архів Рівненської області (ДАРО). [Rivne Megyei Állami Levéltár] Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 107.; Уо. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 34. Арк. 56.

ne engedje be a szövetségeseket Ukrajna területére, s lehetőség szerint Romániát, Magyarországot, Bulgáriát, Jugoszláviát, Albániát, s esetlegesen még Görögországot is elvágja a brit befolyástól, s a szovjet befolyási övezet kiterjesztésével megszerezze a Fekete-tengeri deltát és a kijáratot a Földközi-tengerre. Ezzel a fenyegetéssel Magyarország is tisztában volt, s az Ukrán Felkelő Hadseregben azt a szövetségest látta, amely segítségére lehet a bolsevik expanzió feltartóztatásában.

A következő találkozóra 1943. november végén került sor a Rivne megyei Dermany faluban J. Sevcsuk tanító házában, melyen Padányi Jenő alezredes és Veckendi[?] őrnagy, valamint Omeljan Lohus és Jevhen Vrecjona („Voljanszkij”) vett részt. A felek kölcsönösen biztosították egymást a meg nem támadásról, a magyarok élelmiszert, az ukránok pedig fegyvereket kértek. A felek egyetértettek abban, hogy továbbra is egyesítik erőiket a Szovjetunió elleni harcban. Szóba került, hogy szükséges találkozót szervezni a banderista Ukrán Nacionalisták Szervezete és a magyar kormány képviselői között.¹²

Lohus és Padányi repülővel Lembergbe utazott, ahol találkoztak Mikola Lebeggyel, az Ukrán Nacionalisták Szervezete külkapcsolati referatúrájának (P-33) vezetőjével, s tájékoztatták az eddigi megbeszélésekről. A találkozáson megvitatott kérdések: a nemzetközi helyzet, a Szovjetunió és Németország közti háború perspektívái a keleti fronton; az ukrán–magyar kapcsolatok; a lengyel–ukrán megbékélés lehetősége; a német–ukrán viszony; az Ukrán Nacionalisták Szervezetének, valamint Magyarország helyzete a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulásának feltételei közepette. A magyar tisztok javasolták, hogy a tárgyalásokat ne csak katonai, hanem politikai szinten is folytassák, mégpedig Budapesten.

1943. november végén Lebegy kijelölte a tárgyalódelegációt: vezetője Miron Luckij, a „Nachtigal” zászlóalj volt parancsnoka, az Ukrán Nemzeti-Demokrata Egyesület tagja, illetve a kíséretben helyet kapott a külügyi referatúra két képviselője, Jevhen Vrecjona és Iván Hrinyoh („Heraszimivszkij”).

A küldöttség 1943. november végén, magyar honvéd egyenruhában szállt fel a lembergi Snilow repülőtéren arra a katonai gépre, mellyel Budapestre utaztak. A Budapestre érkező ukrán katonai küldöttség várakozni volt kénytelen, mivel Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke Adolf Hitler főhadiszállásán tárgyalt. A megbeszélésre végül 1943. december közepén került sor a Honvéd Vezérkar vári épületében, melyen jelen volt Szombathelyi vezérezredes és a Külügyminisztérium képviselőjében Saly[?] Dezső tanácsos. Miron Luckij beszámolója szerint az ukrán küldöttség csalódott volt, hogy kormánykörökből senki nem volt jelen, mert nemcsak katonai, hanem politikai megállapodásra is törekedtek. A politikai megállapodás lényege az lett volna, hogy Magyarország elismeri az ukrán államot, illetve az ukrán felszabadítási mozgalom vezetőit segíteni fogja abban, hogy felvegyék a kapcsolatot Nagy-Britanniával, amellyel a magyar kormány titkos tárgyalásokat folytatott. Az Ukrán Nacionalisták Szervezete bízott benne, hogy amennyiben a szövetségesek a Balkánon partra szállnak, Magyarország kilép a németekkel való szövetségből.¹³ A magyar vezetésnek

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). [Ukrajna Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára] Ф. 57. Оп. 4. Спр. 34. Арк. 73–74.

¹³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 5. Спр. 67418. Т. 2. Арк. 122.

azonban erre az időre reálisan szembe kellett nézni a német megszállás veszélyével, ezért rendkívül óvatos volt. Mihail Sztepanyak beszámolója szerint Szombathelyi ugyanakkor biztosította az ukrán delegációt, hogy Horthy Miklós kormányzónak tudomása van az ukrán felszabadítási mozgalom képviselőivel folytatott jelen tárgyalásról.¹⁴

A budapesti tárgyalások baráti légkörben zajlottak, az ukrán delegáció tartotta magát Mikola Lebegy utasításaihoz. Az ukrán–magyar viszony legkényesebb kérdése, Kárpátalja ügye nem került terítékre, a felek egyetértettek abban, hogy erről a háború után szükséges egyeztetni. Vaszil Csiszevszkij („Demid”) beszámolója szerint az ukrán delegáció ígéretet tett arra, hogy Kárpátalja területén felfüggesztik a magyarelleses tevékenységet, melyben a magyar fél különösen érdekelt volt.¹⁵ A magyar katonai vezetés beleegyezését adta, hogy utasítja a magyar megszálló erőket az Ukrán Felkelő Hadsereg és a békés lakosság elleni akciók felfüggesztésére Nyugat-Ukrajnában, illetve az ukránok vállalták, hogy hasonló utasítást kapnak az ukrán ellenállási mozgalom tagjai a magyarokra vonatkozóan.

Hosszasabb eszmecsere kerekedett abban a kérdésben, hogy a magyar katonaság fegyvereket adjon át az ukrán ellenállásnak. A magyar fél legfőbb kívánsága az volt, hogy a kérdés mindenképp rejtve maradjon a németek előtt. Az elvi megállapodás szerint a magyarok nem adnak át hivatalosan fegyvereket, hanem a tudtukkal fognak az ukránok – színlelt támadás leple alatt – katonai raktárakat kifosztani. Ezenkívül a magyar hadsereg kiképzőtiszteket bocsát az Ukrán Felkelő Hadsereg rendelkezésére, akiket „dezertőröknek” álcáznak. Ezenkívül a magyar fél beleegyezését adta, hogy Magyarország befogadja a menekült ukránokat, valamint hogy Budapesten nem hivatalos ukrán képviselőket nyitnak.¹⁶ A megállapodás részletei akkor válnak hivatalossá, ha ebbe a magyar kormány beleegyezését adja, melyről a lengyel magyar katonai parancsnokságon keresztül értesítik az ukrán felet.¹⁷ Ezen kívül egyeztettek az összekötő tisztek kérdésében is.

Az ukrán delegáció úgy vélte, hogy a magyar hadseregnek fel kell készülnie arra, hogy saját erőből védje a Duna-medencét, függetlenül a német tervektől, különösen, hogy meg van az esélye annak, hogy a nyugati szövetségesek a Balkánon szállnak partra, s ezzel megakadályozzák a szovjet érdekszféra kiterjesztését Délkelet-Európára. Jevhen Vrecjona szerint a magyar Vezérkar biztosította az ukrán küldöttség tagjait, hogy osztja az ukránok elképzelését, de csakis abban az esetben, ha a nyugati szövetségesek a Balkánon szállnak partra. Bár az ukránok biztosították a magyar katonai vezetőket, hogy kizárólag saját kezdeményezésre cselekednek, Budapest mégis úgy vélte, hogy az ukrán javaslatokat a nyugati szövetségesek kezdeményezésére fogalmazták meg.¹⁸

¹⁴ Уо. Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк. 86зв.

¹⁵ Уо. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 267.

¹⁶ *Гриньох І.*: Сорок років тому в Будапешті. [Negyven évvel ezelőtt Budapesten.] In: *Літопис УПА. Т. 26.* [Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája. 26. köt.] Торонто–Львів, 2001. (A továbbiakban: *Гриньох* 2001.) 146–148. о.

¹⁷ Галузеий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк. 88.

¹⁸ *Врецьона Є.*: Фрагменти з життя та боротьби. [Életem és harcaim lapjai.] Упор. *О. Панченко*. Гадяч, Полтавської області, 2006. 134–135. о.

Mihail Sztepanyak szerint a budapesti tárgyalások alkalmával az ukrán küldöttség kifejtette, hogy Németország már elvesztette a háborút a keleti fronton, a Vörös Hadsereg feltartóztathatatlanul nyomul előre, s megkezdte a Közép-Kelet-európai országok bolsevizálását. Az ukránok hangsúlyozták, hogy mind az ukrán, mind a magyar népnek szembe kell néznie a bolsevik fenyegetéssel. Mind a két nép közös érdeke, hogy szembeszegüljön a kommunista expanzióval. Az ukránok elkötelezték a bolsevikok elleni harcra, s ebben mindenkivel hajlandók szövetségre lépni, akik elismerik az ukránok jogát az önálló államra az etnikai határok között.¹⁹

A magyar tárgyalók egyetértettek a keleti front és Közép-Kelet-Európa bolsevik fenyegetettségének megítélésével. Magyarország számára előnyös lenne, ha Ukrajna mint pufferország megjelenne a térképen. Magyarország saját erejéből kívánja megvédeni határait és nem akarja a magyar katonákat a németek által megszállt keleti területekre küldeni. Ám a jelen körülmények között kénytelen engedni az erős német nyomásnak. Ugyanakkor a magyar tárgyalófél kifejezte reményét, hogy Magyarország és az ukrán nép kölcsönös megértése és együttműködése lehetővé teszi, hogy a jövőben együtt harcoljanak a bolsevizmus ellen. Az ukrán küldöttség elmondta, hogy önállóan is készek harcolni, azonban szükségük van fegyverekre és egyéb katonai eszközökre, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereget a kívánt méretekre fejleszthessék.²⁰

A találkozó alkalmával az ukrán küldöttség bemutatta Szombathelyi vezérezredesnek azt a térképet, amely az önálló ukrán állam határait jelölte. A térkép és a hozzá fűzött kommentár francia nyelven készült. A térkép az 1937-es határoktól Kárpátalja tekintetében tért el: a régiót a független ukrán állam részeként ábrázolta.²¹

Szóba került az ukrán–lengyel viszony kérdése is. A magyar katonai vezetők véleménye szerint a felek közötti rossz viszony rontja a bolsevizmus elleni harc esélyeit, s felajánlotta, hogy közvetít az Ukrán Nacionalisták Szervezete és a lengyel ellenállás között. A magyar fél meggyőződését fejezte ki, hogy a megegyezésre szükség van, és hogy közreműködésükkel azt lehetséges keresztülvinni. A banderista Ukrán Nacionalisták Szervezetének képviselői elmondták, hogy a tárgyalások már folynak, ám a megegyezésre alig van remény, mivel a lengyelek hatalmas területi követeléseket támasztanak. Az ukránok ezt a javaslatot elutasították, hozzátéve, hogy a tárgyalások folyamatosak, azonban a megegyezésre nincs sok kilátás, mivel a lengyelek túlzott területi követeléseket fogalmaznak meg. Erre a magyar fél felajánlotta, hogy ez esetben kész közvetíteni a londoni emigráns kormány irányába is. Az ukránok azonban elhárították a javaslatot, arra hivatkozva, hogy meg kell várni a folyamatban levő tárgyalások eredményét.²²

¹⁹ Галузе́вий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк.87.

²⁰ Уо. Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк. 87–87зв.; Вö.: Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg krónikája. Új sorozat. 9. kötet. Harc az ellenzéki katonai mozgalom és az illegális nacionalista szervezetek ellen: az Ukrán Felkelő Hadsereg és az Ukrán Nacionalisták Szervezete szovjet titkosszolgálatok által letartóztatott vezetőinek kihallgatási jegyzőkönyvei.] Київ–Торонто, 2007. 107. o.

²¹ Держалюк М.: Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. [Az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar honvédség kapcsolatai 1944-ben.] Память століть. Київ, 1997. №. 1. 138–139. o.

²² Галузе́вий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatának Történeti Levéltára] Ф. 6. Спр. 75135фп. Арк. 83–83зв.

Iván Hrinjoh, az ukrán delegáció tagja visszaemlékezésében feljegyezte, hogy a találkozó vége felé az ukránok azzal a váratlan javaslattal álltak elő, hogy Magyarország nyíltan szakítson a hitleri Németországgal, s a magyar megszálló erőket vonja ki az ukrán területekről. „Csend lett a teremben. Mi is, meg a magyar tárgyalók is Szombathelyire szegezték a tekintetüket. Mindenki tőle várta a választ. A vezérezredes arckifejezése nyugtalanságról tanúskodott. Azonban igyekezett tartani magát. Látszott, hogy küzd magával, milyen formában is adja meg a választ. Végül enyhén remegő hangon, de mégis határozottan a következőket mondta: 'Nem, inkább Sztálin akasztasson fel, mint Hitler lövessen föbe.'”²³

Bár az ukrán delegáció budapesti útját igyekeztek titokban tartani, ez nem sikerült teljes mértékben. John Montgomery volt budapesti amerikai nagykövetség például visszaemlékezéseiben beszámol arról, hogy az ukrán felkelőket meghívták Budapestre, ahol a magyar Vezérkarral titkos megállapodást kötöttek a meg nem támadásról, a hadifogolyejtés gyakorlatáról való lemondásról és a hadifoglyok kölcsönös kicseréléséről.²⁴

Az ukrán–magyar tárgyalások 1943 decemberében beleilleszkednek a nemzetközi kapcsolatok transznacionális modelljébe, amelynek lényege, hogy az államok kölcsönhatásba léphetnek a nemzetközi viszonyok nem állami tényezőivel is (lásd többek között James Rosenauval, Karl Kaiserrel, Peter Koehnnal, Edward Morséval). Ez a jelenség beleilleszkedett a világpolitikának abban az új tendenciájába, amikor a nemzetközi színtéren megjelentek nem állami szereplők (játékosok) is. Peter Willetts csoportosítása szerint az ukrán felszabadító mozgalom a világpolitika „illegitim transznacionális aktorává” vált.²⁵

Az 1943. évi kapcsolatfelvétel nem zárult konkrét egyezmény megkötésével, sőt, a tárgyalások is ideiglenesen megszakadtak, melynek magyar részről az volt az oka, hogy az ukrán fél szorgalmazta a magyar–német kapcsolatok megszakítását, illetve, hogy az ukrán területi igények között szerepelt a Magyarország által 1939-ben visszafoglalt Kárpátalja, ami nyilvánvaló okokból elfogadhatatlan volt a magyar fél számára.²⁶

A hazatérő ukrán delegációval együtt érkezett Lembergbe Marton Ferenc vezérkari ezredes, Stam[?] alhadnagy, a kárpátaljai származású tolmács és Szabó őrmester, rádiós. A magyar küldöttség feladata az volt, hogy közelebbről megismerje az ukrán felszabadítási mozgalom és hadserege szervezeti felépítését és működését. Az ukrán kapcsolat felelőse továbbra is Padányi Jenő maradt. Ukrán részről a katonai delegáció mellé Rosztiszlav Volosint és Omeljan Lohust rendelték azzal a céllal, hogy mindenről adjanak felvilágosítást a magyar delegációnak. A látogatás koordinálásával Andrij Dolnickijt bízták meg. A magyar delegáció előre összeállított útvonaltervet követett, védelmüket a Vaszil Procjuk („Kropiva”) vezette egység látta el. A látogatás idején az Ukrán Felkelő

²³ Гриньох 2001. 148. o.

²⁴ „Non-belligerency was also extended to the various partisan groups in neighboring countries. Their leaders were invited to Budapest and secret agreements were concluded not to fight each other, not to take prisoners, and even to exchange those who had been captured.” *John F. Montgomery: Hungary: The Unwilling Satellite*. New York, 1993. 164. o.

²⁵ Мальський М. – Мацях М.: Теорія міжнародних відносин: Підручник. [Nemzetközi kapcsolatok elmélete: Tankönyv.] 3-те вид., переробл. і доп. К.: «Знання», 2007. 101–106. o.

²⁶ Ravasz István: Az ukrán–magyar katonai kapcsolatok a XX. század első felében. In: Magyar–ukrán közös múlt és jelen. • Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.). Відп. ред.: В. А. Смолій. Київ, 2006. 217. o.

Hadsereg egységei fokozott készségben voltak, a felderítést is kiterjesztették. A látogatásról csak a kevés beavatott tudott, fokozott biztonsági intézkedéseket léptettek életbe. A magyar küldöttség tájékozódását nem akadályozták, a fontos gazdasági és katonai objektumok holléte azonban rejtve maradt.

Az egyik felkeresett helyszín a volhíniai Buderazs falu volt. A mirohoscsi vasútállomásról lovasscapat kísért a faluba a magyar küldöttséget Vaszil Korenyuk társaságában. A vendégeket szívélyesen fogadták, koncertet adtak tiszteletükre. A magyar küldöttség szemrevételezte az Ukrán Felkelő Hadsereg egyik századát. Innen Vaszil Korenyuk, Petro Olijnik és Dmitro Kazvan („Csernik”) társaságában Batykvici faluba mentek tovább, ahol Olekszandr Danilenko („Danyko”) lovasszázadát ismerhették meg. A következő falu Teremno volt, ahol lefénnyképezték az Ukrán Felkelő Hadsereg egyik egysége és a szovjet partizánok összecsapásának helyszínét. Vovkovij faluban Jakiv Jakovliv csapatát, valamint a szintén a faluban állomásozó, az ugyancsak az Ukrán Felkelő Hadsereghez tartozó cseh századot látogatták meg. Ugyanitt megmutattak nekik egy illegális üzemet is. A falusiak itt is koncerttel kedveskedtek a magyar vendégeknek. Végül Hliboka Dolina faluban egy tűzéralakulatot kerestek fel.²⁷

Andrij Dolnickij, a magyar kapcsolatokért felelős összekötő tiszt beszámolója szerint „Martont Volosin és Lohus részletesen tájékoztatta mozgalmunkról. Meglátogattuk az Ukrán Felkelő Hadsereg több harci egységét, minden fegyvernemben, Marton ezr[edes] beszélgetett a helyi katonai vezetőkkel. Betekinthettek az illegális mozgalom kulisszái mögé és láthatták a gazdasági apparátus működését. Az volt a benyomásom, hogy Marton ezr[edes] az első perctől meggyőződött arról, hogy nem elszigetelt spontán lázadóról van szó, hanem jól szervezett és fegyelmezett hadseregről, elszánt harcosokkal és képzett vezetéssel. Azt is észrevette, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg élvezi a teljes lakosság bizalmát. Jóleső érzéssel nyugtáztam, hogy Marton ezr[edes] egyre nagyobb respekttel tekint a mozgalmunkra. A tűzéralakulat lenyűgözte. Olekszandr Danyilenko ezr[edes] lovasbandériuma mély benyomást tett rá... Marton ezr[edes] részt vett egy éjszakai akcióban is, fogadta a jelentést az üzbég szakasztól, amely teljes fegyverzetben állt át a németektől az Ukrán Felkelő Hadsereg oldalára. Amikor az egyik hadi ispotályban meglátta, hogy az orvos narkózis nélkül operál, azonnal kérte az egészségügyi személyzetet, hogy írják össze a szükséges gyógyszereket és eszközöket, s a megrendelést rádióon keresztül továbbította a magyar hadsereg illetékeseihez. Néhány nap múlva 12 szán érkezett Mirohoscson keresztül az ispotályba, megrakodva egészségügyi felszereléssel.”²⁸ Mihail Sztepanyak visszaemlékezése szerint Rosztiszlav Volosin bemutatta Marton ezredesnek az Ukrán Felkelő Hadsereg hadviselési terveit a szovjet hátszágban, ami iránt a magyarok komoly érdeklődést tanúsítottak.²⁹

A magyar küldöttség a „Bohun” Katonai Körzet területéről átment északra, a „Zahrava” Katonai Körzetbe, ahol akkor az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnoksága tartózkodott. Marton ezredes ezután találkozott még az Ukrán Felkelő Hadsereg főparancsnokságának több tagjával, közte az „Északi” hadseregcsoport vezetőjével, Dmitro Kljacs-

²⁷ Галузе́вий держа́вний архі́в Служби безпе́ки Украї́ни (ГДА СБУ). [Ukrajna Állambiztonsági Szolgáltatásának Történeti Levéltára] Ф. 13. Спр. 372. Т. 48. Арк. 96.

²⁸ *Дольницький* 1984. 51–56. o.

²⁹ Lásd a 20. jegyzetet! 108. o.

kivszkijjel. Többek között tisztázták a magyar honvédség és az Ukrán Felkelő Hadsereg Korosztény alatti összecsapását, amikor a magyarok az utóbbiakat tévedésből szovjet partizánoknak gondolták. A „Zahrava” Katonai Körzet területén nevezték ki Andrij Dolnickijt a magyar honvédséghez rendelt összekötő tisztnek.³⁰ Vaszil Levkovics („Voronij”), az Ukrán Felkelő Hadsereg „Északi” hadseregcsoportja tisztjének visszaemlékezése szerint Marton Ferenc beszédet mondott az 1944. január 6-iki ünnepi esten, majd társaival együtt repülőgépen visszatért Magyarországra.³¹ Marton ezredest később kinevezték összekötő tisztnek az Ukrán Felkelő Hadsereg „Északi” hadseregcsoportjához.

Az 1943. decemberi budapesti magyar–ukrán katonai tárgyalások során született gentlemen’s agreement és az utána következő tájékoztató látogatás arról tanúskodott, hogy Magyarország elismerte tárgyaló partnernek az Ukrán Nacionalisták Szervezetét és az ukrán függetlenségért fegyverrel is küzdő Ukrán Felkelő Hadsereget. Ugyanakkor az ukrán fél tényleges erejénél határozottabb kiállást tanúsított, hiszen nem állt mögötte az állam, amelynek nevében tárgyalhat. Mégis felvetette Magyarországnak a német szövetségtől való megszabadulásának kérdését, illetve vállalta, hogy Kárpátalját az egységes ukrán állam részének tekinti. Az 1943–44-es időszak nagy változást hozott a magyar–ukrán viszonyban az által, hogy míg korábban Magyarország az ukrán kérdést kizárólag Kárpátalja prizmáján keresztül látta, ebben az időszakban katonapolitikai megfontolásokból tárgyalópartnerül fogadta el az Ukrán Felkelő Hadsereget és vele együtt az Ukrán Nacionalisták Szervezetét.

Ukránból fordította: Fedinec Csilla

³⁰ Дольницький 1984. 58–59. о.

³¹ Левкович-«Вороний» В.: Сторінки з пережитого комбатантом УПА. [Amit az ukrán felkelő hadsereg katonája átélt.] In: Літопис УПА. Бібліотека. Т. 4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. [A Ukrán Felkelő Hadsereg Krónikája. Könyvtár. 4. köt. A Lemberg és Ljubava környéki illegális mozgalomban résztvevő Ukrán Felkelő Hadsereg fegyveres harcokban részt vett katonáinak visszaemlékezései.] Ред. П. Потічний, В. В’ярович. Торонто–Львів, 2003. 28. о.

CHAPTERS FROM THE HISTORY OF THE RELATIONS BETWEEN THE UKRAINIAN
INSURGENT ARMY AND THE HUNGARIAN OCCUPATION TROOPS

Volhynia and South Polesie, 1943–1944

Summary

Following the annihilating defeat at the River Don in January–February 1943, the armed men of the Ukrainian liberation movement accomplished successful operations in Volhynia, in the region of Mizoch, Ostroh, Shumsk, Kremenec and Verba in March 1943 and in the first week of April, eliminating German administration. The German leadership involved Hungarian occupation forces in a wide range in forcing Ukrainians back and in pacifying the settlements. This way, the attention of the command of the Ukrainian Insurgent Army turned to a greater extent towards the Hungarians again. They attacked the Hungarian units continuously in spring–summer 1943, tried to hinder provisions requisitioning; and they could procure most of the weapons from the Hungarian army.

The theoretical possibility of the talks between Ukrainians and Hungarians came up at the Third Extraordinary Grand Assembly of the Organization of Ukrainian Nationalists on 21–23 August 1943. The Ukrainian liberation movement tried to form a wide anti-Bolshevik front with the participation of the oppressed peoples and states to fight jointly against Moscow's imperialism. The first contact of peaceful intentions between the units of the Ukrainian Insurgent Army and the Hungarian Army was established in summer 1943. The issue of the agreement between the Ukrainian Insurgent Army and the occupation army was put on the agenda at the meeting of the general staff of the Ukrainian Insurgent Army, too, in October 1943. After that, representatives of the Ukrainian Insurgent Army and the command of the Royal Hungarian Occupation Force met in the village of Mirohosch. Then, the commander-in-chief of the Ukrainian Insurgent Army, Dmytro Kliachkiivskiy, signed the order No. 17. on 28 October 1943, which ordered military leaders to immediately cease all kinds of military operations against the Hungarian, Romanian, Slovak, Latvian and other military units dispositioned in Ukrainian territory.

At the end of November 1943, a Ukrainian military delegation arrived in Budapest. Here, talks were organised in mid-December, among others, with Colonel-General Ferenc Szombathelyi, Chief of the Hungarian General Staff. The contact that was established in 1943 did not bring about an actual agreement, moreover, negotiations were temporarily broken off. The Hungarians' reason was that Ukrainians urged the breaking off of Hungarian–German relations; and it was unacceptable for Hungarians that the Ukrainian territorial claims included Sub-Carpathia, a region recovered by Hungary in 1939.

The gentlemen's agreement that was born during the December 1943 Hungarian–Ukrainian military negotiations in Budapest, and the consecutive exploratory visit witness to Hungary's acceptance of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army as negotiating parties.

QUELQUES CHAPITRES DE L'HISTOIRE DES RELATIONS ENTRE L'ARMÉE
INSURRECTIONNELLE UKRAINIENNE ET LES TROUPES D'OCCUPATION HONGROISES

Volhynie et Sud de la Polésie, 1943–1944

Résumé

Après la défaite cuisante subie en janvier-février 1943 à la courbe du Don, les hommes armés du mouvement de libération ukrainien menèrent des actions avec succès en Volhynie, dans la zone de Mizotch, Ostrokh, Shumsk, Kremenec et Verba, en mars et dans la première semaine d'avril 1943, où ils mirent fin à l'administration publique allemande. Le commandement allemand fit appel aux forces d'occupation hongroises pour repousser les Ukrainiens et pacifier les communes concernées, ce qui attira l'attention du commandement de l'Armée insurrectionnelle ukrainienne sur les Hongrois: au printemps et à l'été 1943, les Ukrainiens ne cessèrent d'attaquer les unités militaires hongroises, ils tentèrent d'empêcher la réquisition des vivres et de mettre la main sur les armes des soldats hongrois.

C'est à l'occasion de la 3e Assemblée extraordinaire de l'Organisation des Nationalistes ukrainiens qui eut lieu les 21-23 août 1943 que la possibilité théorique des négociations hungaro-ukrainiennes fut évoquée. Le mouvement de libération ukrainien chercha à former un large front antibolcheviste avec la participation des peuples et des États opprimés en vue de lutter contre l'impérialisme moscovite. La première prise de contact pacifique entre les unités de l'Armée insurrectionnelle ukrainienne et l'armée hongroise eut lieu en été 1943. La question d'un accord entre l'Armée insurrectionnelle ukrainienne et les troupes d'occupation fut également portée à l'ordre du jour de la réunion du commandement de l'Armée insurrectionnelle ukrainienne en octobre 1943. Les représentants de celle-ci et du commandement de la Force d'occupation royale hongroise se rencontrèrent ensuite dans le village de Mirokhotch. A l'issue de cette rencontre, Дмитро Кліатківський, le commandant en chef de l'Armée insurrectionnelle ukrainienne signa, le 28 octobre 1943, l'ordonnance n°17 dans lequel il ordonna aux chefs militaires de suspendre immédiatement toutes actions militaires contre les unités hongroises, roumaines, slovaques, lettonnes ou autres qui stationnaient sur des territoires ukrainiens.

A la fin de novembre 1943, une délégation militaire ukrainienne se rendit à Budapest où elle rencontra à la mi-décembre, entre autres, le colonel général et chef d'état major de l'armée Ferenc Szombathelyi. La prise de contact de 1943 n'aboutit pas à la signature d'un accord et les négociations furent même momentanément interrompues, car la partie ukrainienne exhorta les Hongrois à rompre leurs relations avec l'Allemagne et, de plus, l'Ukraine revendiquait la Transcarpathie, qui avait été rattachée à la Hongrie en 1939, ce qui fut inacceptable pour la Hongrie.

Le «gentlemen's agreement» conclu lors des négociations militaires hungaro-ukrainiennes de décembre 1943 à Budapest et la visite qui les a suivies témoignent du fait que la Hongrie a reconnu comme partenaire de négociation l'Organisation des Nationalistes ukrainiens et l'Armée insurrectionnelle ukrainienne qui luttait aussi avec des armes pour l'indépendance de l'Ukraine.

KAPITEL AUS DER BEZIEHUNGSGESCHICHTE DER UKRAINISCHEN
AUFSTANDSARMEE UND DER UNGARISCHEN BESATZUNGSTRUPPEN

Wolhynien und Süd-Polesien, 1943–1944

Resümee

Im Anschluss an die vernichtende Niederlage im Don-Bogen im Januar–Februar 1943 führten die Bewaffneten der ukrainischen Befreiungsbewegung im März bzw. in der ersten Aprilwoche 1943 erfolgreiche Aktionen in Wolhynien, in der Region Mizotsch, Ostroch, Sumsk, Kremenez und Werba durch und lösten die deutsche Verwaltung auf. Die deutsche Führung zog die ungarischen Besatzungskräfte in großem Maße in die Zurückdrängung der Ukrainer und die Pazifikation der betroffenen Siedlungen mit ein. Damit richtete sich die Aufmerksamkeit der Kommandantur der Ukrainischen Aufstandsarmee erneut verstärkt auf die Ungarn. Im Frühjahr und Sommer 1943 wurden die ungarischen Militärverbände ständig attackiert; es wurde versucht die Lebensmittelrequisitionen zu verhindern, bzw. die meisten Waffen konnten von den ungarischen Soldaten besorgt werden.

Die theoretische Möglichkeit der ukrainisch–ungarischen Verhandlungen wurde auf dem III. Außerordentlichen Kongress der Organisation Ukrainischer Nationalisten zwischen dem 21. und 23. August 1943 aufgeworfen. Die ukrainische Befreiungsbewegung versuchte nämlich, unter Mitwirkung der unterdrückten Völker und Staaten eine breite anti-bolschewistische Front herauszubilden, um gemeinsam gegen den Imperialismus in Moskau zu kämpfen. Zur ersten friedlich gesinnten Kontaktaufnahme zwischen den Einheiten der Ukrainischen Aufstandsarmee und der ungarischen Armee kam es im Sommer 1943. Die Frage der Vereinbarung zwischen der Ukrainischen Aufstandsarmee und der Besatzungsarmee wurde auf einer Verhandlung im Oktober 1943 auch vom Generalstab der Ukrainischen Aufstandsarmee auf die Tagesordnung gesetzt. Als Folge dessen kam es im Dorf Mirochoscht zu einem Treffen zwischen den Vertretern der Kommandantur der Ukrainischen Aufstandsarmee und der Ungarischen Königlichen Besatzungskräfte. Anschließend unterzeichnete der Oberbefehlshaber der Ukrainischen Aufstandsarmee, Dimitro Kliatschkiwski, am 28. Oktober 1943 die Verordnung Nr. 17, in der er den militärischen Führungspersonen die Anweisung erteilte: Sie sollen sofort jedwede Militäraktion gegen die auf ukrainischen Gebieten stationierten ungarischen, rumänischen, slowakischen, lettischen und sonstigen Militärverbände einstellen.

Ende November 1943 kam eine ukrainische Militärdelegation nach Budapest, wo es Mitte Dezember zu einer Verhandlung unter anderem mit Generaloberst Ferenc Szombathelyi, dem Chef des Honvéd-Generalstabs, kam. Die Kontaktaufnahme des Jahres 1943 führte nicht zum Abschluss einer konkreten Vereinbarung, ja die Verhandlungen wurden vorübergehend sogar abgebrochen. Von ungarischer Seite her war der Grund hierfür, dass die ukrainische Partei auf das Abbrechen der ungarisch–deutschen Kontakte drängte, bzw. dass unter den ukrainischen Gebietsansprüchen die von Ungarn im Jahre 1939 zurückeroberte Karpatenukraine zu finden war, was für die ungarische Partei inakzeptabel war.

Das Gentlemen's Agreement im Laufe der ungarisch–ukrainischen Militärverhandlungen im Dezember 1943 in Budapest und der anschließende Informationsbesuch zeugten davon, dass Ungarn die Organisation der Ukrainischen Nationalisten und die für die ukrainische Unabhängigkeit auch mit Waffen kämpfende Ukrainische Aufstandsarmee als Verhandlungspartner akzeptierte.

ГЛАВЫ ИЗ ИСТОРИИ СВЯЗЕЙ УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ И ВЕНГЕРСКИХ
ОКУПАЦИОННЫХ ВОЙСК

Волыния и Южное Полесье, 1943-1944.

Резюме

После разгрома, который претерпела венгерская армия в излучине Дона в январе-феврале 1943 года, в марте и в первые недели апреля 1943 года участники украинского освободительного движения провели успешные наступательные акции в Волыни в районе Мизоча, Остроха, Сумска, Кременца и Вербы и ликвидировали немецкую управленческую администрацию. Немецкая управленческая машина привлекла для пацификации затронутых районов венгерские оккупационные силы в целях оттеснения украинцев. Внимание командования Украинской повстанческой армии в результате этого вновь усиленно было обращено к венграм. Весной и летом 1943 года венгерские военные части подвергались непрерывным налетам, строились препятствия в реквизиции пищевых продуктов, от венгерских военных можно было забрать больше всего оружия.

Теоретическая возможность украинско-венгерских переговоров была выдвинута на III-ем Чрезвычайном съезде Организации Украинских Националистов, проходившем с 21 по 23 августа 1943 года. Украинское движение освобождения попыталось организовать с участием угнетенных народов и государств широкий антибольшевистский фронт общей борьбы против московского империализма. Первые мирные контакты между украинской повстанческой армией и венгерскими хонведами имели место летом 1943 года. Вопрос соглашения Украинской повстанческой армии и оккупационных властей был поставлен на повестку дня также и Генеральным штабом Украинской повстанческой армии на совещании в октябре 1943 года, в результате чего в деревне Мирохоц состоялась встреча между представителями Украинской Повстанческой Армии и командования Венгерских Королевских Оккупационных Сил. После этого главнокомандующий Украинской повстанческой армией Дмитро Клячкивский 23 октября 1943 года подписал указ № 17, в котором приказал всем военным командирам немедленно прекратить все военные акции против венгерских, румынских, словацких, литовских и других национальностей, которые дислоцировались на украинских территориях.

В конце ноября 1943 года в Будапешт прибыла военная делегация, и в середине декабря были проведены переговоры с генерал-полковником Сомбатхей Ференцем, начальником Генерального штаба хонведов. Установление контактов в 1943 году не завершилось заключением конкретного соглашения, более того, переговоры временно были прерваны, причиной чего с венгерской стороны был тот факт, что украинская сторона настаивала на прерывании венгеро-немецких связей, а также в качестве украинских территориальных требований фигурировал вопрос о том, чтобы вновь было возвращено занятое Венгрией в 1939 году Закарпатье, что было непреемлемо для венгров.

В ходе проведенных в Будапеште в декабре 1943 года венгерско-украинских военных переговоров был достигнут gentlemen's agreement и последовавший затем ориентировочный визит свидетельствует о том, что Венгрия признала в качестве партнера на переговорах Организацию Украинских Националистов и Украинскую Повстанческую Армию, с оружием в руках боровшуюся за украинскую независимость.

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG LÓÁLLOMÁNYA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

A Magyar Királyi Honvédség alakulatainak békehadrendjében a lóállomány két részből, a keretállományból, vagyis az alakulatoknál meglévő kincstári lovakból és a vállalkozói állományból, a környékbeli gazdáknak magánhasználatra kiadott, idomított kincstári lovakból tevődött össze. Részleges vagy teljes mozgósítás esetén a gazdaságokban lévő ún. igénybevételes lovakat is behívhatták.¹

A lovak és az országos járművek honvédelmi célokra való beszolgáltatásának törvényi alapját az 1873. évi XX. törvénycikk („a hadsereg és honvédség lószükségletének fedezéséről mozgósítás esetében”), majd az 1912. évi LXIX. törvénycikk („a lovak és járművek szolgáltatásáról”) képezte.² Az utóbbi törvénycikk 1939-ig volt hatályban, s a hazai lóállományt honvédelmi szempontból az alábbi kategóriákba sorolta: mentességet élvező lóállomány, hadiszolgáltatásra alkalmas lovak (kincstári lovak), a kincstár tulajdonában lévő lovak, melyeket vállalkozó gazdák tartanak, igénybevételes lovak.³

A honvédség nyílt fejlesztése csak 1938-tól indult meg, de a haderő teljes gépesített-ségét a magyar hadiipar erőfeszítéseinek ellenére sem sikerült megoldani, így a sereg- és csapatlovasság és a tüzérség (fogatolt és lovas) mellett a gyalogságnál is nagy számban voltak lovak (vonatalakulatok, ellátó oszlopok, egészségügyi oszlopok).⁴ Az országgyűlés idején és a második világháborúban a lovak bevonulattási rendszerének törvényességi alapját a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk jelentette.⁵

A honvédség lőügyeinek intézését a Honvédelmi Minisztérium 5. osztálya intézte, mely az utánpótlással, az elosztással, a polgári lóállomány igénybevételével foglalkozott. A Lőügyi Osztály rendelkezéseit a hadtestparancsnokságok lőügyi osztályai valósították meg, melyek nyilvántartást vezettek a kiegészítő parancsnokságokon és a járási székhelyeken ténykedő lőnyilvántartó tisztektől beérkező adatok alapján. Megkapták az egyes mozgósításra kerülő alakulatok ló- és járműszükségletét a hadi állománytáblázatok alapján, s ezeket némi ráadással hívták be. Az alakulatoknál szolgáló mozgósítási előadó is nyilvántartotta az adott alakulat ló- és járműszükségletét, amit rendszeresen egyeztettek a kiegészítő parancsnokságok a körzeti lőügyi előadókkal.⁶

¹ *Fabinyi József*: Zsoldos tüzér voltam 1931-ben. Kis ismertető a lovakról. Budapest, 2001. (A továbbiakban: *Fabinyi* 2001.) 42. o.

² Magyar törvénytár. 1872–1874. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 160–163. o.; Magyar törvénytár. 1912. évi törvénycikkek. Budapest, 1913. 883–894. o.

³ *Fabinyi* 2001. 42–43. o.

⁴ Bővebben lásd: *Dombrády Lóránd*: A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, 2003.

⁵ 1939: II. törvénycikk a honvédelemről. Budapest, 1939. 1–118. o. (A továbbiakban: 1939: II. törvénycikk a honvédelemről.); Utasítás a M. Kir. Honvédség ló és fogatos jármű szükségletének kielégítésére. Budapest, 1940. 7. o. (A továbbiakban: Utasítás); *Zamárdy Ödön, vitéz*: Lovak és járművek igénybevétele. Katonai beszállásolás. In: *Mártonffy Károly* (szerk.): A mai magyar honvédelmi igazgatás. Budapest, 1943. (A továbbiakban: *Zamárdy* 1943.) 456. o.

⁶ *Fabinyi* 2001. 41–42. o.

A lótenyésztés és a méneskar

A honvédség igényeit kielégítő lótenyésztéssel az uradalmi és kisebb gazdaságok (egyezséges ménesek) mellett főképp a m. kir. állami lótenyésztő intézetek (ménesek, méntelepek) foglalkoztak a Honvédelmi és Földművelésügyi Minisztérium kettős alárendeltségében. Fő feladatuk az alábbi volt: „...tenyésztőrzseik segítségével az országos lótenyésztés számára bizton átörökítő képességű, kiváló fedező méneket tenyészteni és felnevelni...”⁷

Az állami ménesekben felnevelt és tenyésztésre alkalmas csődöröket a méntelepre vitték, innen részint a megbízható gazdákhoz, részint a fedezettő állomásokhoz kerültek. A fedezettő állomásokon 2–20 mén volt, a különítményt rendszerint egy altiszt vezette, alárendeltjei fejenként két csődörrel gondoskodtak.

A méneskar történetének gyökerei 1784-re nyúlnak vissza, hiszen az első katonai célokat szolgáló ménest Mezőhegyesen telepítették. A méneskar 1860-tól működött ezen a néven, 1867-től kezdve két részre bontva: császári-királyi (később: császári és királyi) és m. kir. honvéd lótenyésztő intézetek. A haderő 1912 folyamán történt átszervezésekor a Magyar Királyság területén lévő négy ménes, öt méntelep és 21 ménlelepi alosztály a közös hadsereg állományából átkerült a honvédség kötelékébe.

Az összeomláskor, 1918–1919-ben a ménesek egy része a megszálló cseh, román és szerb hadsereg zsákmányává vált.⁸

A m. kir. állami méneskar az 1943. évi békehadrend szerint

Állami lótenyésztő intézetek katonai felügyelősége (Budapest)

Állami ménes katonai osztaga	Alsózsuk, Bábolna (arabs, lipicai), Kisbér (angol telivér, angol félvér), Mezőhegyes (kis és nagy nóniusz, furioso-northstar, gidrán)
Állami ménes és méntelep	Turjaremete
Keleti lótenyésztő kerületi parancsnokság, Debrecen: (állami méntelep katonai osztaga)	Debrecen, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Csíkszereda
Északi lótenyésztő kerületi parancsnokság, Jászberény: (állami méntelep katonai osztaga)	Jászberény, Gyöngyös, Perbenyik, Komárom
Nyugati lótenyésztő kerületi parancsnokság, Nagykanizsa: (állami méntelep katonai osztaga)	Nagykanizsa, Baja, Celldömölk, Székesfehérvár
Déli lótenyésztő kerületi parancsnokság, Nagykőrös: (állami méntelep katonai osztaga)	Nagykőrös, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Palánka

A méneskar huszárokat, bakanyelven „csődörösöket”, 2–3 évre sorozták. A méneskarba azokat osztották be, akik értettek a loápoláshoz, vagy olyan mesterségük volt, melyekre ott volt szükség (lovász, kocsis, csikós, kovács, nyerges, csizmadia, szíjgyártó),

⁷ Közli: Ságvári György – Szabó Péter – Somogyi Győző: Honvédhuszárok. Budapest, 2001. (A továbbiakban: Ságvári – Szabó – Somogyi 2001.) 29. o.

⁸ Süle Gábor dr.: Hazánk lótenyésztése és a ménesek története. *Magyar Katonai Szemle*, 1937. 6. sz. 229–235. o.; *Uő*: A méntelepek története és a lótenyésztés jelene. *Magyar Katonai Szemle*, 1938. 9. sz. 240–246. o.

vagy mezőgazdasági iskolát végeztek. Követelmény volt a kisebb, de erős testalkat, s az újoncok rendkívül szigorú lovaskiképzést kaptak. A méneskarnál rendkívül szigorú volt a fegyelem. A legénységet – sokszor tiszti vagy altiszti felügyelet nélkül – a fedeztetési időnyben (március 1. – június 30.) a ménekkel a méntelephez tartozó községekbe helyezték ki, s teljes felelősséggel tartoztak a rájuk bízott anyagért és lóért. A méneskari katonák leszerelésüket követően a huszárezredek tartalékkállományába kerültek. Az altiszti kar javarésze, főképp első világháborús hadiárva, a jutasi csapatalisztképzőből kerültek ki, a tisztikart 1938-tól kezdve továbbszolgálókkal is kiegészítették. Ezek a tisztek az öröknyitábori Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola nyolc hónapos tanfolyama mellett az állatorvosi főiskola féléves kurzusát is elvégezték.

Mozgósítás esetén a méneskar négy lovasszázadot állított ki. 1944 augusztusában, amikor a hadműveletek Magyarország felé közeledtek, a méneskariakat több huszárezredhez is beosztották (1. tábori póthuszárezred, 2–4. huszárezredek), Celldömölk-Sághegy térségében pedig megszervezték a dunántúli ménesek és méntelepek legénységéből a méneskari lövésosztaályt. A lövésosztaály 1945 elején, a Vértes hegységben vívott védelmi harcok során morzsolódott fel.⁹

A méneskar törzsállományát a szovjet csapatok elől megpróbálták nyugatra kimeneikíteni. Példának okáért a jászberényi méntelep katonai osztagához tartozó 250 mént 1944. október 11-én lábön hajtva a nyugat-dunántúli Mihályi községbe telepítették át, majd onnan az ausztriai Wimsbachba helyezték át állomáshelyüket. A jászberényiek 1945. október 11-én tértek vissza Magyarország területére, s a kivitt ménállományból csupán 130-at tudtak hazahozni.¹⁰

A kincstári, igénybevételes és pótlóvak kategóriái

A kincstári lovakat, csakúgy, mint az igénybevételes lovakat, több kategóriába sorolták. A hátszló (jelölése: I.) küllemének és vérmérsékletének jellemzői a következők voltak: „élénk vérmérsékletű, zömök, csontos, mély, középmagasan illesztett nyakkal, jókötésű hátal, élénk és tértnyerő mozgású legyen...” Korát tekintve 5–10 éves, 160–170 cm marmagasságú, 380–450 kg súlyú, arányosan és fajtajellegéhez képest jól fejlett, zömök termetű, ruganyos, erőteljes, szabályos és tértnyerő járású, élénk vérmérsékletű, jóindulatú, edzett, kisigényű és kitartó állat volt.¹¹ A huszár hátszló valamennyivel könnyebb jellegű volt mint a többi hátszló, főként a csontosabb angol és arabs lovak képezték ezen kategóriát.¹²

A gyalogsági málhászló (jelölése: II.) rövid, erős hátú és lábú, általában zömök testalkaltú, főleg ép és szilárd patájú, biztos járású, marmagassága 135–150 cm, nem félénk és jóindulatú. Nem a küllemi szépség számított, azonban fontos volt, hogy az alacsony ló erős, zömök termettel, izmos hátal, rövid és erős lábakkal bírjon. Ugyanígy figyelem-

⁹ Ságvári – Szabó – Somogyi 2001. 29–30. o.; Splényi Géza, báró: Az utolsó magyar huszárok. Adatgyűjtemény. Sárvár, 1996. 56–57. o.

¹⁰ Besenyi Vendel: Néhány adat a volt jászberényi méntelepről. Jászberény, 2000. 4. o. (Kézirat. Magántulajdonban. Másolat a szerző birtokában)

¹¹ Utasítás, 17. o.

¹² Zachár Sándor (szerk.): Katonai zseb-lexikon 1939. Budapest, 1939. (A továbbiakban: Katonai zseb-lexikon 1939.) 530. o.

be vették, hogy a gyalogsági málhásló egészséges, jó patákkal rendelkezzen, s a járása tértnyerő legyen. A fentiek mellett jól tápláltnak, szelídek, engedelmesnek, jóindulatúnak, edzettnek és kisigényűnek kellett lennie ezen lótipusnak.¹³

A tűzér hegyi málhásló (jelölése: II. he.) hasonló tulajdonságú, mint a gyalogsági málhásló, de annál zömökebb, izmosabb hátú és jobb kötésű. Marmagassága 156 cm-nél több nem lehetett, továbbá marjának szélesnek és laposnak kellett lennie. Általában a mokány, vagy a javított, magyar parlagi lovak váltak be.¹⁴

A tűzér öszvér (jelölése: II. Ö.) hegyi ágyús ütegek tűzlépcsőinél szolgált. Zömök testfelépítésű, jó csontozatú és patájú, marmagassága maximum 156 cm lehetett. Hátránya a csökönyösség volt.¹⁵

A tűzér hámoslónak két fajtáját állapították meg: amelyek hátsó célra feleltek meg (jelölése: III.), s amelyek nem feleltek meg (jelölése: IV.). Az első típusnál lényeges volt, mind küllemi, mind tulajdonsági jegyei hasonlóak legyenek a hátsó célhoz, 166–172 cm közötti marmagassággal. Ennél a kategóriánál előnyben részesítették a nóniusz, furioso, northstar, gidrán és a csontosabb lipicai fajtákat. A második típus jellemzője volt a hidegvérű keresztezés melegvérű túltengéssel, mint például a sváb lovak.¹⁶

A vonathámosló (jelölése: V.) hátsó és tűzérési hámos célra nem megfelelő, de katonai szolgálatra alkalmas lovat jelentett. A vonathámoslovak nehezebb fajtáját (jelölése: V. H.) képezték a sodrott lovak, melyek hosszabb ügetésre voltak képesek.

Teljesen nehéz, hidegvérű lovakat (jelölése: H.) nem tartott a honvédség, mozgósítás esetén csak a csapattestek külön kérelmére lehetett ilyen igénybevételű állatokat behívni. Ide tartoztak a muraközi, pinkafői, belga fajták.¹⁷

A lovak minőségét és alkalmazását 1940-ben az állományvezetés számára a következő módon szabályozták: korlátolt (Klt) vagy korlátlan tulajdonú (Kln) tiszt hátsó (Th.), tiszt szolgálati ló (Tisz); kincstári hátsó, lovassági málhásló (Kh.), hegyi hátsó (hkh); tűzérési hámoslovak (Thm.), vonathámos lovak (Vhm.), idomított vonathámos lovak (Id. vhm.), gyalogsági géppuskás málháslovak (gy. m.), tűzérési műszeres málháslovak (T. m.), hegyi málháslovak (hgym.) és öszvérek (vagy egyes alakulatoknál: samarak).¹⁸

A kincstári lovakat azonosításuk elősegítése végett besüitették. „A nyak baloldala közepén a sörényéltől kb. négy ujjnyira a ló nevének kezdőbetűje és avatási száma lesz besüitve. A ló nevéből illetve annak kezdőbetűjéből a lónak honvédségi lóvá felavatásának évét állapíthatjuk meg. (Minden évben az egész honvédségen belül ugyanazon kezdőbetűs keresztnevek adhatók csak a lovaknak. Például 1943. évben „D” betűs nevek.)”¹⁹

¹³ Katonai zseb-lexikon, 1939. 531. o.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Ásvány Ernő dr.: Öszvérutánpótlásunk. Magyar Katonai Szemle, 1940. 5. sz. 519–522. o.; Katonai zseb-lexikon, 1939. 531. o.; Utasítás 17. o.

¹⁶ Katonai zseb-lexikon 1939 531. o.; Utasítás, 17–18. o.

¹⁷ Utasítás, 18. o.

¹⁸ Utasítás az állományvezetésre a M. Kir. Honvédségnél. Budapest, 1940. (A továbbiakban: Utasítás az állomány vezetésére.) 103. o. Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. (A továbbiakban: Honvédségi Közlöny). Szabályrendeletek. 1941. 13. sz. (1941. április 1.) 206. o.

¹⁹ Ló- és vonatanyag ismeret. Budapest, 1943. (A továbbiakban: Ló- és vonatanyag ismeret.) 5. o.

Szabályozták a kincstári lovak nevének kiválasztását is, melynek értelmében az egy nap-tári évben felavatott lovakat egyforma betűvel kezdődő nevekkal látták el (az ábécé betűiből a Q, az X és Y betűket nem használták). A lovak névválasztását a következőkben határozták meg: „...rövidek és magyaros hangzásúak legyenek, idegen és olyan neveket, melyek félre-értésekre adhatnak okot, kerülni kell, pl Aeneas, Eneas, stb. Ha áthelyezés folytán valamely állománytestnél két, vagy több egyforma nevű állat lenne, akkor az ilyen állatok neveit ró-mai számok hozzáírásával kell megkülönböztetni, pl. Vándor I., Vándor II.”²⁰

*A 3 évesnél idősebb, felavatott ló évfolyamok neveinek kezdőbetűi*²¹

<i>Lónevek kezdőbetűi</i>	<i>Felavatási év</i>		<i>Lónevek kezdőbetűi</i>	<i>Felavatási év</i>	
A, Á	1920	1940	L, LY	1930	1950
B	1921	1941	M	1931	1951
C, CS	1922	1942	N, NY	1932	1952
D	1923	1943	O, Ó, Ö, Ő	1933	1953
E, É	1924	1944	P	1934	1954
F	1925	1945	R	1935	1955
G, GY	1926	1946	S, SZ	1936	1956
H	1927	1947	T	1937	1957
I, J	1928	1948	U, Ú, Ü, Ű	1938	1958
K	1929	1949	V	1939	1959

A vállalkozói lovak rendszere

A vállalkozói lovak azok a kincstár tulajdonát képező lovak voltak, melyeket béke-időben adtak ki az egyes alosztályparancsnokok, az alakulatoknál csupán a keret lóállomá-ny maradt. A kiadásra kerülő, jól megpatkolt nyolc esztendő-s lovak teljesen idomítottak, egészségesek, erőteljesek voltak, s reményt nyújtottak arra, hogy még legalább hét vagy nyolc éven át katonai szolgálatra alkalmasak lehetnek.²²

A nehezen idomítható, rossz szokásokkal rendelkező lovakat nem lehetett kiadni. Az azonos tulajdonságú és vérmérsékletű lovakat általában páronként adták ki, melyek a megterhelt országos járművet kézséggel tudták húzni. A nemesebb vérű, s hevesebb vérmérsékletű lovakat olyan gazdáknak adták ki, akik azokat könnyebb munkára, vagy nyereg alatt használták, de versenylóként, vagy concours célokra nem használhatták.²³

²⁰ Utasítás az állomány vezetésére, 105. o.

²¹ *Honvédségi Közlöny*. Szabályrendeletek. 1944. 9. sz. (1944. március 8.) 129. o.

²² Tervezet. Utasítás a M. Kir. Honvédség idomított lovainak magánhasználatra való kiadására. Budapest, 1935. (A továbbiakban: Tervezet.) 8. o.

²³ Tervezet, 8–9. o.

A rendelkezés szerint a kisbirtokkal rendelkező gazdák, akik megbízható tartói voltak a honvédségi lovaknak, igényelhettek magántartásra vállalkozói lovakat. Tisztek is igényelhettek kincstári szolgálati hátslovaikon kívül vállalkozói lovakat magánhasználatra, a tartás költségeit nem a kincstár, hanem a tiszt viselte. A fuvarozási engedéllyel rendelkezők, s más honvédségi szervek nem kaphattak vállalkozó lovakat.

A vállalkozói lovakat rendszerint tavasszal adták ki, s lehetőleg az alosztály állomáshelyén. A szóba jöhető vállalkozók névsorát úgy állították össze, hogy azok állandó lakhelye az alosztály állomáshelyétől maximum 40 km távolságra lehetett.²⁴

A kiadó bizottság elnöke az osztályparancsnok, tagjai az alosztályparancsnok és a honvédségi állatorvos voltak.

Minden kiadásra kerülő kincstári ló számára *Ellenőrző* könyvet vezettek két példányban. Ugyanígy jegyzéket állítottak össze évente a kiadott lovakról (a vállalkozói lovakról vezetett jegyzék nem egyezett meg az igénybevétele lovakat összegző jegyzékkel), amelyben a fontosabb adatokat folyamatosan vezették.²⁵

A vállalkozói lovakat évente kétszer szemlélték meg, tavasszal, illetve amikor katonai szolgálattételre bevonultak. Az évenkénti szolgálat időtartama 28 nap volt. Az ezred-, vagy osztályparancsnok kötelességei közé tartozott évente egy alkalommal megszemlélni a kiadott lóállományt. A lószemlék előtt az alosztályok kézbesítették a községi előljáróságok útján a lóbehívó értesítőket.²⁶

Amennyiben a lovat a vállalkozó gazda oly módon tartotta, hogy a ló állapota veszélybe került, vagy engedély nélkül másnak adta át, az alosztályparancsnokság bizottsága a helyszínen vizsgálta meg az esetet, s ha a ló állapota (legyengültség, betegség) menthetetlen volt, elrendelhetette az állat kiirtását és boncolását. Ha a kincstári élelmezésbe való visszavétel mellett döntöttek, a ló visszakerült állomáshelyére és ott szakszerű ápolásban részesült, a ló feljavítását szolgáló élelmezés, gondozás összegét pedig a vállalkozónak kellett megfizetnie.²⁷

A kifogástalanul tartott kincstári lovakat 7–8 év után térítésmentesen kapta meg a vállalkozó gazda. Az így számított 8 (nyolc) éven át a „megfelelő”, illetőleg 7 (hét) éven át minden alkalommal „tartása és gondozása kitűnő” szemlelettel minősített ló az idő elteltével a vállalkozó tulajdonába ment át.²⁸

Abban az esetben, ha a lovat szolgálati idejének letelte előtt selejtítésre került, árverezés útján lehetett megvásárolni. A vételárát úgy szabták meg, hogy a ló beszerzési árát 96-tal, „kitűnő” tartás esetén 84-gyel osztották el, s az összeget annyival kellett megszorozni, ahány hónap a 8, vagy 7 év tartási időből hátra volt.²⁹ Az eladásra kerülő kincstári lovak nyakán bal oldalát, a szavatossági miatt selejtített lovaknál a jobb faron keresztbe felsütött, kereszt alakú, rácsos bélyeggel látták el.³⁰

²⁴ Tervezet, 9. o.

²⁵ Tervezet, 11–12. o.; Utasítás, 25–29. o.; Utasítás az állomány vezetésére, 93. o.

²⁶ Tervezet, 15–18. o.

²⁷ Tervezet, 20–28. o.

²⁸ Tervezet, 31. o.

²⁹ Tervezet, 32. o.

³⁰ *Honvédségi Közlöny*. Szabályrendeletek. 1944. 9. sz. (1944. március 8.) 129. o.

Mozgósítás esetén a keret- és a vállalkozó lovak mellett az igénybevételes lovak is behívásra kerültek.³¹ Ezek a községekben nyilvántartott 6–14 éves korú lóállományból kerültek ki, melyeknek használatba vételéért a kincstár fizetett. A honvédelmi szolgáltatásra igénybevett lovakért a megszabható becsár legmagasabb összegét a honvédelmi miniszter a földművelésügyi miniszterrel együtt szabta meg.

A lovak használhatóságának legmagasabb korhatárát pontosan megszabni nem lehetett, mert az a ló egyéni tulajdonságaitól nagyban függött. Teljes értékűnek az 5–6 éves ló számított, életkora előrehaladtával évente teljesítőképessége 8 %-al csökkent. A jó tartás esetén a melegvérű lovak 18–20, a hidegvérű lovak 14–15 éves korban is használhatóak voltak.³²

A kiegészítő parancsnokságokon lónyilvántartó tisztek is működtek, akik a kerület lóállományáról lónyilvántartási jegyzéket vezettek községekre lebontva, regisztrálták a zugméneket, s minden évben a mezőgazdasági munkák után (november 1. – január 31. között) értékelték azokat (lólétszám és osztályozási kimutatás). Feladatuk volt kerületük lóállományának ellenőrzése, értékelése és osztályozása.³³

A lóosztályozási bizottság összetétele az alábbi volt: lónyilvántartó tisztt, járási főszolgabíró (polgármester) megbízottja, hatósági állatorvos, valamint a községi előljáróság azon tagja, aki a községben lévő lovakat vezetett nyilvántartást. A község előljáróság választotta ki a lószemle helyeket, úgy, hogy azok a légvédelmi szempontoknak is megfeleljenek. Ugyanígy biztosította a szemle adminisztrálásához szükséges írnokokat, gondoskodott arról, hogy rendfenntartás céljából megfelelő létszámú csendőr vagy rendőr különítmény kerüljön kivezénylésre.³⁴

A hadiszolgálatra alkalmas lovak részére lóbehívó jegyeket készítettek, mely a mozgósítás részét képezte. Egy-egy település három évesnél idősebb lóállományának maximum 50 %-át lehetett honvédelmi szolgálat céljából igénybe venni, tekintettel lévén a mezőgazdasági, a honvédség további lóutánpótlási és lószorozási érdekeire.³⁵ A 18.000/eln. 5.-1940. számú körrendelet szerint: „Minden három éves és ennél idősebb ló (öszvér) tulajdonosa, illetőleg birtokosa... köteles honvédelmi szolgáltatásként történő igénybevételre kijelölt lovának (öszvéreinek) első lábait évente március, április, május, augusztus, szeptember és október hónapokban állandóan jól patkolt állapotban tartani.”³⁶

Amennyiben a lótartó gazdának egy helyen legalább 12 kancája volt, lovait és fogatos járműveit nem volt köteles elővezetni abban az esetben, ha azoknak a gazdaságban való megvizsgálását lehetővé tette és a vizsgálatot végzők kiszállításához megfelelő szállítóeszközt bocsátott rendelkezésre, vagy viselte a szállítás költségeit.³⁷

³¹ Utasítás az állomány vezetésére, 109. o.

³² *Babucs Zoltán*: A Magyar Királyi Honvédség lóállománya a II. világháborúban. In: *Ravasz István* (szerk.): ... És újfent hadiidők (avagy a „bolder békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. Budapest, 2005. (A továbbiakban: *Babucs* 2005.) 379. o.

³³ Utasítás, 12-13. o.; *Zamárdy* 1943. 460., 462–463. o.

³⁴ *Zamárdy* 1943. 457–459. o.

³⁵ *Zamárdy* 1943. 460. o.

³⁶ *Honvédségi Közlöny*. Szabályrendeletek. 1940. 9. sz. (1940. május 1.) 138. o.; *Zamárdy* 1943. 463. o.

³⁷ *Zamárdy* 1943. 459. o.

A lovak és öszvérek honvédelmi nyilvántartási okmánya az 1939. október 1-jétől rendszeresített „Marhalevél” volt, amelyet minden 3 évnél idősebb állat számára ki kellett állítani.³⁸

A szemlén megjelent igénybevételes lovakat a már korábban ismertetett kategóriába sorolták, s okmányaikban külön jelzéseket kaptak. Az osztályozások során a lovak hadiszolgálatra való alkalmasságuk szerint több típusra osztották: „átvéve”, „nem alkalmas”, „vemhes mentesítve”, „felesszámú”, „elhullott”, „eladva”, „nem jelent meg”.³⁹

Az 1939. évi Honvédelmi törvény 99. paragrafusának értelmében mentességet (M.) kaptak a postaállomások, a csendőrség és rendőrség, a hadiüzemek azon lovai, melyek az egészségügyi, tűzoltási, gáz- és légvédelmi szolgálathoz tartoztak, az állami és törvényhatósági alkalmazottak, a lelkészek, orvosok és állatorvosok lovai, a póló- és versenylovak, az I. osztályú tenyészkancaák (jelölése: a nyak baloldalán a magyar korona, külön csoportban a kanca megye száma, törzskönyvi száma és a születési év utolsó két jegye a nyak bal oldalán besütve) és a csikós kancaák. Ebbe a kategóriába tartoztak az állami lótenyésztő intézetek, az állami ménesbirtokok (Mezőhegyes, Bábolna, Kisbér), a gödöllői koronauradalom és a kompolti állami uradalom anyakancaái és ménjei, az Ódalmand-sütvényi csikótelep lóállománya, az egyezsleges magánménések tenyészállatai és három évnél nem idősebb csikói.⁴⁰

A lószemlék alkalmával a lónyilvántartó tiszt kötelessége volt, hogy a lótartó gazdák figyelmét felhívja arra, hogy a honvédség a legjobb lóvásárló, s a megvételre felkínált lovakat a gazdák ne az istállóban neveljék.⁴¹

Feljegyzést kellett készíteni azokról a katonai szolgálatra alkalmas lovakról, amelyek életkora 3–6 év között volt, és tulajdonosaik a pótlóavató bizottságnak megvételre felajánlottak. Ezeket a lovakat a lóvásárló bizottságok vásárolták meg, átlag 4 éves korukban, s a csapatoknál 8 havi ún. pótlóidomításban részesültek. A lóvásárló bizottságok általában kancaakat és herélt lovakat vásároltak meg. A fajta különösebben nem számított, bár a szép küllem és a tetszetőség mérvadó volt, s főként magyar félvér lovak kerültek megvásárlásra. Elsődlegesen a pej és a sárga különböző színárnyalatait részesítették előnyben.⁴²

A mozgósítás és hadiállományra való feltöltéskor a békealakulat az igénybevételi jegyek és a lóbehívó értesítők segítségével, a községi elöljáróságok útján értesítette a gazdákat.⁴³ A lovakat lehetőleg a következő felszerelési cikkekkel kellett előállítani: „...kötőfék, kötőféklánc vagy kötél, lópokróc, abrakos tarisznya, itatóveder, zaboszsák, lókefe, lóvakaró. A hámoslovakat hámszerszámmal. Minden állat számára 5 napra való szemes és szálastakarmányt kell elhozni.”⁴⁴

Ilyenkor a lovakat a békealakulat által felállított loátvételi bizottság(ok) vették át. A bizottság elnöke az alakulat, vagy a hadtestparancsnokság által kijelölt idősebb tiszt, tagjai: az alakulat egy tisztje, állatorvos, a községi elöljáróság azon embere, aki a lónyil-

³⁸ *Honvédségi Közlöny*. Szabályrendeletek. 1940. 9. sz. (1940. május 1.) 138–139. o.; Utasítás, 11. o.

³⁹ Utasítás, 34. o.

⁴⁰ 1939: II. törvénycikk a honvédelemről, 55–56. o.; Utasítás, 10–11. o.; *Zamárdy* 1943. 457., 461–462. o.

⁴¹ *Fabinyi* 2001. 43. o.; Utasítás, 21. o.

⁴² *Babucs* 2005. 381. o.; Utasítás, 20–21. o.

⁴³ Utasítás 29. o.

⁴⁴ Utasítás 30. o.

vántartást vezette a községben. Minden bizottság mellé három írnokot és megfelelő létszámú rendfenntartó osztagot rendeltek ki. Patkolómesterről, annak segédszemélyzetéről és a patabesütéshez szükséges eszközökről az állatorvos gondoskodott. Mozgósításkor egy-egy bizottság naponta hozzávetőlegesen 200–250 lovat tudott átvenni (minden fentebb felsorolt ló típust külön-külön csoportosítva).⁴⁵

Az átvett lovakat az átvételi jegyzőkönyvbe felvették, annak számát kis fatáblácskára felírva befonták a ló sörényébe vagy farkába, s a ló farára zsírkrétával is felírták azt. A patabesütést lehetőség szerint a helyszínen végezték el, a ló jobb első patájába a felállító békealakulat rövidített megjelölését, a bal első patájába az átvételi jegyzőkönyv számát sütötték.⁴⁶

A besütött lovakat az alakulatok átvételi különítményei vették át, mely rendszerint egy altiszt vezetésével vonult ki, s négy ló őrzését látta el egy honvéd.⁴⁷ Az igénybevett lovakat a honvédség alakulatai bizonyos esetekben kiadhatták mezőgazdasági, vagy közérdekű munkák elvégzése céljából – ilyen példákra került sor az erdélyi bevonulás időszakában. Erről tanúskodik a II. hadtestparancsnokság 1940. szeptember 13-án kelteztet kiképzési intézkedésében többek között az szerepel, hogy a beszállásolt alakulatok lovakkal és országos járműveikkel segítsék a lakosság őszi mezőgazdasági munkálatait. „A támogatásnál elv legyen, hogy elsősorban a magyar, azután a német lakosság érdekeit kell felkarolnunk, és pedig előbb a kis magán gazdaságokat, ezután a közületeket, hogy a kis emberek rögtön érezzék a honvédség támogatását.”⁴⁸

A lóátvételi bizottság leszerelés esetén hasonló lószemle keretén belül adta vissza az igénybevételes lovakat, melyet tüzetesen (napvilágnál) megvizsgáltak, s az esetleges károsodásokat jegyzőkönyvezték. Ha a honvédségi szolgálat ideje alatt az igénybevételes ló elpusztult, azt haladéktalanul jelentették az alakulat visszamaradó különítményének, s a ló gazdája kártérítésben részesült.⁴⁹

Magyarországon az 1939. évi állatösszeírás szerint 939 422 ló volt, melynek 20,17 %-a tartozott a hidegvérű loállományba. Az összeírás csak a két kategóriába sorolta a lovakat, így a melegvérű fajtákat nem részletezte. Erre vonatkozóan az 1935-ben készített összeírás ad tájékoztató jelleget. Ezek szerint a trianoni határokon belül a melegvérű loállomány 0,3 %-a angol telivér, 5,6 %-a angol félvér, 2,8 %-a arabs, 2,1 %-a lipicai, 15,8 %-a nóniusz és 73,4 %-a angol félvér jellegű volt.⁵⁰

A honvédség számára vásárolt pótllovak 26 %-át Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék területén vásárolták meg a lóvásárló bizottságok.⁵¹

A mozgósítási rendszer 1914 óta másodízben, az országgyarapítás időszakában vizsgázott első ízben. Egyik visszásságáról Eszenyi László vezérkari százados – 1941-ben

⁴⁵ Utasítás, 9., 14–15., 31–33. o.; *Zamárdy* 1943. 460., 463–465. o.

⁴⁶ Utasítás, 32., 6–37. o.

⁴⁷ Utasítás, 32. o.

⁴⁸ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) II. 1497. m. kir. „József nádor” 2. honvéd gyalogezred 1921–1942. 6. doboz. 1940. 66. sz. melléklet.

⁴⁹ Utasítás, 38–42. o.; *Zamárdy* 1943. 466–467. o.

⁵⁰ *Ásvány Ernő dr.*: Statisztikai adatok a magyar loállományról. *Magyar Katonai Szemle*, 1940. 10. sz. 242–245. o.

⁵¹ *Ásvány Ernő dr.*: A pótllovak fontosabb beszerzési körzetei. *Magyar Katonai Szemle*, 1941. 8. sz. 488–495. o.

még főhadnagy – számolt be. Eszenyi vezérkari százados a délvidéki hadműveletek idején a jászberényi 2/III. zászlóaljnál teljesített csapatszolgálatot mint az ezred rohamszázadának kijelölt parancsnoka. Visszaemlékezéseiben a következő esetet rögzítette: „A laktanya udvarán vagy száz gyönyörű jászsági ló hányla magát. Huszkay (László alvezredes, zászlóaljparancsnok – BZ) engem hagyott választani elsőnek, mert az én századom lett elsőnek kijelölve a rakodásnál. Lassan végigjártam az egy sorban álló lovakat, és rámutattam az egyik pompás példányra, amelyet hátaslovamnak szántam. Mögülem odaugrott azonnal egy földbirtokos kinézésű középkorú férfi, s félhangosan azt mondogta, bizalmas közelségbe hajolva: „Kérlek alássan, ezeket ne vigyék el, ezek az én tenyészlovaaim.” Hátraleptem, végignézttem lassan, s azután csak annyit válaszoltam: „A megszólításom főhadnagy úr, egyébként pedig ne tegezzen!” Valami olyasmit mormogott, hogy megdögleni a parasztlovak is jók, amire én kiválasztottam még kettőt féltve őrzött lovai közül. Megtudtam azután később a helyi tartalékos tisztektől, hogy ez az alak egy pökhendi birtokos, akinek híres szép állatállománya van, de a lovak nincsenek felmentve a bevonultatási kötelezettség alól.”⁵²

A második világháború keleti hadszíntere meglehetősen nagy próbatétel elé állította a honvéd csapatokat, hiszen nem csak a szovjet erőkkal, a rossz útviszonyokkal, hanem a szélsőséges időjárási viszonyokkal is meg kellett küzdenie. Ezt a lóállomány is megsínylette, mivel a gyorsadtest alárendeltségében küzdő nyíregyházi 1. lovasdandár lóállományának közel 25%-a esett ki a fentiek következtében, illetve a víz- és takarmányhiány következtében. A kiesett hátaslovak hőgutát, nyeregnyomást szenvedett el, míg hámoslovak martörés következtében sérültek le.⁵³

A 2. hadsereg mozgósítása alkalmával számos hiányosság volt tapasztalható a lovak, valamint az országos járművek bevonultatásának szempontjából:

„1./ Mindenekelőtt rámutatok arra, hogy a mozgósított alakulatok lóállománya, az ojm-ek (országos járművek – BZ) és szerszámzat óriási és nehezen pótolható értéket képvisel – Azok jókarban tartása elsőrendű érdek...

2./ Tekintettel kell lenni arra, hogy a vállalkozóktól behívott lovak, ugymint igénybevétel alapján megvásárolt lovak legnagyobb része tökön, répán stb. lett tartva. – Az ily lovak bevonulásuk után – a nekik szokatlan zab etetése folytán rendszerint, – de csak átmenetileg – leromlanak. Ezért – amennyire ezt a viszonyok és idő megengedi – nem szabad ily lovakkal, mikor az elmondottakon kívül patkolásuk és a szerszámzat megfelelő illesztése sem történhetett meg, bevonulásuk után már másnap 50–60 km-es menetgyakorlatokat tartani! Sokhelyütt a lovakkal szemben átmenet nélkül, idő előtt támasztott túlkövetelmények a lavak nagyfoku leromlására vezetett olyannyira, hogy nagyszámu ló kicserélése vált szükségessé...

5./ Amennyiben a mozgósított alakulatoknál lovaknak ojm-nek mezőgazdasági munkákra való kiadása kivételesen engedélyeztetnék a lovakat ojm-ket kiadó pk. (parancsnok – BZ) szigoruan mérlegelje a kiképzési szempontokat, az elvonulással kapcsolatos sürgős munkálatokat és csak oly igénylőnek adjon ki lovakat, ojm-veket, akinél a lovak etetése és a nem tuleröltető igénybevétel biztosítva van...

⁵² Eszenyi László: *Trianoni nemzedék*. Budapest, 1989. 175. o.

⁵³ Adonyi-Náredy Ferenc – Nagy Kálmán: *Magyar huszárok a II. világháborúban*. Sárvár, 1990. 17–18. o.

Az elvonuló alakulatok harckészségének elérése és annak minden körülmények között való biztosítása mindenképp felett áll. Nem szabad azoknak az eseteknek megismétlődniök, hogy a mezőgazdasági munkálatokról bevonult lovak teljesen kizsarolt állapotban jöttek vissza csapattestükhöz olyannyira, hogy helyettük más lovak vásárlása vált szükségessé. – A gazdák egy része sajnos hajlamos arra, hogy a már nem saját tulajdonát képező lovakat kizsarolja!

6./ Elv, hogy hadihasználatra alkalmatlan lovak, vagy ojm-vet hadműveleti területre el vinni tilos! Ha ló sérülése, megbetegedése, leromlott volta oly foku, hogy az első metelteljesítmények után a menetképtelenség valószínű, akár keret, váll. (vállalkozó – BZ), vagy vásárolt lóról van szó, azt vissza kell hagyni a póttesteknél.”⁵⁴

Az 1942 ősztől terjedő időszakban nagyban befolyásolta a magyar királyi 2. honvéd hadsereg Don menti hadműveleteit az a tény, hogy a hadsereg mobilizációját gyakorlatilag elveszítette azzal, hogy a szálas- és szemestakarmány miatt legyengült 60 ezres lóállományának 80 %-át az arcvonaltól 100–150 km-re létesített „lóüdültető állomásokra” vitték hátra.⁵⁵

A honvédség második világháborús lóvesztése mintegy 70 %-ra tehető, bár erre vonatkozóan pontos szám adatok nem állnak rendelkezésünkre. A trianoni Magyarországon 1935-ben végzett mezőgazdasági statisztika felmérése szerint 886 000 ló alkotta a hazai lóállományt, míg 1945-ben már csak 329 000 ló.

A honvédség lovainak többsége a győztes hadseregek hadizsákmányává vált, a lóállomálynak csak a töredékét sikerült hazahozni. Értelemszerűen a legtöbb lovat a Vörös Hadsereg egységei harácsolták, majd saját céljaikra használták fel.⁵⁶

⁵⁴ HL II. 1251 M. kir. kolozsvári IX. honvéd hadtestparancsnokság 1940–1945. 2. doboz. 41. Bizalmas hadtestparancsnoksági parancs. Kolozsvár, 1942. évi szeptember hó 4-én.

⁵⁵ *Fabinyi* 2001. 46. o.; *Szabó Péter*: A 2. hadsereg 1942–1943. évi hadműveletei. In: *Ravasz István* (szerk.): És újfent hadiidők (avagy: a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. Budapest, 2005. 55. o.

⁵⁶ *Babucs Zoltán*: A ló a második világháborúban – gépi fegyverek között. *História*, 2005/1–2. sz. 64. o.

HORSE-STOCK OF THE ROYAL HUNGARIAN ARMY IN WORLD WAR II

Summary

The horse-stock of the peace establishment of the units in the Royal Hungarian Army was made up of two parts: the cadre stock, that is the horses of the treasury at the formations; and the entrepreneurial stock, that is the tamed treasury horses placed at nearby farmers for private use. In case of partial or total mobilization, the so-called requisitional horses could have been conscripted from the farms, too.

From autumn 1942 on, the Don River operations of the Hungarian Royal 2nd Army were much influenced by the fact that the army was practically left without mobilization, for eighty percent of the 60,000-strong horse-stock, pulled down by the lack of hay and corn fodder, was taken 100–150 kilometres back from the frontline to 'horse recreation posts'.

The loss of the horse-stock of the Royal Hungarian Army in World War II was about seventy percent, although no exact figures are known in this matter. According to an agricultural statistical survey in Hungary in 1935, the horse-stock comprised 886,000 horses, while this number was only 329,000 in 1945. The majority of the Royal Hungarian Army's horses became a booty of the victorious armies, only a fraction of the horse-stock could be brought home. Most of the horses were looted by the units of the Red Army, which used them for their own purposes.

LE CHEPTTEL CHEVALIN DE L'ARMÉE ROYALE HONGROISE
DANS LA SECONDE GUERRE MONDIALE

Résumé

En temps de paix, le cheptel chevalin de l'Armée royale hongroise se composait de deux éléments: des chevaux du Domaine détenus par les unités et des chevaux dressés du Domaine qui furent confiés à des fermiers de la région à usage privé. En cas de mobilisation partielle ou complète, les chevaux exploités dans les fermes pouvaient être également récupérés par l'armée.

A partir de l'automne 1942, les opérations militaires de la 2e armée royale hongroise près du Don furent gravement touchées par le fait que l'armée perdit sa mobilité, car 80 % des 60 mille chevaux, affaiblis en raison de la pénurie de fourrage, furent retirés dans des «stations de repos pour chevaux» mises en place à 100-150 kilomètres de la ligne de front.

Malgré l'absence de chiffres précis, le pourcentage des chevaux perdus dans l'armée pendant la seconde guerre peut être estimé à 70 %. Selon une enquête statistique agricole de 1935, la Hongrie d'après le traité de Trianon possédait 886.000 chevaux, alors qu'il n'en resta que 329.000 pour 1945. La plupart des chevaux de l'armée furent confisqués par les armées victorieuses, seule une partie infime du cheptel put être ramenée dans le pays. Il va de soi que le plus de chevaux furent pris par les unités de l'Armée rouge qui les utilisa à ses propres fins.

DER PFERDEBESTAND DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN HONVÉD-ARMEE
IM ZWEITEN WELTKRIEG

Resümee

In der Friedensordnung der Verbände der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee setzte sich der Pferdebestand aus zwei Teilen zusammen, nämlich dem Rahmenbestand, also den bei den Verbänden vorhandenen ärarischen Pferden, sowie dem unternehmerischen Bestand, also den berittenen ärarischen Pferden, die den Landwirten der Umgebung zur privaten Nutzung zur Verfügung gestellt wurden. Im Falle einer teilweisen oder vollständigen Mobilisierung konnten auch die sog. Beanspruchungspferde auf den Gütern eingezogen werden.

In der Zeit ab Herbst 1942 wurden die Operationen der königlich ungarischen 2. Honvéd-Armee am Don bedeutend durch die Tatsache beeinflusst, dass die Armee im Grunde ihre Mobilisierung verloren hatte, da 80 % ihres Pferdebestandes von 60 Tausend Tieren, der infolge des Mangels an Halm- und Hartfutter geschwächt war, in die von der Frontlinie 100–150 km entfernt errichteten „Pferdebetreuungsstationen“ zurückgebracht wurden.

Der Pferdeverlust der Honvéd-Armee im Zweiten Weltkrieg betrug um die 70 %, obwohl diesbezüglich keine genauen Zahlenangaben zur Verfügung stehen. Der statistischen Studie zufolge, die 1935 in Trianon-Ungarn durchgeführt worden war, wurde der ungarische Pferdebestand aus 886 000 Pferden gebildet; 1945 waren es nur mehr 329 000 Pferde. Die Mehrheit der Pferde der Honvéd-Armee wurde zur Kriegsbeute der siegreichen Armeen, und nur ein Bruchteil des Pferdebestandes konnte nach Hause gebracht werden. Verständlicherweise wurden die meisten Pferde von den Einheiten der Roten Armee zusammengescharrt und für eigene Zwecke genutzt.

Зольтан Бабуц

СОСТАВ ЛОШАДЕЙ В ВЕНГЕРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ КАВАЛЕРИИ ХОНВЕДОВ
ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Резюме

В мирное время в военном порядке подразделений Венгерских Королевских хонведов кавалерия состояла из двух частей: из основного состава, то есть из казенных кавалерийских подразделений и из предпринимательского состава, куда входили лошади, отданные в пользование близлежащих крестьянских хозяйств. В случае частичной или полной мобилизации могли быть востребованы на службу и так наываемые причисленные к армии лошади.

Начиная с осени 1942 года на боевые действия 2-ой королевской хонведской армии на Дону значительно повлиял тот факт, что армия практически утратила свою мобильность, так как из-за нехватки зернового фуража и кошеного корма 80 процентов ослабленного 60-тысячного состава лошадей пришлось вывести с фронта на 100-150 километров на созданные так называемые станции отдыха.

Потеря лошадей в хонведской армии может быть оценена в 70 %, хотя точных данных на этот счет не имеется. После Трианонского мира в Венгрии согласно сельскохозяйственной статистике отечественный состав коней насчитывал 886 000 лошадей, а в 1945 году было всего 329 000 лошадей. Большинство коней венгерской хонведской армии в качестве трофеев перешло в собственность победителей и лишь небольшую часть их удалось вернуть на родину. Разумеется, наибольшую часть лошадей захватили подразделения Красной Армии для использования их в своих целях.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET

ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

MARKÓ GYÖRGY

A Honvédelmi Minisztérium szervezete 1945–1956

Argumentum

PETŐFI SÁNDOR KÖZKATONAI SZOLGÁLATÁNAK DOKUMENTUMAIRÓL

Már jó egy évtizede annak, hogy Kerényi Ferenc – az azóta elhunyt kiváló irodalomtörténész¹ – megállapította, hogy nem lehet hiteles Petőfi portrét rajzolni a különböző diszciplínák együttműködése nélkül. Mint írta: „A néprajz, az irodalomtörténet, a történettudomány, a zenetörténet művelői, a képzőművészetek historikusai csak együtt képesek egy olyan egyetemes jelenség hiteles megidézésére, mint Petőfi. A folyamatnak ma még a kezdetén vagyunk.”² A legutóbbi idők Petőfi-irodalma szintén arra mutat, hogy a Petőfi-kutatás szakma, önálló interdiszciplína lett.³

A költő biográfiájában még számos izgalmas történeti, hadtörténeti, életrajzi probléma vár megoldásra. Nem egy esetben még a jelentéktelen, vagy annak látszó adatok is sokat lendíthetnek életének, életművének hiteles feltárásában. Az alábbiakban az életrajz egyik sorsdöntő időszakának, Petőfi 1839. szeptember 6-tól 1841. február 28-ig tartó közkatonaškodásának dokumentumairól kívánunk ismételtelen szólni, mivel úgy véljük, hogy az utóbbi másfél évszázadban közreadott katonai okmányok adatait⁴ a Petőfit tár-

¹ Kerényi Ferenc (Budapest, 1944. március 7. – Budapest, 2008. október 30.) kétszeres Madách-díjas irodalom- és színháztörténész, egyetemi docens. Kutatási területe a XIX. századi irodalom, a XIX–XX. századi drámairodalom és színjátszás története volt. Nevéhez fűződik Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály műveinek, valamint Madách Imre „Az ember tragédiája” című művének kritikai kiadása.

² *Kerényi Ferenc*: Évfordulók után, kultusz közben. *Magyar Napló*, 1999. július (7.) sz. 16. o.

³ Csak a legutóbbi évekből lásd: Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából. (Szerk. *Kovács László*.) Budapest, 1992.; *Kerényi Ferenc*: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. (Osiris Monográfiák) Budapest, 2008.; *Kedves Gyula–Ratzky Rita*: Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel. (Timp–Militaria XI. k.) Budapest, 2009.; *Hermann Róbert*: A Bem–Petőfi körkép (Erdélyi körkép). Barangolás a had- és művészettörténet határán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2010. 3. sz. 562–604. o. Vö. *Ács Tibor*: Egy diszciplína és a líra találkozása a kutatásban. *Magyar Tudomány*, 2010. 7. sz. 841–843. o.

⁴ *Bayer Ferenc*: Petőfi katonáškodása. Nyílt levél dr. Meltzl Hugó úrhoz. *Koszorú*, II. k. 1879. (a továbbiakban: *Bayer* 1879.) 272–276. o.; *Ferenczi Zoltán*: Petőfi életrajza. I. k. Budapest, 1896. (a továbbiakban: *Ferenczi* I. 1896.) 160–161., 185–187. o.; *Baróti Lajos*: Petőfi katonáškodásáról. Újabb adatok. *Irodalomtörténet*, 1912. 7–8. füzet (a továbbiakban: *Baróti* 1912.) 380–384. o.; *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. I–II. k. Második javított kiadás. (Szerk. *Kiss József*, *Pándi Pál*.) Budapest, 1967. Lásd közkatonaškodására I. k. 291–328. o.; *Ács Tibor*: „Katonának száműzött balvégzetem...” Új adatok Petőfi katonáškodásáról. *Kortárs*, 1982. 3. sz. (a továbbiakban: *Ács* 1982.) 452–455. o.; *Uő*: Petőfi nyomában. „Invalidus valék...” *Magyar Honvéd*, 1990. december 14. (a továbbiakban: *Ács* 1990.) 42–43. o.; *Uő*: Új iratok Petőfiről. „Tarka élet”. *Magyar Hírlap*, 1991. február 9. (a továbbiakban: *Ács* 1991.) 2. o.; Petőfi Adattár III. (Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta *Kiss József*.) (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 15.) Budapest, 1992. (a továbbiakban: *Kiss PAT*. III. 1992.) 20–31., 197–203. o.; *Ács Tibor*: Petőfi, a közkatona. *Új Honvédségi Szemle*, 1993. 5. sz. (a továbbiakban: *Ács* 1993.) 1–11. o. (különnyomat is); *Uő*: Petőfi Sándor közkatonaškodása – „Katona vagyok én, kiszolgált katona”. In: A reformkor hadikultúrájáról. Piliscsaba–Budapest, 2005. (a továbbiakban: *Ács* 2005.) 311–323. o.; *Uő*: Petőfi Sándor, az önkéntes katona. *Új Honvédségi Szemle*, 2005. 5. sz. (a továbbiakban: *Ács* UHSz 2005.) 119–129. o.

gyaló munkák csak részben dolgozták fel, nem egy esetben figyelmen kívül hagyták. Ám felfogásunk szerint a 48. magyar sorgyalogezred⁵ 1. zászlóalj 1. századának „zöld hajtókás, sárgapitykés közlegényének”, drámai és groteszk jelenetekkel bővelkedő „síkos katonai pályá”-ja döntő hatást gyakorolt a költővé válás lélektani folyamatára és egyéniségének alakulására. Közkatonáskodásának élményei kiolvashatók nem csak korai zsengeiből, de azokat egyre zamatosabbá érlelő későbbi lírájából, sőt prózájából is.

Petőfi közkatonai szolgálatának alábbi okmányait sikerült eddig a kutatóknak feltárni: 1.) a 48. sorgyalogezred állomány nyilvántartólapja, vagyis Petőfi katonai törzslapja; 2.) parancsnokainak, a 48. sorgyalogezred tisztikarának (benne a soproni főhadfogadó és tartalékosztály tisztjei) 1830–1841. évi minősítési listái; 3.) az 1839., 1840. és 1841. évi ezredparancsok rá vonatkozó pontjai; 4.) Az Udvari Haditanács 1840. november 20-i intézkedése, amely elutasítja a 48. gyalogezredbeli Petrovics Sándor közlegény áthelyezési kérelmét a huszárokhoz; 5.) az 1841. évi felülvizsgálati jegyzék; 6.) Dr. Römer Konrád ezredorvos 1851. évi minősítési lapja; 7.) a zágrábi főhadparancsnok 1841. január 31-i, R. 586. számú rendelete Petőfi leszerelésére.

A katonai okmányoknak közzététele és feldolgozása a XIX. század utolsó harmadában kezdődött, és több kutató munkájának eredménye. Erről a tényről nem egyszer megfedkezik a Petőfi Sándor életrajzával és életművével foglalkozó irodalom.

*Petrovics Sándor közlegény 1839–1841. évi katonai okmányainak
kutatása és feldolgozása a XIX. században*

A közkatona Petőfi portréjának megírásában fordulópontot jelentett a szász születésű Meltz Hugó (Szászrégen, 1846. július 31. – Nagyvárad, 1908. január 20.), a kolozsvári egyetem német nyelv és irodalom tanárának és az általa alapított Petőfi-műhelynek a munkássága 1872-től. Meltz Hugó emlékeztet Petőfi-kollégiumában ösztönözte hallgatóit, tanítványait a költő életének kutatására.⁶ Meltz kérte fel Bayer Ferenc (Budapest, 1854. szeptember 26. – Debrecen, 1912. ?) irodalomtörténészt, aki Sopronban volt tanár, hogy kutassa fel az ott közkatonáskodó Petőfire vonatkozó hiteles forrásokat.⁷ A felszólításnak Bayer azért is szívesen tett eleget, mert 1879-ben jelent meg Orlay Petrics Somának a költőről szóló adatgazdag írása, melyben kitért az ifjú katonával való közös soproni tartózkodásukra is.⁸ Sajnos Bayer kutatása a költő soproni verseinek feltárására nem járt eredménnyel, de közleményében jogos büszkeséggel számolt be arról, hogy „Petőfi katonáskodására vonatkozólag több sikert arattam”. A költő életrajzírói sokat köszönhetnek Bayer Ferencnek, aki 1879-ben először tette közzé a katonai okmányokat hiteles másolatban „Petőfi katonáskodása. Nyílt levél dr. Meltz Hugó úrhoz” című írásában.⁹

⁵ Ezredéről lásd Hold, Alexander: Geschichte der k. k. 48. Linien-Infanterie-Regiments von seiner zweiten Errichtung im Jahre 1798 an. Wien, 1875. (A továbbiakban Hold 1875.) 362 o., 81 melléklet.

⁶ Meltz Hugó Petőfi-tanulmányai. (Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Barabás Ábel.) (Petőfi Könyvtár X. füzet.) Budapest, 1909. 224 o. Életére lásd Magyar Nagylexikon. XII. k. Budapest, 2001. 899. o.

⁷ Dr. Bayer Ferenc nyugalmazott kereskedelmi akadémiai igazgató életére lásd Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. k. Budapest, 1890. (a továbbiakban: Szinnyei I. 1890.) 726. o.; Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. II. k. Budapest, 1940. (a továbbiakban: Gulyás II. 1940.) 778. o.

⁸ Orlay Petrics Soma: Adatok Petőfi életéhez. Budapesti Szemle, 1879. 19. k. 37. sz. (a továbbiakban: Orlay Petrics 1879. 37.) 1–19. o., 38. sz. 336–369. o.

⁹ Bayer 1879. 272–276. o.

A soproni tanár Petőfi volt ezredéhez, az akkor Grazban állomásozó, már Ernő főherceg, lovassági tábornok nevét viselő cs. kir. 48. gyalogezred parancsnokságához fordult folyamodványával.¹⁰ Az ezredparancsnok, Franz Buchta ezredes megküldte a napiparancsok Petőfire vonatkozó pontjait, valamint az anyakönyvlapot (*Haupt-Grundbuchsblatt*) hiteles másolatban, amint a folyamodó írta: „azon kijelentéssel, hogy az ezen felül keresett iratokat a közös hadügyminisztérium »Fach-Rechnungs-Abtheilung«-jában lelhetem meg. Egyszerű folyamodványra innen is megkaptam hiteles másolatban a felülvizsgáló bizottság jegyzőkönyvét (*Superarbitrirungs-Liste*) azon nyilatkozattal, hogy a zágrábi főparancsnokság 1841. évi január 31-én kelt R 610. és 586. számú elbocsájtó rendeletei nincsenek meg.”¹¹

A német nyelvű katonai okmányok másolatait Bayer Ferenc szószerint az alábbi sorrendben adta közre:

I. „Auszug aus den Befehls-Protokolen des k.k. Baron Gollner Infanterie Regiments Nr. 48.

Bregencz 15-ten September 1839. Standes-Veränderungen. Art. 1. In Zuwachs ist zu nehmen: Der freiwillige Rekrut Alexander Petrovich 1504. den 6 September 1839. bei der 1. Comp.

Agram am 21. Jänner 1841. Art. 5. Gemeiner Alexander Petrovich bis inclusive 20. Jänner verpflegt aus dem Regiments-Spitale reconvalescirt.

Agram am 9. März 1841. Art. 4. In Folge der h. Genaral-Commando-Verordnung dden Agram den 31-ten Jänner 1841. R. 610. u. 586. werden nachstehende Leute als Militär-Realinvaliden, und der Realinvalidität sich nähernd, ihrem Wunsche gemäss mit Abschied entlassen, als Gemeiner Alexander Petrovich der 1. Füselier-Comp. Den 28-ten Feber 1841.”¹²

Bayer másodiknak a németnyelvű Főtörzskönyvlap (*Haupt-Grundbuchsblatt*) másolatát közli, melyet valószínűleg az ezred archívumát is kezelő, Nagykanizsán elhelyezett tartalék- és hadkiegészítő parancsnokság az 1879-ben érvényes anyakönyvi formanyomtatvány kitöltésével készített el.¹³ A harmadik okmányt, a felülvizsgáló bizottság jegyzőkönyvét (*Superarbitrirungs-Liste*) a közös hadügyminisztérium számviteli osztályától, közvetlenül a Reichs-Kriegsministerium Fachrechnungs Abteilungtól kapta meg Bayer.¹⁴

Bayer a 48. sz. gyalogezred parancskönyv-kivonatai alapján megállapította, hogy Petőfit 1839. szeptember 6-án 1504. szám alatt, mint önkéntes újoncot osztották be az 1. századba; 1841. január 21-én hagyta el az ezredkórházat, ahol háromhavi gyógykezelésben részesült. Ugyanazon év február 28-án, mint rokkantat elbocsátották, miután az előző év május és júniusában szenvedett idegláz következményeül tüdő- és szívbaját sikertelenül gyógyították.

¹⁰ Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1879. Wien, 1878. 332–333. o. Az ezred további történetére lásd *Wucherer, Carl*: Geschichte k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 48. (Fortsetzung) vom Jahre 1874–1897. Graz, 1897. (a továbbiakban: *Wucherer* 1897.) 452 o.

¹¹ *Bayer* 1879. 273. o.

¹² Uo. 273–274. o.

¹³ Uo. 274. o.

¹⁴ Uo. 275. o.

Bár nem hivatkozik levéltári jelzetre, Bayer hiteles másolatú katonai okmánypublicációjának így is nagy jelentősége volt, mivel akkor került a nyilvánosság elé, amikor az 1880-as években Petőfi életének még élő szemtanúi egymás után jelentették meg emlékezéseiket az életút különböző időszakaszairól, többek között katonáskodása idejéről.

Bayert követően a költő életrajzának és katonai pályafutásának összeállítására a budapesti várbeli polgári leányiskola fiatal tanára, Baróti Lajos történész tett kísérletet. Baróti 1882-től kezdett foglalkozni Petőfi tanulmányozásával, az életére és költészetére vonatkozó adatok kutatásával és gyűjtésével.¹⁵ Már 1884 elején ő volt az, aki a költő köz-katonáskodásáról Sass István és Udvari Cserna István között folyó vitát előbbi javára tudományos igénnyel eldöntötte rövid válaszcikkében.¹⁶

A Petőfi-életmű érdekében Baróti Lajos 1888-tól levelezést folytatott a hazai tudományos bibliográfia és biográfia megteremtőjével, Szinnyi Józseffel.¹⁷ Sántha Károly sárszentlőrinci evangélikus lelkész is azt írta a költő életrajzán dolgozó Ferenczi Zoltánnak 1892-ben, hogy „Baróti Lajos bpesti tanár úrral épp Petőfi révén ismerkedtem meg még 1884–85-ben. Rendkívüli nagy és becses anyaghalmaz van nála Petőfi életéről. Megakarta írni P. életrajzát. Most nem állok vele levelezésben. Úgy tudom, hogy Gyulainak is mutatta Baróti ez adatokat.”¹⁸

Baróti a költő ismeretlen szövegeiből és az egyéb okmányokból kötetet is szerkesztett és adott ki 1887-ben, „Petőfi újabb relikviái 1838–1849” címmel.¹⁹ De érdemei vannak a Petőfi ellen indított cs. kir. hadbíróági eljárás iratainak feltárásában is.²⁰

Baróti tevékenységét a jeles Petőfi-kutató, Dienes András is méltányolta: „Jóval Ferenczi munkálkodásának megindulása előtt már gyűjtötte az anyagot egy soha meg nem írt nagy Petőfi-életrajzhoz egy szánandó sorsú tudósunk: Baróti Lajos dr., aki más területeken figyelemre méltó eredményeket ért el, de a Petőfi-irodalomban megmaradt »érdemes adalék-gyűjtő«-nek – pedig ma már bizonyos, hogy élete főművének ezt, a közel félévszázadig készülő és még csak nem is torzóban, hanem csupán adalékokban, megszámlálhatatlan cédulákban maradt biográfiát hitte. [...] A magam részéről bizonyos vagyok, hogy ez a verseny és versenytárs serkentette gyors – kissé talán túl gyors –

¹⁵ *Baróti Lajos* (Haulíkfalva [Torontál m.], 1856 aug. 26. – Balatonalmádi, 1933. márc. 13.) irodalomtörténész, történész. A budapesti egyetemen jogot és bölcséletet hallgatott, tanári és doktori diplomát szerzett, majd Budapesten polgári iskolai tanár, utóbb felső reáliskolai tanár lett (1880–1905). Több középiskolai történelmi tankönyvet írt. Petőfivel kapcsolatos cikkei 1883-tól jelentek meg a különböző periodikákban. Nyugalomba vonulása után, 1905-től súlyos betegen Balatonalmádiban élt. Petőfivel és a Bánság településtörténetével foglalkozott. Életére lásd *Szimyei* I. 1891. 606. o.; *Gulyás* II. 1940. 510. o.; Magyar Nagylexikon. III. k. Budapest, 1994. 299. o.

¹⁶ *Sass István*: Petőfi beáll katonának. *Vasárnapi Újság*, 1883. december 30. (52.) sz. 839., 842. o.; *Udvardi Cserna István*: Miért lett Petőfi katona? *Vasárnapi Újság*, 1884. január 20. (3.) sz. 42. o.; *Baróti Lajos*: Mért állt be Petőfi katonának? *Vasárnapi Újság*, 1884. február 3. (5.) sz. 78. o.

¹⁷ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (a továbbiakban: MTA Kt.) Ms 771/71–76.

¹⁸ Sántha Károly levele Sárszentlőrincről, 1892. január 26-án Ferenczi Zoltánnak Petőfivel kapcsolatos adatokról. MTA Kt. Ms 326/1552.

¹⁹ *Baróti Lajos*: Petőfi újabb relikviái 1838–1849. Budapest, 1887. 196 o.

²⁰ Lásd Kriegsarchiv Wien. K. u. k. Reichs-Kriegsministerium 1887. (a továbbiakban: KA Kriegsministerium.) 4. A. 4. 1/2. (3 ügydarab, 6 folio); Hadtörténelmi Levéltár K. u. k. 4. Corps-Comanndo. 1887. (a továbbiakban: HL 4. Corps-Commando.) M. A. 1 – 3/3. (4 ügydarab, 10 folio). Első publikálása *Ács Tibor*: Hadbíróági eljárás Petőfi ellen. Az osztrákok tudták, hogy elesett? *Magyar Hírlap*, 1990. január 6. sz. 6. o.

munkára Ferenczit, akinek háromkötetes nagy Petőfi-életrajzának megjelenése, 1896-ban, megtörhette a magányost.”²¹

A Dienes által említett Ferenczi-féle Petőfi életrajz hatéves munka eredményeként a millennium esztendejében jelent meg.²² Az aprólékos és körültekintő adatgyűjtés, forráskutatás, a felhasznált kútfők megbízhatóságának hosszas tanulmányozása, részletes vizsgálata, a beható és alapos forráskritika lett a háromkötetes alkotás legfőbb értéke, ennek köszönhetően vált hosszú időn keresztül a Petőfi-filológia alapművévé. Ennek az alaposágnak a bizonyítéka az első kötet „A közlegény” című fejezete is, amely a költő írásai és kortársi visszaemlékezéseken kívül nem csak merít a Bayer által kiadott katonai okmánymásolatokból, hanem azokat újraközi.²³

Ferenczi Zoltán gondosságának köszönhetően ma is olvasható, kutatható a Petőfi-életrajzhoz felhasznált, több száz főlíóból álló értékes és tanulságos anyaggyűjtése.²⁴ Ebben megtalálhatók a költő katonáskodásával kapcsolatos kortársi visszaemlékezések és a Bayer közleményben megjelentetett katonai dokumentumok másolatai is.

A történetírás már régóta számon tartja, hogy Ferenczi Zoltán Bayer Ferenc okmányközlésére hivatkozva állítja össze Petőfi katonakori diplomatikáját, „holott 1892 óta jól tudja, hogy azzal egy nála is jelentősen nagyobb tárgyi tudással rendelkező igazi biográfus, Baróti Lajos foglalkozik. Ferenczi leveleiből, feljegyzéseiből kitűnik, hogy kortársával, Baróti Lajossal alig tartott érintkezést”.²⁵ Baróti fennmaradt, Ferenczihez szóló leveleiből viszont nyilvánvaló, hogy ő kereste az együttműködés lehetőségét a költő életrajz-írójával. 1894. június 30-án például felhasználható adalékokat szolgáltat a biográfusnak: „Bátor voltam a mai postával »Petőfi Költeményeinek első kritikai kiadásáról« írt dolgozatomat igen t. Uraságodnak kiváló nagyrabecsülésem jeléül megküldeni.”²⁶ Elismerését fejezi ki a Ferenczi szerkesztésében megjelenő *Petőfi-Múzeum* című folyóirat kapcsán, megjegyezve, hogy „Szíves engedélyével általában bátor leszek a Petőfi-Múzeumot több ízben egy- egy kis közleménnyel fölkeresni.”

Baróti méltányolta Ferenczi Zoltán munkáját, ami kiolvasható az 1897. november 15-én, valamint 1897. december 5-én hozzá intézett levelekből.²⁷ Utóbbi ezekkel a szavak-

²¹ Dienes András: A fiatal katona. Tanulmányok Petőfiről. (Szerk. Pándi Pál, Tóth Dezső.) Budapest, 1962. (a továbbiakban: Dienes 1962.) 10–11. o.

²² Ferenczi I–III. 1896. A Kisfaludy Társaság 1888-ban tűzött ki 500 forintot és írt ki nyílt pályázatot egy biográfia tervezetére, forrásjegyzékére és egy fejezet megírására; sikeres pályázat és megbízás esetén az életrajznak 1890-re kellett elkészülnie. A rövid, kilenc hónapos határidő miatt egyetlen pályázó jelentkezett: Ferenczi Zoltán, aki a *Csapó Etelke és a Cipruslombok* című fejezetet dolgozta ki. A bírálók –Gyulai Pál (1879 óta a Társaság elnöke), Beöthy Zsolt és Vadnay Károly úgy döntöttek, hogy egy fontosabb szakaszt kérnek, amire Ferenczi 1890-ben megírt tizennégy fejezetet küldött. Erre már megkapta a megbízást, bár a bizottság fanyalgott, mert túlságosan száraznak, pozitivistának tartották a készülő művet. Ferenczi Zoltán Petőfi életrajzával kapcsolatos vélemények: (Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Vadnai Károlytól, Csiky Gergely levele Ferenczi Zoltánnak.) MTA Kt. Ms 326/258. Vö. *Kéky Lajos*: A százéves Kisfaludy Társaság (1836–1936). Budapest, 1936. (a továbbiakban: *Kéky* 1936.) 182–183. o.

²³ Ferenczi I. 1896. 160–194. o.

²⁴ Lásd Ferenczi Zoltán adatgyűjtése Petőfi életrajzhoz, bibliográfia. Dokumentum másolatok. – Petőfi halála 50. évfordulójáról. Nyomatványok. MTA Kt. Ms 357/ 1-7., 9.

²⁵ Dienes 1962. 15. o.

²⁶ MTA Kt. Ms 326/45.

²⁷ MTA Kt. Ms 326/46., 47.

kal zárta: „Csak folytassa továbbra is a Petőfi-érdekében kifejtett munkálkodását, melyről csak elismerő nyilatkozatokat lehet hallani! E munkálkodáshoz állandó egészséget és jó kedvet kívánva, kiváló tisztelettel vagyok, igen tisztelt Uram, kész hívve Dr. Baróti Lajos.”

Ám Baróti a Ferenczi-féle háromkötetes Petőfi-életrajz hiányosságait is felismerte, és 1896 után egy új, teljes biográfia összeállításán fáradozott, haláláig gyűjtögetve hozzá adalékait.²⁸ Ehhez elkerülhetetlennek tartotta Petőfi közkatonáskodása történetének megírását, összes dokumentumainak feltárását, mivel úgy vélte, hogy sem Bayer forrásközlése, sem Ferenczi életrajza nem adott választ egy sor kérdésre: „Nem tudjuk meg belőlük, hogy Sopronból mikor indították Petőfit ezredéhez? Vajjon Grácba menet Pozsonynak került-e? Volt-e Tirolban vagy nem? Mikor és hol csatlakozott ezredéhez?” Meg volt győződve arról, hogy ezekre csak a 48. sorgegyezred parancskönyveinek gondos tanulmányozásával adható felelet. Ezért 1897. november 2-án azzal a kérelemmel fordult a 4. hadtestparancsnoksághoz, hogy rendelje el „a 48. gyalogezred 1839–1841. évi ezredparancsait, továbbá a nevezett ezred keretparancsnokság parancsait szintén 1839–1841-ből, megküldjék a nagytekintetű hadtestparancsnokságnak, nekem pedig megengedni szíveskedjék, hogy a nevezett iratokat a nagytekintetű hadtestparancsnokság valamelyik hivatali helységében átnézhessem. Azt remélem, hogy ezekben adatokat találok, amelyek valamiben vonatkoznak Petőfi Sándor híres magyar költőre, akinek életrajzán én már évek óta dolgozom, és aki, mint ismeretes, az 1839. esztendőből 1841. február végéig a nevezett ezredben közlegényként szolgált. A keret- vagy zászlóaljparancsnokság, amely-nél Petőfit 1839. szeptember 6-án önként besorozták, akkor Sopronban állomásozott.”²⁹

Figyelemre méltó, hogy az illetékes parancsnokok milyen feltűnő gyorsasággal foglalkoztak a kérés teljesítésével. A 4. hadtestnél november 4-én vették nyilvántartásba, és már 7-én megküldték a kérelmet a pozsonyi 5. hadtestparancsnokságnak – melynek alárendeltségébe a cs. és kir. 48. gyalogezred tartozott – a következő szövegű átirat kíséretében: „a 48. gyalogezred számára azzal a tartalommal, hogy abban az esetben, ha az ezredparancsokat az említett évekből még nem selejútették ki, vagy adatokat tartalmaznak, amelyek Petőfi Sándor költőre vonatkoznak. Nemleges esetben is kérem, hogy a beadványt ide, jelentéssel visszaküldjék.”³⁰

Az 5. hadtestparancsnokság 8-án kapta meg az ügydarabot, és 11-én – a 14. hadosztály és a 27. dandárparancsnokságon keresztül – a Pozsonyban állomásozó 48. gyalogezred parancsnokságának ezt a lakonikus utasítást adta: „A parancsokat küldjék át a 4. hadtestparancsnokságra, esetlegesen jelentsék, hogy semmit sem találtak.” Ezt az ezred 1897. november 16-án kapta meg, és Csanády Artúr ezredes, parancsnok még aznap megküldte a Nagykanizsán állomásozó és az ezredarchívumot őrző pótzászlóalj keretparancsnokságának azzal: „Ha a kért iratok nincsenek meg, akkor ezt azonnal, az irat visszaküldésével jelentsék.”³¹ November 22-én Nagykanizsáról Pussehmann őrnagy és Fritsch hadnagy aláírásával az ezredparancsnoknak felterjesztették a következő jelentést: „Az ezredparancsnokság 1839., 1840. és 1841. évi parancskönyvei előtaláltattak és a mai

²⁸ Lásd erről Dienes 1962. 15. o.

²⁹ HL 4. Corps-Commando. 1897. M. A. 1-5/2-2. Vö. Ács Tibor: Adatok Petőfi katonáskodásáról. *Néphadsereg*, 1989. szeptember 22. (38.) sz. 10. o.; Ács 1990. 42–43. o.; Ács 1993. 1–11. o.

³⁰ HL 4. Corps-Commando. 1897. M. A. 1-5/2. Nro. 10121.

³¹ HL 4. Corps-Commando. 1897. M. A. 1-5/2-2. K. u. k. 5. Corps-Commando. Nro. 8095.

nap postán a cs. és kir. ezredparancsnokságnak átküldetnek. Más parancsok az irattárban nincsenek.” Ez a jelentés november 26-án érkezett az ezredhez Pozsonyba, de mivel Csanády ezredes kevesellte az előtalált iratokat, másnap még a következő, új utasítást küldte a nagykanizsai pótzászlóalj keretparancsnokságának: „Vissza! Ismételt a legpontosabb kutatást végezzék, vajon valamilyen Petőfi Sándor költőre vonatkozó egyéb parancs vagy parancsok, különösképpen a kerületi hadkiegészítő-parancsnokságtól az 1839–1841. évekből, nincsenek-e még az ezredirattárban. E kutatás eredményét az illetékes parancsok mellékelésével az ezredparancsnokságnak kell jelenteni.”³²

Csanády ezredes végül 1897. december 12-én küldte meg a kért adatokat a 4. hadtestparancsnokságnak,³³ amely december 17-én értesítette Barótit, miszerint: „Ez évi november 12-i [ez téves, mert 2-i] megkeresésére hivatkozva értesítem, hogy a 48. gyalogezred ön által kért ezredparancsai megérkeztek és a hadtestparancsnokság irodaigazgatóóságán minden nap délelőtt 9 órától délután 2 óráig tanulmányozhatók.”³⁴

Baróti ezt 1897. december 18., 19., 21. és 23. napján tette meg. A hadtestparancsnokság december 27-én visszaküldte a dokumentumokat Pozsonyba a 48. gyalogezrednek, a következő szövegű átirattal: „Az ezredparancsnokság folyó év december 12-i 2146. segti. szám alatt megküldött, 1839–1841. évi napiparancsait dr. Baróti Lajos professzor általi kellő áttekintés után csatoltan visszaküldjük. Mellékletek: az 1839-es, 1840-es és 1841-es ezred napiparancsok három évfolyama.”³⁵

Baróti a napiparancsok Petőfire vonatkozó adatait 1912-ben egy közleményében jelentette meg, ám mint azt Dienes András megjegyezte: „erről az irodalom nem vett tudomást: Baróti adatai semmiféle gyűjteményben, életrajzi feldolgozásban nem szerepelnek.”³⁶ Ezért nem tartjuk fölöslegesnek röviden felidézni azokat.³⁷

„Petőfi (Petrovich) Sándor 1839. szeptember 6-án, mint önkéntes újonc lépett a Gollner báró-féle 48. számú gyalogezred kötelékébe és pedig annak első századába.”³⁸

A soproni tartalék-divízióknak 1840. március 14-én kelt jelentése szerint Karner hadnagy vezetése alatt egy huszonhárom emberből, többnyire újoncokból álló transzport Sopronból Grácba indult, ahonnan útját Bregenzbe, az ott állomásozó ezredhez kellett volna folytatnia. Az újoncok között volt Petrovics Sándor és Kuppis Vilmos is.³⁹

³² HL 4. Corps-Commando.1897. M. A. 1-5/2-2. K. und k. Infanterie-Regiment EH. Ernst No. 48. Nro. 2147 ad/ adj.

³³ Uo.

³⁴ Uo. M. A. 1-5/2. Nro 11306.

³⁵ Uo. M. A. 1-5/ 2-3. Nro 11.677.

³⁶ Dienes 1962. 15. o.

³⁷ Baróti 1912. 380–384. o.

³⁸ „a) Bregenz, 15. Sept. 1839. – Art. 1. Adj. – Standes-Veränderungen. In Zuwachs sind zu nehmen: Die Feriwilligen Rekruten: 1504. Alexander Petrovich den 6. September, 1839. bei der 1. F. [értsd: Füselier] Comp.

b) Bregenz, 5. Dezember, 1839. – Art 2. Fk. 1950. Die im Monate September 1839. neu zugewaschenen Individuen sind mit folgenden Grundbuchsheften und Seitenzahlen aufzuführen, als... Gemeiner Alexander Petrovich der 1. F. Comp. mit Grundb. Heft 33, Seite 168”

³⁹ „Bregenz, 54 April, 1840. – Art. 1. Adj. 435. Nach Anzeige Reserve-Division vom 24ten v. Mts. Adj. 310 sind mit H. Lieut. Karner nachstehende Leute nach Gratz abgegangen, welche die Compagnien als auf

Petőfi tehát 1840. március 24-én hagyta el Sopront. Hogy Pozsony útba ejtette volna, mint Orlay Soma állítja, arról nincs szó a parancskönyvben és nem valószínű...

A tartalék-divízió 1840. április 3-áról kelt jelentésével beküldötte az ezrednek a március hónapban befolyt magánpénzeket, így Petrovich Sándor újonc hátralékos »Handgeld«-je címén három forint ötvenkrajcárt.⁴⁰

A Gollner-ezred ebben az időben Bregenzbe és környékén nevezetesen Feldkirchben és Bruneckenben állomásozott. V. Ferdinánd király, illetőleg I. Ferdinánd császár parancsára a főhaditanács 1840 tavaszán elrendelte a tiroli hadilétszám leszállítását, minek következtében az ezred első zászlóalja a törzsskarral Zágrábba, a második zászlóalj Károlyvárosba, a harmadik zászlóalj pedig Pestre indított.

Az első zászlóalj május 3-án indult el Bregenzből és Felkirch (máj. 5.), Innsbruck (máj. 14.), Villach (máj. 31. és jún. 1.), Klagenfurt (jún. 3.), Laibach (jún. 8. és 9.) és Szamobor (jún. 16.) főbb állomásokon át június 17-én Zágrábba ért.

A második zászlóalj május 15-én kelt útra Bruneckenből. Június 4-én Laibachban volt, ahonnan folytatta útját Károly városba.

A harmadik zászlóalj május 3-án hagyta el Feldkirchet, és Innsbruck, Salzburg, Mölk, St-Pölten, és Simmering állomásokon át a Lajta melletti Bruckba érkezett, Bruckból pedig, mint említettük, Pestre vonult.

Az első zászlóaljat Zágrábban, két kaszárnyában helyezték el és pedig az első, második és harmadik századot a Petrinjai-utcában levő közséi kaszárnyában, földszinten; a negyedik, ötödik és hatodik századot pedig az Oláh-utcában levő püspöki kaszárnyában.

Lássuk már most, mit mondanak még az ezredparancskönyvek Petőfiről?

Az 1840. június 3-án Klagenfurtban kelt ezredparancsban az első századot értesítik, hogy Karner hadnagy transzportjából Petrovich Sándor közlegényt, mint beteget máj. 24-én, a gráci helyőrségi kórháznak adták máj., jun. át.⁴¹

Mikor Petőfi a kórházból kikerült, az ezred már elhagyta volt Tirolt... Mikor ért Petőfi Zágrábba? Erre nézve semmiféle adat sem található a parancskönyvben. Valószínűleg július hó közepén vagy végén. Károlyvárosban csak az őszi dandárgyakorlatok alkalmával fordult meg (szept. 26-tól okt. 2-ig), amelyeken az első és második század, Károlyvárosból pedig a második zászlóalj vett részt.

Orlay szerint Petőfit az őszi hadgyakorlatok nagyon megviselték. Vért kezdett köpni, úgyhogy megint kórházba került. Úgy látszik Károlyvárosból már, mint beteget szállították vissza Zágrábba. Erre vall az, hogy fegyverzetét és felszerelését egy transzporttal Zágrábba jött közlegénytársa hozta magával.⁴²

dem Anhermasche befindlich aufzuführen haben... Rekrut Alexander Petrovich der 1ten... Rekrut Wilhelm Kuppis der 2ten Compagnie..."

⁴⁰ „Bregenz, 9. April. 1840. – Art. 3. Adj. 493. An rückständigem Handgelde zu Gunsten des Rekruten Alexander Petrovits der 1. Füs. Compagnie... 3 ft. 51. kr.”

⁴¹ „Marsch-Station Klagenfurt in Kärnthen, 3. Juni (1840). – Art. 6. Adj. – Der 1. Füs. Compagnie wird bekannt gegeben, dass der Gemeine Alexander Petrovits unterm 24-ten v. Mts. Von Transporte des H. Lieut. Karner in das Grätzer Garnisons-Spital als krank abgegeben wurde, diesem nach sogestaltig aufzuführen sei.”

⁴² „Agram, 10. Nov. (1840.) – Art 2. Fk. Von denen eingerückten Rekruten u. sonstigen Leuten des Hiesigen Vice-Corporals Csóka hat der Gemeine Franz Frauenberger der 1. Füs. Compagnie jene (Armatur u.

A december 12-iki ezredparancs szerint Roemer Konrád dr. ezredorvos Petőfit szolgálatra képtelennek találta, minek következtében dec. 23-án megarbitrálták.

A december 28-án kelt ezredparancs értelmében másnap, dec. 29-én, délelőtt 10 óra-kor három közlegénytársával együtt Petőfi az ezredkórházból a felülvizsgáló bizottság elé kellett volna vezetni. Ez azonban bizonytalan okból elmaradt.⁴³

1841. január 20-án Petőfi elhagyta a kórházat,⁴⁴ ahol majd négy hónapig feküdt és párnappal utóbb, január 25-én csakugyan megtörtént a szuperarbitrium,⁴⁵ amelynek alapján aztán a január 30-án kelt főparancsnoksági rendelettel, mint szolgálat képtelent, saját kívánságára elbocsátották.⁴⁶

Petőfivel együtt hatvankilenc embert bocsátottak el végkép az ezred kötelékéből,⁴⁷ akiket egy őrmester, négy káplár, négy őrzető és egy dobos kíséretében 1841. február 10-én Zalaegerszegen és Szombathelyen át Sopronba küldtek.⁴⁸ Elmenetelőik előtt a szabadságharc idején szerepelt Simunics generális nézte meg őket.⁴⁹ február 14–15-én érhet-tek Sopronba és február 28-án kikapták obsztjukat. Köpenyegüket át kellett adniok, viselt egyenruhájukat, sipkájukat, bakancsukat és fehérneműjüket azonban megtarthatták.⁵⁰

Tán nem lesz érdektelen, ha a Petőfi katonabarátja, Kuppis Vilmosra vonatkozó ada-tokat is közlöm az ezredparancskönyvekből. Kuppis 1839. október 21-én, tehát pár héttel később, mint Petőfi szintén önként állt be katonának Sopronban, és szintén hat évre.⁵¹ A Gollner-ezred második századába osztották be s ez az oka, hogy Petőfi, mint Orlay mondja, soproni katonáskodása idején nem érintkezett vele. A törzskönyvlap szerint Kuppis Vilmos Nagyoroszában, Nográdmegyében, 1821-ben született.⁵² 1840 tavaszán,

Rüstung) des Rekruten Alexander Petrovits der 1. Füs. Comp...mit sich gebracht, welche Sorten die betreffenden Compagnien an sich zu haben."

⁴³ „Agram, 28. Dez. (1840.) – Art. 5. Adj. – Die bereits durch die löbliche Brigade arbitriten Gemeinen Alexander Petrovich der 1ten... Compagnie werden Morgen V.M. 10 Uhr im Regiments-Spitalgebäude durch das Spital-Commando dem hohen Superarbitrio vorgestellt. Die mitfolgenden Akten sind der Commission gleichzeitig vorzulegen."

⁴⁴ „Agram, 21 Jänner. (1841.) – Art. 5. Adj. Gemeiner Alexander Petrovits.... Der 1ten Comp. ... ist bis inclusive 20ten d. verpflegt aus dem Regiments-Spital reconvalescirt."

⁴⁵ „Agram, 24. Jänner.(1841.) – Art. 9. Adj. – Die im vorigen Monate bereits arbitriten Gemeinen Alexander Petrovits der 1ten ... Compagnie werden Morgen gleischfalls mit den übrigen Invaliden dem hohen Superarbitrio vorgestellt."

⁴⁶ „Agram, o. März. (1841.) –Art 4. In Folge der h. General-Commnado-Verordnung dto. Agram, den 31. Jänner 1841. R. 610. u. 586. werden nachstehende Leute als Militär-Real-Invaliden u. der Real-Invalidität sich nähernd, ihrem Wunsche gemäss mit Abschied entlassen, als: ...Gem. Alex. Petrovits der 1. Füs. Comp. den 28. Febr. 1841."

⁴⁷ Az 1841. febr. 7-én kelt ezredparancs szerint. Hogy annyit bocsátottak el, a haditanács intézkedése foly-tán történt, mely szerint az 1839-40-iki országgyűlésen megszavazott újoncnoknak felét be kellett osztani az ezredebe, de előbb a kiszolgált vagy a szolgálatra kevésbé alkalmas embereket el kellett távolítani, hogy az újoncnoknak helyet csináljanak. Ez az intézkedés megkönnyítette Petőfi szabadulását a katonaságtól. (L. az 1840. szept. 8-iki és az 1841. január 6-iki ezredparancsokat.)

⁴⁸ 1841. febr. 7-iki ezredparancs.

⁴⁹ 1841. febr. 11-iki ezredparancs.

⁵⁰ Az 1841. febr. 7-iki ezredparancs értelmében.

⁵¹ 1839. nov. 3-án, Bregenzben kelt ezredparancs.

⁵² „Haupt-Grundbuchsblatt” No. 64. – A nagyoroszi plébánia anyakönyve szerint: 1818. márc. 6-án. (Marich Ágoston esperes-plébános és Tóth Ödön főtanító szíves közlése.)

mint említettük, Petőfivel együtt őt is az ezredhez küldötték, s kétségtelenül ezen útjuk közben kötöttek szoros barátságot egymással. Kuppis Petőfi távozása után is ottmaradt a katonaságnál és fölvitte a káplárságig. E tekintetben tehát túltett Petőfin. 1846. június 16-án a Wimpfen báró-féle 13-ik számú gyalogezredbe helyezték át, ahonnan mint kiszolgált kapitulánst, 1847. február 28-án elbocsátottál, »miután – így olvasható a törzskönyvlapján – Pesten polgári alkalmazást nyert.«⁵³

Új iratok feltárása Petőfi közkatonáskodásáról a XX. században

Ma már nincsenek meg a 48. magyar gyalogezred 1839., 1840. és 1841. évi napiparancskönyvei, és szinte kideríthetetlen, hogy mi lett a sorsuk. Az ezekből az esztendőkből származó ezred-mustrajegyzékeket és a grazi helyőrségi kórház okmányait is régen kislejtítették, megsemmisítették. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában azonban őrzik a költő négy katonai okmányát. A gyarapodási napló szerint ezek az iratok a XX. század elején kerültek a Petőfi Társaság anyagába, a három ezredparancs ismeretlen adományozótól és egy katonai törzslap Ferenci Zoltán gyűjtéséből a cs. kir. I. hadtestparancsnokság ajándékaként. Valószínűnek tartjuk, hogy az ismeretlen adományozó Baróti volt, aki kiemelte az ezredparancs-könyvekből a Kézirattárában található 4 főlíót; az 1839. szeptember 15-i, az 1841. január 21-i és 24-i ezredparancsok azon teljes oldalait, amelyeken a költőre vonatkozó cikkelyek, a már az előzőekben idézett parancspontok szerepeltek.⁵⁴ Ezeknek hitelességéhez nem fér semmi kétség. A három napiparancsoldalt összevetve más korabeli napiparancskönyvek lapjaival, valamint Peter Edler von Moulholand ezredes, parancsnok aláírásaival, egyértelműen megállapítható azok valódisága.

A XX. század elején a kézirattárban őrzött törzskönyvlap, a budapesti Bajza út 21. szám alatti Petőfi-kiállításon az első szekrény relikviái között volt látható, ezzel a szöveggel: „90/a. Petőfi közkatonának eredeti törzslapja (GrundBuch-Blatt), 1839. szeptember 6... Az eredeti törzslap az I. cs. és kir. Hadtestparancsnokság adománya. Ferenczi Zoltán gyűjtése.”⁵⁵

A Bayer által közreadott törzskönyvlap-másolattól eltérő, lényegesen szűkszavúbb, eredetiként feltüntetett törzskönyvlap azonban nem hiteles. A változás rovatban a költő leszerelését rögzítő főhadparancsnoksági rendeletszám, az 1841. január 31. R. 610. ugyanis rossz. Sajnos, ez a vitatható törzskönyvlap szerepel a Petőfi katonaeletét bemutató munkákban.

Az eddig elmondottakból egyértelműen kiderül, hogy a Petőfi katonáskodását feldolgozó irodalomtörténészek – a vitatható törzslapot és a három napiparancsot kivéve –, nem vagy csak részben használták fel az elsődleges forrásokat. Ez készítetett bennünket arra, hogy levéltári kutatást folytassunk a hazai, a bécsi és zágrábi levéltárakban annak

⁵³ Kuppis Vilmost a „Haupt-Grundbuchsblatt” szerint 1841. szeptember 11-én „Gefreiter”-ré, 1842. július 17-én káplárrá léptették elő. Ugyanott olvashatók az áthelyezésére és elbocsátására vonatkozó adatok.

⁵⁴ Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár (a továbbiakban: PIM Kt.) Petőfi Sándor katonaságára vonatkozó dokumentumok 1839–1841. P.74/1., 2., 3. sz.

⁵⁵ A Petőfi-ház története és katalógusa. (Petőfi Könyvtár XXVI. köt. Szerk. Kéry Gyula.) Budapest, 1911. 48. o.; PIM Kt. Petőfi Sándor katonaságára vonatkozó dokumentumok 1839–1841. Petőfi Sándor katonai törzslapja. P. 73. sz.

[illegible]

*Alexander Petrovich eredeti törzskönyvi bejegyzése
(Kriegsarchiv, Bécs)*

feltárására, hátha őriznek azokban olyan iratokat, amelyek minden kétséget kizáróan bizonyítják a két közleményben megjelölt források és a négy dokumentum valóságát és hitelességét.

A megtalált törzslap pedig a rovatok sorrendjében, magyar fordításban a következőket tartalmazta: „Törzskönyv. Füzet: 3. Lap: 63. *Petrovics Sándor*. Származás. Helység: *Kiskőrös*. Tartomány vagy megye: *Pest*. Ország: *Magyarország*. Születési év: *1821*. *Sorozási jegyzék szerint helyes*. Vallás: *evangélikus*. Állapota: *nőtlen*. Foglalkozása: *diák*. Nővédek: *1839. szeptember 6-án a báró Gollner 48. sorgyal. ezredbe közlegényként 21 forint kézipénzért önként 6 évre Sopronba besorozták. Későbbiek. Rendfokozat: közlegény. Változás: Évben, Leírás: A kézipénzét 1839 szeptemberében 21 forintban felvette. Elbocsátva felülvizsgálat útján. 1841. február 28-án teljes rokkantként saját kívánságára*

gyenge testalkata, hajlam a tüdőbajra és a szíverek tágulása miatt. (A főhadparancsnokság, Zágráb 1841. január 31-i R. 610 és 586. sz. rendeletével.) A rendelet itt nem található meg.”⁵⁶

A törzslapot hazatértünk után összevetettük a Bayer által közreadott másolattal és a Petőfi Múzeumban lévő törzslappal; kiderült, hogy számos eltérés mutatható ki.⁵⁷ Érdekes, hogy a pedantériájáról híres cs. kir. hadsereg adminisztrációja nem egységesen vezette az előírt két helyen, az Udvari Haditanácsnál és az ezrednél a nyilvántartást.

A helyesírási és szórendi eltérések mellett két lényeges új adatot ismerhettünk meg. Az első, hogy a születési éve rovatban beírt 1821 mellett, még ez az igen jelentős rövid mondat található: „Sorozási jegyzék szerint helyes.” Közismert, hogy Petőfi 1823-ban született, de két évvel öregítette magát, hogy felvegyék katonának, és a hadfogadó az 1821-es születési évet azzal igazolja, hogy hivatkozik a sorozási jegyzékre. Ez a jegyzék valószínűleg már nincs meg, pedig az abban szereplő adatokat maga Petőfi mondta tollba a hadfogadó írnokának és ezek alapján készült el a törzslapja.

Lényeges újabb adat a Leírás résznél a Petőfi leszerelését rögzítő feljegyzésben található. A múzeumban lévő lapon csak ez olvasható (magyar fordításban): „Elbocsátva. 1841. február 28-án, mint teljes rokkant leszerelt. Zágráb, 1841. január 31-i R. 610.” A Bayer-féle másolaton pedig ez szerepel: „Közlegény. Elbocsátva. 1841. február 28-án a magas főhadparancsnokság, Zágráb, 1841. január 31-i R. 610. és 586. számú rendeletével teljes rokkantként saját kívánságára leszerelt.” A bécsi hadilevéltárban feltárt törzslapra pedig ezt írták: „Elbocsátva felülvizsgálat útján. 1841. február 28-án teljes rokkantként saját kívánságára, gyenge testalkata, hajlam a tüdőbajra és a szíverek tágulása miatt. (A főhadparancsnokság, Zágráb 1841. január 31-i R. 610 és 586. sz. rendeletével.) A rendelet itt nem található meg.”⁵⁸

További kutatásaink eredményeként, 1989 végén a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban megtaláltuk azokat a hiteles iratokat, amelyek igazolják, hogy a Bayer Ferenc és a Baróti Lajos által ismertetett 1839., 1840. és 1841. évi napiparancsok Alexander Petrovics közlegényre vonatkozó cikkelyei megfelelnek a valóságnak. Kérésünkre, utánanéztek dr. Bayer Ferenc 1879. évi folyamodványának a bécsi Kriegsministerium 1878–1880. közötti mutatóiban, de kiderült, hogy azokban nincs semmi nyoma. Viszont érdeklődésünknek mégis értékes hozama volt, mivel 2011 januárjában ismeretlen adat került napfényre a költő közkatonáskodásáról, ami új jelentős ténnyel gazdagította a Petőfi életrajz katonai dokumentumait. A bécsi Udvari Haditanács J. departementumának (*Musterung-Revision*) 1840. évi protokollum-bejegyzése szerint a 48. magyar sorsyalog ezred 1840. októberi mustráján Petrovics Sándor közlegény és katonabarátja, Kuppis Vilmos közlegény, áthelyezésüket kéri egy huszárezredbe!

⁵⁶ KA Die Personalakten. A. Musterlisten und Standestabellen. Conduiten Listen Infanterie Regiment Nr. 48. 1823–1849. Fasc. 134/1.; Uo. B. Grundbuch-Evidenz. Grundbuchs 48. Inf. Regt. 1841–1850. III. Cl. Heft. 1–3., Heft 3. Zeite 63.

⁵⁷ Lásd Ács 1982. 452–455. o.; Uő: Alexander Petrovich katona törzslapja. *Magyar Hírlap*, 1989. szeptember 8. sz. 8. o.; Uő: Adatok Petőfi katonáskodásáról. *Néphadsereg*, 1989. szeptember 22. sz. 10. o.

⁵⁸ KA Die Personalakten. A. Musterlisten und Standestabellen. Conduiten Listen Infanterie Regiment Nr. 48. 1823–1849. Fasc. 134/1.; Uo. B. Grundbuch-Evidenz. Grundbuchs 48. Inf. Regt. 1841–1850. III. Cl. Heft. 1–3., Heft 3. Zeite 63.

Sajnos az eredeti iratot kiselejtezték, csak az erről szóló bejegyzés maradt fenn:⁵⁹
„3614.

Praes. am 31-ten Oktober 1840

Vereinigtes Banal-Varasdiner-Carlstadter Generalkommando am 24-ten dieses überreicht die diesjährige Standesrevisionsrelazion über das Infanterie Regiment Gollner No. 48.

Hierüber wäre dem obigen Generalkommando über die Transferirungsgesuche ist für die Conduite der Gesuchsteller keine Rubrik eröffnet worden, welche doch zur Beurtheilung ihrer Rücksichtswürdigkeit wesentlich nothwendig ist, indem nur Transferirungsgesuche vorzüglich gut konduisirter Leute berücksichtigt werden sollen.

Insofern nun dieses bei den Gemeinen Johann Lengyel und Emmerich Gaal der Fall ist, kann wegen ihrer Transferirung mit den betreffenden Husaren Regimentern das Einvernehmen gepflogen werden, die Gesuche der Gemeinen Petrovich und Kuppis sind dagegen wegen Kürze der Dienstzeit zurückzuweisen.

Die Mittel, welche zur Verhütung des im verfloßenen Revisionsjahre nur 8 Köpfe gesteigerten Deserzionsübel bei dem Regimente getroffen worden, hätten umständlich angegeben werden sollen, so wie auch die Anzeige vermißt wird ob die beim Regimente befindlichen Kinder den Unterricht in den Civilschulen unentgeltlich erhalten.

Das Generalkommando hat daher dießfalls der Revisionskommission die Ausstellung zu machen und sich von der Befolgung der Vorschriften nachträglich zu überzeugen.

Videant Departements D. K. et O ante expeditionem.

Videat Hofkriegsbuchhaltung mit Uibernahme des Aktes.

Wien am 20-ten November 1840.”

A protokollum-bejegyzésből egyértelműen kiderül, hogy a zágrábi főhadparancsnokság 1840. október 24-i előterjesztésében nyújtja be a báró Gollner 48. magyar sorjalogezredről az állományellenőrzési jelentését, amelyet 1840. október 31-én 3614. számon vettek nyilvántartásba. A jelentés véleményezését és a megteendő intézkedési javaslatokat három haditanácsi illetékes végzi el, amit aláírásukkal is megerősítenek 1840. november 20-án. Petrovics Sándor közlegény további sorsát is eldöntötte a bécsi Udvari Haditanács, amikor a zágrábi főhadparancsnokságnak a következő intézkedések meghozatalát ajánlja a 48. sorjalogezred felé: 1.) Az áthelyezéseknél szükséges figyelembe venni a kérelmezők minősítését, és csak az igen jó minősítésű katonák kérelmeit lehet méltányolni, engedélyezni. 2.) Amennyiben az igen jó minősítés Lengyel János és Gaál közlegények esetében fennáll, akkor az áthelyezésük ügyében az illetékes huszárezredekkel kapcsolatba lehet lépni. 3.) Ezzel szemben Petrovich és Kuppis közlegények áthelyezését rövid, egy esztendei szolgálati idejük miatt el kell utasítani.

Ez utóbbi megtörtént a báró Gollner 48. magyar sorjalogezred 1. zászlóalja 1. századának közkatonája, Petrovics Sándor és barátja, a 2. század közkatonája, Kuppis Vilmos esetében is. Valószínű, hogy Petőfi áthelyezési kérelmét elhúzódo betegeskedése miatt sem teljesítették, hiszen rövidesen rokkantként leszerelték. Utóbbiban közrejátszott

⁵⁹ KA HKR Protocolla 1840 Dep. J. No. 3614. Kt. 59. Itt kell ismételtlen köszönetet mondanom Lenkefi Ferenc kollégámnak, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő állandó magyar delegáció munkatársának, akinek a segítségével került az eddig ismeretlen okmány napfényre. A német szövegek magyar nyelvű fordításai az ő közreműködésével készültek.

Mary

még az Udvari Haditanácsnak az a rendelkezése is, amely szerint az 1839–1840. évi magyar országgyűlés által megszavazott 36 ezer újonc felét be kell osztani a magyar ezredbe, így a Gollner 48. sorgyalogezredbe is. Az ezred közlegényi békelétszáma 2000 fő volt, egy-egy századba 200 közlegény beosztva. A haditanács intézkedésére a békelétszám fenntartása és a pénzügyi előírások betartása érdekében az ezredtől századonként 100 közlegényt kellett elbocsátani, először a tíz esztendő (1831. óta) leszolgált vagy a szolgálatra kevésbé alkalmasokat (betegeket stb.) kellett leszerelni, hogy ily módon lehetségessé váljon 100–100 újonc beosztása minden századhoz. A haditanácsi utasítás végrehajtására Moulholand ezredes, ezredparancsnok már kiadta az 1840. szeptember 9-i, majd a 1841. január 6-i parancsait.⁶⁰

Megoldandó kutatási feladatnak tekintettük, hogy a Bayer-féle felülvizsgálati jegyzékmásolatot az eredeti felülvizsgálati jegyzék és leszerelési rendelet feltárásával hitelesítsük. A bécsi kutatási eredményünket közreadó 1982-es írásunkban megjegyeztük, hogy a zágrábi főhadparancsnokság „1841. január 31-i R. 610. és 856. számú rendelete talán valamelyik jugoszláv (zágrábi?) levéltárban megtalálható.”⁶¹

1990 októberében folytatott zágrábi kutatásunk során a Horvát Levéltárban, az egyesített bánási, károlyvárosi és varasdi főhadparancsnokság 1840–1841. évi fondjaiban, a gazdasági osztály iratai között sikerült is felelni Petőfi eredeti felülvizsgálati jegyzékét és leszerelési rendeletét az 1841 R. 30/26. – R. 586. számú jelzet alatt.⁶²

Ennek magyar fordítása a rovatok sorrendjében a következő:

„Br. Gollner 48. sz. sorgyalog ezred. Felülvizsgálati jegyzék az alábbi, a magas felülvizsgálat elé állított közlegénységről. Század: *1-ső lövész*. A törzskönyvben, füzet: 33. Lap: 168. Rendfokozat: *Közlegény*. Család- és utónév: *Petrovics Sándor*. Születés, Hely: *Kiss-Körös*. Megye: *Pest*. Ország: *Magyarország*. Hány éves: 19. Vallás: *evangélikus*. Foglalkozása: *diák*. Családi állapota: *nőtlen*. Gyermeke: *nincs*. Szolgálati év: 1839. szeptember 6-án önként 6 évre besorozva. Lekötelezés a szolgálatra: 6 évre. Mennyi van hátra a vállalt szolgálatból: 4 9/12 év. Sérülés. A század tisztjei által megadott rokkantság: *Gyenge testalkat*. Orvosi látélet: *Gyenge testalkat, hajlam a tüdőbajra és a szíverek további tágulására*. A sérülés mikor jelentkezett, A besorozás előtt: A szolgálatban saját hibájából / Vagy hibáján kívül: */*. Mikor és hol keletkezett, felhasználtak-e minden szükséges eszközt az egészsége helyreállítására: *Ez év május és június havában, ideglázban, Grazban szenvedett és ennek következtében a mondott betegség ismételt kiújult, és 3 hónapon keresztül minden szükséges gyógymóddal eredménytelenül kezeltük*. Minősítése és szolgálata: *jók*. A felülvizsgáló bizottság lelete és határozata: *Közeledik a teljes rokkantsághoz, kérésének megfelelően a szolgálatból el kell bocsátani*. Fő: 1. ... [Ez után következnek még a jegyzéken szereplő 27 éves Mazalt Gáspár, a 32 éves Lőrincz József és a 22 éves Szekrényi István adatai.] Zágráb, 1840. december 23-án. Edler von Moulholand ezredes. *Vizsgálva! És a fent nevezett közlegénységnél a feltüntetett testi fogyatékoságok valóban fennállnak, ezért további cs. kir. tábori szolgálatra alkalmatlannak*

⁶⁰ Hold 1875. 143–144. o.

⁶¹ Ács 1982. 455. o.

⁶² Archív Hrvatske, Zagreb. Vereinigtes Banal-Warasdiner-Carlstädter General-Commando. (a továbbiakban: AH Zagreb. General-Commando.) Nr. 485. Register des Departeman R. 1841 Bd. 1.; Uo. Invaliden Angelegenheiten. Superarbitrurung und Klassifikation Befinden. 1841 R. 30/26-R. 586. , R. 30/29 – R. 610.

találtuk, amit hivatalosan igazolunk. Dátum, mint fentebb. Dr. Römer ezredorvos. Előtünk. Simunich vezérőrnagy, Supplicatz hadb. seg. *Felülvizsgálva és a nevezett legénységnél a meglévő testi fogyatékoságokat itt is, mint fentebb, megállapítjuk, és igazoltnak találjuk.* Zágráb, 1841. január 25-én. Delpini hadbizt., Wöber altbgy., Dr. Schlosser vezető törzsorvos.”⁶³

Az itt közölt felülvizsgálati jegyzékből is látható, hogy Petrovics Sándor közlegényt első fokon ezrede találta alkalmatlannak 1840. december 23-án, ezt írta alá az ezredparancsnok. Még aznap ugyanarra az eredményre jutott a másodfokú vizsgálat, melynek megállapításait dr. Conrad Römer ezredorvos saját kezűleg vezette rá a jegyzékre és alá is írta azt, majd kézjegyével hitelesítette Balthasar Simunich vezérőrnagy, dandárparancsnok és Johann Supplicatz főhadparancsnoksági hadbiztossegéd.⁶⁴ Ezt hagyta jóvá 1841. január 25-én a felülvizsgáló bizottság és írta alá Franz Delpini főhadparancsnoksági hadbiztos, Anton von Wöber altábornagy, hadosztályparancsnok és dr. Andreas Schlosser, a főhadparancsnokság vezető törzsorvosa.

A főhadparancsnokság 5. elnökségi ülése, mely gróf Laval Nugent táborszernagy vezetésével folyt le, a négy közlegény leszerelése mellett döntött. A zágrábi főhadparancsnokság 1841. január 31-i R. 586. számú rendelete így hangzik: „Csatoltan két példányban megküldöm az ezrednek a felülvizsgálati jegyzéket az előállított 4 emberről, hogy a felülvizsgáló bizottság határozatának megfelelően intézkedjen az e hó 16-i 2872/25. számú jelentés elintézéséeként.”

Az ezredhez került iratok eltűntek, ám szerencsére a rendelet fogalmazványa és a mellé csatolt felülvizsgálati jegyzék, mint lezárt ügy, az 1841 R. 30/26 – R. 586. számon a főhadparancsnokság irattárába került, és így megőrizték. Ezt a rendeletszámot tévedésből vezették rá Petőfi törzslapjaira, erről bárki meggyőződhet, ha átnézi az 1841. R. 30/29 – R. 610. levéltári jelzet alatt található felülvizsgálati jegyzéket és a rendelet fogalmazványát. Sajnálatos, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött törzslapon egyedül csak ez a téves rendeletszám van feljegyezve. Cáfolhatatlan tény, hogy Petőfi, a 48. magyar sorgyalogezred 1. zászlóalja 1. századának közkatona, a zágrábi főhadparancsnokság 1841. január 31-i R. 586. számú rendeletével szerelt le.

Íme, ezek azok a nélkülözhetetlen hiteles és valódi katonai iratok, amelyek segítségével legendák és mítoszok nélkül rekonstruálható Petőfi Sándor közlegényi szolgálata és elbocsátása a cs. kir. hadseregből. Meggyőződésünk, hogy a költő életében másfél éves közkatonaéskodása nem mellékes epizód volt, hanem tanulságos iskola, amely nyomot hagyott életművében is.

⁶³ Először közreadva Ács Tibor: Petőfi nyomában. „Invalidus valék...” *Magyar Honvéd*, 1990. december (41.) 14. sz. 42–43. o.; *Uő*: Új iratok Petőfiről. Tarka élet. *Magyar Hírlap*, 1991. február (34.) 9. sz. 2. o.

⁶⁴ Dr. Römer Konrád (Pozsony, 1807 – Milánó, 1853) tábori törzsorvos pályafutásáról lásd Ács Tibor: Petőfi orvosa. *Magyar Hírlap*, 1998. január 24. sz. 15. o. Lásd KA Wien. National – und Conduite-Liste über nachstehenden Herrn Stabsfeldarzt für das Jahr 1851. Dr. Konrad Römer. 2382. Mil. Arts. Cond. Listen, Kart. 897. Megköszönöm dr. Szakály Sándor, a HIM Bécsi Kirendeltség vezető helyettesének fáradozását, aki kérésre 1997. júliusában az osztrák kollegákkal segített felkutatni dr. Römer Konrád ezredorvos 1851. évi National- und Conduite Liste-jét.

EMLÉKEZÉS EGY NEGYEDSZÁZAD ELŐTTI KRÓNIKÁRA

A magyar 2. hadsereg katonáinak vallomása az 1943. januári harcokról és a történeti realitás

A hadtörténet a háború harci cselekményeinek vizsgálatakor nagy érdeklődéssel fordul az abban közvetlenül résztvevők szóbeli és írásos visszaemlékezéseihez. A frontkatonák által átéltek a csata realitásának jobb megismeréséhez és értékeléséhez vezethetnek. Az embert próbáló harcoknak sokuk számára halállal vagy maradandó sérüléssel végződő testi, lelki gyötrelmei a túlélőkben kitörölhetetlen nyomot hagynak, mely az idő múlásával és számtalan külső és belső hatásra alakul ugyan, de ebben a változó formában életük végéig elkíséri őket. A történészre vár a feladat, hogy a hajdani résztvevőkből, szemtanúkból előhozza a már csak visszaemlékezéseikben élő események általuk megélt variációit, s más, a történetírás egyéb eszközeinek és módszereinek együttes alkalmazásával feltárt forrásokból ismert tényekkel szembesítve, megkísérelje rekonstruálni az egykor törtétek valóságát. Természetesen ez még mindig csak a történelmi esemény lehetséges megközelítéseihez vezethet, melynek majdani remélt eredménye lehet annak megdönthetetlen igazsága.

A magyar hadtörténészek a történetírás olyan klasszikusaitól megérintve, mint a brit John Keegan, a francia Georges Duby és mások, a történészszakma szabályainak megfelelően, a hadi események jobb megközelítéséért tudatosan építettek és építenek a háború alulnézetét jelentő közkatonák visszaemlékezéseire. Ennek során tapasztalniuk kellett az éppen regnáló hatalom erőfeszítéseit, hogy elfojtsa, illetve a győztesek politikai céljainak megfelelően közvetlenül vagy közvetve irányítsa a zömében elvesztett háborúk kárvalótt harcosainak megnyilatkozásait. Talán csak az elmúlt másfél évtizedben jutottunk el oda, hogy kérdező és kérdezett minden külső politikai nyomás nélkül próbálhatják rekonstruálni a törtéteket, ami azonban nem zárja ki az egyén lelkének mélyrétegeiben változatlanul meghúzódó és kitárulkozását talán örökre befolyásoló indulatokat és félelmeket.

A magyar királyi 2. honvéd hadsereg veresége évtizedeken át előkelő helyet foglalt el a rendszer propagandájának eszköztárában. A kétszáz ezer ember Don menti, Moháccsal felérő pusztulása hatásos vád volt a Horthy-rezsim ellen. Politikai megnyilvánulások, beszédek és emlékezések, a sajtó, film és rádió, az iskola nem győzték káromolni Horthyt, aki tisztikara vezényletével az előre látható biztos pusztulásba kergette a nép fiait. A politika által kinyilvánított és megdönthetetlennek számító történetet kellett hinni és hirdetni, így a törtétek objektív feltárásának kísérlete sokáig meg sem kezdődhetett. Nem az események történeti bemutatása, de azok elítélése volt a cél.

Az 1945-öt követő másfél évtizedben elsősorban nem is történészek, hanem magukat a kérdés szakértőjének kikiáltó politikus publicisták és más írástudók adták elő a törtéteket, és marasztalták el a bukott korszak e kiemelkedő gáztettét. Forrásként, mindenekelőtt a népbíróági perekben elhangzó, sajátosan értékelt vallomásokat, továbbá egyes résztvevőknek a törtéteket az elvártaknak megfelelően megerősítő beszámolóit használták fel. Csak később fordultak a magyar 2. hadseregről fennmaradt levéltári forrásokhoz. Horváth Miklósnak, a Hadtörténelmi Intézet akkori vezetőjének a célnak megfelelően

szelektált válogatása 1958-ban jelent meg és szolgált iránymutatóul az érdeklődőknek. Horváth olyan dokumentumokat válogatott, melyek részben vagy egészben alátámasztották a kötet bevezető tanulmányában általa előadottakat. A magyar uralkodó osztályok bűnének tudható be a Don menti új Mohács, ahol a szovjet hadsereg szétverte a rosszul felszerelt, futásnak eredt „horthysta csürhét”, amelyet a tisztek pisztolya sem tudott viszsztatartani. A magyar politikai és katonai vezetés, Jány Gusztáv vezérezredessel, a hadsereg parancsnokával együtt elnyerte méltó büntetését. Horváth kötete a kísérő és eligazítónak szánt tanulmánnyal évtizedekig a kérdés fő és kizárólagos, sokat forgatott dokumentumgyűjteményének számított mindazok számára, akik a témával foglalkozni kívántak, nem különben a hadsereg pusztulását és annak körülményeit oktató tanároknak.

A hadsereg története körül ezt követően kialakult közel másfél évtizedes csendet Nemeskürty István Requiem egy hadseregért című, 1972-ben megjelent munkája törte meg, mely nagy érdeklődést és nem kis vitát váltott ki. A hadsereg történetének és harcainak bemutatására vállalkozó szerző kétségkívüli érdemei mellett elmarasztalható szemléletéért, miszerint az általa politikai és katonai szempontból egyaránt elítélendő magyar vezetés tudatosan kergette pusztulásba rosszul felszerelt katonáit, köztük a turbulens tömegnek számító megbízhatatlan parasztokat. (A hadiiparnak a katonai szolgálat alól mentesített és eredménnyel teljesítő munkásait nem számította ezen megbízhatatlank közé, amely tény magyarázata nehezen volt beilleszthető a szerző akkori marxista szemléletébe.) Nemeskürty érdeme, hogy elsőnek siratta el nyilvánosan a sok ezer katonát, akiket addig a „Horthy-hadsereg” vereségének áldozataiként senki sem tartott szükségesnek meggyászolni. Arra viszont bizonyosan kényszerűen nem emlékezett, amiről a magyar 2. hadsereg katonái évtizedekig hallgattak: a kétségbeeső körülmények között és nagy veszteségek árán vívott harcukért és helytállásukért nem csak elmarasztalást, de elismerést is várnak, elesett bajtársaikat pedig illesse meg a hősi halál. Ennek kimondása akkor a halálos bűnök kategóriájába tartozott volna. Elévülhetetlen érdeme Nemeskürtynek, hogy ráirányította a társadalom és a történészek figyelmét a magyar 2. hadseregére. A több kiadást megért könyv általános elismerést aratott az olvasók körében, sokkal kevésbé a történész szakmában, mely részben eddigi nézetei megerősítését látta ugyan, azonban a szerző egyes megállapításait kritikával illette.

A Nemeskürty könyvét követő hosszas csend után jelentős lépés volt a magyar 2. hadsereg történetének feltárásában a Sára Sándor rendezte Krónika című 1982-es TV sorozat és annak 1983-ban Pergőtűz címen kiadott forgatókönyve, mely a hadsereg még élő vezetőinek megszólaltatása mellett alulról, a frontvonalban harcoló közkatonaik szemszögéből nézve kívánta láttatni a történeteket és emléket állítani az elesetteknek.¹ A Sára Sándor és alkotótársai, Csoóri Sándor, Hanák Gábor, Marx József által a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján készített, interjúkra épülő TV filmsorozat úttörő vállalkozásnak számított. Előzményei nem voltak. Nem marasztalhatjuk el a szerzői kollektívát, hogy a doni tragédiát maguk is a magyar uralkodó osztály nemzetpusztító politikája eredményének tudták be, és marasztalták el őket a kiszolgáló tiszttalarral együtt. A frontélményeikről megnyilatkozók a bennük élő prekonceptióktól is befolyásolt történeteikkel, bár azok összességükben és végkicsengésükben a hivatalos politika narratíváival legtöbb ponton megegyeztek, mégis kivívták a hatalom ellenérzését. Az elkészítését és

¹ Pergőtűz. Krónika a 2. magyar hadsereg pusztulásáról. RTV-Minerva, 1983. (A továbbiakban: Pergőtűz I.)

bemutatását engedélyező állami és pártszervek vezetői a számukra a bemutatás során nem kívánatosnak minősített részletek, valamint a nézők részéről megmutatkozó fogadtatás következtében a filmsorozat vetítését minden indoklás nélkül megszakították, és a megjelent forgatókönyvet bezúzták. Lehetséges, hogy az alkotóknak a hadsereg katonáival szemben megnyilvánuló, túlzónak minősített együttérzése és szimpátiája, a megszálló katonaság és az orosz lakosság közeledésének, ezen belül is egy bensőségebb férfi-nő közötti viszony bemutatásának szándéka is kivívhatta a hatalom ellenérzését. Közrejátszhatott a szovjet illetékesek nemtetszése és figyelmeztetése is, akik többek közt elutasították a lakosság és a magyar honvédek barátkozásának lehetséges voltát. Ez a szovjet vezetés számára még a nyolcvanas években is megengedhetetlen fraternizálásnak számított.

Később, a nyolcvanas évek enyhülő légkörében a sorozat néhány részletét szinte észrevétlenül tűzték a TV műsorára, és egy rövidített mozi változat is készült. A Tinódi Kiadó pedig 1988-ban kiadta a 231 oldalnyira kurtított Pergőtűzet.² A filmsorozat és forgatókönyve tehát annak ellenére sem nyerte el a hatalom tetszését, hogy az alkotók a történészek szakmai közreműködése nélkül, saját korábbi ismereteiktől befolyásolva, a megtörtént borzalmak és a vélt kétszázezer katona pusztulásának és okainak bemutatásával, az azt előidéző korszak uralkodó osztályának feltétel nélküli elítélésével kívántak hatni a néző/olvasó érzelmeire. Ez a célzatosság kizárta a történész által elvárható objektivitást, ami közelebb vihetett volna a magyar 2. hadsereggel történetek megértéséhez. Az alkotók – tudtukon és akaratukon kívül – vissza nem térő lehetőséget mulasztottak el, amikor a történeti kutatás módszereinek figyelmen kívül hagyásával kérdezték ki a visszaemlékezőket. Mindezt a Pergőtűzet mindkét kiadás előszavában lelkesen méltató, a forrásokat nem ismerő és a témával legfeljebb érintőlegesen foglalkozó jeles történész sem tette szóvá. Egyetértésükről és kedvező benyomásukról adtak számot Ránki György, Tóth Sándor, Száraz György a Krónika vetítését követő kerekasztal-beszélgetés neves résztvevői is.

Az alkotók munkájuk során még nem találkozhattak a hadsereg történetéről terjesztett tévedésekkel a nyolcvanas évek közepétől vitába szálló fiatal hadtörténészek, Szakály Sándor és Szabó Péter jelentkezéseivel. Jelentős volt a köztük és a megállapításait makacsul védelmező Nemeskürty István között kialakult vita.³ Szabó Péter 1985-től publikálta kutatómunkája eredményeit, melyek összegezeként adta közre 1994-ben a Donnál történeteket a maguk reális valóságában bemutató monográfiáját. Őt idézem: „Indokolatlan bírálat érte a magyar csapatok helytállását. A 2. hadsereg vagy 200 ezer katonája a Don menti állásokban, a dermesztő mínusz 30-35 fokos hidegben napokig vívta katonailag elképesztően egyenlőtlen küzdelmét. Mikor védőállásaiból kivetették – védtelenül, megfosztva nehézfegyvereitől és tüzérségétől –, két hétig folytatta még súlyos utóvédharcát.

² Sára Sándor: Pergőtűz A 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnán. Tinódi Könyvkiadó, Budapest, 1988. (A továbbiakban: Pergőtűz II.) Hol vannak a katonák? (Új Horizont, 2006) címmel megjelent a könyv egy újabb változata is Szabó Péter és Stark Tamás kitűnő tanulmányaival.

³ Szakály Sándor először a *Mozgó Világ* 1984/3. számában vitázott Nemeskürty Istvánnak a folyóirat 1983/9. számában megjelent, az új kutatási eredményeket figyelmen kívül hagyó tanulmánya megállapításával, majd Szabó Péterrel a *Hadtörténelmi Közlemények* 1988/1. számában közös vitacikkben támadták Nemeskürtynek azt *Élet és Irodalomban* megjelent Háborús szereplésünk lázgörbéje című írását (miután az *Élet és Irodalom* nem vállalta válaszukat). Az általuk felhozott érvek és bizonyítékok hosszú sora ellenére Nemeskürty megingathatatlanul kitartott 1972-ben megjelent kötetének tévedései mellett.

Mikor a 2. hadsereg olykor kilátástalannak tűnő 1943. január–februári harcait értékeljük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, milyen körülmények között vívta azokat. Ha azt a megállapítást tesszük, hogy magyar hadsereg még olyan nehéz és mostoha körülmények között soha sem harcolt, mint a 2. hadsereg a doni téli csatában, közel járunk az igazsághoz. Kétségtelen tény, hogy a Vörös Hadseregnek a német és magyar 2. hadsereg megsemmisítését célzó két hadművelete nem hozta meg azt a »sztálingrádi méretű« sikert, melyre a szovjet hadvezetés joggal számított. Elmaradt a magyar és német csapatok teljes megsemmisítése, s elmaradt a lényegesen nagyobb katlancsatába való kényszerítésük is. A magyar 2. hadsereg és a szomszédos hadseregek részei visszavonulásuk során is meg tudták védeni magukat, és sikerült mindvégig nyitva tartani a megmenekülés folyosóit nyugati irányba. A szovjet csapatok menet-teljesítményei a nagy hidegben és hóban elmaradtak a tervezettektől, kisebb harcokci alakulatokkal nem lehetett lezárni a bekerítéseket.

A magyar 2. hadsereg katonáinak ezen erőn felüli helytállása – mai szemmel nézve – szinte megmagyarázhatatlan. Cselekedeteiket nem az esetleges közvetetten mutakozó és idegen háborús célok, érdekek határozták meg. Helytállásukat elsősorban a túlélés vágya, a hadifogság elkerülése és a kötelességteljesítés motiválta. Nem a gyávaságuk miatt kényszerültek meghátrálásra, az eredményes védelem reális feltételei hiányoztak. Harcoltak és védtek magukat a rendelkezésre álló elégtelen fegyverzettel, amíg egyáltalán lehetséges volt.⁴

A fentiekből következik, hogy a megkérdezetteket nemcsak a fejesztetten visszavonuló katonákról kellett volna megszólaltatni, de a kétségbeesetten harcolókról is, akik megakadályozták, hogy a szovjet csapatok a hadsereget bekerítsék és a sztálingrádihoz hasonló katlanban felmorzsolják, illetve fogságba ejtsék. Az emlékezők hallgattak, akik pedig kérdezték őket, elhitték a rendszer által szóban és írásban terjesztett történetet a megsemmisítő szovjet hadműveleti sikerről és a magyar 2. hadsereg teljes pusztulásáról. Ezzel szemben a megszálló erő parancsnokságának 1943 májusában elkészített veszteségszámítás⁵ szerint 1943. januártól kivonásáig a magyar 2. hadsereg létszámának 33,3 %-át tette ki a véres veszteség és a fogságba esettek száma.

A Krónika és a Pergőtűz alkotóinak és visszaemlékezőinek preconcepción alapuló, újkori Mohács szempontú megközelítése sajnos kizárja, hogy azt a történész maradéktalanul magáévá tehesse, miközben maga is hangsúlyozza, hogy csak a frontkatonák által átéltek és elmondottak vezethetnek a doni események tendenciáktól mentes megismeréséhez és értékeléséhez. John Keegan – mint erre már utaltunk – a waterlooi csata köz-

⁴ Szabó Péter: Don-kanyar. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1994. 241–242. o.

⁵ Szabó Péter: Don-kanyar. Corvina, Budapest, 2001. 382. o. (HL 39. magy.megsz.erő pság. I.a.43.V.10.szám a 2862./M.hdm.3.Vkf. 43.V.5. számra)

Az élelmezési létszám 1943. január 1-jén 204 334 fő volt, ebből szabadságon 10 000 fő. 1943. április 6-án 108 818 fő, ebből szabadságon 7 500 fő. A hiány tehát április 6-án 96 016 fő volt. Ebből hazaszállított sebesült 28 044 fő, fogoly (orosz rádió szerint) 26 000 fő. Véres veszteség 41 972 fő, foglyokkal együtt 67 972 fő, a január 1-jei létszám 33,3 %-a.

Szabó Péter a 2. magyar hadsereg kinntartózkodásának teljes időszakát (1942. június–1943. április) tekintve véve a következő kb. eredményre jutott. A felváltó erőkkel és munkaszolgálatosokkal együtt a fronton megfordulók létszáma kb. 240–250 000 fő. 1943. márciusi létszám 123 000 fő, sebesült 49–50 000 fő, elesett 49–50 000 fő, hadifogoly 27 000 fő. Ebből következik, hogy a nagyobb létszámmal számoló Szabó Péter szerint a létszám 30,8% -a esett el, illetve került fogságba, az ő számítása szerint is az állománynak több mint fele került kivonásra és hazaszállításra.

rendű szeplőinek utólagos emlékezéseit aknázza ki forrás gyanánt, és ezzel a hősi tablók-ról és leírásokból hiányzó új nézőpont láttatásával hozta közelebb a csata valóságát az utókorhoz.⁶ Az ütközet emberi vonatkozásairól rendelkezésre álló adatok keltik azt a reményt, hogy „lehetséges lesz legalábbis bizonyos mértékig rekonstruálni, milyen élmény volt a csata a résztvevők számára, milyen érzés volt részt venni a waterlooi csatában”.⁷ Nemcsak az a fontos, ami történt, hanem az is, ahogy az emberek azt átélték. Keegan a megközelítés nehézségeit is szóvá teszi, mikor kifejti, hogy a csata művészi és irodalmi megjelenítése oda vezetett, hogy „idővel vastag, romantikus máz vonta be a csata katonai tényeit, és azt is, hogy valójában mit éltek át a benne részt vevő emberek”.⁸ Törekvéseinek eredményeként új hadtörténet-írói műfaj bontakozott ki, amely egyszerre több különféle nézőpont egyidejű láttatásával hozta közel a csata, mint esemény valóságát az utókor számára.

Hasonló jelentőséget tulajdonít Georges Duby is a közvetlen beszámolóknak. „Arra kell törekednem, hogy a dolgokat a katonáemberek szemével lássam. Azonosulnom kell velük, bár már csak árnyak és ez a megtestesítési, újraélesztési erőfeszítés megköveteli, hogy önmagam, szubjektív valómat is beleadjam.”⁹ A módszer nehézségeit ő sem kerülheti meg. „Mindazonáltal a tény sohasem azonos az eseménnyel, mivel egy esemény mindig csak a róla adott beszámoló révén létezik.” Azonban a forrás sem tény, egy a korabeli beszámolók lehetséges sorából, milyen fogalmat alkotott magának a valamikori valóságról a tanúvallomás szerzője. A „történésznek a tanún keresztül van esélye a megközelítésre, nem a tényekre kérdezve rá, hanem arra, hogy a közvetítő hogyan számol be róluk.”¹⁰ Nemcsak az a fontos, ami történt, hanem az is, ahogy az emberek azt átélték és visszaadják.

A történetírás klasszikusai között számon tartott Keegan és Duby olyan társadalmi közegben fejtették ki elméletüket, és tették gyakorlattá a csata alulnézeti leírását, ami nem adatott meg a vesztes háborúktól, forradalmaktól és rendszerváltásoktól sokszorosan átpolitizált magyar történészeknek. Nálunk a romantikus máz ellentéte érvényesült, mikor a doni csatát egy bukott rendszer legfőbb bűneinek jelképeként emlegették. Egy vesztes csata katonáinak, múltbeli és jelenlegi életútját és jövőbeni kilátásait tekintve különböző korú, foglalkozású és világnézetű embereknek kellett a velük szemben ellenséges hazai légkörben tudatosan félremagyarázott, elmarasztaló jelzőkkel emlegetett tetteikre őszintén emlékezniük. Az első kísérletre nem történészek vállalkoztak. Kétségtelen, hogy szakmai szempontból ez hagyott kívánnivalót, ami azonban nem kisebbíti a vállalkozók érdemeit.

A Krónikának és a Pergőtűznek a magyar 2. hadsereg frontszolgálatának teljes idejét felölelő anyagából a visszaemlékezőknek az 1943. január 12-vel kezdődő hadművelet három hete során szerzett élményei képezik érdeklődésünk tárgyát. Sajnos, tapasztalunk kell részükről az átélteknek a rendszer több évtizedes elvárásaihoz alkalmazkodó

⁶ John Keegan: Waterloo. Budapest, 1990. 5. o.

⁷ Uo. 12. o.

⁸ Uo. 7. o.

⁹ Georges Duby: Folytonos történelem. Budapest, 2000. 57. o. (Duby a módszert az 1214-es Bouvines-i csata leírásánál alkalmazta.)

¹⁰ Uo. 98. o.

sajátos szelekcióját, illetve alakítását. A magyar 2. hadsereg harcairól az állampolitika által kötelezővé tett felfogás ellenséges légkörének nyomása alatt a „tényeket” már sokszorosan átgondolták. Szétválaszthatatlanul összefonódott bennük a történelmi múlt ténybeli valósága és az utótörténet mába torkolló folyamatának mentális hatása. Igyekeztek úrrá lenni az évtizedek során bennük ébresztett büntudaton. Emlékezetükkel is viaskodva, sokszor az emlékmozaikok tetszőleges felelevenítése és pótlása, a történelmi múlt rekonstrukciója helyett a múlt konstruálását eredményezte.¹¹ A velük történeteket személyiségüktől, hivatásos vagy tartalékos tiszti voltuktól, rendfokozatuktól, beosztásuktól függően igyekeztek kedvező beállításba helyezni, elfogadható eseményekké formálni és a hivatalos történelmi köztudatnak megfelelő narratívaként előadni. Az emlékek bármikor születtek is, figyelembe kell vennünk, hogy „az emlékezés nem csupán a múlt valóságának pusztá újraalkotása egyszerű felelevenítés révén, hanem olyan mentális aktus, amely épp úgy függ az emlékezés jelen tényezőitől (hely, idő, emlékező kora, foglalkozása stb.), mint szubjektív állapotától (attól, hogyan tekint az emlékező a saját jelenére, mi a célja emlékezése közreadásával és kihez vagy kikhez akar elsősorban szólni általuk)”.¹²

A hosszas hallgatást követő bizalmatlanságtól indítatva, a megkérdezettek súlyt fektettek annak kipuholására, hogy mit kíván tőlük hallani az interjú készítője. Ez is meghatározhatta, hogy akár ferdítésektől sem riadva vissza mutassák be a velük történeteket, s ebben szerepüket. A már kanonizált történetekhez bizonyítékokat remélő kérdezők nem is akarták kizökkenteni őket sokszor kuszán előadott gondolatmenetükből, hiszen ezek nyomán a már ismert közhelyek igazolásáig juthattak el. A visszaemlékezők és interjúvolók között a kapott válaszok nyomán kialakult egyetértés és elégedettség feleslegessé tette a további érdeklődést, hogy a katonák elhallgatott, a harcok során folytatott eredményes tevékenységét, harci morálját, hősiességét vagy gyávaságát, a csapattal, bajtársakkal szembeni viszonyát, viselkedését is megismerhessük.

A megkérdezettek között többen is voltak, akik különböző kitüntetések kaptak a harc során tanúsított magatartásukért. Erről jobb volt hallgatni, mivel a rendszer ezt nem a katonai dicsőség, hanem a bűnök listáján tartotta számon. Lehetséges, hogy egyesek négy szemközt, mások naív módon visszaemlékezésük szerves részeként meg is említették a katonai dicsőség ez objektív megnyilvánulását. Azt interjú készítője ilyenkor szermémesen befogta a fülét és leállította a magnetofont. Mindenesetre a visszaemlékezők közt senkivel sem találkoztunk, aki kitüntetését bevallotta volna. (Pedig, aki egy szál maga géppuskával biztosította bajtársai visszavonulását, aligha maradt elismerés nélkül.) A katonai hősiesség megnyilvánulásainak számon tartása és kifejtése a harc egy ilyen kiélezett helyzetében megkerülhetetlen, amennyiben a csatatéren történetekről objektív beszámolót akarunk készíteni. Ezek a front mindkét oldalán megnyilvánuló, nemcsak az egyén, de a harcoló közösség szempontjából is jelentős tettek olyan minőséget képezhetnek, ami egyik meghatározója lehet a csata, hadművelet alakulásának.¹³

¹¹ A múlt konstruálásának megnevezése a framework story.

¹² Vö. Gyáni Gábor: Relatív történelem. Budapest, 2007 141. o.

¹³ Nem tartjuk feladatunknak a katonai hősiesség és dicsőség természetének objektív vizsgálatát. Történetek ugyan bártortalan kísérletek, melyek nem vezettek elfogadható eredményre. Jó lenne tisztázni végre, ugyanaz a hadított miért nem egyformán ítéendő meg a győztesek és vesztesek oldalán.

Az eddig elmondottak lapján vegyük sorra a Pergőtűz készítői tevékenységének saját korábbi ismereteiből is származó hiányosságait, melyek révén figyelmen kívül hagyták a harcoknak olyan mozzanatait, amelyek nélkül a kialakított kép csak felemásra sikeredhetett. Vizsgálódásuknak a magyar 2. hadsereg egészére kiterjedő tudományos megközelítését és értékelhetőségét eleve kizárta, hogy a megszólaltatottak száma alig haladta meg az ötvenet. Közülük is közel húszan a pécsi IV. hadtest 12. (szekszárdi) és 13. (kecskeméti) könnyű hadosztályához tartozó ezredek katonái voltak. Ezek a hadosztályok a figyelem előterében álltak, mivel elsőnek őket érte a szovjet csapatok támadása és az áttörés. A III. hadtest 6. (komáromi) és 7. (soproni) könnyű hadosztályainak katonái csak négy fővel szerepeltek a megszólaltatottak között. A VII. hadtestre viszont nem terjedt ki a vizsgálódás köre. Az ezen felüli még látókörbe került katonák különböző hadtestekhez, hadosztályokhoz, nem harcoló alakulatokhoz tartozó parancsnokok, vezérkari tisztek, akik közül többen nem is kerültek közvetlen harcérintkezésbe az ellenséggel. Ez utóbbi szempont vonatkozik a megszólaló orvosokra, lelkészekre is. A hadsereg vezetésének – vezérkarnak – megszólaltatottjai, bár értékes adalékokkal járulnak hozzá a magyar 2. hadsereg történetéhez, szintén nem tartoztak a hadsereg első vonalban küzdő katonái közé.

A Krónika, illetve a Pergőtűz tehát az alakulatok és katonáik igen szűk merítésénél fogva nem reprezentálja a magyar 2. hadsereget. Amikor ezt a történész kifogásolja, szembe kell néznie a ténnyel, hogy szaktársai a kilencvenes évek elejéig nem serénykedtek, hogy egy teljesebb és szakszerűbb felmérést készítsenek. Mindenesetre a Pergőtűz alkotóit a mintavétellel szembeni utólagos kifogások nem zavarták az általánosításban, a hadsereg egészére vonatkozó következtetéseik levonásában. A meghallgatottak köre csak egy-egy zászlóalj, század, szakasz állományának néhány elérhető és beszélni hajlandó katonájára terjedt ki. Az alkotók feltehetően ismeretségük révén teremtettek kapcsolatot a harcok néhány veteránjával, és az ő révükön jutottak el velük együtt szolgáló és megnyilatkozni hajlandó bajtársaikhoz. Közülük is elsősorban azokhoz, akik világosan elő tudták adni, esetleg le is írni emlékeiket. A beszélgetések során általában nem mutattak érdeklődést a saját társalakulataikkal vagy a szomszédokkal történetek iránt, ami hitelesíthette volna az előadottakat. A legegyszerűbb volt a saját és szomszéd alakulat megnevezése nélkül beszélni, így a megszólalók zárt körén kívül egyetlen érintett sem kérhette számon az elmondottak valóságtartalmát. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy az áttörést követő zűrzavaros helyzetben a megszólaltatottaknak, század- és szakaszparancsnokoknak, vajmi kevés rálátása lehetett a körülöttük történetekre.

Elengedhetetlen lett volna a kikérdezett személyek szavahihetőségének sokoldalú vizsgálata és ennek alapján történő megítélésük is. Hogyan illeszkedtek be a megváltozott társadalomba, a 2. hadseregbeli szerepüktől függően csak állandó szorongás közepette éltek, vagy elmarasztalásban is részesültek? Ez utóbbi visszafordíthatatlan volt, vagy nyitva tartotta a megbocsátás, a feloldozás perspektíváját? Esetünkben általában a hatalom által koncepcionált elmarasztalás (háborús bűn) nyomán keletkezett kimondott vagy kimondatlan társadalmi ítéletektől hosszú évtizedeken át szenvedő, ezek feloldását és rehabilitációjukat elnyert személyekkel találkozhatunk.¹⁴ A megkérdezett a magyar 2. hadsereg tagjaként akkor és utólag mennyiben tartotta magát a hatalom által kivezényelt katonának, aki nem értett egyet a háborús részvétellel, ezért bírálta és mélységesen elítél-

¹⁴ Erről bővebben: *Paul Ricour: Emlékezet–felejtés–történelem. A kultúra narratívái.* Budapest, 1999. 142. o.

te a honvédség doni harcait és abban saját kényszerű részvételét is. Annak kinyilvánítása, hogy esetleg magyar érdeknek is tartotta a szovjet elleni háborút és abban az ő részvételét, természetesen senkitől sem volt elvárható.

A beszámolók a hadsereg szörnyű körülmények közötti pusztulásának bemutatására s ebben saját helyzetük megítélésére szorítkoztak. Legtöbben mást nem is kívántak/mertek mondani, hiszen tőlük ezt várták. Tagadhatatlan, a pánikba esett s fegyverük nélkül fejeszetten menekülők, az elesettek és a megfagyni hagyott magatehetetlen sebesültek, az éhségtől, fáradtságtól összeeső katonák látványa kitörölhetetlen az emlékezetből. A magyar 2. hadsereg pusztulásának a hatalom által köbe vésett története legtöbbjüket különben is arra a következtetésre vezette, hogy az általuk közvetlenül átélteket a hadsereg egészére kivetítsék.

Volt közöttük olyan honvéd, tiszt, altiszt, tartalékos és hivatásos tiszt, aki elmondása szerint az eseményekkel egyidejűleg vezetett naplóbejegyzései alapján számolt be élményeiről. Óhatatlanul felmerülhet a kérdés, hogy ezek mikor készülhettek, hiszen a hóban kétségbeesetten bukdácsoló katona számára aligha a naplójavolt a legfontosabb.

A magyar 2. hadseregről a kamerák előtt elhangzott visszaemlékezések, illetve azok írásos változata természetesen szerkesztett, illetve megvágott. Ha a szerkesztők megítélésük szerint vélt vagy valós politikai anomáliát tapasztaltak a sokszor terjengős és némelykor zavaros szövegben, azt saját meglátásuk szerint alakították. Ha a csapatok felbomlásáról és visszavonulásáról volt szó, kritika és rákérdézés nélkül fogadtak el részleteket, melyekről a harcászati kérdésekben laikus, ám elfogulatlan néző is megállapíthatta, hogy az előadott eset oly módon nem történhetett meg. Ebben közrejátszhatott a szerkesztők katonai képzetlensége és járatlansága, de még inkább politikai megfontolásuk, hiszen elhitték és megörökítették, sőt természetesnek vették, hogy a Dontól visszavonuló hadsereg katonái szinte kivétel nélkül fegyvereiket eldobó és védekezésre képtelen, a „diadalmas és legyőzhetetlen” szovjet katonák elől pánikszerűen menekülő nyomorult csúrhévé váltak. A kérdés-felelet során nem vált szembetűnővé, hogy amennyiben a pusztulás olyan teljes volt, mint ez alanyaik beszámolóiból kitűnik, hogyan vált lehetségessé, hogy sok ezren, több mint az állomány fele, köztük a nyilatkozók is, megmenekültek. (Feltételezhető, hogy a veszteségek valós számairól később sem voltak tájékozottak.) Ez csak a szovjet hadsereg elleni kemény elhárító harcokkal magyarázható. Ha a hadsereg egésze valóban fegyverét eldobó, pánikszerűen menekülők gyülekezetévé vált volna, a szovjet csapatok katlanában pusztult volna el a kétszázezer, ahogy ezt a hivatalos politika – sokáig a történetírás is – hirdette. A szovjet hadsereg harci erényeit és eredményeit kisebbiteni nem lehetett, el kellett tehát ejteni az ezzel kapcsolatos megnyilvánulásokat. A politika, de a jó szándékú filmsorozat készítői sem voltak rá kíváncsiak, hogyan védték magukat a honvédek kétségbeesett helyzetükben, hiszen őszerintük ez eleve lehetetlen volt. Érdemükként nem a katonai helytállás és becsület, a bajtársiaság megnyilvánulásait, hanem ellenkezőjét várták el tőlük. Így – bár a nyilatkozók közül senki sem akart a magatehetetlen szerencsétlen katona szerepében mutatkozni –, a saját harci erényekkel történő félreérthetetlen „dicsekvésre” alig akadt példa. Ez csak a rendszerváltást követően nyilatkozhatott meg. Az azóta eltelt másfél évtizedben bekövetkezett elhalálozások következtében ma már aligha találunk közülük még élő, az eseményekre visszaemlékezni képes személyt. Remélhetőleg többüknek még megadatott, hogy bár egyre csökkenő emlékezettel és érdeklődés mellett, de megszorítások nélkül mondhatták el doni élményeiket, melyeket a csatamezőn való helytállásukként élhettek meg.

A továbbiakban a filmsorozatnak a Hadtörténeti Levéltárban található eredeti forgatókönyve, valamint az ebből készült Pergőtűz I. és Pergőtűz II. forrásgyűjtemények felhasználásával, a gazdag anyagból vett, általunk tipikusnak ítélt személyek emlékezéseivel igazoljuk az 1943.január 12-ét követő három hét történéseivel kapcsolatos megállapításainkat. Csak kevesen akadnak a nyilatkozók között, akik arról tájékoztatnak, hogy az áttörést követően alakulatuk maradványaival harcolva váltak le a frontról, s ezzel legalább lelassították a mélységi szovjet előretörést, s biztosították megmarad bajtársaik visszavonulását. Arról, hogy ez nyilvánvalóan csak kölcsönösen heves tűzharc, kétdoldali veszteségek árán sikerülhetett, ők sem szólnak.

Közéjük tartozik Kosztka Vilmos századosnak az 1943.január 13-án az urivi védőállásban kitartó 4/I. zászlóalj parancsnokának visszaemlékezése. Kosztka sikerrel tartotta kézben és irányította fogyadozó csapatát. Azonban a támadó szovjet katonák harci tevékenységének hogyanját – azon kívül, hogy jöttek, áttörtek – egy szóval sem említi. Ebből következőleg a harc/közelharc természetes elemeit is mellőzi: „Tíz órakor megkezdődött a tűz, repülők bombáztak, aztán megindultak a harcokocsik. Czicatriczis Miklós őrnagy a szomszéd 4/III. zászlóalj parancsnoka fölhívott, tájékoztattuk egymást a helyzetről, hogy mi van. Mi még kitartunk, akkor ő közölte velem, hogy nálam áttörtek, már közelednek is felénk, most foglalták el a segélyhelyet, távbeszélőket, most jönnek felém, akkor búcsúzom, tartsatok ki. Míg el nem fogták, közvetítette, hogy göngyölik fel az ő futóárkukat és harcálláspontjukat. Ezzel harmadik zászlóaljunk felé minden összeköttetés megszűnt.”¹⁵

„Ezek után felhívott az ezredparancsnokom rádión, közölte, hogy miután el vagyunk vágva, minket beosztanak a szomszéd 429-es német gránátos ezredhez.” „Ezzel az én jobbszárnyamat is egy kicsit elvitték és egy részét már be is kerítették. Onnan fölhívott egy zászlós, hogy százados úr kérem be vagyunk kerítve, mit csináljak. A zászlóaljtartó egy szakasz volt, azt már rég bevettem másutt. Nem volt más mit tennem, mondom, ezeket meg kell mentenem. Mondtam, órát egyeztess, 10 perc múlva indul a Takács hadapród géppuskájától az ellentámadás a te irányodba, 10 perc múlva te is indítsd meg, utána jelentkezz nálam. Körülbelül 20 perc múlva jelentkezett. Mondom, na, sikerült áttörni ? Azt mondja sikerült. Mondom, megnyugtatlak, hogy innen nem ment senki, csak lelki támaszt adtam neked, hogy indulj neki. Mert már nem volt kit segítségül küldenem. Így kijöttek.”¹⁶

„Egész nap folytak a harcok. Van olyan géppuska, amelyiknél elesik az irányzó, a rajparancsnok, a szakaszparancsnok helyettese, mert olyan helyen van, hogy onnan elmenni nem tud.” „Délután 4 óra felé [több órás harc eredményeképpen – D. L.] áttörték az én balszárnyamat és a németek jobbszárnyát. Most itt álltunk estére bekerítve... Akkor elrendeltem a gyülekezőt a zászlóaljparancsnoki harcálláspontnál, mert mögöttünk egy nagy erős horhos volt, amelyik észak irányba tartott. Mikor az emberek összegyűltek, sorakoztak zárt rendben hármásával, és elindultam velük északi irányban. Megtaláltam a szomszéd németeket, és akkor önök derékszögben rájuk, beálltunk megint egy horhosba. Eddig keletre néztünk, most pedig délre. És tulajdonképpen így az első gyűrűből zárt rendben kimeneteltünk.”¹⁷

¹⁵ HL Kézirattár Pergőtűz forgatókönyv, Kosztka visszaemlékezése. 13. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 17. o.

„Kitartottunk 13-án estig. Hát persze hóban állva, toporogva. Reggel még egy géppuska elkapott minket, úgyhogy, akkor még egy csomó sebesült lett, innen aztán miután hordágyunk nem volt, úgy küldtem hátra az embereket, hogy mindig egy sebesülttel két ember sátorlapot húzva, és hátra küldtem a segédtisztet, hogy gyűjtsék az embereket, de már vissza ne eresszék, mert visszavonulási parancsot nem adtam ki, csak nem akartam, hogy előre jöjjenek azok, akik már hátra jutottak.”¹⁸ „Estére 18-an maradtunk meg, és akkor elhatároztam, hogy most már én is visszavonulok. Ahogy mentem visszafelé magyar üteggel találkoztam, annak mind a négy lövege tüzelőállásban. Kérdezték, hogy mi van? Mondtam, most már nem tudunk kitartani, hiszen sem enni, sem inni nem kapunk, és két napja kint állunk a hóban, majd megfagy mindenki. Ott azokkal beszélgettem kapták a parancsot a visszavonulásra. Mikor a harmadik lövege ment ennek az ütegnek, mondom az ütepparancsnoknak, hogy te ezzel a 18 emberrel én adok neked egy löveg fedezetet, ezzel én is hátrább vonulok.”¹⁹ (Kár, hogy arról nem szól Kosztka, mivel vontatták a lövegeket?) Kosztka emlékezése a Pergőtűz rövidített változatában is feltűnik ugyan, de már békésebb, a cenzúra számára is elfogadhatóbb szerepben. Parancsot ad embereinek, hogy egy égő raktárból kimenekített kétdecis rumos üvegeket azonnal semmisítsék meg. „Ezt azért csináltam veletek – mondta nekik –, nehogy megigýátok, mert úgy jártok, mint akiket tegnap láttunk [ti. megfagyva – D. L.].”²⁰

(Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért: nemes ó-falvi Kosztka Vilmos százados – Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal, 43. számú Honvédségi Közlöny, 1942. okt. 20. 946. o.; nemes ó-falvi Kosztka Vilmos százados – Kormányzó Dicséő Elismerése a hadiszalagon és a kardok egyidejű adományozása mellett [vagyis Signum Laudis], 36. számú Honvédségi Közlöny, 1943. aug. 28. 1133. o.)

Lengyeltóti János zászlós, a pécsi 8/III. zászlóalj szakaszparancsnoka jó tanító lehetett, szerethették tanítványai, nem különben katonái, akikért személyes felelősséget érzett. „Jobb oldalt erős támadás van, nagy számú szovjet-orosz katonaság jön a jobboldalra... A századparancsnokságtól jön a parancs kitartani, kitartani. Jön a jelentés, zászlós úr hátravonulni, itt vannak elfogják mindjárt az oroszok. Hátra nézek, Schulcz István, almáskereszti tizedes jön. A beidegzett eskümintának a szövegét: fegyvered ne hagyd el. És hozza géppuskacsövet a vállán. Mit csináljak? Tegye le! Megyünk tovább. De mi lesz akkor? Az életét mentse most az a lényeg, nem tud maga se segíteni.”²¹ Ugyanerről máshol: „Hadnagyunk (századparancsnok?) parancsot ad: Húsz méterre ide tíz ember! Az az alakulat oda menjen, a másik amoda menjen! Az előttünk levő bunkerben Dr. Tar István zászlós, székszárdi ügyvéd igyekszik a vonalat tartani, üzenet neki, hogy az utolsó pillanatig tartani kell a vonalat. Géppuska tüzzel tankok ellen. Igyekszünk felvonulni és a hóban lelapulni. És a tank jön, jön, jön felénk, ideér hozzám. Mit csináljak? Dobjam neki az egy gránátomat? Nincs mentség. Lefekszem, mert kiabál a géppuska melletti kezelő: Meglőtték, megsebesült a zászlós! Tar István valóban vérében fekszik, a fején kapott lövést Csak annyit tudtam mondani, hogy a géppuskát akárhogy, de húzzák ki. És bevallom [?] az üres géppuskához én ültem, én feküdtem. Töltöttünk. So-

¹⁸ HL Kézirattár Pergőtűz forgatókönyv, Kosztka visszaemlékezése. 16–17. o.; Pergőtűz I. 313. o.

¹⁹ HL Kézirattár Pergőtűz forgatókönyv, Kosztka visszaemlékezése. 19. o.

²⁰ Pergőtűz II. 69. o.

²¹ Pergőtűz I. 317. o.

ha, soha nem gondoltam rá, hogy életemben ember ellen fegyvert fogok használni. De nem lehet szabadulni a katonának az esküjétől. Nem lehet szabadulni attól, hogy akik mögöttem vannak és bennem bíznak, azokat hátha megmentem. Behúztam a tárt, ha nevetséges is, megnyomtam a nyomólapot. [Miért lenne nevetséges? – D. L.]Nem tudom találtam-e embert, de a tanknak tudom, nem tudtam károsodást okozni.”²² „Zászlós úr! Menjünk, menjünk! Nem tudom, mi történt. Ötven méter – higgyék el, ez nem távolság – és a tankok megálltak.”²³ Lengyeltóti zászlós tehát bevallja, hogy harcolt. Megállította a tankokat, bár nem tett bennük kárt. Vajon miért álltak meg? Erre nem kapunk választ Lengyeltótiától. Bizonyára, mert a tankokat követő gyalogosok lemaradtak, harcba keveredtek a tankok által el nem hallgattatott géppuskákkal. Lengyeltóti őszinte és bátor ember. Azon kevesek közé tartozik, akik elmondják, hogy ők bizony lőttek is az ellenségre. Erre kötelezte bajtársai védelme is. Az őszinteség azonban most rossz vért szülhet. Szépitíteni igyekszik tehát, nem tudja, talált-e.

(Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért: Lengyeltóti János [1910. Szigetvár] tartalékos zászlós – M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke okirati dicsérő elismerése, 42. számú Honvédségi Közlöny, 1943. okt. 20. 1442. o.)

Lengyeltóti harcolt, mi más tehetett volna. Ezt nemcsak felettesei várták el tőle, hanem főképpen katonái, akikkel a Don partjára érkezett. Bizonyára hasonlóképp cselekedett az áttörést követő védelmi harcok során a tanítóból és más kiegészítenciákból bevonult többi tartalékos tiszt is, mikor közvetlenül szembekerült a szovjet katonákkal. A maguk és embereik védelmében pisztolyukkal (géppisztolyukkal) közvetlenül emberekre kellett lőniük, amit eddig elképzelni sem tudtak. Az elesett bajtárs helyett akár golyószóróval vagy géppuskával is. Kézítésára is sor kerülhetett. Hogyan viselkedtek e kétségbeejtő körülmények között? Hogyan tudták a súlyos helyzetben összetartani és vezetni katonáikat? Ezekre a megkerülhetetlen kérdésekre nem kapunk választ a Pergőtűz emlékező katonáitól.

Neuhauser János szakaszvezető szintén ott, akkor sebesült meg. „Én is lőttem, amíg volt lőszerem a golyószóróban, és hát egyszer éreztem, hogy csupa vér a lábam.”²⁴ Súlyosnak bizonyuló sérülését szerencsére túlélte.

Drámai az első vonalban tartózkodó Magass Miklós római katolikus tábori lelkész emlékezése is: „Egyszer azt veszem észre, hogy a hajlatban egyszerre mintha házak nőttek volna ki. Tehát a Potudanyon az ellenség átkelt és harckocsival jön, már itt van. És én akkor ámulva láttam, bámultam az I/1. zászlóaljbat, akik a harctérre akkor jöttek ki, de zsákmányolt fegyverekkel már föl voltak szerelve. Bámulatos hidegvér. Embereim [sic!] az ellenséges harckocsik között járnak, tüzelnek. Egy hadnagyot látok, azt le is tiporja a gép, de végig tüzel. Szóval ez az érzésem támad: »Ezek az emberek nem tudják, hogy milyen veszedelemben vannak.« Tisztán az lehetett az oka, hogy egy harckocsitámadás nem rémítette meg őket.”²⁵ A tisztelendő tévedett. Jól tudták milyen veszedelemben vannak, de a túlélés vágya hajtotta őket.

²² Pergőtűz I. 344. o.

²³ Pergőtűz II. 72–73. o.

²⁴ Pergőtűz I. 344. o.

²⁵ Uo. 63. o.

Többen állították, hogy különböző okoknál fogva nem tudták használni fegyvereiket, s védtelenül álltak a támadókkal szemben, aminek futás lett a vége. Schwoy Ferenc tartalékos főhadnagy, az offenzíva középpontjában álló 12. könnyű hadosztály 8/III. zászlóaljának egyik parancsnoka, nem indokolta meg, hogy vajon milyen megfontolás vezette felsőbb parancsnokait, hogy az első vonalban álló alakulatukat (zászlóalj, század, üteg?) a január 14-i szovjet támadás előtt két nappal gyakorlatilag tehetetlenné tegyék, hiszen „minden nehéz fegyvernek az irányzékát bekérték fagyálló olajjal való kezelésre”. „Tehát 14-én, amikor a támadást mi kaptuk, se a nehézpuskának, se a páncéltörőnek, se az aknavetőnek, egyiknek sem volt semmiféle irányzéka.” „Mi meg irányzék meg minden egyéb nélkül ott álltunk szemben, ember ember ellen, és nem tudtunk semmit sem csinálni. Hát akkor mi volt más hátra? Kijönni a vonalból.”²⁶

Az elhangzottak természetesnek tűnhettek, hiszen az ostoba és gonosz felsőbb parancsnokoktól minden kitellett. A kérdés elmaradt: Miért nem a fagyállót szállították ki hozzájuk?

Az egyik géppuskás katona helyesbít: „Tíz gépfegyverünk befagyott, ami a tüzelőállásba le volt rakva.” Szerinte a zászlóalj géppuskás századának 12 géppuskája közül csak kettő volt tűzkészen. „A géppuskákat melegíteni kellett, hogy lehessen vele löni.”²⁷ Miért csak kettővel tették meg? Azonban a befagyott géppuskákat mégsem hagyták ott, hanem lőttek velük, állítja a bajtársa.

A magasabbparancsnokság nehezen elfogadható intézkedését kritikátlanul magukéva tevő interjuvolók nem vetették Schwoy főhadnagy ellenébe azt sem, hogy ilyen lefegyverzett állapotban, aligha lehetett csak úgy kísétni a vonalból az ellenség orra előtt. Ez csak kemény kézitusában volt lehetséges, amiből Schwoy főhadnagynak is ki kellett vennie a részét. És valóban, Schwoy váratlanul így folytatja: „Mikor kijöttünk a védelmi vonalból, akkor már rengeteg halott és sebesült maradt ott. Örületes visszafelé rohanás volt az egész aknatűzben. Visszafelé futva a derékig érő hóban, egyszer csak azt mondom: »Nem lehet emberek, hogy ezt, ezeket itt hagyjuk, ellentámadás!« És volt 10-15 rendes, kemény magyar gyerek, én egy golyószóróval az élen és ők meg utánam. És akkor visszamentünk egy ellentámadásra. És akkor sikerült az oroszokat annyira visszaszorítani, hogy egy csomó sebesültet – halottat nem –, de egy csomó sebesültet sikerült kiementeni.”²⁸

(Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért: Schwoy Ferenc [1909. Dárda] tartalékos hadnagy – Kormányzó Dicsőő Elismerése a hadiszalagon és a kardok egyidejű adományozása mellett [vagyis Signum Laudis], 51. számú Honvédségi Közlöny, 1943. dec. 15. 1791. o.)

Nehezen lehetett kritikátlanul elfogadni Bertalan Sándor zászlós mondandóját, aki szerint saját bajtársaik zavarták vissza őket, hogy ne hátráljanak tovább: „rettenetes nehézpuska, utána golyószóró tűzfüggőnyt helyeztek mögénk, hogy előre menjünk.” Magyarán bajtársaik nem spórolva kevés lőszerükkel, fegyverrel kergették vissza őket. Kik voltak ezek a bajtársak? A baj csak az, hogy egy-két saját golyószóróval és a század

²⁶ Pergőtűz II. 315. o.

²⁷ Pergőtűz I. 61. o.

²⁸ Pergőtűz II. 63. o.

egyetlen még meglévő (?) nehézpuskájával, ehhez minimális lőszerrel, nem lehet tűzfüggönnyt produkálni. Bertalan zászlósnak tudni illett volna, hogy zárótűzet csak a tüzéség szokott löni, a saját csapatok elé és nem mögé. Az adott helyzetben bajtársaik az ellenség helyett legfeljebb őket lövöldözhatték volna le. Bertalan, mivel a potudanyi mocsár mellett álltak, ami nem fagyott be, erei a nagy hideg ellenére is csörgedeztek, »nekem csizmám van«²⁹ meggondolással a vizesárokba vezényelte embereit, és így kerültek ki a harcból. Kérdés, vajon hogy kerültek el, hogy az ő lábuk bakancsostól ne fagyjon csont keményre a 20 fokos hidegben, miközben fagyott emberek százai szegélyezték a visszavonulás útját?

*(Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért: Bertalan Sándor [1909. Keme-nesmihályfa] tartalékos zászlós – Kormányzó Dicső Elismerése a hadiszalagon és a kardok egyidejű adományozása mellett [vagyis Signum Laudis], 24. számú Honvédségi Köz-
löny, 1943. jún. 2. 791. o.)*

Kovács Lajos szakaszvezető és Szilágyi János tizedes kétségbeesetten tapasztalták, hogy állásaikat szétlőtték, összeköttetésük megszűnt. „Ott felejtettek bennünket. Szabályszerűen szerintem ott felejtettek, mert sem telefon, semmi az égvilágon nem volt már nekünk.” „Már nem is kéne itt lennünk, az alakulatunk úgyszólván elkopott.”³⁰ Ebben a kétségbeejtő helyzetben valóban eluralkodhatott a pánik. A menekülés útja egy olyan tiszt, altiszt vagy tisztos lehetett, akinek idegei nem mondták fel a szolgálatot, képesek volt úrrá lenni a zűrzavarban s magával ragadni bajtársaikat. Jelen esetben a megszólaló tisztetek is nyilván ezt tették, mert különben túlélés esetén legfeljebb a sokévi fogolytábor elviselését követően mondhatták volna el a velük történeteket.

A csata leírásához hozzátartozik az egymásnak feszülő felek harcának egyenértékű bemutatása. Esetünkben erről aligha lehet szó. A rendelkezésre álló felemás anyaggal a cél nem érhető el. A szovjet hadsereg hazájukért harcoló katonái ismeretlenek maradtak. A magyar visszaemlékezők kis kivétellel, melynek kiaknázása elmaradt, elsősorban az áttörés helyére zúduló tüzéségi előkészítésről, annak megsemmisítő erejéről, a harcokcsik és gyalogság rohamáról szoltak, annak részletezése nélkül. Ezt követően menekülésünk került a középpontba. A szovjet jelentések ugyanakkor az ellenséges állásokért folytatott kézitusáig menő harcról adtak számot. A 40. hadsereg hadtestei a keményen védekező ellenséges erőkkel szemben értek el nagy hadműveleti sikereket. A küzdelem keménységének még akkor is hitelt kell adnunk, ha tudjuk, a szovjet hadsereg vezetése a szokott túlzással, az elszántan harcoló ellenség ellen kivívott sikerrel szerette emelni az elért győzelmek fényét. Részükről sem kapott kellő részletes leírást és értékelést az áttörő és tovarobogó harcokcsiktól lemaradó s a tüzéségi előkészítés ellenére is kemény ellenállásba ütköző orosz gyalogság harca. A térdig érő hóban és hidegben, étlen-szomjan magukat előre küzdő orosz katonák megpróbáltatásai, a lemaradó és megfagyó sebesültjeik, nem képezték a jelentések tárgyát. A hótól betemetett utakon hogyan mozgott előre tüzéségük és tudta-e megfelelőképpen támogatni az előrenyomuló csapatoknak a bekerített vagy halogató harcot folytató magyar és német csoportosítások elleni harcát?

²⁹ Pergőtűz I. 360. o.

³⁰ Pergőtűz II. 64. o.

Kornis Pál munkaszolgálatos a későbbiekben Moszkvában kutatott a voronyezsi front levéltári anyagában. Ennek eredményként igen terjedelmes beszámolóval egészítette ki a visszaemlékezéseket. A hivatalos jelentések szerint a szovjet csapatok kemény harcban győzelmet-győzelemre halmozva hajtották végre kijelölt hadműveleteiket. Ezt természetesen nem – az úgymond – használhatatlanná váló fegyvereit eldobó és futásnak eredő, hanem csakis a keményen ellenálló magyar csapatokkal szemben érték el. A jelentésekben foglaltak nem voltak mentesek túlzásoktól. Egy a valóságosnál erősebb, jobban felszerelt ellenségről számoltak be. Kornis is, bár nem mondja ki miért, de érdekesnek tartja az első napok harcairól készült szovjet jelentéseket. Ismerteti a voronyezsi front törzsének január 18-i 00.20 számú harci jelentését, amely „egyetlen példányban Vasziljev elvtársnak készült, Vasziljev Sztálin fedőneve volt.”³¹ Hatnapos támadóharc eredményeként a voronyezsi front csapatai megvalósítva a magyar–olasz csoportosítás szétzúzásának tervét, sikeresen teljesítik az Ön parancsát... A front csapatai a harcok során szétzúzták a 6., 7., 13., 12., 19., 23. magyar hadosztályokat...”³² A jelentés ezt követően a szovjet vezetéstől megszokott túlzásokba bocsátkozik, hogy növelje az elért siker nagyságát. Erről írta Keegan, hogy a győzők gyakran romantikus mázzal vonják be a csata katonai tényeit, és azt is, hogy valójában mit éltek át a benne részt vevő emberek. „A harcok hat napja folyamán a csapatok felszabadítottak 2500 lakott helységet, köztük Korotojak várost, olyan jelentős körzeti központokat, mint Kamenka, Olhovadka, Krasnoje Repkevka stb., átvágták az Osztrogozsszk melletti vasútvonalat, a front csapatai kijutottak a Kosztyenki–Isztobnoje–Ilovszkoje–Alekszejevka terepszakasgra, és folytatták az ellenség nyugat felé visszavonulni akaró csapatainak üldözését, foglyul ejtését és megsemmisítését.”³³ A csapatok bekerítéséről nem szólt a jelentés. „A harcok folyamán 1943. január 12–17. között az ellenségnek jelentős veszteségeket okoztak, nagyszámú elesett és megsebesült katonát és tisztet veszített az ellenség.”³⁴ A hadizsákmány elképesztő, az egész magyar 2. hadsereg hadrendjében sem volt annyi fegyver és felszerelés, mint amennyit a szovjet csapatok ez ideig megsemmisítettek és zsákmányként jelentettek: „Megsemmisítettek mintegy 150 harckocsit, lelőttek 20 repülőgépet. Zsákmányoltak 144 harckocsit, 330 vontatót, 4 páncélgépkocsit, kb. 1560 löveget, mintegy 2500 géppuskát, 3952 aknavetőt, 1300 kerékpárt, 107 motorkerékpárt, kb. 45 000 puskát, 271 páncéltörő löveget, kb. tíz millió töltényt stb. 600 ezer lövedéket, 136 különböző raktárt stb...”³⁵ Ezekből a számokból Kornis levonja a következtetést „itt tényleg komoly hadműveletek folytak ebben az időben. Nem akarok most részletekbe bocsátkozni, hiszen a szovjet hadművelési naplók és jelentések nagyon sok részletet tartalmaznak, ahol igen heves ellenállásra bukkantak és jelentős veszteségeket szenvedtek ezek a csapatok.” Kornis a jelentések alapján további győzelmekről, hihetetlen mennyiségű zsákmányról számol be. Elolvasva a Kornis által interpretáltakat, felmerül a kérdés, a Pergőtűz készítői mindezt maguk is elhíthék, vagy csak nem merték kétségbe vonni?

³¹ HL Kézirattár Pergőtűz kézirat, Kornis Pál visszaemlékezése. 23. o.

³² Uo. 24. o.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

A visszaemlékezések zömét a fegyverrel vagy nélküle visszaözlőknél sokszor a fantasztikumot súroló élményei uralják. Egy hadsereg, melynek tagjai szinte haditettként dicsekszenek visszavonulásuk részleteivel, kiemelve ebbeli szerepüket. A vereséget szinte sikerként előadó, fegyverüket eldobó Hány Jánosok kifogyhatatlanok voltak szerencsés visszavonulásuk előadásában. Gellért Sándor tizedes: „Láttunk repülőcsatákat, megbújtunk kilőtt tankok mellé, mert kellett. [Melyik oldal tankjai voltak ezek és kik lőtték ki őket?] Tédig erő hóban vágattunk, de úgy voltunk felöltözve, hogy messziről még táncoló medvéknek láthattak bennünket. Ennekem hosszú hajam volt már akkor, megnőtt, hátra fésültem, és soha életemben nem éreztem, hogy a fejem teteje fázik, akkor fázott. De volt rajta egy gyapjúsál, azt lefogta a fülvél a sapka, a Bocskai-sapka, azon felül még a pokróc, az ágytakaró. Azt úgy szíjjal kötöttük át magunkon. Így menteltünk. Csak a szemünk látszott ki az arcunkból, mert volt olyan, akinek befagyott az orra, szája, nem lehetett az szabadon, olyan hideg volt.”³⁶ Vajon hogyan vágattak a tédig erő hóban ezek a feltűnően öltözött, tehát az ellenség figyelmét is magukra terelő katonák, akiknek állásaik elhagyása során legfőbb gondjuk az ágytakaró [sic!] begyűjtése volt. A magukkal cipelt súlyon feltehetően ők is a teljesen „felesleges és használhatatlan” fegyvereik hátrahagyásával könnyítettek.

A Krónika alkotói ellenére sem tudjuk érdemként elkönyvelni, sőt elhinni sem igen, Károly János beszámolóját. Honvédként nem tudjuk kinek az engedélyével tette, amit tett. „Láttam, hogy baj van már itten, ennek semmi értelme nincs, a löszert lehánytam a kocsi- [gépkocsi-], szekérről?” és a raktárból megpakoltam élelemmel. Ez volt a szerencsém, mert aztán tíz napon keresztül húsz embert [?], aki odatartott énhozzám, én kosztolgattam őket. Különben éhen pusztultunk volna, és akkor már hiába lett volna lösz, nem ért volna az már semmit. Megállni nem tudtunk, hát avval a kis puskával mit tudtunk volna löni, hát nem is volt érdemes elő sem venni. [Amit már amúgy lehánytak és elhagytak.] Legfeljebb úgy lőtt, mint a vaddarazsat mikor megpiszkálják, hogy még jobban haragszik. Aztán így jöttünk hátrafelé.”³⁷ És ők húszan Károly honvéd vezérletével senkitől sem zavartatva fegyvertelenül jöttek hátrafelé, amúgy is használhatatlan „kis puskájukat” használni nem kellett, ennivalójuk pedig volt. És sok évtizeddel később az interjú készítői közül senki sem érdeklődött e nyilvánvaló valótlanág részletei felől.

Elvetette a súlyot Kovács Zoltán főhadnagy is, aki egy falut (és feltehetőleg bajtársait is) elhagyva, visszatekintve látta, hogy „az oroszok fehér síruháiban síléccel jöttek és bekerítették a falut. Ott maradt ezer és ezer ember, rengeteg gépjármű, rengeteg harcosi, tank, minden ott maradt. Ott maradt, ami volt élelmiszer, ott maradtak az öt hat hektós rumoshordók rummal, egyszóval minden ami ott föl volt halmozva, minden ott maradt.”³⁸ Ha minden jelentős mennyiségben együtt volt, amiben – mindenki más szerint – szűkölködött a magyar 2. hadsereg, az általa látni vélt rengeteg gépjárművel és harcosikkal rendelkező sok ezer ember – hősünkkel ellentétben – vajon miért hagyta magát bekeríteni a sítálpas szovjet katonáktól? Ő minden esetre tovább vonult, nyomában az oroszokkal, akik „soha nem értek el bennünket. Néhány repülőátmadásban volt részünk, de azt átvészeltük, nem volt komolyabb veszteségünk”.³⁹

³⁶ Pergőtűz I. 68. o.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. 64. o.; HL Kézirattár Pergőtűz kézírata, Kovács Zoltán beszámolója. 21. o.

³⁹ Uo.

Hadrafogható erők visszaözléséről számol be Sára József honvéd: „Megindult a tömeg. De ott ment autó, harckocsi, gyalogság, órákon át ment, ment.” Bajtársa kiegészíti: „Csak úgy vágtattak el mellettünk a lovakkal, szánokkal, meg a pécsi légvédelmi tüzérek a tehergépkocsijaikkal.”⁴⁰ (Lövegekkel vagy anélkül?) A látottak nem kimondottan szétesett alakulatok pánikszerű menekülésére utalnak.

Azt kell hinnünk, hogy a visszaemlékezők zöme olyan katonákból került ki, akik a jelek szerint elszakadva az ellenségtől, harc nélkül sikeresen vonultak vissza, és nézték, hogyan teszik ezt lehetővé számukra mások. Az általuk leírt pokolból ugyanis a keményen ellenállók nélkül aligha tudtak volna megmenekülni.

Mit kezdhetünk azzal a parancsnokkal, aki az áttörést követő zűrzavarban ilyen szakszerűen írja le a körülötte kialakult helyzetet: „ott percenként mentek a harckocsiknak az ezrei, vagy mit tudom én.”

Hogy ki állt ellen a szovjet katonáknak? Varga József bizonyosan nem: „Nyomás hátra! Pucoltunk ám hátrafelé. Be Osztrogozsszkig. De ekkor már három napig mi sem kapunk ám kaját.”⁴¹ Ezek után tételezzük fel, hogy az ellenállás egyik fő góciát képező városba érve fegyvert ragadtak és a védőkhöz csatlakoztak?

Azok is szerencsésen ép bőrrel megúszták, akik egy-egy „talpraesett” visszaemlékező csapatával tartottak. Közben tömegesen fagytak meg mellettük a katonák. (Ők hogyhogy nem?) Ha néha fegyverhez jutottak – még páncéltörő ágyúhoz is –, azt nem használták, gyorsan el is hagyták. Sorolhatnánk még a visszavonulásról előadott, a hihetatlenség határán mozgó, de mindenesetre magyarázatra szoruló történeteket. A részletekre, okok, összefüggésekre felvetésére nem térünk ki. Ennyi év távlatában már reménytelen is lenne.

A csapatok visszavonulását alig tudták befolyásolni az üldözők. A forgatagban sikeresen hátráló embereink jelentős része már harcérintkezésbe sem került. Péteri Ferenc főhadnagy: „Egy domboldalon álltam, és lent előttem a völgyben több ezer fegyveres vagy még inkább fegyvertelen katonát láttam özönlenni.” Hasonló élményről számolt be Bíró József zászlós: „Mint egy fekete pántlika kanyargott a visszavonuló rész a fehér hóban. Időnként megjelent egy-egy szovjet repülőgép, amelyik végig géppuskázta, szétverte az alakulatot.”⁴²

Foglalkoznunk kell a hadműveletet végig kísérő embertelenül hideg idővel. A hadsereg katonái bőven el lehettek látva hőmérőkkel, melyekről a harc kimenetelét meghatározó hidegrekordokat leolvashatták. Bíró József zászlós, a 8/III. zászlóalj páncéltörő szakaszának parancsnoka megdöbbenő képet ad a fagy hatásáról: „Aki pedig nem egészében fagyott meg, megfagyott a füle, megfagyott az orra, megfagyott a lába, ez is gyakori volt. Olyan csontfehérre tudott fagyni az orr meg a fül felső része, mint az elefántcsont.”⁴³ Elveti a súlykot Neubauser János szakaszvezető is: „Borzasztó hideg volt, 40-45-48 fok hideg is volt.”⁴⁴ Hősiünk hogyan úszta meg ezt a hideget? Ki fagyott meg, és ki nézte, hogyan fagy meg más, hogy erről később hírt adhasson? A hideg elleni ital is nagy

⁴⁰ Pergőtűz I. 68. o.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo. 87. o.

⁴³ Uo. 70. o.

⁴⁴ Uo.

veszélyt jelentett. „A lövegek mellett megfagytak a kezelők, mert rumot ittak” – emlékezik Fenyvesi Imre törzsőrmester.⁴⁵ Dr. Kovács Zoltán főhadnagy: „Ember ember hátán, kocsi kocsi hátán, gépkocsik, palacsintává lapított hullák, megfagyott emberek. Olyat is láttam, hogy fejével lefelé a hóba beállítva, lábbal az égnek.”⁴⁶ Hosszasan sorolhatnánk a hideggel, fagyással kapcsolatos emlékeket.

Úgy tűnik a visszaemlékezők eltúlozták a hideg fokát és kétségkívüli hatását. Kornis Pál túlzónak tarja a hidegről szóló beszámolókat. „Még egy kisebb félreértést szeretnék eloszlatni, ez a mínusz 42 fok és az annál hidegebb idők kérdése. A hadművelet tartama alatt ilyen hideg nem volt, amivel nem azt akarom mondani, hogy a 25-28 fokos hideg könnyen elviselhető. A szovjet hadsereg és a voronyezsi front naplóiából naponta kétszer követhető a hőmérséklet, és abban ilyen értékekkel megközelítőleg sem találkozunk. 12-én, az áttörés idején mínusz 15-19 fok körüli volt a hőmérséklet, ami 13-án 20-25 fokra növekedett, majd 14-én 18-21 fokra csökkent. Ezt követően naponta követhetők hasonló értékek, de a 42 fok túlzásnak tekinthető.” „Éppen a legkritikusabb napokban nem volt ilyen hideg, azután a hónap végére a hőmérséklet valóban lehűlt, de 30 fok alá akkor sem süllyedt egyetlen alkalommal sem.”⁴⁷ Arról Kornis sem beszél, hogy az éjjel-nappal szabadban tartózkodó orosz katonák és sebesülteik hogyan vészték át az embertelen hideget. Pufajkájuk, kucsmájuk és időjáráshoz való edzettségük nem oldott meg mindent.

A visszaemlékezések a súlyos sebesülésekről, ellátásukról vagy/és elláthatatlanságukról, az orvosok, egészségügyi katonák, valamint a sebesült bajtársaikat cipelő katonák hősiességéről adják a legvalósabb, utólagos megfontolásoktól sem befolyásolt döbbenetes helyzetképet. Az ehhez szükséges egészségügyi eszközök hiányának – mint a felső vezetés hibájának – visszatérő tendenciózus hangsúlyozása ezen semmit nem változtat, mindez a frontvonal másik oldalán sem volt jobb.

A visszaözlők gaztetteként emlékeznek a hivatásos tisztikar fegyverhasználatig is terjedő erőfeszítéseire, hogy megfékezzék a pánikot, és rendezzék a szétesett csapatokat. Senki sem érdeklődte meg Sári József honvédtől, milyen értesülés vagy személyes élmény az általa előadottak forrása: „Ügyködtek már a tisztí osztagok is. Ott, ahol tömegben jöttek az emberek, ott már légéppuskázták őket, mert a tartalékos tiszt nem tudta volna megtenni azt, hogy lelődjön a saját embereit, mert ő saját maga is ki volt készülve; de voltak olyan tisztí különítmények, ott hátul, tényleges tisztékből. Terrorcsapatok voltak mindenütt, ez vele jár a háborúval.”⁴⁸

Mondanunk sem kell, hogy a világ valamennyi hadseregének vezetői a maguk és katonáik érdekében mindenkor tragikusnak tartották a pánik eluralkodását, s eszközökben nem válogatva léptek fel ellene. Keegan általunk már idézett munkájában írja Waterloo-ról: „Minden hadsereg legfőbb félelme – ami erősebb a vereségtől vagy akár még a zenedőléstől való félelménél is –, hogy valamely általa elkövetett hiba folytán a hadsereg közönséges tömeggé züllik. A tömeg ugyanis a hadsereg antitézise, embereknek olyan gyülekezete, melyet nem a fegyelem, hanem hangulatai irányítanak, változókon és ra-

⁴⁵ Pergőtűz I. 70. o.

⁴⁶ Uo. 87. o.

⁴⁷ HL Pergőtűz forgatókönyve, Kornis Pál visszaemlékezése. 23 o.

⁴⁸ Pergőtűz I. 313. o.

gályos érzelmek, melyek ha tovaterjednek, végzetesek lehetnek a hadsereg irányíthatóságára. Ezért, hogy a katonaságnál súlyosabb vád nincs is annál, mint hogy a hadsereg tömegként viselkedett – csöcselék, csürhe, horda –, a legmélyebb megvetésével minden katona azokat a vezéreket illeti, akiknek vízként folyt ki ujjai közül a hadseregük.”⁴⁹

A parancsnoklás feletti tehetetlenségének érzése vezethette a hadseregét igazságtalanul elmarasztaló Jányt is elhamarkodott és meggondolatlan parancsának kiadásában.⁵⁰ Alárendelt parancsnokai a maguk és katonáik nevében méltán tiltakoztak. A magyar 2. hadsereg nem futott meg szétvert csürheként, ha voltak is az áttörést követően szétesett és fejveszetten menekülő csapategységek. A kétségbeejtő helyzetben a magasabb- és alárendelt egységek parancsnokai igyekeztek összeszedni és megnyugtítani a katonákat, és támpontszerű védelmi góccok kiépítésével biztosítani a csapatok rendeződését és visszavonulását a száz kilométerrel hátrább lévő állásokba. Ha ez nem sikerült volna, valóban kétszázezer embert zártak volna gyűrűbe a támadó csapatok.

Kornis még a csapatok körében elhíresült T-34-es harckocsi csatadöntő szerepéről hirdetett túlzásokra is felhívta a figyelmet. Mindenki (a tisztek is) hajlamos volt a szovjet hadműveletek sikerét a T-34-es harckocsiknak tulajdonítani, melyekkel szemben tehetetlen volt a gyenge magyar elhárítás. „A 40. hadsereg az áttörésben, annak egész ideje alatt összesen 55 T-34-es harckocsit tudott bevetni, és abból is 15 a támadás folyamán 24-ig bezárólag elpusztult. Egyébként a Kz, a T-70-es és angol típusúak voltak azok a harckocsik, amelyek a 2. magyar hadsereg frontjára támadtak.” Ezek a meglévő páncél-elhárító fegyverekkel is sebezhetőek voltak.⁵¹ De hol maradt a szovjet légierő tevékenysége? Még Kornis sem tesz említést róla. A visszaemlékezők is alig.

Történeti szempontból értéktelenek egyeseknek a háború alatti magyar kül- és katonapolitikáról s benne a hadsereg előre látható sorsáról több évtizeddel későbbi, ám korabelinek beállított eszmefuttatásai. Az igen jól értesültnek mutakozó Sára József honvéd mondja: „A magyar hadseregnek a lényegbe vágó utasítások Berlinből jöttek, vagy mit tudom én, Hitlertől jöttek. Nem lehetett megváltoztatni semmit, még két nap múlva sem kaptak parancsot, hogy már lehet menni ide vagy oda. Mikor már mindenről lekéstünk. Hát az olaszok például parancs nélkül elkezdtek visszavonulni, és ott hagyták az egész déli részt, északon a németek kezdtek visszavonulni, az egész hadsereg meg álljon helyt, hogy ezek vissza tudjanak vonulni.”⁵² Ugyanő jól értesült honvédként Jánynak a hadparancsáról, ami „egészen a legutolsó napokig az volt, hogy egy tapodtat sem, egy lépést sem. Senki innen hátra nem mehet. Vagy győzünk, vagy itt kell meghalni. Szóval ez volt

⁴⁹ Keegan: i. m. 7. o.

⁵⁰ Szakály Sándor a magyar 2. hadsereggel kapcsolatos három, gazdag annotációval ellátott dokumentumot közölt (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1981. 4. sz. 638–642. o.): Jány Gusztáv 1943. január 24-i, a hadsereget elmarasztaló parancsát (ezt Horváth Miklós és Nemeskürty István csak részben közölték); Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy, a 13. könnyű hadosztály parancsnokának 1943. január 31-i jelentését, melyben helytálló hadosztálya nevében visszautasítja az elmarasztalást és vizsgálatot kér hadosztálya és az egész hadsereg érdekében; Jány Gusztáv 1943. március 12-i 30. sz. hadseregparancsát, mely korábbi parancsával szemben elismeréssel emlékezik a lehetetlen helyzetben is kitartó hadseregéről, és az eskünek megfelelő további helytállást vár. A parancs ezt megelőzően csak a Dálnoki Veress Lajos által kiadott és sajtó alá rendezett Magyarország honvéde a II. világháború előtt és alatt (1920–1945) című, Münchenben kiadott kötetben jelent meg.

⁵¹ Pergőtűz forgatókönyve, Kornis Pál visszaemlékezése. 23. o.

⁵² Pergőtűz II. 76. o.

pedig egészen mondjuk január 16–17-ig, addig, amíg nyilvánvaló nem volt, hogy ez tiszta marhaság.”⁵³ A történekről több forrásból utólagosan szerzett ismereteinek közreadása felesleges, így az a kérdés is, honnan értesült Jány parancsáról.

Hosszan idézhetnénk és kritizálhatnánk a kisszámú visszaemlékezőhöz képest jelentős mennyiségű és bőbeszédű emléanyagot, de a megismerés útján egy lépéssel sem jutnánk tovább annál, amit az általunk idézettekből kihámozni tudtunk. Az alkotók szándéka dicséretes, amennyiben a történe felidézésével emléket akartak állítani a doni tragédia áldozatainak, a történeti valóság teljes feltárását azonban nem érhették el. Az oral history nehéz műfaj, számos feltételnek kell megfeleljen. Esetükben a visszaemlékezők az adott politikai környezetben élményeikből a vártaknak megfelelően konstruált történeteiket mondták el, amit jobbnak láttak elhallgatni, arra úgy sem kérdezett rá senki.

Miközben a magyar 2. hadsereg története megismerhetőségének nehézségeiről elmélkedünk, ne felejtsük el, hogy második világháborús részvételünk jelentős időszakainak és hadműveleteinek – a magyar 1. hadsereg harcai, megszálló erők stb. – megismerésének lehetősége a különböző források, de leginkább az oral history próbálkozásainak hiányai miatt elmaradt még a magyar 2. hadseregétől is. Az 1. hadsereg 1944. évi veszteséges elhárító harcai a Kárpátok előterében valójában eredményesebbek voltak, nem illettek a szovjet hadsereg felszabadító harcairól szóló propagandába. Az ő halottaikat senki sem gyászolta, nem gyűjtötték katonáinak visszaemlékezését, és nem készült sorozat belőle. Olyan pótolhatatlan hiátus keletkezett, mely lehetetlenné teszi számunkra a történe megismerését, a történeszi fantázia és modellalkotás legfeljebb a lehetséges történeek egy variációjának megismerése közelébe vihet bennünket.

⁵³ Pergőtűz II. 79. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HEGEDŰS ELEMÉR

EGY SOPRONI TARTALÉKOS FŐHADNAGY, VITÉZ LENKY JENŐ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS NAPLÓJÁBÓL

A „Nagy Háború” több mint kilencven éve véget ért. Ennek ellenére a mai napig kerülnek elő egyes családoknál elmosódott írású, behívási, szabadságolási, kinevezési okmányok, naptárba írt feljegyzések, a frontról érkezett, megőrzött levelek. Ezek értéke felbecsülhetetlen, mivel az eredeti dokumentumok egyénit, több esetben újat is tartalmaznak, kiegészítve eddigi ismereteinket. Ilyen vitéz Lenky (Lenk) Jenő soproni születésű tartalékos tiszt, szakasz, majd századparancsnok alább bemutatandó háborús naplója is.

Az 1887. július 22-én született Lenky (Lenk) Jenő köztisztviselőként áll, soproni evangélikus, polgári családból származott. Anyja Bock Riza, apja Lenk Sándor magántisztviselő, a Lenck borkereskedésben, majd a Providencia Biztosítónál volt állásban. Bátyja Lenk Sándor tanár, a magyar királyi soproni 18. gyalogezred tartalékos tisztje. 1914-ben hadnagy, 1915. november 1-jétől főhadnagy. A harcok során 1917-ben súlyosan megsebesült, felgyógyulása után leszerelték.

Lenk Jenő Sopronban, a Főreál Gimnáziumban tanult, ahol is 1905. júniusban érettségizett jó eredménnyel. Az egyetemet Budapesten végezte. A tanári diploma megszerzése után Selmezbányára nevezték ki a Főgimnáziumhoz, ahol az 1913–1914-es tanév befejeztéig földrajzot és természetrajzot oktatott.

Itt ismerkedett meg Király Ernesztina kisasszonnyal, a Főgimnázium igazgatójának leányával, akivel később, már a háború során, pilseni vezénylése idején, 1916. március 2-án kötöttek házasságot.

Az egyéves önkéntes katonai szolgálatát Sopronban, a császári és királyi 48. „berneggi Specher Artur” gyalogezrednél szolgálta le. Pozsonyban, 1910. szeptember 19–22. között vizsgázott és hadapród őrmesteri rendfokozatban szerelt le. A császári és királyi 48. „Rohr Ferenc” gyalogezred 1914. évi sematizmusában a tartalékos tiszti állományban kadetként, a rangsor hatodik helyén szerepel. Zászlósi rendfokozatát 1914. év elején kapta meg. Mozgósítás esetén, Nagykanizsán, a császári és királyi 48. „Rohr” gyalogezred hadkiegészítő parancsnokságán kellett jelentkeznie szolgálatra.

A mozgósítás elrendelésekor, 1914. júliusban a császári és királyi 48. gyalogezred törzse és III., IV. zászlóalja Sopronban, a Ferenc József császár és királyról elnevezett laktanyában állomásozott. Az ezred I. zászlóalja Szarajevóban teljesített szolgálatot. A békehelyőrségben, Nagykanizsán a II. zászlóalj, a tartalékszászlóalj, valamint a Hadkiegészítő Parancsnokság tartózkodott. A mozgósítást követően azonban a gyalogezred-törzs és a III., IV. zászlóalj Sopronból visszatelepült Nagykanizsára, ahol megkezdtek a felkészülést a frontra történő elvonulásra.

*Lenk Jenő főhadnagy. (Pilsen, 1917. szeptember 4.)
(A család albumából)*

Az ezred a császári és királyi 28. dandár – Sopron – (parancsnoka lovag Willerding Rudolf tábornok), a császári és királyi 14. hadosztály – Pozsony – (parancsnoka Martiny Hugó altábornagy) és a császári és királyi V. hadtest – Pozsony – (parancsnoka: brlogi báró Puhalló Pál tábornok) kötelékébe volt beosztva. A dandárban társeredeként a soproni császári és királyi 76. „Salis-Soglio” gyalogezered szerepelt.

Lenk Jenő zászlós Selmechányán kapta meg a bevonulási parancsot. Pár napra Sopronba utazott szüleihez, amelyet követően Nagykanizsán jelentkezett szolgálatra. Az ezred III. zászlóaljának 10. századába, Tietze Károly százados alá osztották be szakasziparancsnoknak. A 10/2. szakaszba 60 fő tartozott, köztük 16 fő tisztes, ebből szakaszvezető 7 fő, tizedes 3 fő, őrzető 6 fő. A legénység többsége Zala és Vas megyei bevonultakból állt össze.

A város vezetői és a hozzátartozók előtt – augusztus 9-én – tett eskü után a III. zászlóalj 1914. augusztus 14-én este 22 órakor indult a frontra, Nagykanizsa–Szombathely–Sopron–Győr útvonalon. Célállomás a galíciai Rzeszov, ahova 1914. augusztus 18-án érkeztek meg. A kirakodás után gyalogmenetben vonultak át Soholowska faluba, ahonnan továbbindultak Krasznik–Polichna irányába. Az ezred Kraszniknál, 1914. augusztus 23-án átesett a tűzkeresztségen.

Soproni származású tisztek egy csoportja, Kruhov 1916. augusztus 20.

(Balról jobbra: állók: Mayer Miksa hdgy.; Lenk Jenő fhdgy.

ülők: Wenczel Béla hdgy.; Orbán József hdgy.; Hollós Richárd hdgy.

fekvők: Wildzeis Pál zls.; Mayer Adolf zls.)

Lenk Jenő zászlós a kivonulástól szinte folyamatosan a fronton tartózkodott. 1914. november 1-jén előlépett hadnagyi rendfokozatba. Ez időtől fogva századot vezényelt, vagy századparancsnok-helyettes volt. Eseti jelleggel, szakaszparancsnokként is teljesített szolgálatot. 1915. május 26-án megkapta a Bronz katonai Érdemérem kitüntetést a katonai Érdemkereszt szalagján. Frontszolgálata során megszerezte a szükséges harcászati ismereteket, tapasztalt tisztté vált. Feladatait legjobb tudása szerint hajtotta végre. Az egyik zászlóaljparancsnoka mondta róla: „Der Lenk ist auch tüchtig.”

1916. február 1-jén kiképző századparancsnoknak vezényelték Pilsenbe az ezred-tartalékhoz, ahol 1916. május 1-jén előlépett főhadnagynak.

Ezrede XXIII. menetzászlóalj századparancsnokaként tért vissza a Kárpátokban álló frontra. Itt részt vett védő és támadó ütközetekben, amelyekért 1916. augusztus 16-án az Ezüst katonai Érdemérmes (*Signum laudis*), 1916. november 17-én a III. o. katonai Érdemkeresztet hadiékítménnyel kapta meg elismerésként.

Az orosz frontról ezt követően ezredével az itáliai frontra került át, ahol előbb a Karsztokon, majd Görznél kerültek bevetésre. A naplójában leírta, hogy 1917. április 29-én megbízták egy vállalkozás (*Unternehmung*) vezetésével, mely során a közeli olasz állást kellett elfoglalni és kiépíteni. Ehhez beosztottak négy tisztet, megfelelően felkészített rohamjárőr állományt a századából és a zászlóaljból. Kapott aknász, híradó, szanitéc-részleget, komoly tüzérségi támogatást. Május 4–5-én az ellenséges állást, a mögötte lévő célobjektumot sikeresen elfoglalták, s több fogoly olasz katonával tértek vissza. Az elfoglalt állást a császári és királyi 76. gyalogezred átvette és később is megtartotta. A

támadásban résztvevőket hadosztályparancsban dicsérték meg. A császári és királyi XVI. hadtestparancsnokság külön dicsérő parancsot készített, és a hadseregparancsnok, báró Boroevics Szvetozár vezérezredes is gratulált.

Lenk Jenő főhadnagy kiérdemelte a tartalékos tisztek körében még 1917-ben is ritkán adományozott III. o. Vaskorona Rendet hadidíszítménnyel, kardokkal, amelyet 1917. július 13-án kapott meg. A *Soproni Napló* 1917. július 29-i száma írta: „Vaskorona Rend egy soproni főhadnagynak. A király, Lenk Jenő főgimnáziumi tanárt, Lenk Sándor fiát, aki főhadnagy a 48. gyalogezredben, az ellenséggel szemben tanúsított kiválóan vitéz és eredményes magatartása elismeréséül hadiékítményes III. o. Vaskorona renddel tüntette ki.”

A korábban kapott kitüntetéseihez szalagjára utólag, 1917-ben a kardokat is feltehetette, és a frontszolgálat alapján a „Károly csapatkereszt” is a mellére került.

Lenk Jenő főhadnagyot, 1917. július hó során Pilsenbe vezényelték. A háború végéig megelégedésére, már csak kiképzéssel foglalkozott, frontra nem került. A fegyverszünet Pilsenben érte. A háború befejeztével visszaindult Nagykanizsára, ahol 1918. december 24-én leszerelt.

A leszerelés után Sopronba utazott szüleihez, majd Selmezbányára, feleségéhez. A szükséges okmányok beszerzése után feleségével áttelepült Sopronba. Az Evangélikus Tanítóképzőben kapott tanári állást, továbbra is természettant és földrajzt tanított.

A háborúban szerzett kitüntetései feljogosították a vitézi cím elnyerésére, melyért hivatalos formában folyamodott. A BM. 2-31524/1925. IX. sz. kiadott rendelkezésben engedélyezték részére a névváltoztatást. Lenky Jenő néven 1925. augusztusában avatták vitézzé. (Sorolási száma: 1083) Kérte és megkapta a tartalékos tisztek részére kiadott Emléklapot. A Kormányzó 1935. március 6-án a háborús tevékenysége elismeréseként századossá léptette elő, melyről hivatalos értesítést kapott.

A volt császári és királyi 48. gyalogezred bajtársi körének összejöveteleire Sopronban rendszeresen eljárt, és Budapestre is elutazott. Részt vett 1937. szeptember 28-án az ezred soproni emlékművének felavatásán is; az ezredzászló alatt, volt bajtársaival együtt tisztelgett az elesettek emléke előtt.

Nyugdíjazás után elsősorban természettani hobbjával (mikológia: gombák tudományos rendszerezése) foglalkozott. Vitéz Lenky Jenő 1957. július 20-án halt meg Sopronban. Az evangélikus temetőben helyezték végső nyugalomba.

Lenky Jenő háborús naplóját 1919-ben írta. Írásának *Hadi naplóm, levelezésem s emlékeim alapján* címet adta. Visszaemlékezése 1914–1917 között, a harctéren eltöltött idejét tartalmazza. A napló alapját az általa készített, gondosan megőrzött kis füzetek adták, melyekbe naponta írt feljegyzést a vele történekről. Felhasználta szüleinek és menyasszonyának (későbbi feleségének) hazaküldött leveleit, valamint a személyére szóló parancsokat, szolgálati iratokat, korábbi újságokat.

Az általa készített napló, melyet a család gondosan megőrzött, és jelenleg leánya és unokái tulajdonában van, jól olvasható kézírással készült. Nagyalakú, utólag könyvnek egybekötve, 377 oldalt tartalmaz. Elkészülte után térképvázlatokkal, fényképekkel, újságcikkkel kiegészítette, színesebbé tette.

A napló tartalomjegyzéke:

Mozgósítás és felvonulás	Az áttörés
Az előrenyomulás	Telelés újra
A tűzkeresztség	A Bruszilov offenzíva
Lublin előtt	A Bruszilov offenzíva megáll
Az első lublini visszavonulás	Fel az ismeretlen frontra
A zabrói Retablierung	Bemutatkozásunk a taliánnál
Az iwangorodi offenzíva	Téli nyugalom a Karszton
A második iwangorodi visszavonulás	A nagy Retablierung
Hadakozások	Görznél, a Wippach völgyében
Téli pihenő a Nidánál	Welkie Zablje
A Kárpátok	Az Unternehmung
Újra Galíciában	Újra állásban
Nyarlás Zlota Lipán	A 10. isonzói csata
	Nyugalom és elbúcsúzás

A fronton eltöltött időről, napról-napra, hosszabb-rövidebb feljegyzéseket tartalmaz. A tartalék zászlóaljnál Pilsenben, szabadságon, a front mögött eltöltött időkről nincs a naplóban bejegyzés. Ezen időszakokat nem tartott fontosnak, nem örökölte meg.

A napló érdekessége, hogy írójának háborús élete, napi tevékenysége – étkezés, alvás, pihenés, részvétele a harci eseményekben, egészségével kapcsolatos gondjai, levélírás, postavárás – mellett a szakasz, század, esetenként a zászlóalj életével, harcaival foglalkozik. Néha keményen kritizálja egyes hivatásos állományú tisztek tevékenységét, magatartását, esetenként kitekintést ad a társzerekre is. A naplóból a háborút közelebbről tapasztalt, azt szinte teljesen végigharcoló tiszti napjait ismerhetjük meg. Érződik benne, hogy a fronton levők legjobb tudásuk szerint, esetenként erejükön felül is teljesítik katonai szolgálati köteleességeiket.

A napló harctéren töltött, három évet felölelő időszakából ízelítőként három jellemző epizódról beszámoló öt (különböző időpontból való) napot választottam ki. A forrást betűhíven, a leírtakat teljes pontossággal közlöm. Az értelmezés megkönnyítésére, az egyes kifejezéseket, a felmerült személyekről az adatokat lábjegyzetben magyarázom. A kiválasztott napok bemutatják, hogy a háború során a napló írója a kezdő zászlósból magabiztos tisztté lett, aki végre tudott hajtani századszintű feladatot is.

A tűzkeresztség

1914. augusztus 23. vasárnap

Isten pihenőnapján kezdjük meg nagy, véres munkánkat. Huszárjárőr jön, kb. 15-en; úgy hírlík, hogy egy közülük már ma elesett. (Lehet.) ¾5-kor már megint megyünk, eljutunk egy faluba, ott Kaufmann kapitány a legidősebb, ki Kamerlander báró zászlóaljparancsnok helyett zászlóaljunkat vezette. Egy cukorgyárat keres, hová mennünk kell, de nem találni sehol. Visszamegyünk egy darabon. Jobbra tőlünk (előremenés szerint) egy távoli erdőben fegyverpogás, az első ütközet, de más ezred, gondolom, a 76-osok.² 8 óra felé végre megszállunk egy magaslatot, beássuk magunkat, azaz kis Schützenmüldét³ csinálunk Kopfschutz⁴-zal, avval a parancsral, a dombot tartani kell, hogy a hadtest a Tanew-ből biztosítva kijöhessen, mert az egy defilé (járhatatlan). Micsoda beásás volt! Az a felvetett kis domb a krumpliban, fejjvédőnek; talán, de csak talán elég lehetett a fegyvergolyó ellen. Hogy a tűzéség a gyalogságra is lőjön, azt nem is álmodtuk! Azt mesélték később, hogy az a falu, melyben jártunk, tele volt oroszral. Nem hiszem, mert elpusztításunk e kedvező alkalmát nem szalasztották volna el. Gyönyörű, meleg nap van, míg ágyüdörrenés fel nem zavar. A mi tűzéségünk az előttünk lévő mögé lő, s messze két helyen valószínűleg falut, felgyújt. Aztán az erdő innenső szélét lövi srappnelal:⁵ a piros-fehér füstfelhők nagyon tetszenek nekünk. Naplóm azt mondja: gyönyörű pillanatok. Balra tőlünk messze, egy másik dombháton a bakák, mint hangyák mászkálnak; egy másik zászlóaljunk (a II. vagy a IV.). Egyszerre csak ott is egy durranás, felhő s nagy szaladgálás. Az orosz egyet vonalainkba lőtt. Alig néhány pillanat, elhangzik nálunk a parancs. Angriff! Vorwärts!⁶ Felugrunk, szaladunk le a dombon, s a következőn fel. 12 óra. Mikor a dombra felérünk, előttünk az erdő oldalában egy orosz üteg (8 ágyú) jön le. Rögtön megnyitjuk a „jó” célra (akkori fogalmaink szerint az „auffahrende”⁷ tűzéségi csemege volt) 1400-zal a lövést, s még ráérünk 1600-ra javítani. A tüzet Peričič főhadnagy figyeli, s igyekszik belőni magát. Még ráérek annak örülni, hogy fogja az orosz tüézrt a sok golyó zavarni. Pedig talán egy sem ártott neki. De a tüézr goromba. Már is megvillan egy ágyú, utána sorba a többi is: sűj-j-bumm, előttem talán 100 m-sel explodálnak shrapnellek, gránátok. Mindenki lehasal. Alig fekszünk, újabb suhanások, s mintha fejem akarna szétrepedni, óriási zuhanások. Fel-nézek, látom, hogy mögöttem a kb. 200 m-re levő tartalékba megy 4 shrapnell. Nevetek, s kiabálom embereimnek: ne féljeteK, mily rosszul lőnek! (Mert még senkit sem találtak.) Újabb villanások, újabb zuhanások. Végem van, csak ez az egy gondolatom van, fejemet behúszom a nyakam köré, s szinte belebújok a szántóföldbe, úgy lapulok. Felnézek, 1 m-re fejemtől egy fényes shrapnell-hüvely hever! Erre már elborzadok. A többiek jajgatnak, ijedt arcokat csinálnak. Egy kis baka a földet kaparja hasa alá, s rettenetesen jajgat. Ez súlyos sebesült lehet! A másik pillanatban ő is felugrik, s szalad velünk. Peričič csodálatosan hidegvérű. Feltérdel, s bíztatja embereit, hogy lőjenek, mutatja, hogyan anshlagoljanak,⁸ hogy a félelem elműljék. De már nem lőnek. Egy ugrás előre. Eszembe jut szegény iskolaparancsnokom Kessler kapitány⁹ tanítása (Ő az első ütközetben kapta halálos sebét, tüdőlövést), hogy a gyalogság is figyeli az ágyútüzet, s mikor fellobban, felug-

¹ Itt fejezem ki köszönetemet Lenky Jenő leányának a napló rendelkezésemre bocsátásáért.

² A császári és királyi 76. „Salis-Soglio” gyalogezred.

³ Lövészteknő.

⁴ Fejjvéd. (Itt a lövészteknő elé rakott föld.)

⁵ Aprógolyókkal töltött, magasban robbanó tűzéségi lövedék.

⁶ Támadás, előre.

⁷ Felvonuló.

⁸ Célozzanak.

⁹ Kessler Gyula százados, századparancsnok, súlyos sebesülés után kórházban halt meg.

rik, s előre szalad, hogy már üres helyet találjon a lövedék. Dehogy is határoz az a pár lépés! Balról jobbra, sorra megvillannak az ágyúk, az első csövébe szinte belelátok, mintha éppen rám volna irányítva. Felugrom, s ösztönszerűleg is (félíg) jobbra-előre szaladok, hogy a reám egyenesen leadott lövést mintegy kikerüljem. Óriási robbanás, erős ütés a bal combomon: Megsebesültél. Csozálok, hogy tovább tudok szaladni. Combomhoz nyúlok, fejnagyságú, friss, tapadós földrög ragad rajta. Megragadom, ledobom, s tovább szaladok. (Még 2 napig fáj, erősen megdagadt, épp, hogy még járni tudtam, 10 napig vörös, kék, majd zöld folt volt helyén.) Egy gránát tehát épp pár lépéssel fekvőhelyem előtt vágott le, s ha egyenesen szaladok, talán éppen beleszaladok a találatba. Hogy mi történt ezután, meddig szaladtunk (kb. 600 m-t mehettünk összesen előre), lőttek-e ránk, nem tudom. Egyszerre csak lent vagyunk a völgyben, s az előttünk lévő domb tetején, talán 400 m-re az oroszok, kik nekünk az oldalukat mutatják. 300 m-re még megközelítjük őket, de aztán már tüzelnek ránk, s így további előremenésünk fennakad. Balra tőlünk a rajvonalunk visszamegy, mert túlnyomó erő támadja, s így nekünk is vissza kell menni 100 m-t az előbbi mély völgybe. Egyszerre nagy zivatar tör ki, mely bizonyára régen gyülemlt, csak nem vettük észre, s jó félórát szakad az eső. Így már pataokban fekszünk. Én kissé előrecsúszom, látszótokomat a hasamra húzom, s ráfekszem, hogy legalább ott ne ázzak. Ezért aztán elázott a tok, eldobhattam. Az előbbi futkosásban találkoztam a 12. szd. egy tartalékos hadnagyával (Fildinger), kiabálja: én megsebesültem, vedd át a századomat!, aztán visszamegy. A kabátujja piros. Az első vér, amit látok. Hol keressem a századát? Egy vonal ugyan az egész, de összekeverve. Most azt avizálják, hogy elenséges gépfegyver jön jobb oldalunkba. Tehát vissza, mert ha ez a völgyet végiglövi, mindennek vége. Épp egy kis hosszanti völgy van mögöttem, abban szaladunk hátra, az orosz gyalogság persze lövöldöz ránk. Már épp lépésben akarok menni, mikor 7 lépésre bevág egy golyó; megint szaladok. Végül egy alkalmas dombocskára mögötti mélyedésben megállunk. Kb. 100 m-re mentünk hátra. Később megpróbálunk régi helyünkre menni, de megint csak ide kell visszajönni. Jobbra áll itt Vízkelety századotársam, s revolveréből lövöldöz ki – jobbra! Mi az? Már ott is ellenség van? Se jobbra, se balra már senki? Egyszerre megint süvitenek az ágyúk lövedékei, az orosz tüzéség, mely minket eddig nem láthatott, s nem bántott, lő, de pár 100 m-rel mögénk, nem látható célra. Egyszerre csak feltűnik pár lépésre egy facsopornál Kaufmann kapitány¹⁰ egy ordonáccal, s kiabál rám: „Sie Fähnrich, wo ist das Bataillon?” „Ich weiss nicht Herr Hauptmann”.¹¹ Egy shrapnell repül, Kaufmann eltűnik, hogy megint felbukjék, s újra kezdje. Nagyon röstellem, hogy nem tudom, hol van a Bataillon. (Ő is?) Azután eltűnik, bizonyára visszament. Még mikor az árokban feküdtünk, indult meg a saját tüzéségünk tüzelése is, eleinte megijedtünk, de hamar rájöttünk, hogy ez előre megy, s nem jön. Ők készletüket a délelőtti produkcióban kilőtték, s így pár óráig hallgatniuk kellett, épp akkor, mikor mi támadtunk. Pech! Ebben az ide-oda futkosásban sebesült meg súlyos haslövéllel szakaszomból Klamfár, vagy Klapfer (nevét maga sem tudta) egy hatalmas trieszti hájómunkás és zsákhardó, ki egyszer Wolka-Sokolowskában részegen megmutatta, hogyan fog engem az orosz ellen megvédeni. (Kirágadt egy lécet a kerítésből, üt jobbra – balra, megfordul, beledőf a kerítésbe, néhány léce recsegeve letörik, úgy hogy majdnem maga is keresztül esik rajta, s elterül.) Szegény nagyon szenvedett, vizet kért, a társai adtak is neki, hogy meg tudjon halni! Én nem voltam ott, úgy mesélték. Itt maradunk, lassan tüzelünk, míg beáll a sötétség, jönnek a szanitécek, hallatszik a segélykiáltás: „Sanitä-ä-ts!” felsőbb parancsra aztán visszamegyünk jó messze egy magaslatra, talán ahonnan kiindultunk, s itt beállunk magunkat. Az este már sötét, csak 8 helyen, messze a határban szállnak fel láng - s füstoszlopok, égő falvak, marhák bögnek, a sebesültek még mindig kiabálnak, s épp úgy szólnak hozzá a kakasok is! Hozzá az a tudat, hogy megverték bennünket, s reggel az orosz végez velünk! (Mindezt azért, mert mi nem tudtuk az oroszot elkergetni, s visszajöttünk.) Rémes! Így végződött a tűzkeresztységünk. Takarásokat ásunk még, s ezekben meghúzódnunk. Ez ütközetben esett el Prutzer főhadnagy,¹² megsebesült Lenz kapitány,¹³ Bellovics fhdy.

¹⁰ Kaufmann Ákos százados, századparancsnok, ideiglenes zászlóaljparancsnok.

¹¹ Zászlós, hol a zászlóalj? Nem tudom, százados úr. (német).

¹² Prutzer Lajos főhadnagy, szakaszparancsnok.

¹³ Lenz Rudolf százados, századparancsnok, majd zászlóaljparancsnok. Végigharcolja a háborút.

1915. augusztus 29. vasárnap

2 óra van, még végül lefekhetem, de alig alhatom, mert $\frac{3}{4}$ -kor jól be kell magunkat ásni. Szép időre virrad. 6-kor balra erős ágyúzás van: a parancs szerint a 71.¹⁴ s 48. gyalogezred támad. A miénkek balra Zloczowtól keletre egy dombon felmennek, hol megshrapnellozzák őket, aztán beássák magukat s még mozdulni sem tudnak ott. Az ágyúzás azóta folyik, de az apró fegyver csak néha szól. Földi lyukakban, rekkenő melegben, hozzá még tarlón töltjük az időt. Erősen fájó térdem is gyógyul tőle. Du. a nem messze lévő burgonyaföld árnyékában, hol jó hűvös (?), alszom $\frac{1}{2}$ órát 3-ig, s saját szerzeményű ebédet eszem, hisz másról szó sem lehet. Mindkét tüzéség dolgozik erősen. Egy repülő jár felettünk, a mi tüzeink rosszul lövik, de a golyók s hülznik¹⁵ nálunk potyognak; kellemetlen áldás. Az erdőszélen, tőlünk délre, német parancsok hallatszanak Angriffhoz (akárcsak békében!). Parancs jön, hogy a 72. gy.e.¹⁶ jön támadni s velük mi is, megyünk. Sötétedéskor jönnek előre, mi megyünk velük Kiejkamon át. Minthogy nincs szakaszom, nem vagyok bolond életemet potyára adni, s így a szanitécekkal s Hollós szanitéc Fährich¹⁷-kel a faluba visszamegyek egy ház mögé. A támadás sikerülésére ugyanis nincs nagy kilátás, mert a patakon túl jó darabon lapály van, aztán jönnek csak a dombok, s ezek oldalában van még csak az orosz vonal. Mikor a vízen túl vannak, ahelyett, hogy csendben mennének előre, egy füttyszóra a 72-esek elordfítják magukat: Vorwärts!,¹⁸ mire irtózatoss tüzet kapnak. Folytonos ropogás! Azt hitték talán, hogy az orosz megijed, s elszalad? Tóth mesélte, hogy ők a vízparton hasraesve lapultak, a golyók felettük mentek el s így nem sebesült meg szerencsére senki. Lassacskán jön mind vissza. Ez tehát nem sikerült. Mikor a század együtt van, Lenz kapitányhoz megyünk, a II. Baon¹⁹ parancsnokához, kinek alá vagyunk rendelve. Őt az országúton végig menve, balra a vadászház mellett találjuk meg. Ő a 12. sz. jobb szárnyára küld, hol nagy csendben járkalunk, leheveredünk, de aztán 1-re megint visszamegyünk a falu szélére, s ott beássuk magunkat. (Ez már augusztus 30. hétfő)

Ekkor kapjuk csak megint az ebédet, s postát. 72. gy.e.-től jobbra erős lövöldözés van, majd meg balra, Zloczowtól északra, egész éjjel. Az orosz egész újfajta, gyönyörű csillagszórókat, illetőleg világítórakétákat használ. Egy középpontból, az öntöző vízsugaraihoz hasonlóan, miután jó magasságba fellöve kigyulladt, körben elhelyezett fénypontokból álló körök helyezkednek el, s lassan, távolodva egymástól, s mind nagyobbra növe, lebegnek le a föld felé! Oly gyönyörű, hogy sokáig elnézem őket; azóta sem láttam ilyeneket.

Az Unternehmung

1917. május 4. péntek

Éjjel háromszor zavarnak a poloskák. 8-kor kelek, az idő megint gyönyörű; oly meleg van, hogy otthon mindig ingujjban ülök. A cserebogarak egész nap röpködnek. Az egész de. parancsolgatásokkal, az Unternehmunghoz²⁰ való előkészületekkel múlik el.

$\frac{3}{4}$ 3-kor indulunk, rettentő melegben. Összes iratainkat otthon kell hagynunk. Ez a hirtelen jött meleg szokatlanságával annyira elbágyaszt mindenkit, hogy a menetelés nagyon is rossz, mindenkinek terhére esik. Potoce előtt pihenünk, már $\frac{1}{4}$ -4-kor, Selonban 5-1/2 6-kor ; összesen háromszor fél órát pihentünk. Éppen indulni akarunk, midőn egy nehéz shrapnell 5-600 m-re mö-

¹⁴ Császári és királyi 71. „Galgóczy” gyalogezred.

¹⁵ Töltényhüvely.

¹⁶ Császári és királyi 72. „báró Dávid” gyalogezred.

¹⁷ Zászlós (német).

¹⁸ Előre! (német).

¹⁹ Zászlóalj (német).

²⁰ Vállalkozás (német).

génk lő az olasz. Innét nyílegyenes országút vezet épp keleti irányban. Jobbról-balról, s előrefelé is dróton függő fonással maszkírozva van. Széjjelváltan megyünk tovább. Végre szűkebb völgybe érünk, majd Dornbergbe, s $\frac{3}{4}$ -kor a trénnél²¹ vagyunk. Az akkor 3 óra alatt megtett utat most 4 óra alatt tettük meg. Balra tőlünk nagyokat zuhannak nehéz olasz gránátok. Én nagyon fáradt vagyok, mert nagyon elszoktam a marsolástól. Itt nem is várnak bennünket. Csupa por vagyok, de annyira szonjas is, hogy előbb nagyot iszom. Ez persze megárt mindjárt a torkomnak, pár napig fáj erősen. Aztán jól megmosdom, s akkor vacsorázom csak 8-11-ig. Egy hosszú barakk 1 fülkéjében elég jó helyet kapunk mi tisztok, úgyhogy elég jól alszunk is. $\frac{1}{2}$ 8-kor kelünk, reggelizünk utána mégegyszer megbeszélés.

1917. május 5. szombat

Közben a 30,5-eink egyet-egyet lönek. Mily különös az a tudat, hogy ez miattunk van! Persze nem csak a színhelyre, hanem máshová is lönek, hogy az olasz ne vegye észre, hol készül valami. $\frac{1}{2}$ 11-kor ebédelünk, addig már vagy 10-et lőtek. 11-kor indulunk. Bakan-csom feltörte lábamat, azért útközben egy kifelé menő 76-os Fahrküchére²² szálllok, s az visz Ovčjadragáig. Alig szálllok, s ülök itt le, hogy embereimet megvárjam, máris idelő az olasz. Ez a kis falu 2 országút kereszteződési helye lévén, zárótűz alá vett hely, s bizonyos időkben veszettül lövi az olasz. Minden ház benne megsértve; kies villái is hatalmas lyukakkal tátonganak. Még a vékony vaskerítés is begömbülve, telitalálattól. Erzky zászlós felvétele nagyon jó képét adja egynek. Ovčjadragától délkeletre van az u.n. „halálhíd”, a trének veszedelmes defiléje! A töltés itt mindenütt gránátgödörökkel tele. $\frac{1}{4}$ 2-kor, kis pihenő után, mi tisztok a Regimentskommandóhoz²³ megyünk, hol iszogatunk, s az utolsó megbeszélés, hozzátoldás, változtatás következik. Érdeklődünk, hogy a görzi víztoronynál álló battéria,²⁴ mely oly kellemetlenül lövi az állásunkat, le van kötve, s a Mienenwerfer²⁵ is? Meg a kisebb kaliberű Infanteriegeschütz?²⁶ Hát az Italienerhaus romokban fekszik-e? A terv maga az április 29-én kapott írásbeli parancs szerint, a következő: „Május elején egy akció (u.n. Kassagang) lesz, melynek célja az ellenségnek a $\oplus$ 109-től nyugatra 50^x-re levő árkából való kiűzése, vissza a Sober magaslati főállásba, s abban feldvárta felállítása. A tüzéséget Blondián alezredes vezeti, a gyalogságot a 48. gyalogezred parancsnoksága, a rohamcsapatokat Lenk Jenő tart. főhadnagy, az 1-3. rohampatrull parancsnoka Gaál József tart. hdgy. (esetleg Karall tart. hdgy.), ennél van a zárótűzet, v. egyebet kérő zöld, s piros patronokkal a világitó pisztoly; a 4-5-ét dr. Kevacs tart. hdgy. (esetleg Kaszás tart. hdgy.). A technikai átalakító megerősítést Tomka tart. hdgy. vezeti. Véghez viszi az egészet a rohamcsapat: 2 tiszt, 5 patrull,²⁷ mindegyik 1 altiszt, s 10 ember és egy szakasz a II/48-tól. A technikai átépítést a 14. sz. végzi, esetleg még emberek a IV. Baontól $\frac{1}{2}$ század, mint munkástartalék Tomka hdgy. utasításai szerint 21/ a területen. A melléklet 2.-s, 3. rajz szerint az olasz árok M – N között elfoglalandó, s a-b vonalban átalakítandó. Maga az akció: 7-2 az olasz állást 4 helyen lassú tüzellel lövik a 21-es, s 30 $\frac{1}{2}$ -es mozsarak, hogy lyukak keletkezzenek a drótakadályban. Emiatt az utat keresztező első vonal I/a, s a balra levő un. „Blinddarm”-(vakbél) állás kiűrtendő, csak a kavernák persze nem. $\frac{1}{2}$ 9-kor erős tüzet adnak le az aknavető, s 2 gépfegyver a San Marcoról az olasz előállásra, a tüzéség, pedig a Soberen levő főállásra. Pont $\frac{3}{4}$ 9-kor hátrább teszik az előbbieket a tüzet, 8h ⁵⁰-kor kitörnek a Sturmpatrullok,²⁸ követve a 2 fél-szakasztól 2 helyen, s jobbra, s balra fejlődve megtisztítják az állást az ellenségtől. Most szünteti be az aknavető, gépfegyver, s tüzéség a tüzet az Italienerhausra, mely közvetlenül az olasz állás mögött van. 8h ⁵⁵-től a tüzéségi tűz lassul, s $\frac{1}{2}$ 10-től igen lassú

²¹ Ellátó, szállító osztag.

²² Mozgókonyha (német).

²³ Ezredparancsnokság (német).

²⁴ Üteg (német).

²⁵ Aknavető (német).

²⁶ Gyalogsági löveg (német).

²⁷ Járőr (német).

²⁸ Rohamjárőr (német).

Batterie tüzelés. 9-kor előremennek a munkások, s átalakítják az állást. 10-kor a tüzérség beszűnteti a tüzet, ha Tomka hdgy. optikai úton jelzi a munka bevégeztét. (Folytatólagos pont leadás a jelzőlámpával a Φ 109-ről a San Marco Φ 204 felé.) Kb. 1-kor éjjel felállítja a 76-os Res. Baon²⁹ a Feldwachékat³⁰. A rohamcsapatok, s munkások berukkolhatnak. Ez csak akkor történhetik, ha a Feldwache előtt a drótakadály teljesen zárt, s 3 összekötő árok a mi állásunkhoz elkészült. Ehhez a felszerelés a következő: Sturmpatrullók: Übersprung (testszj), törkés, 2 homokzsák a hónalj felé a mellén keresztbe kötve, benne 16 kézigránát, sisak, gázmaszk, drótolló, s 40 patron. A $\frac{1}{2}$ szakaszoknak: 100 patron, gázmaszk, 5 kézigránát, Sturmhidak, s Brót-zsák³¹. A munkások: derékszj, 2-3 kézigránát, törkés (puska nélkül). Sanitátspatrull az 5. sz.-tól. Jelenteni kell: nekem az ellenséges állás bevétele, Tomkának az átépítés kezdetét, s végét; valamennyit a 21-es Abschnitts-kommandó³² útján a Regimentnek. Ez végül jelenti a Feldwache felállítását, s a Sturmcsapatok berukkolását. 7-kor este minden résztvevőnek helyén kell lenni: mégpedig 1-3 Sturmpatrullnak, s $\frac{1}{2}$ Zugnak a Φ 109 alatt levő kavernában, a többinek balra a Blinddarmstellung mögötti kavernában. Utólagosan még megparancsoltatt az Italienerhaus kiürítése, s egy Feldwach-nak ottani felállítása. A trénnél megtudtam, hogy 2 robbantópatrullt is kapok a Sappeuróktól,³³ ha a drótakadály nem volna átlöve, hogy felrobbantsák; azon kívül a jelszót is, hogy Hose-ra³⁴ Rohr³⁵ adandó válaszul, vagy fordítva. Greiner hdgy. az optikai jelzéshez adja a rövidítéseket: fser = feindliche Stellung erobert,³⁶ ub= Umbau begonnen,³⁷ uf= Umbau fertig,³⁸ fb= Feldwache bezogen,³⁹ Ste= Sturmtruppen eingerückt.⁴⁰ Greiner hdgy. a San Marco Φ 204-ra van kiküldve a jelek felvételére.

A Sturmpatrullok dolga a következő: állásainkból jobb, s baloldalon 2 földalatti, e célra készült út vezet ki a drótakadályhoz, hogy ne kelljen az állásból kimászni, s annak sok időt veszteni. (Ez igen jónak bizonyult!) Ez alagutakon, s a drótakadály résein át az ellenséges árokba jobbra, s balra 3 helyen kell betörni. Sturmpatrull 1. a betörési helytől jobbra megy, a 2. attól balra tör be, s szintén jobbra megy, míg az 1. betörési helyéig nem ér. A 3. a 2. után hatol be, s balra megy, míg a balról betört 4.-el nem találkozik, mely viszont jobbra megy. Ezeket követi a 2 félszakasz, mely az állást megszállja. 1 altiszt, s 35 önként jelentkezett, pedig az 1. sz. Sturmpatrullt követi, túlhaladja, s az Italienerhaust tisztítja meg az ellenségtől. Minthogy Velki Zabljen ezt többször gyakoroltuk, a sötétben nem tévedhet el senki. Az előkészítés oly alapos, hogy mindenki, magam is, biztosra veszi a sikert. Attól tartunk azonban, hogy az így elvett részt az olasz „letromlizza”, s megint visszaveszi. Ezért örültünk oly nagyon, hogy a 76-nak kell megszállva tartani, mert ha elveszti, az az Ő szegénye, míg mi a feladatunkat elvégeztük. Miért kellett a vállalkozást épp nekem vezetni? Mert azt a frontdarabot csak én és Perneszy ismerjük, s utóbbi szabadságon van. Schaschetzy aktív kapitány, pedig ilyesmire nem használható.

$\frac{3}{4}$ 4 felé indulunk a Regimentskommandótól, s elég nyugodtan megjövünk. Még igen sok elintézni való van: az állást nézem meg, s a drótakadályt, melyet persze nem lehet oly könnyen látni, mutatkozni, meg nem szabad. 6-kor jelentem is, hogy a jobb kitörési helyen mindkettő elfogadhatóan, míg a balszárnyon csak a mienk van szétlőve. (Itt mellékelve: g. R. azt jelenti: visszaadandó= gegen Rückschluss.) Kérem is, hogy a tüzérség lőjön oda, de az előrehaladott időre hivatkozva

²⁹ Reserve Bataillon = tartalék zászlóalj (német).

³⁰ Tábori őrs (német).

³¹ Brotsack = kenyérszak (német).

³² Szakaszparancsnokság, itt a védőszakasz parancsnokságát jelenti.

³³ Műszaki katona, aknász.

³⁴ Nadrág (német).

³⁵ Cső (német).

³⁶ Ellenséges állás elfoglalva (német).

³⁷ Az átépítés megkezdve (német).

³⁸ Az átépítés befejezve (német).

³⁹ Tábori őrs bevonva (német).

⁴⁰ Rohamcsapat bevonult (német).

megtagadják. (E jelentés a 337. oldalon.) Az olasz egy ideig ágyúz minden felé, aztán csend lesz: a vihar előtti szélcsend! Oly furcsa érzés! ½ 9-kor bemegyek a $\oplus$ 109 alatt, azóta épült, un. Hauskavernába, s ott várunk. Minden programszerűen halad. ½ 9-kor tüzéségünk jól ágyúz, akna-s gránátzóróink pergőtűzet adnak le az olasz állásra. ¾ 9-kor előremennek a rohampatrullok, s szakaszok; a talián persze rögtön tudja, mi készül, az olasz állásból szállnak fel a zárótűzet kérő piros meg zöld rakéták, de későn, mert akkor az olasz kis gránátokkal máris lövi a mi állásunkat, de persze nagyon rosszul, mert a saját vonalának közelsége miatt sohasem lőhetette be magát. Ebben reménykedtünk mi is, s így is lett. Egyes emberek persze nem mernek menni (én sem mernék), de én kergetem őket, s itt éppen igen jó védelmet nyújt nekik a földalatti kijárat, mert a talián csak az állásunkat tudja még lőni, az előterepet már nem. A drót elég jól van szétlőve, de pár helyen még is kell robbantani. Ezért aztán 5'-be telik, míg minden megtörténik. Így is tulajdonképpen egy pillanat az egész: jönnek is már az első foglyok; majdnem mind sebesült. Ők ugyanis nem akarták magukat megadni, s így kézigránátokkal dobálták őket. Különösen Német György káplár századomból, szép szál ember, az 1. rohampatrull vezetője, vérengzik legelől. Az olasz állás is jól van összelőve. Végül 1 hadnagy, 1 őrmester, s 42 ember a fogoly, mind a 115. gy.e. 11. sz.-ából; ezek kb. ¾ része sebesült. A hadnagy Francesco Cerarola, Casignana-ból címzett levél van nála, s egy piros röpcédula, ezeket eltettem emlékül; egy fényképe is van: kis leányai intelligensek, elég szépek, s jobb módúak, de nagyon szomorúak; utóbbit nála hagytam. Zanetti Pietro, katonai szolga (talán tisztiszolgája?), ki a Valle dei Signori-ban 1883-ban született, s bányász, ennek 2 katonai okmányát, s egy, Francesco alpini testvérétől írt lapját eltettem. Én a kaverna bal kijáratánál vagyok, de mert ide nagyon lő az olasz, a jobb kijáratához megyek fel, mely épp az állásban van. Később a kavernában vagyok. Meséli legényem, hogy innen dobott le a kavernába később egy gránát légnyomásával egy embert. E nyíláshoz t.i. lépcsőn kell felmenni. Este 10-kor kapom meg a Regimentskommandó parancsát, hogy minden kavernát, elrejtett zugot kutassak ki, nehogy élő olasz elrejtve maradjon. De hisz ez természetes! – Minden olasznál van egy kis üvegcsé jódtinktúrával, mellyel sebet mindjárt fertőtlenítheti. Mennyivel ügyesebb, mint nálunk! Míg nálunk a Hilfsplatz⁴¹-ra kerül, addig sebe már megfertőződhetik. Az olasz tüzéség nem tudja mi történt, s lassan teljesen elcsendesedik. Ez csak elősegíti az átépítést, mely most már gyorsan megy. Rohamembereinkben veszteség: 6 sebesült, és 2 eltűnt; ezek bizonyára elesetek, s a sötétben senki nem látta őket.

1917. május 6. vasárnap

Éjfélkor, mikor már szeretnék hazamenni, az olasz elkezd ágyúzni, különösen nehéz ágyúkból; épp hogy még hátraértem a századparancsnokság jó kavernájába, úgy hullottak az állásra, meg a dombtetőre: néha csak úgy hullott a kő, por, szemét, a deszkaplafonra. 4-5 nehezet kapott kavernánk, de nem szakadt be, pedig nem csodáltam volna! A hátrább lévő utakat is ágyúzza. Ekkor már az embereim visszajöttek volt, s a 76-os Feldwachékát 3 h-tól 3-4-szer is támadja az olasz gyalogság, de úgy látszik, nem nagy kedvvel, mert nem sikerül. Mi most már pláne nem mehetünk, mert a 76-os begyulladt Baon-parancsnok saját felelősségére, mint tartalékot ott tart. Ígéretemhez híven este a Baonunknak fonogramot adok le: „Arm II. Kassagang programmässig alles abgelaufen. 50 gewonnen.”⁴² Lenk Oblt.” Az olasz éjjel sohasem támadott, nem csodálom, ha itt sem igen akart. De azért már alig várjuk a reggelt. 6 h körül abbahagyja a tüzet, s így ½7-kor indulunk. Márkus,⁴³ 76-os őrnagy Úr most sem akar elengedni, de a Regimentskommandó ráparancsol, hogy eresszen el bennünket. Hiába nem csináltuk a vállalkozást, mert a 10. Isonzo csatában sem veszett el, tábori őrseink benne maradtak, sőt ki is lett javítva a hely. A legénység egyenesen a trénhez megy, mi tiszték, pedig a Regimentskommandóra. Itt mindenki gratulál, s borzasztóan örülnek, hogy oly jól sikerült. A Divisionárius⁴⁴ maga eljött, neki az egészet el kell mondanom; ő is gratulál. A patrulkommendánsokat is be kell mutatnom, s leke-

⁴¹ Segélyhely (német).

⁴² Minden a terv szerint végrehajtva, 50 (ember) elfogva (német).

⁴³ Nemes Márkus Hugó őrnagy, majd alezredes, megkapta a Katonai Érdemkereszt III. o. kitüntetését.

⁴⁴ Hadosztályparancsnok.

zel velük. Itt aztán kapunk teát, bort, ennivalót, ami az egész éjjeli virrasztás után nagyon jól esik. ½ 10-kor azután előáll a hintó, s elvisz a tréniig. ½ 1-re ott vagyunk, persze ott is nagyon örülnek, s gratulálnak. 12-kor már a Höfer⁴⁵ jelentésben olvasom az egészszet, de mindenki megütközik azon, hogy az ezredszámunk nincs benne megemlítve, pedig vállalkozásnál rendesen benne volt. A 71-esek már 2-szer meg voltak nevezve, rövid időn belül, pedig csak egyszer, 17 olaszt fogtak. Mi pedig majdnem annyit, mint amennyi ember az egészszet csinálta! A Pietra Zaneti-nek írt lap fordítása kb. a következő:” Kedves Péter! Tegnap kaptam meg a Ti soraitokat. Csak bátorság, reméljük, hogy Isten segítségével megjön egy jobb óra. Bízom, hogy maguk szerencsésebbek, mint soraiból látom. Tehát bátorság, gondoljuk, hogy hamarosan viszontlátjuk egymást. Bátorságot veszünk, hogy Isten segítségével hamarosan visszatérünk. Mindannyit üdvözlöm és családját; kérem válaszukat: Zaneti...,”

Ebéd után egészen 5-ig 40 Belohnungsantrag⁴⁶-ot csinálok. Óriási munka: mindenkiről külön megírni, mit csinált. Embereim már elindultak, mi tisztek, ½6-kor szintén megyünk tovább, s ½8-kor otthon vagyunk. Közben megered az eső, úgyhogy még vizesek is leszünk. Itt fogadnak még csak nagy örömmel! Hogy sikerülni fog, azt éreztük, de hogy ennyire jól, arra nem számítottunk. Persze én is nagyon örülök neki, hogy így ment! Jutalmul 2 napi pihenőt kapunk. 10-kor hazamegyek, 11-ig postát, s újságot olvasok.

⁴⁵ A hivatalos osztrák–magyar hadijelentések neve (az azokat rendszeresen aláíró Franz Ritter Höfer von Feldsturm altábornagyról).

⁴⁶ Kitüntetési javaslat (német).

NAGYBÁNYAI IFJABB VITÉZ HORTHY ISTVÁN KARPASZOMÁNY VISELÉSÉRE JOGOSULT CÍMZETES TIZEDES KINEVEZÉSE EMLÉKLAPOS HADNAGGYÁ

Vitéz nagybányai Horthy István, Horthy Miklós kormányzó idősebb fiának életútját a magyar történetírás alapvetően már feltárta. Különösen igaz ez az állítás a kormányzó-helyettesi intézmény történetének monografikus feldolgozása ismeretben.¹

Természetesen egy életút megrajzolása során számos apró mozzanat, a pályafutás egészét jelentősebben nem befolyásoló esemény, információ nem kerülhet bele egy-egy biográfiába, tanulmányba. Ugyanakkor egy-egy apróság is hasznos adalékot szolgáltathat a kiválasztott személy életútjának a bemutatásához. Így van ez Horthy István esetében is, akinek az esetében az „ifjabb” jelző használata is elgondolkodtató. Ezt a jelzőt általában az apa nevét viselő fiú „szokta kiérdemelni” megkülönböztető jelzőként. Jelen esetben az ifjabb jelzőt Horthy István minden bizonnyal nagybátyja, vitéz nagybányai Horthy István címzetes lovassági tábornokra² való tekintettel kaphatta.

Horthy István 1926. augusztus 12-én kezdte meg katonai szolgálatát a m. kir. 1. honvéd huszárezred állományában,³ ahonnan átvézenylését kérte a repülőgépvezetői tanfolyamra,⁴ amit sikeresen teljesített, és az 1926. október 12-én letett elméleti vizsga után „karpaszomány viselésére jogosult címzetes tizedesi” rendfokozatot kapott. Az alapkiképzést követően végezte a további kiképzést és 1927 szeptemberében a III. fokú repülőtanfolyam végzetével sikeres repülőgépvezetői vizsgát tett és ennek jeléül megkapta a „repülőjelvényt”.⁵

A tartalékos tiszté történt kinevezése 1929. október 1-jei hatállyal történt meg, amikor is az államfő nagybányai ifjabb vitéz Horthy István karpaszomány viselésére jogosult címzetes tizedest „emléklapos hadnaggyá”⁶ kinevezte.

¹ Horthy István, vitéz nagybányai (*Pola, 1904. december 9.; †Ilovskoje, Szovjetunió, 1942. augusztus 20.). Okleveles gépészmérnök, tartalékos repülőfőhadnagy (1939. január 1.). 1942. február 19-től Magyarország Kormányzójának helyettese. – Horthy Miklós, vitéz, nagybányai (*Kenderes, 1868. június 18.; †Estoril, Portugália; †1957. február 9.) Hivatásos haditengerésztiszt, altengernagy. 1920. március 1. és 1944. október 16. között államfő, kormányzó címmel. – Horthy István életéről halálát követően röviddel két munka jelent meg, amelyek az elhunyt kormányzó-helyettes tevékenységét méltatták. *Diószeghy Miklós*: Horthy István élete és halála. Budapest, 1943., illetve Vitéz nagybányai Horthy István élete és a magyar közlekedés. Szerk.: *Wulff Olaf – Maléter Jenő*. Budapest, 1943. A legújabb és legalaposabb feldolgozás, amely a kormányzó-helyettesi intézmény létrejöttének bemutatásával együtt Horthy István életútját is alapos forrásfeltárás nyomán vizsgálja: *Olasz Lajos*: A kormányzó-helyettesi intézmény története (1941–1944). Budapest, 2007. (A továbbiakban: *Olasz* 2007.)

² Horthy István, vitéz, nagybányai (*Kenderes, 1858. december 21.; †Bécs, Ausztria, 1937. szeptember 23.), hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata címzetes lovassági tábornok. 1919. augusztus 7. és 1921. június 30. között a Nemzeti Hadseregben lovashadosztály parancsnok, illetve lovassági felügyelő. Nyugállományba vonulása után birtokán gazdasággal foglalkodott, majd a Felsőház létrehozását követően annak mint Jász-Nagykun-Szolnok vármegye küldötte lett a tagja.

³ *Olasz* 2007. 17. o. Az ezred 1930. március 1-jétől a „M. kir. „I. Ferenc József” 1. jászkun honvéd huszárezred” nevet viselte. Ezen huszárezred „jogelődjénél” szolgált hosszú ideig vitéz nagybányai Horthy István címzetes lovassági tábornok is.

⁴ *Olasz* 2007. 18. o.

⁵ Uo.

⁶ Az „emléklapos” jelzés gyakorlatilag a tartalékos tiszték jelölésére szolgált. A trianoni békediktátum megkötései a tartalékos tisztképzést sem tették lehetővé és annak „kijátszására” használták ezt a megnevezést. Egyébként

A most közreadandó dokumentum ennek a kinevezésnek a „körülményeit” ismerteti meg az érdeklődővel, nevezetesen azzal, hogy milyen is volt a tartalékos tisztek nyilvántartása, mi mindenre kellett odafigyelni a nyilvántartás során az azt végző szervezetnek.

A dokumentumot (őrzési helye: Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium 112.299/el.n.8.-1929. sz.), amelyen a kézzel írt „Ki nem selejthető” megjegyzés szerepel, teljtartalmúlag, a korabeli gépelésből adódó ékezeti hiányok pótlásával, de az eredeti központosítások megtartásával adom közre:

„M. kir. Honvédelmi Miniszter.

Másolat

Nagybányai ifjabb vitéz HORTHY ISTVÁN
kpvj. c. tizedes kinevezése emléklapos
hadnaggyá.

M. kir. Légügyi hivatalnak⁷

Budapest, 1929. évi október hó 27-én.

Budapest.

Értesítem, hogy a Kormányzó Úr Ő Főméltósága Budapesten 1929. évi október hó 23-án kelt Legfelsőbb elhatározásával Nagybányai ifjabb vitéz Horthy István kpvj. c. tizedest 1929. évi október 1.-ével a „LÉGI ERŐK” állományában – később meghatározandó ranggal emléklapos hadnaggyá kinevezni méltóztatott. Nevezett ezen kinevezéséről bizalmas módon haladéktalanul értesítendő.

A kinevezett folyó évi XI. 1.től kezdve a „Rang és Beoszt. Táblázat”-ba felveendő.

Az „Emléklapos”-ok nyilvántartására a következőket rendelem:

1./ A „Légi erők” állományában kinevezett „Emléklapos tisztek” a LÜH-nél tartandók nyilván – de nemcsak a megtörtént előléptetések tekintetében, hanem különleges /:BB.:/ esetekre is.⁸ –

Nyilvántartásuk a Rang és Beoszt. táblázatokban – külön csoportként történik „Nemhivatásos”-ok cím alatt. –

2./ Egyeseknek ezen nyilvántartási rendszertől eltérő esetleges nyilvántartására – külön fogok intézkedni. –

3./ A kinevezett, vagy előléptett nemhivatásos tisztek részére az emléklapot a vegyesdandár parancsnokságok állítják ki és azt az állandó tartózkodási helyükhöz legközelebb eső népgondozó hivatal, vagy honv. áll. Parancsnokság útján kézbesítik. – Utóbbiak felhívására – az illetők tetszés szerinti időpontban – az emléklap átvételére személyesen megjelenni tartoznak. – A kézbesítés alkalmával utasítandók, hogy állandó tartózkodási helyük végleges megváltoztatását úgy a LÜH-nek, valamint az illetékes népgondozó kirendeltségnek a jövőben szintén jelenteni tartoznak. –

Ezen jelentések megtétele alkalmával – személyes jelentkezés esetén – eltérőleg az A-37.-hez⁹ kiadott / Titk. Függ. 6. §. 5. pontjától – a további intézkedésig polgári ruhában jelenjenek meg. –

az I. világháborúban részt vett tartalékos tisztek szintén „emléklapos” rendfokozati megjelölést kaptak. Jogosultak voltak hivatalos alkalmakkor, nyilvános rendezvényeken az utolsó csapattestük egyenruháját viselni.

⁷ A Légügyi Hivatal gyakorlatilag a rejtett légierőt jelentette. Mivel a békediktátum a repülőgépek, a repülőcsapatok felállítását is tiltotta, a katonai vezetés így próbált meg „kibújni” az előírások alól. A „belső használatban” már az 1920-as években is használták a „Légi Erő” kifejezést, amely végül is hivatalosan, „kifelé” 1938-ban jelent meg „Magyar királyi honvéd Légi Erő” elnevezéssel.

⁸ A trianoni békediktátum nem tette lehetővé a tartalékosok képzését és a hadgyakorlatok/feegyvergyakorlatok megtartását is korlátozta. A katonai vezetés, mivel a haderő gyakorlatilag a belső rend fenntartására volt „hivatott”, a feegyvergyakorlatokat/hadgyakorlatokat „belbiztonsági gyakorlatoknak” nevezte és azokra hívta be a tartalékosokat.

Az egyesek kinevezéséről /: előléptetéséről, emléklappal való ellátásáról:/ ugy a LÜH, mint a területileg illetékes népgond. Kirendeltség /: Büm. III. oszt. :/¹⁰ és a vegyesdandár parancsnokság értesítettik.

1 csom. melléklet.¹¹

112.299/el.n.8.-1929.”

A magyar királyi Légügyi Hivatalnak megküldött irat mellett rövid értesítést kapott a belügyminiszter is, a Belügyminisztérium III. osztálya útján. Ez az értesítés is a jelzett iraton található, a LÜH számára megküldendő szöveg alá gépelve.

„M. kir. Honvédelmi Miniszter.

Nagyméltóságú
m. kir. Belügyminiszter Úrnak,
:III:/

Budapest, 1929. évi október hó 27-én.

Budapest.

Tudomásul! A szükséges intézkedések megteendők!

Nyilvántartására szükséges adatok a következők:

1./ Született: 1904. XII. 9. Pola. /:Istria:/

2./ Illetőség: Kenderes. /Szolnok m.:/

3./ Foglalkozás: Okl. gépészmérnök.

4./ Csapattest: LÜH.

5./ Állandó tart. hely: Budapest.

112.299/el.n.8.-1929.”

Az irat a Belügyminisztérium III. osztályához 1929. október 29-én érkezett meg és azt ott 3194/el.n. III.-1929. szám alatt iktatták.

A Belügyminisztérium III. osztálya 1929. november 12-én továbbította a nyilvántartáshoz szükséges adatokat „Budapest szék. főv. polgármesterének”.

⁹ Lásd: Függelék a m. kir. Honvédség tisztjei (tisztjelöltjei, lelkészei) különleges személyi ügyeinek kezelésére vonatkozó A-37. jelzésű szabályhoz. Emléklappal ellátott nem hivatásos tisztek (tisztjelöltek, lelkészek, tisztviselők, tisztviselőjelöltek) számára határozványok. Tervezet. Budapest, 1928. 11. o. 6. §., 5. pont. Egyenruhaviselést szabályozó rendelet.

¹⁰ A Belügyminisztérium III. osztálya az ún. „Vármegyei osztály” volt. Ezen osztály ügykörébe tartozott többek között „A népgondozó kirendeltségek személyzetének személyi ügyei. A népgondozó kirendeltségek működésének ellenőrzése és irányítása, valamint a kirendeltségek fenntartásával, elhelyezésével és felszerelésével járó kiadásoknak megállapítása. A vármegyéket érdeklő törvényjavaslatokban és kormányrendelet-tervezetekben véleményadás.” Magyarország tisztí cím- és névtára 1929. Budapest, 1929. 36. o. Ez az osztály gyakorlatilag a hadkötelesek és a tartalékos tisztek nyilvántartását (is) végezte, mintegy „hadkiegészítő szervezetként”.

¹¹ A jelzett csomag (?) nem található az irat mellett.

A Kiadvány szövege, mely kézzel került rá az iratborítóra, a következőket tartalmazta:

„Budapest szék. főv. polgármesterének

Budapest

Tudomás vétel és mihez tartás végett továbbá a nemténylegesen nyilvántartásába felvétel végett közlöm, hogy a H. M. úr Lüh-nak f. é. X. 27-én 112.299/el. n. 8.1929. szám alatt az alábbi rendeletet adta ki: – s ezt követően a honvédelmi miniszteri rendeletről a következő szöveget másolták be a Kiadványba –: „a Kormányzó Úr Ő Főméltósága Budapestén 1929. évi október hó 23-án kelt Legfelsőbb elhatározásával Nagybányai ifjabb vitéz Horthy István kpvj. c. tizedest 1929. évi október 1.-ével a „LÉGI ERŐK” állományában – később meghatározandó ranggal emléklapos hadnaggyá kinevezni méltóztatott. Nevezett ezen kinevezéséről bizalmas módon haladéktalanul értesítendő.

A kinevezett folyó évi XI. 1.-től kezdve a „Rang és Beoszt. Táblázat”-ba felveendő.

Az „Emléklapos”-ok nyilvántartására a következőket rendelem:

1./ A „Légi erők” állományában kinevezett „Emléklapos tisztek” a LÜH-nél tartandók nyilván – de nemcsak a megtörtént előléptetések tekintetében, hanem különleges /BB./ esetekre is. –

Nyilvántartásuk a Rang és Beoszt. táblázatokban – külön csoportként történik „Nemhivatásos”-ok cím alatt. –

2./ Egyeseknek ezen nyilvántartási rendszertől eltérő esetleges nyilvántartására – külön fogok intézkedni. –

3./ A kinevezett, vagy előléptett nemhivatásos tisztek részére az emléklapot a vegyesdandár parancsnokságok állítják ki és azt az állandó tartózkodási helyükhöz legközelebb eső népgondozó hivatal, vagy honv. áll. Parancsnokság útján kézbesítik. – Utóbbiak felhívására – az illetők tetszés szerinti időpontban – az emléklap átvételére személyesen megjelenni tartoznak. – A kézbesítés alkalmával utasítandók, hogy állandó tartózkodási helyük végleges megváltoztatását úgy a LÜH-nek, valamint az illetékes népgondozó kirendeltségnek a jövőben szintén jelenteni tartoznak. –

Ezen jelentések megtétele alkalmával – személyes jelentkezés esetén – eltérőleg az A 37.-hez kiadott /”Titk. Függ. 6. §. 5. pontjától – a további intézkedésig polgári ruhában jelenjenek meg”.

A „Kiadvány” szövegében megadták még a nyilvántartáshoz szükséges adatokat, amelyek a honvédelmi minisztertől érkezett iratban voltak megtalálhatóak:

„A szükséges adatok a következők:

a, Született: 1904. XII. 9. Pola. /Istria:/

b, Illetőség: Kenderes. /Szolnok m.:/

c, Foglalkozás: Okl. gépészmérnök.

d, Csapattest: Lüh.

e, Állandó tartózkodási hely: Budapest.”

Ezzel Horthy István emléklappal ellátott tartalékos hadnagy kinevezése és nyilvántartásba vétele lezárult, s a következő években lehetősége nyílt a magyar királyi Honvéd Légi Erő tartalékos tisztjeként gyakorlatokon, továbbképzéseken részt vennie.

Az államfő 1939. január 1-jével vitéz nagybányai Horthy Istvánt, tíz esztendei tartalékállományban eltöltött idő és az 1938. évi őszi mozgósítás során másfél hónapos csapatszolgálatot követően tartalékos főhadnaggyá nevezte ki.¹²

¹² Olasz 2007. 45. o.

RÖVIDÍTÉSEK

BB	belbiztonsági (gyakorlat)	kir.	királyi
Beoszt.	beosztási	kpvj.	karpaszomány viselésére jogosult
Büm.	Belügyminisztérium	LÜH	Légügyi Hivatal
c.	címzetes	m.	magyar, illetve megye
csom.	csomag	népgond.	népgondozó
eln.	elnöki	okl.	okleveles
f.	folyó	oszt.	osztály
főv.	főváros	szék.	székes
függ.	függelék	tart.	(itt) tartózkodási
H. M.	honvédelmi miniszter	titk.	titkos

„EZEK VOLTAK A SZÉP HADITETTEK...”

Szabó József őrzetű harctéri naplója Oroszországból, 1942–1943

Közel húsz évvel ezelőtt, 1992 szeptemberében Rudics Róbert nagykanizsai országgyűlési képviselő közvetítésével juttatta el oroszországi háborús naplójának másolatát a Zala Megyei Levéltárba az akkor 73 éves Szabó József, Hahót, Zrínyi u. 19. sz. alatti lakos.¹ A napló letisztázott kéziratát a doni tragédia 50. évfordulóján, 1992/1993-ban rendezett „Zalai honvédek a Donnál” című emlékkiállításunkon bemutattuk Zalaegerszegen, Keszthelyen és Nagykanizsán is,² ám annak szövege már nem kerülhetett be az Oroszországban hősi halált halt és a hadifogságban elpusztult zalai honvédek emlékére 1992-ben kiadott „Frontnaplók a Don-kanyarból 1942–1943” című könyvünkbe.³ E régi mulasztásunkat pótolandó, a nagykanizsai 9. könnyűhadosztály zalai katonáinak emlékére adjuk most közre e harctéri naplót.⁴

A napló szerzője, Szabó József – aki immár 92 évesen, mind a mai napig szülőfalujában él – Domján Eleonóra és Szabó József földműves fiaként, 1919. november 12-én született a Zala megyei Hahóton.⁵ Hat elemi végzet, majd ő is földművesként dolgozott. Tényleges katonai szolgálatát 1940. december 2-től Nagykanizsán, a 17. gyalogezred I. zászlóaljánál teljesítette. Elvégezve a tisztesi és egészségügyi tanfolyamot, sebesültvivő őrzetű lett. 1941 áprilisában részese volt a muraközi bevonulásnak, 1942 májusától pedig a zászlóalj 2. puskásszázadának sebesültvivő rajparancsnokaként vett részt a 2. hadsereg oroszországi hadműveleteiben, egészen 1942. december 30-án történt megsebesüléséig. Súlyos sebesüléséből felépülve, 1943. június 11-én végleg leszerelték. Hazatérve szülőfalujába, az 1940-es években a hahóti Hangya Szövetkezetnél, majd pedig a helyi ÁFÉSZ-nél dolgozott kereskedőként.⁶

A 17/I. zászlóalj a szombathelyi III. hadtesthez tartozó nagykanizsai 9. könnyűhadosztály kötelékében, 1942. május 1-jén, Nagykanizsáról indult a harctérre. Vasúti szerelvényük Galántánál hagyta el az országot, átszelte a Felvidéket, a Jablonkai-hágót követően a Lengyel Protektorátus területén haladt, végül a háború sújtotta, megszállt ukrán vidékeken át érkezett meg a német–szovjet arcvonaltól mögé. Május 10-én Kurszkban rakodtak ki, majd többnapig gyalogmenet után, május 18-án a várostól keletre húzódó

¹ Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban: ZML) Irattára. Külön kezelt iratok, 1992. A doni emlékkiállításra vonatkozó levelezés. Rudics Róbert országgyűlési képviselő levele a Zala Megyei Levéltárhoz. Nagykanizsa, 1992. szeptember 4.

² Molnár András: Zalai honvédek a Donnál. *Zalai Hírlap*, 1992. október 24. (251. sz.) 8. o.

³ Frontnaplók a Don-kanyarból 1942–1943. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 1992. 126 o. (A továbbiakban: Frontnaplók.) E kötetben a 17. gye. ezredközvetlen szakaszvezetőjének, a 17/II. zlj. hadnagyának, a 17/III. zlj. tizedesének és a 9. tábori tüzérezred szakaszvezetőjének naplói olvashatók Szabó Péter bevezető tanulmányával és jegyzeteivel.

⁴ Forrásközleményünket szakmailag Szabó Péter nézte át, illetve javította és egészítette ki. Baráti szívességeért ezúton is köszönetet mondunk!

⁵ ZML Anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye. Hahót község születési anyakönyve, 1919.

⁶ Szabó József szíves közlése és katonai igazolványainak adatai. Vö. *Arany Horváth Zsuzsa*: Józsi, bukfenc be a futóárokba. *Zalai Hírlap*, 2011. június 11. (136. sz.) 12. o.

Szabó József (jobbról) a nagykanizsai laktanyában, 1942 elején

védelmi vonalat vették át a Moszkva alól 1941/1942 telén visszavetett német csapatoktól. Szabó zászlóalja mintegy másfél hónapig a hevenyészett védőállások megerősítésével, illetve az ellenség szemmel tartásával volt elfoglalva, miközben a szovjetek időnként ágyú- és aknavetőtűzzel, valamint bombatámadásokkal igyekeztek megzavarni az erődítési munkákat és a támadásra való készülődést.

A németek 1942. június végén e térségből indított offenzívájának kezdeti/első célja a Voronyezs irányába való előretörés, a Don folyó elérése volt. E támadásban vett részt két német hadsereg között a magyar 2. hadsereg III. hadteste is, azzal a feladattal, hogy Tyim (Tim) város előtt törje át a szovjet védelmi vonalat, és Sztarij Oszkol irányában jusson ki a Donhoz. A 9. könnyűhadosztály zalai zászlóaljait a támadás első vonalában vetették be, és június 28-tól július elsejéig súlyos veszteségekkel járó harcokat vívtak Tyim elfoglalásáért, majd annak megtörténte után tartalékba helyezve nyomultak előre a Donig.

Szabó József (hátsó, a jobbszélen) újonctársaival, Nagykanizsán, 1941-ben

A 17/I. zászlóalj július 11-én érte el a Dont, ahol a folyó menti Gremjacsjától északnyugatra, Dimitrijevka községben kezdtek berendezkedni téli szállásra. Négy hétig viszonylag háborítatlanul pihentek ott, augusztus 8-án azonban tőlük délkeletre, Kosztyenki térségében eredményes szovjet ellentámadás indult, és az ellenség hídfőt létesített a Don nyugati oldalán. A 17/I. zászlóaljat még aznap átvezényelték a Kosztyenkinél védekező 47. gyalogezred támogatására. A zászlóalj 2. puskásszázadát augusztus 9-én hajnalban, Alekszandrovkánál vetették be első ízben a szovjet hídfő ellen, támadásuk azonban sikertelen volt, és súlyos veszteségeket szenvedtek. Szabót sebesültszállítás közben – szerencséjére – összezsípkedték a méhek, s ezzel átmenetileg kikerült az arcvonalból. Mire öt nappal később visszatért a századához, azt már rettenetesen megtizedelte az ellenség: csaknem minden tisztjük elesett, vagy megsebesült, a 164 főnyi légénységből pedig csupán 38 fő maradt!

A súlyos veszteségeket szenvedett 17/I. zászlóaljat augusztus 27-én feloszlatták, maradék légénységével a többi zászlóaljat töltötték fel, illetve megalakították belőlük a soproni 34. gyalogezred (9. könnyűhadosztályhoz tartozó) I. zászlóaljának rohamszázadát. Ez utóbbi, ellentámadásra bevethető tartalék csapattestbe került Szabó őrzető is. Közel két hónapig, október 21-ig Gremjacsjében állomásoztak, attól kezdve azonban többször kirendelték őket a Don-menti bunkerekhez, november 10-étől a Kosztyenkinél lévő ellenséges hídfő közelébe. Decembertől, miután befagyott a Don, a jégen átkelve felderítő, illetve az ellenséget nyugtalanító „vállalkozásokat” kellett végrehajtaniuk.

1942. december 30-án Szabó József rohamszázadát is bevetették a Kosztyenkinél kialakított szovjet hídfő felszámolására, vagyis – ahogy a fennmaradt korabeli hadiokmá-

nyokban is szerepel – „a gennyfolt kipucolására”. (Decemberben ez volt az egyetlen említésre méltó harccselekmény az egész magyar arcvonalon.) A hídfőt ugyan felszámolták, ám a 34/I. zászlóalj rohamszázada komoly veszteségeket szenvedett. A naplóíró is súlyosan megsebesült, amikor aknagránát robbant mellette, melynek szilánkjai a lábát és a nyakát is eltalálták. Ezzel ért véget a harctéri szolgálata. Életét valószínűleg e sebesülése mentette meg, mert így még az 1943. január 12-i szovjet áttörés és a front összeomlása előtt, rendezett körülmények között részesülhetett egészségügyi ellátásban, és hamarosan hazaszállították.⁷

Szabó József, a 17. gyalogezred I. zászlóalja 2. puskásszázadának őrzetítője Nagykanizsán, 1942. május 1-jén kezdte vezetni eredeti háborús naplóját, és azt 1943. január 16-án, a soproni hadikórházban fejezte be. Emlékeit – amint az soraiból kiderül – többé-kevésbé folyamatosan, a történetek napján, vagy alig néhány nappal később, gyakorlatilag az eseményekkel egyidejűleg vetette papírra. Az eredeti napló hevenyészett, kusza feljegyzéseit már idehaza, nyugodt körülmények között tisztázta le, másolta át egy kis spirálfüzetbe. E füzet első oldalára bemásolta azt a térképvázlatot is, mely – egy eredeti tisztí térképvázlat alapján – a Kosztyenkinél lévő szovjet hídfővel szembeni, Don-menti magyar állások 1942. november 24-ei helyzetét ábrázolta. A napló eredeti fogalmazványa idővel elkallódott, ezért forrásközleményünk a tisztázat alapján készült.⁸

Szabó József naplója az egyszerű honvédek szemszögéből, mintegy „alulnézetből” örökítette meg a történelmi eseményeket. Képzettségéből és beosztásából fakadóan nem lehetett szélesebb rálátása a történetekre, személyes élményeit, szűkebb környezetének eseményeit azonban érzékletesen és hitelesen írta le. Feljegyzései számos ponton kiegészítik és bővítik eddigi ismereteinket: pontos kronológiáját adják a 17/I. zászlóalj, valamint a 34/I. zászlóalj belőle alakított rohamszázada történetének, és segítségükkel viszonylag pontosan nyomon követhető e zászlóaljak térbeli mozgása is.

Szabó József őrzetítő naplóját az alábbiakban – a közérthetőség érdekében – szöveghű átiratban, modernizált helyesírással, magyarázó, értelmező jegyzetekkel ellátva adjuk közre. Így pl. értelemszerű központosítással igyekeztünk tagolni az összefolyó mondatokat, és külön megjegyzés nélkül javítottuk a nyilvánvaló betűhibákat vagy kihagyásokat. A kiegészítéseket szögletes zárójellel jelezzük. Több, a naplóban szereplő személyt a 17/I. zászlóalj veszteségkimutatásának segítségével sikerült pontosan azonosítani.⁹

⁷ A 17/I. zászlóalj, a maradványából alakított rohamszázad, illetve a naplóíró 1942 májusától 1943 januárjáig tartó tevékenységét Szabó József itt közlésre kerülő naplójának adatai, valamint Szabó Péter hadtörténész alábbi munkái alapján vázoltuk fel: Szabó Péter: Zalai honvédek a Donnál (1942–1943). In: Frontnaplók 5–30. o., *Szabó Péter: A zalai honvéd alakulatok a második világháborúban, és az azt megelőző években (1938–1945)*. In: Hadtörténelmi tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) (Szerk. Molnár András.), Zalaegerszeg, 1995. 303–321. o.; *Szabó Péter: Zalaiak a második világháborúban*. In: Zala megye ezer éve. (Szerk. Kostyál László.) [Zalaegerszeg, 2000.] 280–283. o.; *Szabó Péter: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943)*. Budapest, 2001. 68–72., 86–98., 128–129., 136., 189. o.

⁸ A napló tisztázata Szabó József (Hahót, Zrínyi u. 19.) tulajdonában, másolata a Zala Megyei Levéltárban található, szövegét a naplóíró hozzájárulásával tesszük közzé.

⁹ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Alakulatok könyvei (1919–1944). R/189.a. 87. sz. A 17. gyalogezred I. zászlóaljának „Névszerinti veszteségkimutatás”-a, 1942–1943. (a továbbiakban: HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás.)

Nagykanizsa, 1942. május 1-én

Rövid összefoglaló [az] Oroszországba való elvonulás és a kint történt hadieseményekről

Szabó József őrv[ezető]

Tábori posta: 219/05.

Szép tavaszi május[i] reggel megtörtént a berakodás.¹⁰ A honvéd legények arcán meglátszott, hogy egy kicsit nehéz az elválás, pedig akkor még senki sem számított arra, hogy talán közülünk még valaki ott is fog maradni.

Este május 1-én körülbelül hat óra tájban indultunk Nagykanizsáról. Bizony a helyünk nem valami kellemes, mert egy vagonban csak harminchárman voltunk, úgy hogy alig lehet megmozdulni.

Utunk Székesfehérvár, majd Komárom, Érsekújvár; Galántánál hagytuk el szép magyar hazánkat, és következett Zsolna. Jablunkánál¹¹ hagytuk el a Kárpátokat, és beszaladtunk Csehországba. Ezen a részen nagyon szép vidék van, amerre mentünk, mindenütt örömmel fogadtak. Ha vonatunk egy kicsit lassított, akkor már mindenütt ott voltak a jóképű lányok, csak az volt a baj, hogy nem vihetjük magunkkal őket. Lassacskán átért a vonatunk Lengyelországba, itt már egy kicsit szomorúbb volt a helyzet. Itt is jöttek lányok, de csak kenyeret kérni, pedig az magunknak is szép kevés volt. Nekem ugyan még van a kis hazai sonkából, de csak tartogatom a szorultabb napokra.

Május 8-án megérkeztünk Orelbe,¹² itt már kaptunk éjjel szeretetsomagot,¹³ melyet az orosz Rata¹⁴ potyogtatott. Itt már látszott[ak] a háború nyomai, melyeket a németek 1941. évben csináltak. Itt láttam az óriás, 75 tonnás orosz harckocsit, mely ki volt löve; ennek a harckocsinak a páncélzata 12 centiméter volt, mely valóságban gépszörny volt. Itt már az utak tele vannak kilőtt autókkal; a vonatok szétbombázva, a vonatkocsik a vasutak mellett elégve, a mezőben idább-odább repülőroncs.

Május 10-én megérkeztünk Kursz[k]ba. Itt lett vége a vonaton való utazásnak, mely csekély 10 napig tartott. Itt kirakodtunk. Még aznap elhagytuk Kurszkot, és megkezdtük a védőállás felé vezető úton a gyaloglást. Ez az út bizony részemre nem a legkellemesebb, mert még a sonkám majdnem egész, és két kenyér egy kicsit nehéz, a kenyérszak már jó[l] kezdi dörgölni a fenekemet, mely a bakának a legkellemetlenebb; de azért szívesen vittem, mert abban volt minden reménység.

Május 14-én megérkeztünk Vinogrovijába;¹⁵ [ez] egy orosz kis falucska volt. Itt volt 4 napos pihenőnk; ez a négy nap nagyon jól ment. Mikor megérkeztünk, egy kis lakásba szállásoltunk el hatan; a hat jómadár, akik jól értették a tyúklopást és a tojásszedést. Az egyik napon hárman, én, Szalay Feri,¹⁶ Juhász¹⁷ csak 25 sülttojást ettünk meg; olyan jól ment, hogy evés közben pihenőt kellett tartanunk. Másnap csak három tyúknak tekintük ki a nyakát, de sajnos a jó életnek hamar vége lett.

¹⁰ Bevagonírozás, berakodás a vasúti szerelvényekbe.

¹¹ A Jablonkai hágónál.

¹² Orjol, orosz város az Oka folyó mentén.

¹³ Bombát.

¹⁴ Rata: az I-16 típusú szovjet vadászpilótaegység beceneve, jelentése: patkány.

¹⁵ Pontosabban: Vinogrobj-ba.

¹⁶ Szalay Ferenc, a 17/I. zászlóalj tizedese Pácán született 1919. szeptember 23-án. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 23. sz.)

¹⁷ Juhász István Hahóton született 1919. január 17-én. (ZML Hahót község születési anyakönyve, 1919.)

Május 18-án el kellett foglalnunk a védőállást, melyet a németek tartottak. Itt már a sült tojás helyett jó volt a partizánfőzelék¹⁸ is. Este mentünk ki a vonalba; persze hogy egy kicsit szokatlan volt, hisz itthon nem voltunk hozzászokva a puskagolyó süvítéséhez. Közben éjjel el is tévedtünk, csak akkor tudtuk, hogy nem jó helyen járunk, mikor már a szép tüskésdrót kerítéshez¹⁹ értünk.

Na ne tovább, mert robbanunk; szép óvatosan „curik”²⁰ vissza – persze ezt már a német sógorok mondták. Végre találtunk egy olyan embert, aki elvezetett bennünket vissza a saját helyünkre. Itt aztán megvirradtunk a szép tiszta ég alatt; csak reggel vettük észre, hogy milyen közel is vagyunk az oroszokhoz, hiszen rendszeren lehetett látni, hogyan mozognak.

Május 19-én már meg is mutatták a muszkák,²¹ hogy mit is tudnak; már aknavetővel szépen kezdtek löni bennünket. Persze egy kicsit szokatlan volt, mert itthon nem szoktattak minket ilyen szeretetsomag dobáláshoz, de azért azt tudtuk, hogyan kell elbújni. Mindjárt ott volt közel egy páncéltörős bunker, abba ugrottam bele; közbe[n] olyan jó helyem volt, hogy még jót is aludtam benne. Mire felébredtem, már megjöttek a páncélosok,²² mely egy kicsit szokatlan volt, mert itthon sohasem volt énbennem, de hamarosan nyakon csíptem, de azután mindig akad egy-kettő, szép vörös valagúak voltak.

22-én reggel ki kellett mennem olyan kettő óra tájban a drótkadály elé előretolt figyelőnek, de olyan kényelmesen figyeltünk, hogy a muszka bizony miattunk jöhetett volna. Közbe[n] persze a puskát is ki kellett próbálni; kilőttem vagy tizet, meg a kollégám is, de a parancs az volt, ha riadó lesz, mink vonuljunk fel. [A]hogy ott fekszünk, egyszer csak száll fel a piros rakéta, mely a riadó jele volt, de mink olyan bátrak voltunk, hogy az elsőre nem is mozdultunk, de jött utána a másik. „Gyerünk fel” – mondom a pajtásnak. Alig hogy felérünk, megszűnt minden; persze a mi főhadnagyunk²³ azt mondta, hogy azért van riadó, mert mink lövöldöztünk, és már kikötést ígért, de nem soká ment a vita; egyszerre csak irtózatos reccsenés: lőtt a muszka tüzéség. Gyerünk a bunkerba, mely a házunk alatt volt. Itt robbant először a fejem felett az orosz gránát, mert a házunkat is szétlőtték, és fél három tájban megkezdtek ellenünk a támadást, melyet sikeresen visszavertünk; részünkről egy halott volt, de az oroszokkal el lett bánva, alig hogy maradtak a támadóikból.

23-án éjjel, mikor a fedezéket ástuk, mert a munka elől meg szoktam lógni, és ahogy beszélgettünk a Kámán Péterrel,²⁴ közbe[n] elsundikáltunk és arra ébredtünk, hogy az orosz Raták bombáznak bennünket; azt sem tudtuk, merre fussunk; csak reggel láttuk, hogy hova is szórta a bombákat.

24-én, Pünkösöd napján szépen megeredt az eső. 25., 26., 27., 28. – ezeken a napokon fedezékasás volt, mert a németek a téli visszavonulásnál nem tudták a vonalat kiépíttetni. Más különösebb nem történt; már a páncélosok is kezdtek elfogyni, és néha egy-két fogoly jött át hozzánk, mellyel csináltunk fényképfőlvételt is.

29-én kaptunk néhány tüzéségi becsapódást; hála Isten, semmi baj nem lett. A mi tüzeink szépen lőtték a muszka állásokat, közben mi is be lettünk szalasztva a bunkerokba, de más baj nem történt.

Orosz földön, 1942. május 29-én.

Szabó örvezető

31-én, a mi szép búcsúnk napján szomorúan mosogatunk a Juhász úrral; közbe[n] csak mondtam neki: „Látod, kénytelen vagy te evvel itt mosni, itthon pedig eszik a jó csirkecombokat.”

Június 1-én kölcsönös tüzéségi tűz volt, mindkét oldalról szépen dolgoztak. 4-én, Úrnapija ünnepén átjött hozzánk két orosz fogoly, és nagy tüzéségi tűz volt. 5-[től] 10-ig szép harci csend

¹⁸ Ismeretlen étel, talán burgonya.

¹⁹ Értsd: szögésdrót-akadályhoz.

²⁰ Zurück, németül: vissza, hátra.

²¹ Az oroszok régies neve, gúnyneve.

²² Értsd: tetvek.

²³ Vadon Zoltán hivatásos főhadnagy, a 17/I. zászlóalj 2. puskásszázadának parancsnoka Budapesten született 1910. február 2-án. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 18. sz.)

²⁴ Szabó hahóti katonatársa.

volt, szépen pihentünk a mi kis hármas bunkerunkban, én, Juhász és az Elek.²⁵ 9-én két Ratát lőttek le a mi légvédelmi tüzeink, és közben egy kis távolságra több tüzéségi becsapódást kaptunk; nálunk semmi baj nem volt idáig.

11-én a Juhásznak és az Eleknek jött egy kis csomag, melyet nagy elővigyázattal bontottunk ki, hogy mi is lehet benne, és nagy meglepetésünkre csak ottan előbújt a kis konyakos üveg, és egy kis üveg sósorszesz cukor és egy kis sütemény-féle, melyben nem soká örvendezkedtünk, mert hamar elfogyasztottuk, hála Isten, egészségben. Most várjuk a továbbit, hogy mi is fog következni. 13-án reggeli órákban ájtott egy orosz nő, mely kémgyanús volt, és hamarosan be is vallotta, hogy ő kém. 14-én riadónk volt, mert az oroszok kezdtek mozgolódni, de hamarosan visszavetettük őket; utána tüzeink szépen lőtték az oroszokat.

Június 15-én elhagytuk állásainkat, melye[ke]t május 18-án foglaltunk el, és visszajöttünk kb. egy hat km-t Budjenibe,²⁶ és most itt napozgatunk tovább. 15-én a nap nagyon kellemesen ment el, mert ezen a napon érkezett meg egyszerre három csomagom, mely talán a legnagyobb öröm volt számunkra. Hamarosan hozzáfogtam a felbontáshoz, és nagy meglepetésünkre csakhamar előbújt a kis pálinkás kulacs, melyből szépen iddogáltunk. 16–17-én pedig mindig az eső esik; már a sátorunk kezd beázni, és csak mérgelődünk, hogy miért nem tud lenni jó idő; és közbe-közbe ráhuzintottam a kulacsra, mert egy kevés még csak van benne.

18-án el voltam a Juhással a Huszt²⁷ és a Németh Lajcsit²⁸ felkeresni az ezrednél; meg is találtuk őket; ott egy kicsit rumozgattunk, és még aznap visszajöttünk Budjenibe. 21-én vissza ki lettünk téve a védőállásba, az első századot váltottuk fel. Ez a hely egy kicsit rosszabb volt, mint az előző; az oroszok nagyon beláttak erre a területre, és állandóan lőttek bennünket. Ugyan a mi bunkerunk egy szép kis gyümölcsösben volt, de még oda sem lehetett kifeküdni, mert mindjárt odadobott.²⁹

24-én az orosz Raták nagy támadást intéztek ellenünk, és a mi légelhárítóink 3 gépet lőttek le, egy teljesen elégett. 25–26-án orosz bombázók nagy támadást hajtottak végre mindenütt.

27-én vártuk a támadási parancsot, hogy mikor lesz, hogy „Előre magyar hadsereg!"; de el lett halasztva 28-ára, és reggel kettő óra tájban elhagytuk a saját állásokat. Előtte este összeült a kis hármas társaság, a jó tojásévők, és tanácskoztunk, mint valami nagy hadvezérek, hogy holnap este hol fogjuk a vacsorát megtartani, és közülünk ki is fog vacsorázni, mert egészen nem miránk volt bízva, hanem a muszkák is beleszóltak. Na jó, szépen mielőtt kimentünk volna, előtte jó[l] bepálinkáztunk, mert még volt a kis kulacsban; meghagyni meg nem lehetett, mert féltünk, hátha a muszka issza meg.

A tüzéség kb. 3 óra tájban kezdte meg a tüzet; a legkisebb puskától a legnagyobb ágyúig mind szólt; el lehet képzelni, hogy mi is volt. A levegő sírt, a sebesültek jajgattak, minden ordított. Utána megjöttek a Stukák,³⁰ akkor azok bombáztak, és erre megindult a gyalogság; a lán[gl]szórósok elől, már vagy öt halott, utána mink, és megtörtént az áttörés. Lassacskán megjött az este, hogy vacsorázni kellene; meg is érkezett a konyha, de mink ebből semmit sem ehattunk; jöttek a Stukák, újból támadás. Lassacskán besötétedett, ástam egy kis lövészteknot, bele egy kis napraforgószárt, és belefeküdtem, de a többi kollegák egy sincs. A Juhász tölem elmaradt, sehol sem találtam, az Elek a főhadnagy úrral³¹ elment a kötöző helyre, a Szalay Feri megsebesült;³² maradtunk is, meg nem is. Közben éjjel arra ébredtem, hogy esik az eső; betakaróztam jó sátorlappal és tovább aludtam.

²⁵ Személyét a naplóíró segítségével sem sikerült egyértelműen azonosítani. (Állítólag a Somogy megyei Szabadiból származott.)

²⁶ Buggyennibe.

²⁷ Husz István Hahóton született 1918. november 15-én. (ZML Hahót község születési anyakönyve, 1918.)

²⁸ Németh Lajos Hahóton született 1908. március 29-én. (ZML Hahót község születési anyakönyve, 1908.)

²⁹ Ti. aknagránátot vagy légibombát „dobott oda” az ellenség.

³⁰ Német Junkers Ju 87-es zuhanóbombázó (Sturzkampfflugzeug).

³¹ Vadon Zoltán főhadnagy 1942. június 28-i, Barkovnáánál történt sebesülését bejegyezték a 17/I. zászlóalj veszteségkimutatásába is. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 18. sz.)

³² Szalay Ferenc tizedes 1942. június 28-án történt sebesülését feljegyezték a 17/I. zászlóalj veszteségkimutatásába is. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 23. sz.)

29-én, Péter és Pál ünnepén kettő óra tájban ébresztő. Mikor kibújtam a sátorlap alól, akkor látom csak, hogy a teknő, miben feküdtem, tele van vízzel; de mindegy, menni kell, olyan vizesen neki a támadásnak, amely nagyon rossz mesterség volt, mert az esőben a tűzérek nem tudtak előrejönni, és csak gyalogsági fegyverekkel ment tovább a harc. Egész nap az eső esett, olyan sárosak voltunk, hogy egymásra nem ismertünk. Körülbelül [a] déli órákban találkoztunk újra a Juhász Pistával, és megkezdtük a sebesültszállítást, mely volt elég. Egész nap nem ettünk semmit; csak akkor jutott eszünkbe, hogy 25 tojásból most 3 is jó lenne. Ez volt Tim előtt; mikor visszük a sebesültet, egy gránát közvetlen mellénk esett; szerencsére nem robbant, mert akkor nem kellett volna tovább folytatni az írást. De jött utána a másik, az már egy kicsit odább; az már robbant. A Juhásznak megeredt az orrán a vér; a[kit] vittünk, annak a fülét vágta át a szilánk, nekem hála Isten semmi bajom nem történt. Közben megjött az este, mert már mink többet nem mentünk előre. Sötétben kimentünk, valahogy megtaláltuk a századot, megint csak elbújtunk.

30[-án] reggel korán megjött a konyha; ez már jó volt, hisz két nap nem ettünk semmit; most már jutott mindenkől bőven, mert már közülünk vagy hatvanan hiányoztak; akkor meg annyit adtak, hogy megértük enni; ekkor meg az volt a baj. Hamarosan halljuk ám, hogy tovább mink nem támadunk, hanem a kanizsai 47-esek³³ folytatják a támadást – akkor már örültünk.

Július elsejével megtörtént az áttörés, elértük Timet, az orosz utolsó védelmi vonalát, a harcokcsiakadályt,³⁴ ahol a legnagyobb harcok voltak; itt már egymás hátán voltak a halottak. 1-én támadás után kaptam egy csomagot, de már ahhoz sem sok kedvem volt.

Július 2-án megkezdtük [az] előnyomulást a Don folyó felé; itt már harcok nem voltak, csak a sok menés, de mink a Juhással fogtunk egy kónyt³⁵ és fölpackoltunk rája. Itt már mint tartalékok szerepeltünk; a bakák arcán már jókedv látszott, hogy hála Isten, megmaradtunk az életnek. 8[-án] nagyobb pihenő volt egy orosz falucskában, hol a hosszú menet után nagyon jól esett, mely csekély 60 kilométer volt naponta. 9-én és 10-én tovább folytattuk előnyomásunkat a Don felé. 11-én³⁶ hosszú pihenőnk volt, mely 30 napig tartott. Itt³⁷ minden jó volt, csak nem volt ennivaló; ha kartocskát szedtünk, akkor már a kikötést ígérték, malako sem volt (a malako az a tej, a kartocska a krumpli). Csak negyed kenyeret kaptunk egy napra, nem ettünk mást, csak cukorborsót birka-faggyúval, melytől egyik éjjel összerókáztam az egész sátort.

17-én két partizánt felakasztottunk, mert egy magyar tizedest lelőttek; ezeket a Horváth Jóska³⁸ húzta fel. 22[-én] orosz bombázók több bombát dobtak le közel hozzánk, de semmi baj nem lett. 26[-án], ezen a szép vasárnapon hazulról jött három lapom, azt olvastam, hogy könnyebben teljen el a nap, és csak spekuláltunk, mikor mehetünk haza; közben mindig a felváltással bíztogattak. Közben egy furcsa hír jött, hogy a házakat ki kell meszelni, és télen itt fogunk lakni. Ez meg is történt, szépen a házakat kipucoltuk és beköltöztünk. De nem sokáig, alig hogy bementünk egy-két napra, és máris augusztus 8-án reggel riadó; felszerelni és indulás, de hogy hova, azt senki sem tudta. Sokan azt gondoltuk, hogy haza jövünk, de utunk hamarosan megváltozott; a 47-eseknél³⁹ betörtek, és minket oda vittek segítségre. 8-án este értünk oda; mink az este nem mentünk támadásba, csak a másik 2 század, a 3. és az első.⁴⁰ A mi századunk csak 9-én, reggeli órákban lett bevetve.

Szabó őrzetű 1942. VIII. 9.

Én és négy társam 8-án éjjel egy földpincében hálunk meg, és csak 9-én reggeli órákban lett riadónk, és ezzel meg is kezdtük a támadást. Hajnali három órákor hagytuk el a falut, mely Ale[k]szandrovka volt; a századunk megkezdte a támadást. Én és a négy társam csak vártuk, hogy

³³ A nagykanizsai 47. gyalogezred katonái.

³⁴ A korabeli magyar katonai iratok „harckocsi-árokállás”-ként emlegetik e jól kiépített védelmi vonalat.

³⁵ Orosz lovat.

³⁶ Pontosabban 11-étől.

³⁷ Dimitrijevkában.

³⁸ Személyét nem sikerült azonosítani, mert Szabónak több ilyen nevű hahóti katonatársa is lehetett.

³⁹ A 47. gyalogezred védőkörzetében, Kosztyenki térségében.

⁴⁰ A 17/I. zászlóalj 1. és 3. százada.

mi is fog történni, de közben már sok lett a sebesültünk és hiába, nekem is ki kellett mennem a védőállásból. A legnagyobb golyózáporban adtam ki a parancsot, hogy megyünk ki a Don-partra. Kb. tizenöt petrence széna volt a réten, amelyen át kellett haladnunk. Hála Isten, sikerült is szerencsésen kimennünk a Don-partra; bizony, ami ott volt, azt borzasztó volt nézni. A halottak egymás hátán voltak, egyik⁴¹ jobban jajgatott mint a másik; és ekkor találtam rá a Herceg Imrére.⁴² Szegénnyt nem ismertem meg, csupa vérbe volt, és mikor kötöztem be, akkor ismert rám. Első dolgom csak az volt, ha lehet rajta segíteni, és megmenteni az életnek.⁴³ Szépen bekötöztem és hátra vittem az orvoshoz, ugyanazon az úton, melyiken kinek jöttem. Közben nekem olyan jó szerencsém lett, hogy mikor vittük, engem a méhek megtámadtak, és jó[l] összezsipkedtek; mire szegénnyel beértünk az orvoshoz, arra az én szemem is teljesen bedagadt, és még az éjjel hátramentem a századonattal.⁴⁴

10-én, 11-én olyan támadást kapott a zászlóaljunk, hogy a falut, melyben laktunk,⁴⁵ elfoglalták az oroszok. 12-én és 13-án ellentámadásba ment a századunk, és sikerült is visszaverni őket. A templom, melyben már az oroszok voltak, teljesen rommá lett löve. Itt az oroszoknak nagy vesztesége volt, az orosz katonák egymáson feküdtek megholtan. Én 14-én mentem vissza a századomhoz, arra már teljesen meggyógyult a szemem is. Mikor a századdal találkoztam, már alig hogy voltak; minden tisztünk elveszett, és a legénység, mely támadás előtt csak a mi századunk[nál] 164 [fő] volt, megmaradt 38. Ezek voltak a szép haditettek, melyeket az újságok otthon olyan nagy dicsőséggel hirdettek a magyar hadseregről!

Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén vonultunk vissza Dimitrijevkába. Most a vasárnapot itt töltöm, vissza annál a háznál, ahol berendezkedtünk, hogy még a télen is itt fogunk maradni; hogy meddig leszünk, azt még biztosan nem tudjuk.

Bizony nem is sokáig örvendezgettünk a jó helyünkben, mert 19-én újból riadószerűen elhagytuk a falut, és kimentünk a Don-partra a harmadik zászlóaljat biztosítani, 20-át, Szent István ünnepét pedig már a Don partján töltöttük. Szép csendes ágyútűz mellett vártuk a következményeket, és a jó ismerősökkel tanácskoztunk, hogy innen bizony nincs szabadulás. Közben már kezdett érni a vadkörte; elsőnek is a Németh Pista⁴⁶ hozott, de olyan nagyszerű volt, hogy itthon a legjobb gyümölcs sem ért annyit.

27-én a zászlóaljunk⁴⁷ fel lett oszlatva, és én is belekerültem a híres rohamszázadba. Itt elég jó társaságban vagyunk, és jól érezzük magunkat. Lassacskán meg közelgett szeptember 8., a szép Kisasszony-búcsúnk, melyet itt a messzeségben oly szomorúan töltöttem, hogy nekünk még mindig csak itt kell lenni! Különbén baj nincs semmi; hogy meddig megy így, azt nem tudjuk. Krumpelit főzni lehet elegendőt, csak eszünk és fekszünk.

9-én kimentem a mezőre a kocsisokkal egy kis füvet hozni a lovaknak; mikor jöttünk hazafelé, hirtelen repülőtámadást kaptunk. Nyolc Rata ontotta ránk a tüzet, szórta a bombát, de oly szerencsésen, hogy semmi baj nem történt, szépen hazaértünk.

Közben csak teltek a napok, és lejártunk a falu⁴⁸ alá a Don partjára krumpelit szedni, hogy legyen télire mit enni.

És ez tovább ment egy hónapnál, és elsőrendű jó helyünk volt, állandó kártyajáték, melyre majdnem ráfizettünk. Körülbelül a Dontól vagy 100 méterre egy kis házikóba mentünk be és ott játszottunk, és mikor legjobban megy a játék, hirtelen géppisztolytűzet kaptunk; erre szétugrunk,

⁴¹ Ti. sebesült.

⁴² Herceg Imre honvéd Hahóton született 1907. október 22-én. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 1130. sz.)

⁴³ A 17/I. zászlóalj veszteségkimutatása szerint Herceg Imrét lövés érte 1942. augusztus 9-én. Még aznap meghalt, és az alekszandrovkai hősi temetőben temették el. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 1130. sz.)

⁴⁴ A század felszerelését szállító lovas kocsikkal.

⁴⁵ Alekszandrovkát.

⁴⁶ Hahóton 1917-ben két Németh István is született: egyikük április 24-én, másikuk július 15-én; valamelyikük lehetett Szabó katonatársa. (ZML Hahót község születési anyakönyve, 1917.)

⁴⁷ A 17. gyalogezred I. zászlóalja.

⁴⁸ Gremjacsej.

és kapjuk a puskánkat, és kirohanunk a szobából; és ki lőtt, mint az egyik legjobb barátom, Pfeiffer szaki;⁴⁹ de természetesen mink azt hittük, hogy a muszkák jöttek át a Donon és el akarnak bennünket fogni; még aznap este is remegett a lábunk az ijedelemtől. Másnap ugyanazt folytattuk, süttőtük a krumplit, főztük a pálinkát, melyben a Sipos Sanyi⁵⁰ volt a mester. Ebben az időben ment legjobban az orosz háború, mert ehettünk és ihattunk elegendőt, de mint [a] nótában van, hogy „minden elmúlik egyszer”, hát jó sorsunk is így volt, az is elmúlt.

Október 21-én riadószerűen elhagytuk Grimácsit,⁵¹ és kimentünk a bunkerokba. És szépen megjött a Mindenszentek⁵² is; épp akkor kaptam meg a csomagot, mely egészen megvigasztalt, mert hamar előbújt a kis kulacs, mely tele volt pálinkával. Itt szereztünk egy kis lisztecskét, és süttöttünk kis mindenszenteki rétest, melyhez nem kellett sem tojás, sem zsír, mégis nagyszerű volt. A sajkában meggyűrtuk, a tenyerünkben elnyújtottuk, és a sporhelt⁵³ tetején megsütöttük; így telt el a Mindenszentek ünnepe. Közben azért gondoltunk a szegény hősi halottainkra, mert bizony az engesztelő ima helyett az ágyúdörgés és a puskaropogás hallatszott.

November 10. van most, és újból kimentünk a Don partra, hol a legrosszabb helyet kaptuk, az úgynevezett „Bulcsu” figyelőt.⁵⁴ Már aznap este 2 halottunk és több sebesültünk lett ott. Ekkor fordult csak a legrosszabbra a helyzetünk, megjöttek a vállalkozások,⁵⁵ hogy át kell menni a Donon.

December 10. van, este. A jó vállalkozó főhadnagyunk⁵⁶ kiadta a parancsot, hogy nekem is mennem kell. Egy kicsit hideg is volt, a hőmérő épp 45 fokot mutat. Megkezdtük az átkelést; a víz be van fagyva, elmegyünk a Don középig; itt a muszka észrevett, hogy megyünk, erre mink tovább nem mentünk, hanem visszajöttünk, természetes, minden eredmény nélkül. Na jó, ez sikerült, de másnap este, mikor szépen pihenünk a bunkerban, egyszer csak irtózatosszerű robbanás, a bunker ablaka teljesen bezúzott, és halljuk, hogy kívülről valaki oroszul mondja, hogy „Idi⁵⁷ szudá!” (magyarul annyit jelent, hogy „gyere ide”). Erre kiugrunk, és ki van ott, mint a főhadnagy és vagy húsz ember. Erre ő azt mondja: „Mivel olyan kényelmesek vagytok, azért mind átmentek a Donon!” De mire kiértünk, arra már csak a Juhász Pistának kellett menni, nekem nem; természetes, ők is eredmény nélkül.⁵⁸

December 19. van, több ember a vonalból bejött, hogy a ruháit kimossa, mert a tetűk az embert majd megették, és [a]hogy bent vagyunk a bunkerban, egyszerre két géppisztoly leesett a fogasról, és mind a kettő töltve volt; egyszerre négy sebesültünk lett.

Lassacskán megjött a karácsony is, a Szabó Lajos akkor érkezett meg szabadságról, és a Husz Pistával, Juhász és én, közösen fogyasztottuk el a kis hazait, és a karácsony elég szépen ment el, egészen 30-ig. Akkor jött nekem a legrosszabb helyzet, majdnem a halál!

⁴⁹ Pfeiffer János tartalékos tizedes, címzetes szakaszvezető 1916-ban Szeptetneken született. A 17/I. zászlóalj állományába tartozott. A Don menti arcvonalban a 47. gyalogezred rohamszázadába osztották be. Az 1943. januári–februári visszavonulás során nyoma veszett. (10. számú Vesztességi lajstrom a Szovjet-Unió elleni háború 1943. januári–februári veszteségei harmadik részéről, a július–szeptemberi, valamint az előző időkből származó és utólag bejelentett veszteségekről. Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 1944. 421. o.)

⁵⁰ Sipos Sándor tizedes a 17/I. zászlóalj veszteségkimutatása szerint Hahóton született 1911. szeptember 22-én, és Olimnál szenvedett fagyást 1943. február 5-én. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 1543. sz.)

⁵¹ Helyesen: Gremjacsját.

⁵² November elseje.

⁵³ Sparhelt, takaréktűzhely.

⁵⁴ Ez a figyelő volt a legközelebb a Kosztyenkinél kialakított szovjet hídfőhöz.

⁵⁵ Felderítő utak.

⁵⁶ Kékedi Tibor, a 17/I. zászlóalj állományába tartozó tartalékos főhadnagy Zólyomban született 1909-ben. Don menti frontszolgálatát alatt kezdetben a 17. gyalogezred parancsnokságának felderítő tisztii teendőit látta el. 1942. augusztus 28-tól a 17/I. zászlóalj maradványából alakított rohamszázad parancsnoka volt. (HL 17/I. zlj. veszteségkimutatás 833. sz.) 1981-ben hunyt el.

⁵⁷ Fonetikusan: Igyí.

⁵⁸ Ti. tértek vissza.

A főhadnagy⁵⁹ vállalkozott a gennyfolt⁶⁰ kipucolására, és ebbe én is belekerültem. 30-án esti 8 órakor kezdtük meg a támadást. Sikeresen bejutottam a muszka bunkerba, vagy hatot fel is robbantottunk. Szépen vissza is jöttem a saját állásunkba; ekkor hozták már a főhadnagyot, fejbe vágták kézigránáttal, és a jobb szemét ki is vágta. Alig hogy ötet elviszik, és megkaptam én is; teljesen mellém esett az akna, irtózatossáttanás; a Józsi⁶¹ bukfenc, bele a futóárokba. Első dolgom volt, hogy tapintsam a lábamat, az megvan, de szólni nem tudtam senkinek;⁶² egy sötét bunkerba másztam be, és ott bekötöttek. Utána a Juhász is megtalált és kis szánra tettek, és behúztak az orvoshoz, de nyelni nem tudtam semmit. Még az éjjel elvittek kórházba, de ott sem javultam.

[1943. január] 1-én este érkeztem Sztrahioszkolba,⁶³ a nagy hadikórházba. Itt kezdtem egy kicsit enni és lassacskán mindig többet, és jobban is éreztem magamat.

I. hó 9-én tettek vonatra, és hoztak haza. 10-én értünk Kurszkba, hol kimenetkor rakodtunk ki. 13-án Lembergbe, itt kaptam a Vöröskeresztől szeretetsomagot. 14-én déli órákban léptünk be szép magyar hazánkba. 15-én reggel Budapestre, és este már Sopronba értünk, itt raktak ki bennünket.

Ezzel véget ért az oroszországi hadjáratom, mely csekély 8 hónapig tartott.

Sopron, 1943. január 16-án

Szabó József örvezető

⁵⁹ Kékedi Tibor tartalékos főhadnagy.

⁶⁰ A Kosztyenkinél lévő szovjet hídfőállítás.

⁶¹ Tudniillik Szabó József, a naplóról maga.

⁶² A gránátzilánkok Szabó József lábát és (hangszálait átvágva) a nyakát sebesítették meg. A mai napig lábában hordja e szilánkot, és halkan, rekedten beszél.

⁶³ Helyesen: Sztarij Oszkolba.

SZOMBATHELYI FERENC VEZÉREZREDES ÖNÉLETRAJZA ÉS VÉDŐBESZÉDÉNEK VÁZLATA 1946-BÓL

Szombathelyi Ferencről eddig két nagyobb terjedelmű visszaemlékezés vagy életét és működését összefoglalóan bemutató írás közismert: a Trifternben szerkesztett védőirata, melyet az amerikaiak által való kiszabadulása után nem sokkal, bajorországi tartózkodása alatt írt 1945 júniusában, még kiadatása előtt; illetve az ellene Magyarországon, a háborús és népellenes bűntettek elkövetésének vádjával indított eljárás során keletkezett „vádirathoz írt észrevételei”, amely – mint az nevéből is egyértelműen kikövetkeztethető – az 1946. február 12-én megszerkesztett vádiratra vonatkozó reflexióit tartalmazza.¹ Előbbit Gosztonyi Péter teljes terjedelmében közölte, utóbbit pedig Dombrády Lóránd kivonatossan ismertette az olvasóközönséggel.²

Az alább közölt iratokra dr. Kardos János ügyvéd hagyatékában bukkantunk.³ Az első irat Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek 1946. január 7-én kézzel írt önéletrajza, melyet még a vádirat megszületése előtt szerkesztett, s a kihallgatások során neki feltett kérdésekből próbált következtetni a majdan megszülető vádakra. A második dokumentum Szombathelyi vezérezredesnek a Népbírószágok Országos Tanácsa utolsó tárgyalásán, a jogerős ítélet⁴ megszületése előtt elmondott védőbeszédének vázlatát tartalmazza.

¹ Melyet 1946. március 3-án zárt le.

² *Gosztonyi Péter*: Szombathelyi Ferenc visszaemlékezése 1945. Budapest, 1990.; *Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. Budapest, 2007. 27–76. o.

³ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Personalia, Dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz.

⁴ Első fokon az ítélethirdetésre NB. XX. 653/1946/7. szám alatt 1946. március 30-án került sor. Szombathelyit bűnösnek találták a Nbr. 15.§-ának 1. és 3. pontjában meghatározott népellenes bűntettekben, valamint a Btk. 478.§-ában meghatározott hivatali hatalommal való visszaélés bűntettében. A népbíróság ezért összbüntetésként 10 évi fegyházra, mint főbüntetésre ítélte. Ez az ítélet a védőügyvéd visszaemlékezése és a tanácskozási jegyzőkönyv tükrében válik igazán érdekessé: Dr. Kardos János visszaemlékezésében azt írja, hogy a bíróság tagjai és maga a népbírószék a tárgyalások szüneteiben többször is biztosították őt és Szombathelyit teljes együttérzésükről, pártkülönbség nélkül. A tanácskozási jegyzőkönyv tanúsága szerint ellenben a népbírák egyhangúlag nyilvánították bűnösnek Szombathelyit a népellenes bűntettekben és a hivatali bünpártolás bűntettében, valamint egyhangúlag mentették fel a háborús bűntettek vádjá alól. A büntetés mértékét illetően a Független Kisgazdapárt, a Polgári Demokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt által delegált tanácsstagok 6 évi, míg a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Szakszervezetek Országos Tanácsa delegáltjai 10 évi fegyházbüntetést javasoltak, így a szavazategyenlőség miatt dr. Molnár László tanácsvezető bírónak kellett döntenie.

Az 1946. május 22-én a NOT.I. 3162/1946/11.szám alatt dr. Bojta Béla vezetésével hozott ítélet az elsőfokú ítélet Szombathelyit felmentő egyes részeit megváltoztatta, egyedül Szombathelyinek a Kárpát-csoport parancsnokaként tanúsított magatartását, az 1941. szeptemberi, németekkel történt tárgyalást, a 2. magyar hadsereg maradványainak hazahozatalával, a Szerbiába küldendő megszálló csapatokkal, az észak-keleti Kárpátok védelmi vonalának kiépítésével és a vkf. különbírószág nyomozhatóságai által elkövetett atrocitásokkal kapcsolatosan emelt vád szerinti tényeket nem értékelte bűncselekményként, de az összes többi vádpontban bűnösnek mondta ki Szombathelyit, s ezért főbüntetésül életfogytiglani fegyházra ítélte. A vádlott bűnösségét egyhangúlag állapították meg a tanács tagjai, a büntetés mértékét illetően azonban itt is eltérés mutatkozott: a Magyar Kommunista Párt (Dr. Sömjén Pál) és a Polgári Demokrata Párt (Dr. Sacher Róbert) delegáltjai golyó általi halálbüntetés kiszabását, a Nemzeti Parasztpárt (Dr. Szabó Mihály) 15 évi fegyházbüntetést, a Független Kisgazdapárt (Dr. Berend György) és a Szociáldemokrata Párt (Bojta Béla, egyben tanácsvezető) delegáltjai pedig életfogytig tartó fegyházbüntetés kiszabását indítványozták. Végül szótöbbséggel határoztak a fenti ítélet mellett. Az ítélet indoklásában a bíróság hivatkozott arra, hogy azért nem hoztak halálos ítéletet, mert korábban erre vonatkozó hírek láttak napvilágot, s az életfogytiglani büntetéssel kívánták bizonyítani függetlenségüket.

A védőügyvéd visszaemlékezésében a fellebbezési tárgyalásról az szerepel, hogy a teremben nem volt hallgatóság, Leírása szerint Szombathelyi mégis „felülmúlta önmagát! Briliáns és egyben szerény volt! Történelmi távlatokat világított meg és az egyszerű ember nyelvén beszélt! A stratégia legelvontabb fogalmait szemléltetően alkalmazta a kis Magyarország méreteire.” Szombathelyi úgy beszélt a bírakkal „az államvezetés és a stratégia problémáiról, mintha mind a hatan⁵ legalább vezérkari főnökök, a hadtörténelem tanárai és a stratégia professzorai lettek volna. A bírák viszont olyan megértően hallgatták, mintha közöttük – a szakemberek között – a vitának a lehetősége fel sem merülhetne ilyen alapvető kérdésekben, mint amelyenkről a perben szó volt. Talán nem vagyok öntelt, ha kifejezést adok annak a meggyőződésnek, hogy amit Szombathelyi elmondott ténybelileg és megvilágított történelmileg, katonailag és a tisztességes magyar ember szemszögéből – én is megfelelően exponáltam büntetőjogiilag. Felszólalásaink befejezése után az volt a megnyugtató nézetünk, hogy a vádból nem maradt semmi összetörtetlenül! És a tárgyalóteremben sem maradt senki, aki Szombathelyi igazáról ne lett volna meggyőződve!”⁶

A harmadik irat a május 22-ei főtárgyalás nagyon kivonatolt jegyzőkönyv-részlete, amelyben a résztvevők névsorán és a végül kihirdetett ítélet tudomásulvételén kívül csak a vádlott védőbeszédének feltehetően nem szó szerinti változatát rögzítették.⁷ Dr. Kardos János visszaemlékezésének és a főtárgyalási jegyzőkönyvnek az összevetése után arra a következtetésre juthatunk, hogy Szombathelyi vezérezredes sokkal nagyobb ívű beszédet tartott, mint ami a bírósági iratokban fennmaradt.

Jelen forrásközlésünk számos adalékkal szolgál egyrészt a Szombathelyi Ferenc ellen lefolytatott népbírói eljárás rekonstrukciójához, másrészt vezérkarfőnöki tevékenységének teljesebb bemutatásához.

Az iratok helyesírásán csak ott változtattunk, ahol nagyon szükségesnek láttuk, azaz olyan helyeken, ahol egyértelmű volt a helyesírási tévesztés. Egyéb helyeken a lábjegyzetben jelöltük a ma megszokott formát. A központozást igyekeztünk javítani, az iratban ugyanis sok a vesszőhiány.

Bojta Béla írja a Szombathelyi-perben hozott ítéletről visszaemlékezésében: „Úgy éreztem, hogy Szombathelyi Ferenc halálra ítéltése nem felel meg a személyével kapcsolatos egyéb magatartásának. [...] Szombathelyi ügyében a sajtónak óriási szerepe volt, és nap-nap után jelentek meg közlemények a tanács ítélkezése előtt, amelyek halált kiáltottak fejére. [...] Elvi szempontból végzetesnek tartottam, hogy akkor, amikor az Országos Tanács a legszigorúbb és legridegebb ítélkezést alkalmazza a háborús főbűnösökkel szemben, a legkisebb látszata is felmerüljön annak, hogy a bíróságot bárhogyan is lehetne befolyásolni.” *Zinner Tibor–Róna Péter: Szálasiék bilincsen.* Budapest, 1986. I. k. 334–335. o.

⁵ A tanácsvezető bíró, egy előadó, három szavazó és a jegyzőkönyvvezető. Rajtuk kívül a teremben volt még a népfőügyész-helyettes, a védő és a vádlott.

⁶ HL Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka 251. dobooz.150-151. o.

⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V-101594/1. 106–108. o.

1.
SZOMBATHELYI FERENC
CURRICULUM VITAE⁸

Születtem Győrben 1887. máj. 17-én. Illetőségem helye Moson. Róm. kat.,⁹ nős,¹⁰ volt vezérezredes.

1906-ban kerültem a m. kir. 14. honvéd gyalogezredhez Nyitrára, mint hadapród tiszthelyettes.

1915 vezérkari százados lettem.

1918-ban októberben a Honv. Min. 1. osztályában¹¹ szolgáltam onnét.

1919-ben a vörös hadseregbe Gödöllőre Stromfeld mellé kerültem.

1933 a Honvéd Főparancsnoknak szárnysége lettem.

1936-ban a Ludovika parancsnoka.

1938-ban a kassai hadtestet állítottam fel, mint annak parancsnoka működtem.

1941-ben mint „Kárpát csoport”¹² parancsnok részt vettem az oroszok elleni háborúban.

1941. szeptember 7-én kineveztettem a honvéd vezérkar főnökévé és egyben főparancsnokává is a honvédségnek.¹³

1944. április elején német nyomásra el lettem küldve.¹⁴

⁸ Életrajzi vázlat, önéletrajz.

⁹ Azaz római katolikus felekezettű.

¹⁰ Szombathelyi felesége Bérczy Borbála Katalin volt, akivel 1920. július 2-án kötött házasságot. HL Szombathelyi Ferenc tiszti személyi anyaga, 3137/1890.

¹¹ Az intézmény hivatalos elnevezése 1867. május–1918. október között: M. kir. Honvédelmi Minisztérium, 1918. október 31. és 1919. március 21. között Magyar Hadügyminisztérium.

¹² A Kárpát-csoportot először 1939-ben hozták létre a Kárpátalja visszacsatolásával kapcsolatos hadműveletek, illetve a megszállás koordinálására. A Kárpát-csoport 1941-es újjáalakítása során a VIII. hadtest törzséből és annak közvetlen csapat- és vonalakulataiból, illetve a határőrizetet ellátó 8. határavadász- és 1. hegyidandárokból állt fel, valamint alárendeltségébe utalták még a gyorsadtest három dandárát (1., 2. gépkocsizó és az 1. lovasdandár) is.

¹³ 1940. március 3-án a honvédség főparancsnoka szolgálati állás megszűnt, jog- és hatásköreit a vezérkar főnöke vette át. Szombathelyi Ferenc szeptember 6-ától lett a Honvéd Vezérkar főnöke, 1941. november 1-jétől vezérezredesi rendfokozatban.

¹⁴ Szombathelyi Ferenc 1902-ben került a pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskolába. 1906. augusztus 18-án avatták hadapród tiszthelyettesé, és szolgálattételre a nyitrai 14. honvéd gyalogezredhez osztották be. 1907. november 1-jétől hadnagy. 1910. október 1-jétől Budapestre vezényelték, a honvéd felsőbb tiszti tanfolyamra, melyet 1911 augusztusában fejezett be „igen jó” minősítéssel, majd 1911 októberétől 1914 augusztusáig a bécsi császári és királyi Hadiiskola hallgatója volt. 1912. november 1-jétől főhadnagy. 1914-ben szolgálatát a cs. és kir. 7. hadtestparancsnokságon kezdte meg, mint beosztott vezérkari tisz. Az első világháború kitörése után több alakulatnál is szolgált: 1914 októberétől 1915 áprilisáig a cs. és kir. 34. gyalogdandár parancsnokság vezérkari tisztje volt, majd 1915 áprilisa és szeptembere között a magyar királyi 74. gyalogdandár parancsnokság vezérkari tisztje. 1915. július 1-jétől századosá léptették elő, s 1916–1917-ben a 39. honvéd gyaloghadosztály vezérkari tisztjét töltötte be. 1918 októberétől 1919 márciusáig a Honvédelmi, illetve Hadügyminisztérium 1. osztályán volt beosztott tisz. 1919 márciusától augusztusáig a Vörös Hadsereg parancsnokságának hírszerző és kémelhárító osztályán a délszláv nyilvántartást vezette. 1919 és 1921 között a szombathelyi katonai körletparancsnokságon volt beosztott vezérkari tisz. 1921-től 1926. szeptember 15-ig a Honvéd Vezérkar hadműveleti osztályán teljesített szolgálatot. 1922. szeptember 1-jétől vezérkari őrnagy, 1926. május 1-jétől vezérkari alezredes. 1926 szeptembere és 1931 szeptembere között a Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyam, illetve a budapesti szabályzatismertető tanfolyam (Hadiakadémia) hadtörténelem tanára. Közben 1929. november 1-jétől vezérkari ezredessé léptették elő. 1931 és 1933 között a 3. vegyesdandár vezérkari főnöke volt, majd 1933 és 1936 között a honvédség főparancsnokának szárnysége. 1934. május 17-től viselte a Szombathelyi nevet, mivel vitézzé avatásának feltétele volt a magyaros hangzású név felvétele. 1936 augusztusától 1938 októberéig a Ludovika Akadémia I. főcsoport parancsnoka volt. 1937. november 1-jétől gyalogsági tábornok. 1938. október 1-jétől 1939 januárjáig pedig a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese. 1939. január 15-től 1941 augusztusáig a VIII. hadtest parancsnoka. 1939. november 1-jétől altábornagy.

1944. november 22-én feleségemmel együtt letartóztattak és Sopronkőhidára szállítottak.

1945-ben, március végén Bajorországba kihurcoltak. Ott május 1-én amerikaiak kiszabadítottak, június 10-én mint háborús bűnöst házi őrizetbe vettek, rá két hétre letartóztattak és internáltak. Október 9-én repülőgépen Bpestre szállítottak, azóta fogva vagyok, november 12-ig a Honv. Min. Katona politikai osztályon¹⁵ és azóta népbürokráciánál Markó utca.¹⁶

Vád:

Vádiratot még nem kaptam. A népbürokráciától 1945. november hó 26-án kelt 14.145/1. számú letartóztatási „Határozat” szerint én Nbr. 11.§. 1. stb. pontjában meghatározott cselekmények elkövetésével vagyok gyanúsítható. A népbürokrácia eddig még az én ügyemben nem hallgatott ki, csak mint tanút mások ügyében. Ezen, valamint a Katona pol. osztályon történt kihallgatásaim alapján¹⁷ benyomásom az, hogy a következőkkel vádolnak:

Mint „Kárpát csoport” parancsnoka az orosz háborúban részt vettem, holott ezt szabotálnom kellett volna.

Mint a magyar Vezérkar Főnöke a háborút folytattam, sőt újabb erőket rendeltem ki és felállítottam a reménytelen doni csatában, miáltal a magyar hadsereg tömeggyilkosa lettem. Nekem a magyar erőket még a doni csata előtt haza kellett volna rendelni vagy a csata előtt kivonni és hátra-rendelni és az egész hadműveletet szabotálni.

Türtem, hogy a magyar katonák éhezzenek és megfagyjanak. Nem gondoskodtam az utánszállításról és a katonák ellátásáról.

Eltürtem a zsidó munkásszázadokkal való kegyetlenkedéseket.

1941. június 28-tól az ún. „Kárpát-csoport” parancsnoka is volt. 1941. július 8-án a Gyorshadtest kivált a Kárpát-csoportból, a többi seregtest megszállt feladatokra rendezkedett be. Így Szombathelyi Ferencet 1941. augusztus 1-jétől az elfoglalt szovjet területek katonai közigazgatása parancsnokává nevezték ki. 1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között volt a Honvéd Vezérkar főnöke, 1941. november 1-jétől vezérezredesi rendfokozatban. 1944. április 19-én nyugállományba helyezték.

¹⁵ Azaz a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya. Vezetője Pálffy György ezredes. Feladata volt az ellenséges elemek, háborús bűnösök demokratikus hadseregbe való bekerülésének megakadályozása, harc az ellenséges hírszerző szervezetekkel (elhárítás), háborús és népellenes bűnösök felderítése, tevékenységük bizonyítása, hadifogságból hazatértek ellenőrzése, hírszerzés. A Katonapolitikai Osztály székhelye előbb a Nádor utca 9. szám alatti épületben volt, majd 1946-tól a XI. Bartók Béla út 38. szám alatti Hadik lakotanya lett.

¹⁶ Szombathelyi Ferencet a háborús bűnösök második csoportjával szállították haza a mátyásföldi repülőterre, 1945. október 9-én. Előbb a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya vette őrizetbe, majd október 19-én a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya vette át, ahonnan november 13-án a Budapesti Népbürokráciára került. *Szabad Nép és Kossuth Népe*, 1945. október 10.; ÁBTL V-101594, V-101594/1 Vö. *Dombrády*: i. m. 9. o.

¹⁷ Az iratok hiányos volta miatt nem lehet pontosan beazonosítani, hogy Szombathelyi Ferencet 1946. január 7-ig, tehát a fenti irat keletkezéséig, illetve egész eljárása alatt hány alkalommal és mikor hallgatták ki. A Budapesti Népbürokrácián 1946. február 12-én felvett jegyzőkönyv alapján kihallgatására összesen öt ízben került sor, s egy írásbeli tanúvallomást is készített a HM Katonapolitikai Osztály számára. ÁBTL V-101594/1. Ez az irat jelenleg a Budapest Főváros Levéltárában (a továbbiakban: BFL), a Szálasi per anyagai között található. BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzései 7124-7142. Szombathelyi az 1946. február 12-én a Budapesti Népbürokrácián felvett jegyzőkönyvben hivatkozik egy kerettel és aláírással el nem látott, általa a Katonapolitikai Osztályon 1945. októberében készített írásbeli vallomásra. Az 1945. október 23-i kihallgatása során pedig kihallgatói említenek egy általa készített leírást, melyben a Jugoszláviában korábban uralkodott állapotokról és áldatlan testvérháborúról ír Szombathelyi. Csak a BFL-ban található leírásban használ ilyen kifejezést!

A kihallgatásoknak csak két pontosan meghatározható időpontja ismeretes: 1945. október 23. és október 30. Az első kihallgatást Pálffy György vezérkari ezredes, a HM Katonapolitikai Osztály vezetője maga irányította. ÁBTL V-101594 és V-101594/1. Sor került október 30-án egy írásbeli vallomás megtételére is, amelyet a HM Békeelőkészítő Bizottság számára készített. HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II/1. Vö. *Dombrády*: i. m. 9–26. o. A fentiekén kívül még számos alkalommal kihallgatták más háborús bűnösök ügyeiben is, mint tanút.

Felállítottam a Vkf. (Vezérkarfőnök) különbíróását,¹⁸ amelynek közbejöttével néptársakat tucatjával végeztettem ki, holott nekem éppen ezekkel kellett volna szövetkezniem, mert ezek a békét akarták, és saját bevallásom szerint én is az orosz háborúból akartam kivonni a magyar nemzetet.

Különösen nehezményezik és keresik a Schönherz¹⁹ nevű kommunista agitátor kivégzését.

Újvidéki tömegmészárlást nem toroltam meg azonnal, hanem elhúztam, pertörlést kértem, és csak az események nyomásának engedve csináltam egy „látszat” pert a bűnösök ellen.

Esetleg zsidók ellen elkövetett atrocitásokat és kegyetlenkedéseket hozhatnak fel. Bár ezt nem hiszem, mert ennek éppen ellenkezőjét tudom bizonyítani.²⁰

Megjegyzéseim a vádakhoz:

Én magam mindig ellene voltam annak, hogy országunk háborúba keveredjen, mert hadseregünket készületlennek tartottam. A honvédségünk nem volt „korszerűen” felszerelve.²¹ Aggódva

¹⁸ A Vezérkar Főnökének Bírósága az 1941. október hó 28-án kelt 7650/1941.M.E.számú rendelet értelmében az 1930. évi III. t.c. 59.§-ába ütköző hűtlenség büntette miatt keletkezett bűnvádi ügyekben úgy a katonai, illetve fegyveres erőhöz tartozó, mint minden polgári egyénnel szemben a m. kir. honvéd vezérkar főnöke bírt illetékességgel. E bűnügyekben az eljárást a m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága a hadrakelt sereg számára előírt szabályok szerint folytatta le. A bíróság megjelölése: „M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága” (rövidítve Vkf. bíróság). Székhelye: Budapest, Horthy Miklós út 26. szám, Gróf Hadik laktanya.

¹⁹ Schönherz Zoltán (1905–1942) 13 vádlott-társával 1942. szeptember 29–30-án állt a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága elé. A tárgyaláson megállapítást nyert, hogy Schönherz Zoltán 1924 óta volt a kommunista párt tagja, s 1935 és 1940 között hosszabb időt töltött a Szovjetunióban. 1940 végén visszatért, s itthon a kommunista párt központi bizottságának vezetőségi tagja lett. Terveik között szerepelt az erdélyi kommunista párttal együttműködésben a honvédségbe beépülve azt bomlasztani, adott pillanatban fegyvereiket a tisztok ellen fordítani, a Vörös Hadsereghez áttánni, a partizán és szovjet ejtőernyős csapatokkal együttműködve szabotázsakciókat végrehajtani. A vádak súlyossága miatt Schönherz Zoltánt halálra ítélték, mely ítéletet Szombathelyi vezérezreduces, mint illetékes parancsnok október 8-án megerősített, így Schönherzet másnap kivégezték. HL VKF Bíróság H 247.

²⁰ A kihallgatás és a nyomozati szakasz egyéb adatgyűjtése eredményeként a vádiratot a Budapesti Népfőgyógyászság 1946. február 12-én nyújtotta be a Budapesti Népbíróságnak. Ez háborús és népellenes bűntettek elkövetésével vádolta meg Szombathelyit három vádpontban, melyek összesen 15 alpontot tartalmaztak. A vádirat kiemelten foglalkozik a vezérkar főnökének különbíróásával (összesen 5 alpont). A vád szerint a bíróság legfőbb célja az országban mindjobban erősödő baloldali és békemozgalmak, valamint az ország háborús készségét bénító szabotázs-cselekmények elfojtása volt, s a bíróság tevékenységére Szombathelyi egyénisége nyomta rá bélyegét, céljainak elérése érdekében több ezer súlyos, közöttük több száz halálos ítéletet hozott, valamint ennek a bíróságnak a nyomozó hatóságai az általuk elfogott személyekkel a lehető legbrutálisabb módon jártak el. Ezek között az alpontok között szerepel a perben szintén kiemelt helyet kapott Schönherz Zoltán ügye. A vezérkarfőnöki működése alatt kifejtett tevékenységével foglalkozó alpontok bizonyítani kívánják a vádlott németek iránti elkötelezettségét. Ide kapcsolódnak a szovjet hadszíntérre küldött megszálló hadosztályokkal és a szerbiai megszállás tervével, valamint a Kárpátok megerősítésének elrendelésével foglalkozó vádpontok. Szombathelyinek a 2. magyar hadsereg frontra küldésében és pusztulásában játszott szerepével 2 alpont foglalkozik. Ezek a németbarátság mellett a magyar hadsereg sorsa iránti érzéketlenséggel is vádolják. A délvidéki eseményekkel foglalkozó alpont bizonyítani kívánja, hogy Szombathelyi nemcsak egyik kezdeményezője volt az akciónak, hanem egyenesen kegyetlenkedésekre buzdította beosztottait, valamint később az ügy elkendőzését is magára vállalta. Majd amikor a vizsgálat megindítása elkerülhetetlenné vált, lehetővé tette a vérengzés legfőbb végrehajtóinak szökését azzal, hogy nem rendelte el előzetes letartóztatásukat. Magyarország német megszállásával kapcsolatosan (1 alpont) a népfőgyógyászság azzal vádolta meg Szombathelyit, hogy egyrészt nem tett semmit a várható és bizonyos német támadás elkerülése érdekében, másrészt ő vette rá a klessheimi utazásra a kormányzót, s később arra is, hogy a lemondás helyett elfogadja a német megszállást. Harmadrészt a népfőgyógyászság szerint ekkor kiváló alkalom lett volna teremthető arra, hogy Magyarország a háborúból kilépjen, és a magyar csapatok a Vörös Hadsereghez álljanak, azzal vádolta ezt is elmulasztotta. Végül egy alpont foglalkozik a magyar honvédségnek a megszállt területek lakossága, valamint a munkaszolgálatosok ellen elkövetett kegyetlenkedéseivel. Ezek kapcsán a vádirat azért tarja felelősségre vonhatóknak a volt vezérkarfőnököt, mivel nem tett erőlyes lépéseket ezek megakadályozására. ÁBT L V-101594. 1–16. o. A vádirat közli Dombbrády: i. m. 27–76. o.

²¹ Szombathelyi 1938-ban, még mint a Ludovika Akadémia parancsnoka (1936–1938), illetve a Honvéd Vezérkar Főnökének frissen kinevezett helyettese (1938–1939), a Csehszlovákiával szembeni fegyveres revízió hangos hirdetője volt, de új beosztását átvéve hamarosan megváltozott a véleménye, megismerve a Magyar

néztem az eseményeket, amelyek 1938 óta háborúval fenyegettek, de különösen félttem egy orosz háborútól, amely sajnos 1941-ben be is következett és amelyben mint a magyar erők parancsnoka²² részt is vettem. A német–orosz háború esélyét nagyon pesszimiztikusan ítélt meg, és a döntetlen eredményt a németek számára mint nagyon előnyös döntést könyveltem el. Hogy mi magyarok ebbe az oroszok elleni háborúba belekeveredtünk szerencsétlenségnek tartottam, noha nem tudtam volna megmondani, hogy az addigiak után hogyan maradhattunk volna ki belőle.

Ezen felfogásomból nem csináltam titkot, sőt amidőn Bartha akkori honvéd miniszter²³ és Werth vezérkar főnöke²⁴ látogatásuk alkalmából nálam 1941. július vége felé úgy nyilatkoztak, hogy a németek az orosz háborút szintén villámszerűen fogják elintézni, egy memorandumot írtam, amelyben kifejeztem hogy az orosz háború nem lesz „Blitzkrieg”, hanem egy egész nehéz, hosszú és véres küzdelem, amelynek a kimenetele nagyon is kétséges. Ezért nekünk legjobb lenne ebből a háborúból kilépni. Különben is egy német győzelem esetén mi magyarok nem várhatunk sok jót, mert egy „völkisch” Németország nemzeti Magyarországot nem fog megtűrni. Ezen memorandumomat a Kormányzó Úr²⁵ katonai irodájába is felterjesztettem. Lehet hogy a Kormányzó Úr éppen ennek felfogásomnak következtében hívott meg, illetve nevezett ki engemet – kit Kárpátalja gyors és sikeres megszállása óta, mint az ott működő magyar erők parancsnokát – kegyeivel különösen kitüntetett, a magyar haderő főparancsnokává és vezérkar főnökévé.²⁶ Ezzel azután most gyakorlati síkon kellett megvalósítani elméleti elképzeléseimet, ami persze mindig a nehezebb dolog, mert azt hogy „mit” kellene tenni, az emberek csakhamar látják, de hogy „hogyan” cselekedjünk a legkevesebben tudják megmondani, pedig éppen ez a döntő a gyakorlati síkon.

Már mint Kárpátalja csoportparancsnoka²⁷ saját hatáskörben mindent elkövettem arra, hogy a magyar erőket a további hadműveletekből mielőbb kifogjam. Sajnos ezt csak részben sikerült elérnem. Minden csábítás és ígéret dacára a németek részéről,²⁸ a gyalog seregetesteket (3 könnyű hadosztály)²⁹ Galícia területén visszafogtam, és csak a gyors hadtest³⁰ ment a németekkel tovább előre. Ez a hadtest a Dnyeszter elérése után parancsnokságom alól kilépett, és a magyar Vkf. rendeletére német vezetés alá került.³¹ Dacára ennek mindent elkövettem, hogy ez a hadtest is mie-

Királyi Honvédség valós fegyverzeti és felszerelésbeli viszonyait. Nemcsak egy esetleges Csehszlovákia elleni fegyveres fellépést vetett el innentől kezdve, hanem általánosságban látta úgy, hogy „katonai helyzetünk csak semlegességet enged meg”. *Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Budapest, 1978. I. k. 301. o.

²² Azaz mint a Kárpát-csoport parancsnoka.

²³ Bartha Károly (1884–1964) vezérezredes, 1938 novemberétől 1942 szeptemberéig Magyarország honvédelmi minisztere.

²⁴ Werth Henrik (1881–1952) vezérezredes, 1938 szeptemberétől 1941 szeptemberéig a Honvéd Vezérkar Főnök, Szombathelyi elődje. A háború után a magyar népbíróság halálra ítélte, de a Szovjetunióban halt meg ismeretlen helyen és ismeretlen körülmények között.

²⁵ Horthy Miklós (1868–1957), 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója.

²⁶ Szombathelyi Ferenc memorandumára és kinevezésének körülményeire vonatkozóan lásd *Kaló József: Szombathelyi Ferenc memorandumja. Hadtörténelmi Közlemények*, 2009. 747–762. o.

²⁷ Vagyis a Kárpát-csoport parancsnoka.

²⁸ Valószínűleg még a Gyorshadtest német alárendeltségbe kerülésére vonatkozó döntés előtt kereste fel Kurt Himer német vezérőrnagy – 1941 áprilisától 1941. augusztus 18-ig a német hadseregnek a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökéhez beosztott összekötő törzs parancsnoka – Szombathelyi altábornagyot, s próbálta arról meggyőzni, hogy az egész Kárpát-csoporttal folytassa előrenyomulását, hadműveleti mélység megadása nélkül. Kilátásba helyezte számára „német részről a különös és látható megbecsülést”, s a Kárpát-csoport parancsnokának hiúságára apellálva történelmi név megszerzését ígérte a „világháború ezen legnagyobb mérközésében”. Biztosította őt arról is, hogy Budapesten nem fognak akadályt gördíteni ez elé, e tekintetben azt tehet, amit csak akar. ÁBTL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 11.; HL HM Békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián résztvevő katonai bizottság anyaga 3. doboz A/II/1.

²⁹ Valójában csak az 1. hegyidandárról és a 8. határvadászdandárról volt szó. (A könnyű hadosztály elnevezés csak 1942-ben került alkalmazásra.)

³⁰ 1941-ben a Gyorshadtest alárendeltségében a szovjet hadműveleti területen az 1. és 2. gépkocsizó dandár és az 1. lovasdandár működött.

³¹ A Gyorshadtest július 7-én lépte át a Dnyesztert és 9-én lépett ki a Kárpát-csoport alárendeltségéből.

lőbb megálljon, amiért is a hadtestet három ízben utoljára még a Dnyeper vonalon is felkerestem. Sajnos a hadtest parancsnoka³² ezen törekvésemben nem támogatott, sőt mind több feladatot vállalt. Ezért, csak mint a Vezérkar Főnöke tudtam és csak jóval később ezt a hadtest[et] heves személyes alkudozások után a német vezérkar főnökével a háborúból kivonni; de kivontam és haza is hoztam őket, 1941 ősz folyamán, persze lényegesen nagyobb személyi és anyagi veszteséggel, mintha ez előbb sikerült volna. Ezután orosz földön harcoló csapatok nem, hanem csupán „megszálló” erők maradtak vissza és pedig három megszálló dandár, tüzérség és nehéz fegyverek nélkül, valamivel felemelt békelétszámokkal, tisztán rendőri, biztonsági és őr szolgálatra. Ez volt az első sikerem programom megvalósításában.³³ Tisztában voltam azonban azzal, hogy ez a program még újabb áldozatot követel. Még fizetnünk kell, hogy tető alá hozzassuk. Csakugyan így is történt.

Az 1941. évi hadjárat során a németek, dacára szemfényvesztő győzelmeiknek, rájöttek, hogy az orosz háború nem hoz olyan gyors és könnyű győzelmet, mint azt remélték. Ebből kifolyólag szövetségeseiknek eddig inkább csak tűrt, mint elvárt támogatását egyszerre követelménnyé tették. 1942 januárjában Ribbentrop³⁴ német külügyminiszter megjelent Budapesten, és az egész magyar haderő részvételét követelte az orosz háborúban a magyar kormánytól. Rá nemsokára Keitel német marsall³⁵ jött Budapestre, konkrétan letárgyalni a magyar erők részvételének kérdését. Ezen tárgyalásokat az akkori Honvédelmi Miniszter, Bartha vezette. Én mint katonai szakértő vettem azon részt. Én ezen minőségemben az erők kiküldése ellen foglaltam állást, mert a magyar haderőt nem tartottam korszerűen felszerelt haderőnek, és azonkívül helyzetét a nagy háborún belül úgy képzeltem, hogy mint hadászati tartalék maradjon vissza a Duna medencében, különös tekintettel a Balkánra és Románia megbízhatatlan magatartására. Bartha felfogásomat teljes mértékben osztotta, Keitel azonban ezt nem tette magáévá, éppen Romániára való tekintettel nem, mert ez azáltal, ha a magyar haderő a Duna medencében visszamarad, hátát veszélyeztetve érzi, és így nem fog részt venni ő sem az oroszok elleni háborúban. Keitel szintén az egész magyar haderő kivonulását követelte. Előtte eltitkolni nem lehetett semmit, mert a német hadvezetőség viszonyainkról a legtöbbször volt tájékozódva azon intim viszony által, mely elődöm és közte, illetve a magyar vezérkar és a német vezérkar között fennállott.³⁶

Programom megvalósíthatósága érdekében elsősorban is éppen ezen intim viszonyon kellett változtatnom. Ez pedig csak személyek kicserélése útján történhetett, amidőn is nagyon óvatosan kellett eljárnom, mert a németek majdnem minden személyi vonatkozásnál felvilágosítást vagy magyarázatot követeltek, mert félték egy kurzusváltozástól személyekkel kapcsolatban, ami számomra is figyelmeztető volt, hogy vigyázzak, mert ők is résen vannak. Így hosszabb időbe került, mint azt szerettem volna, míg azokkal a munkatársakkal vehettem magamat körül, akikben úgy véltem, hogy megbízhatók. De sajnos, itt is a legnagyobb meglepetésekben volt részem. A magyar vezérkar német érzelmű vagy mondjuk német barát volt, illetve a német győzelemben bízott, vagy akart csak bízni. Minden törekvésem, hogy őket a németektől elvonjam veszélyeztette azt az er-

³² Dálnoki Miklós Béla vezérezredes (1890–1948). 1940. március 1. és 1941. augusztus 1. között az I. Gyorshadtest megbízott parancsnoka, majd 1941. augusztus 1. és 1942. február 1. között parancsnoka, tábornoki, majd altábornagyi rendfokozattal.

³³ A fenti siker elérésére elsősorban a német főhadiszálláson 1941. szeptember 8. és 10. között tett látogatás alkalmával került sor, ahol magyar részről Horthy kormányzón kívül részt vett Bárdossy László miniszterelnök és külügyminiszter, valamint Szombathelyi altábornagy is, mint a vezérkar főnöke. Az eredmények röviden a következőkben foglalhatók össze: a németek ígéretet tettek a Gyorshadtest hazaszállítására, ezért cserébe a magyar erőknek be kellett kapcsolódni a megszálló tevékenységbe, de a németek a Balkán helyett galíciai területekre gondoltak, amely sokkal elfogadhatóbb volt a magyar politikai és katonai vezetés számára. Emellett a németek ígéretet tettek a Gyorshadtest felszerelésbeli hiányosságainak pótlására, egy páncélosadosztálynyi felszerelés átadására, segítséget a kiképzésben, valamint iskola-, gyakorló és hadirepülőgépek leszállítását.

³⁴ Joachim von Ribbentrop (1893–1946), 1938 és 1945 között német külügyminiszter.

³⁵ Wilhelm Keitel (1882–1946) tábornagy, a német véderő-főparancsnokság (OKW) főnöke 1938 és 1945 között.

³⁶ Az 1942. januári Ribbentroppal és Keittel folytatott magyar tárgyalások részletes leírását és elemzését lásd *Kaló József: A Honvéd Vezérkar főnöke és a 2. magyar hadsereg. Társadalom és honvédelem*, XIII (2009). 3. sz. 69–99. o.

kölcsi tőkét, hitelemet, amelyet magammal hoztam. Minél jobban inszisztáltam,³⁷ annál inkább vesztettem el bizalmukat, és idővel annyira vittem, hogy egy beszédemmel kapcsolatban, amelyben arról volt szó, hogy a magyar sorsot a némettől el kell választani, ha kell erőszakkal is, „eb ura farkó”-nak neveztek el. Végül megéltem azt, hogy közvetlen alárendeltem nem engedett nekem olyan ügyeket referálni, amelyek a német helyzetet kedvezőtlen színben, illetve kedvezőtlennek tüntették fel, mert én úgyis angol barát vagyok.³⁸

Ezek az alárendeltjeim a magyar jobboldali vezetőkkel szoros összeköttetést tartottak fent, őket minden fontos dolgokról, valószínűleg sokszor aktaszerűen tájékoztatták. Végül előfordult az is, hogy a legbizalmasabb tábornoki megbeszélésen elhangzottak, figyelmeztetésem dacára, a jobboldalhoz kerültek, és rá egy hétre már Ruskay,³⁹ ellenkező álláspontját kifejtve, vezércikkben foglalkozott velük. Ha most mindehhez hozzávesszük azt, hogy a németek a legfontosabb osztályainkban, így nálam a 2. osztályban (hírszerzés és kémvédelem) megbízottakat tartottak,⁴⁰ elképzelhető hogy milyen ellenőrzés alatt állottam, és hogy mit jelentett ilyen ellenőrzés mellett programot gyakorlati síkon végrehajtani. Persze kitérhettem volna és elmehettem volna, de éppen ezek a nehézségek győztek meg arról, hogy mennyire a helyemen vagyok, és ott is kell maradnom, mert kortársaim közül egyik sem lett volna képes ilyen viszonyok között, de belső beállítottságánál fogva sem, azon az úton járni, amelyen én akartam, és amelyet egyedül tartottam „magyar” útnak abban az időben, amidőn a „csak” magyar állásfoglalást nevelésesnek, sőt bűnnek tartották a jobboldali körök, amelyek német függőségükben minden józan mértéket elvesztettek a magyar ügy iránt.

A magyar jobboldaltól nem nagyon félttem. Ez ellen igyekeztem magamnak támasztékot teremteni ütöképes, megbízható karhatalom megteremtése által, sajnos főként a honvédségen kívül kellett megteremtennem – erről még később lesz szó –, mert a honvédség fegyelme és megbízhatósága a zsidókérdés elintézése által meg volt metelyezve. Erről is később lesz még szó.

A németektől félttem, illetve az országot féltettem tőlük. Már a fent jelzett memorandumomban – bár akkor még nem láttam oly tisztán ebben a dologban – kifejezésre juttattam azon aggályomat, hogy egy győzelmes Németország mellett Magyarország is csak mint „völkisch” ország létezhet. Később a németekkel való többszöri érintkezés és tárgyalások során nem lehetett kétség aziránt, hogy Magyarország az ún. Új Európában „Gau”⁴¹ lesz, megfosztva minden szuverenitásától. Ez volt Ribbentrop felfogása is. Legelső áldozat lesz a honvédség, amely nagyrészt úgyis német érzelmű. Ebből könnyű lesz egy ún. magyar S.S. hadsereget alakítani, amint ezt 1944. március 19-én történt bevonulásuk után akarták, ami azonban személyes közbelépésem folytán Hitlernél

³⁷ Erősködik, ragaszkodik álláspontjához, kitart véleménye mellett.

³⁸ Szombathelyi feltehetően itt Vasváry József altábornagra gondol, aki 1942 augusztusa és 1943 augusztusa között volt a 2. vkf. osztály (hírszerzés és kémelhárítás) vezetője, ezredesi, majd vezérőrnagy rendfokozatban. Vasváry utasítására az osztály a vezérkar főnöke számára készített helyzetjelentéseket rendszeresen „megkozmetikázta”, azaz a valós helyzetet sokkal kedvezőbb színben tüntette fel, mint amilyen az valójában volt, ezzel félrevezetve Szombathelyi vezérezredest. A dologra csak Vasváry leváltása után derült fény. *Kádár*: i. m. II. k. 556. o.

³⁹ Ruskay Jenő (1887–1946), címzetes vezérezredes. 1940 novemberében altábornagyi rendfokozatáról lemondott, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt prominens politikusa lett. A nyilas hatalomátvétel után visszahelyezték rendfokozatába, majd címzetes vezérezredes lett. 1945. január 15-től a Magyar Fegyveres SS kötelékének főfelügyelője, február 1-jétől SS Obergruppenführer és a Waffen SS tábornoka.

⁴⁰ Kádár Gyula visszaemlékezése szerint a 2. vkf. osztályhoz egy Abwehr-ezredes volt beosztva, mint összekötő tiszt. *Kádár*: i. m. II. k. 553. o. A vádirathoz írt észrevételeiben Szombathelyi azt írja, hogy ezt az összekötő tisztelet még az elődjétől, azaz Werthtől örökölte meg, s hogy a németek a 2. vkf. osztály Def., azaz kémelhárító alosztályának a vezetését is át akarták egy az egyben venni. HL Personalia, dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz, Szombathelyi Ferencnek a vádirathoz írt észrevételei. 7. o. Azonban nemcsak a 2. vkf. osztályban működtek német összekötőtisztek „egyéb megbízatásokkal”, hanem pl. a 6. vkf. osztállyal is. A valamikor 1942. augusztus és 1943. augusztus között a fenti osztályban dolgozó von Kluge százados (von Kluge vezérezredes öccse), nemcsak az osztály munkájára volt bizonyos esetekben erős befolyással, hanem magát az osztályvezetőt – Kádár Gyula vezérkari ezredest – próbálta meg beszervezni a németek részére. *Kádár*: i. m. II. k. 495–498. o.

⁴¹ Azaz birodalmi tartomány, a Harmadik Birodalom része.

Klessheimben⁴² elodázást nyert, a Szálasy⁴³ [sic!] kormány idejére maradt. Rendkívül kellett vigyáznom arra, hogy a németeket állásfoglalásom által ne provokáljam, és tervük végrehajtását, Magyarország bekebelezését ne mozdítsam elő, illetve ne okozzam. Az az ellenérv, hogy ez csak kíváncsi lett volna, mert hasonló helyzetbe kerültünk volna mint Csehország, mely helyzetből – lehet hogy nagy áldozatok árán – később igen nagy hasznot húztunk volna, mi esetünkben nem állhat fent, mert a mi beállítottságunk a németeket illetően eleve más volt, mint a cseheké. Mint említettem, a magyar vezérkar majdnem teljesen és az egész honvédség is, legalábbis a tisztikar, no és az ország közvéleményének túlnyomó része a németek pártján állt érthető okokból, mert hisz a németek révén kaptuk vissza vér nélkül a Felvidék, Erdély egy részét és Kárpátalját. Őtőlük reméltük még, hogy a többi, a Trianoni békében elcsatolt ősi föld is visszatér, és végül benne láttuk az egyedüli védelmet a bolsevizmus ellen, amelytől több mint 20 éves propaganda hatása alatt irítottunk. Ez a vezérkar és hadsereg csakhamar a németek oldalára állt volna és harcolt volna, mint annak kiegészítő része a németek nagy megelégedésére – 1941-ben vagy 1942-ben feltétlenül, hisz akkor még majdnem mindenki hitt vagy legalábbis akart hinni a németek győzelmében. Még 1944 végén is a honvédség a Kormányzó ellen foglalt állást, és Szálasy, illetve a németek mellé álltak, pedig akkor a német már szemmel is érzékelhetően megvert hatalom volt. A cseh példára való hivatkozás tehát nem helytálló. Óvatos magatartásom különben későbbben, amidőn az összeköttetést az amerikaiakkal felvettem, teljesen találkozott azon felfogásukkal, hogy a németeket ne provokáljuk, mert nem érdekük a szövetséges hatalmaknak Magyarország leigázása és megszállása a németek által.

Az a gondolat, hogy nekem programom megvalósítása végett a magyar baloldallal kellett volna szövetkeznem,⁴⁴ mert ő sem akarta a háborút, részemre járhatatlan volt, először azért, mert én nem voltam politikus, másodszor mert katona voltam. Én politikai pártokkal nem érintkezhettem, és a magyar baloldal pedig pacifista és defetista volt. Úgy vélte, hogyha letesszük a fegyvert, a háborúból kimaradunk. Ez számunkra, amidőn az egész világ harcolt, lehetetlen volt. A mi problémánk nem lehetett az, hogy a fegyvert letegyük, éppoly kevésbé, mint 1918-ban volt. Felfogásom szerint 1918-ban a világháborút régen elveszítettük, de a saját külön háborúunkat megnyerhettük volna, ha nem üt ki a magyar katona kezéből a fegyvert. Ezt az események a kommunista diktatúra alatt (Kassa visszafoglalása) igazolják.⁴⁵ Annak, hogy a magyar haderő hadászati tartalék gyanánt álljon a Duna-medencében, kettős jelentősége volt. Először, hogy készen álljon lábhoz tett fegyverrel, másrészt mint tartalék később lépjen harcba a győzők oldalán. Ebben bent volt az átállás gondolata kimondatlanul. Ez az átállás volt a mi problémánk és nem a fegyverletétel. Átállni csak ütőképes hadsereggel lehet. Csak így lesz az átálló nemzetből értékes szövetséges. Mit ért az olasz haderő átállása, amely a békepropaganda hatása alatt annyira alá volt aknázva, hogy egyáltalában nem akart harcolni. Semmit sem ért; az angolszászok ennek megfelelően bántak is velük. Semmire sem becsülték őket.⁴⁶ Nekem így a magyar baloldal nem szövetségesem, hanem ellenfelem volt, a felfogása ellen nekem küzdeni kellett és küzdöttem is.

⁴² A klessheimi tárgyalásokra és Szombathelyi vezérezredesnek a német megszállásban játszott szerepére vonatkozóan lásd *Kaló József*: „Mert akinek ideje van, annak élete van”. Szombathelyi Ferenc vezérezredes szerepe Magyarországon német megszállásában és a Sztójay-kormány megalakulásában. *Aetas*, 26 (2011). 1. sz. 55–75. o.

⁴³ Helyesen Szálasi Ferenc (1897–1946) vezérkari őrnagy, politikus. A Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom megalapítója és vezetője. 1944. október 16. és 1945. március 28. között Magyarország Nemzetvezetője, azaz egy személyben állam- és kormányfője. A háború után a magyar népbíróság halálra ítélte, kivégezték.

⁴⁴ Ez a kérdés Pálffy György részéről merült fel, Szombathelyi Ferenc első kihallgatásán. ÁBT L V-101594 Jegyzőkönyv Szombathelyi Ferenc 1945. október 23-i kihallgatásáról 12. o. Közli *Domborády*: i. m. 9–26. o.

⁴⁵ Szombathelyi itt a magyarországi Tanácsköztársaság idején indított északi hadjáratra céloz, mely a legnagyobb szabású fegyveres terület-visszaszerzési akciónak tekinthető az 1918–1920 közötti időszakban. A hadjárat 1919. május 30. és június 12. között zajlott, Kassát ennek keretében, június 6-án sikerült felszabadítani.

⁴⁶ A szövetségesek szicíliai partraszállásának hatására 1943 nyarán Mussolini megbukott, letartóztatták, új olasz kormány alakult, mely 1943 szeptemberében fegyverszünetet kötött a szövetségesekkel. Az ország nagy része közben német megszállás alá került. Mussolinit a németek kiszabadították, s vezetésével Olasz Szociális Köztársaság néven új állam jött létre, tehát ettől kezdve 1945-ig Itália területén egyszerre folyt háború az angolszászok és a németek, valamint polgárháború az antifasiszta olaszok és a fasiszta olaszok között.

A magyar államvezetés a Keitel-féle⁴⁷ tárgyalások idején igen nehéz helyzetben volt. Ezt én teljesen méltányoltam, mert ugyanolyan nehéz helyzetben voltam én is. Én, mint említettem, a tárgyalásoknál mint katonai szakértő vettem részt és semmi több. Képtelenség azt hinni, hogy a magyar Vkf-nek vagy bármely más Vkf-nek az erők kiejánlása tekintetében döntő szerep jusson. A döntés ott, ahol az államügyek rendezen mennek, csak a kormány kezében lehet és nem a Vkf kezében. Én mint Vkf a Honvédelmi Miniszternek és ezen át a kormánynak voltam alárendelve. Sem alkotmányos hatásköröm, sem alkotmányos felelősségem nem volt. Felfogásomat elmondhattam, javaslatot tehettem, de döntést csak a kormány hozhatott. Én teljesen lojális voltam. Eltérően elődömtől, a kormány háta mögött vagy annak tudta nélkül a németekkel nem tárgyaltam, és így bakanccszeuget sem ajánlottam ki. Teljesen és fenntartás nélkül alárendeltem magamat a kormány döntésének, nem csak azért, mert az kötelességem volt, hanem meggyőződésből is. Ki nem állhattam a Ludendorff-féle⁴⁸ hadvezértípusokat, akik mindenbe beleszóltak és az államvezetést ők akarták dirigálni, persze felelősség nélkül. A háborúban is a politika és a politikus a döntő, mert a háború politika marad, csak az eszközök változnak. Bismarck soha sem tűrte a katona beleszólását az államvezetésbe (l. Nikolsburg), pedig olyan hadvezér állt a győzelmes seregek élén, mint Moltke volt.⁴⁹ Felelősség a katonát az államvezetés hibáiért tehát nem terhelheti, csupán a katonai vezetést felelhet, vesztes ütközetekért, csatákért és hadműveletekért felelhet, amelyeket ők vezettek. A francia forradalom alatt 70 tábornokot vontak felelősségre, kergettek el vagy végeztek ki, mert csatát vesztek. 1870-es hadjárat után a francia fővezér, Bazain tbk.⁵⁰ szintén hadtörvényszék elé került csatavesztésért, de nem az államvezetés hibái miatt. Csak Benedek tábornokra⁵¹ emlékszem, mint egyedülire, akit bűnbakul az államvezetés hibáiért ítélték el és nem a veszített csatáért. A leg-

⁴⁷ Szombathelyi itt az 1942 januárjában Budapesten, a 2. magyar hadsereg hadművelési területre küldésével végződő tárgyalásokra céloz.

⁴⁸ Erich Ludendorff (1865–1937) német tábornok és politikus. Az első világháborúban a császári haderő főparancsnok-helyettese. Hindenburggal, a császári haderő főparancsnokával együtt pártolta egy katonai diktatúra létrehozását. Az első világháború után több, a Weimari Köztársaság megdöntésére szervezett puccsban is részt vett.

⁴⁹ Helmuth von Moltke gróf (1800–1891) porosz tábornagy, vezérkari főnök. A modern értelemben vett vezérkar megteremtője. Szombathelyi itt az 1866-os porosz-osztrák háborúra céloz, amelynek végén Bismarck kancellár gyors békekötést szorgalmazott, mert tartott Franciaország katonai beavatkozásától. Moltke ugyanakkor a háború továbbfolytatása mellett kardoskodott, mert véleménye szerint ekkor a porosz haderő képes lett volna legyőzni az osztrák és a francia haderőt is. Így bemutatta Bismarcknak a Franciaország elleni azonnali háború készen álló terveit. Erre azonban nem került sor, Bismarck nem akarta Ausztria végleges meggyengülését, ezért I. Vilmos császárt is meggyőzve a morvaországi Nikolsburgban az osztrákokkal megkötötték az előzetes békeszerződést, majd egy hónappal később a véglegest is, Prágában.

⁵⁰ Helyesen: Francois Achille Bazaine (1813–1888), Franciaország marsallja. 1870-ben a III. hadtest parancsnoka, majd III. Napóleon császártól átvette a francia haderő főparancsnokságát, s rögtön elrendelte a visszavonulást Metzről Párizs felé, hogy a Chalons-nál gyülekvő tartalékokkal egyesülhessen. Ezután Metz külső erődítései mögé vona vissza seregét s igen csekély tevékenységet fejtett ki a várat körülzáró németek ellen. Csak ritkán s akkor is megdöbbentő ügyetlenséggel kísérelt meg kitéréseket, s a sedani fegyverletétel után nem mozdult, azt remélve, hogy Franciaország, hadsereg hiányában, mielőbb békét fog kötni, s ezután az egyedüli francia fegyveres erő parancsnokaként ő lesz a helyzet ura. Franciaország rögtönzött hadseregeivel azonban még öt hónapig tartóztatta fel a németeket Párizs előtt, s ennyi időre Bazaine hadseregének nem volt élelmiszere: októberben letette a fegyvert s fogságba került Németországban. A porosz-francia háború után a közvélemény nemcsak ügyetlenséggel, de hazaárulással is vádolta. Bazaine ekkor haditörvényszéki vizsgálatot kért maga ellen. A haditörvényszék 1873. december 10-én lefokozásra és halálra ítélte, egyidejűleg azonban a köztársasági elnök kegyelmébe ajánlotta. Mac-Mahon tábornagy és köztársasági elnök az ítéletet helybenhagyta ugyan, de a halálbüntetés helyett 20 évi várfogságot szabott ki büntetésül. Bazaine-t a Sainte Marguerite szigeten levő várban helyezték fogságba, ahonnan azonban már 1874. augusztus 10-én megszökött és Spanyolországba menekült. Ott is hunyt el.

⁵¹ Benedek Lajos (1804–1881) cs. kir. tábornagy. Az 1866. évi porosz-osztrák háborúban a császári csapatok főparancsnoka. A königrázi csata elvesztése után öt tették meg a vereség felelősévé. A hadsereg éléről leváltották, haditörvényszék elé állították. Minden vallomást megtagadott, személyesen a császárnak kívánt jelentést tenni, de erre sohasem kapott alkalmat. Az uralkodó végül személyes utasításával megszüntette ellene a vizsgálatot, de hallgatásra kötelezte a történekről. Benedek ezután haláláig visszavonultan élt.

több háború el van veszve, még mielőtt a hadseregek a harcterekeken megmérkőznek, de ezt az államvezetés veszítette el. Ilyen volt az orosz háború is.

A magyar Vkf-t tehát felelősségre vonni azért, hogy magyar erők vonultak ki a Doni frontra, teljesen naiv felfogás. Ezért kizárólag a kormányzat, vagyis az államvezetés a felelős. Az én felfogásomat a háborúra vonatkozólag mindenki ismerte. Ebből nem csináltam titkot. De úgy láttam, hogy a kormány nem tagadhatja meg a háborúban való részvételt. Feladatomnak azt tartottam, hogy a kivonuló erők a lehető legkisebb mértékre szoríttassanak, és mennél jobban legyenek felszerelve. Az én saját programomból az idő szerint nem véltem többet megvalósíthatónak. A kormányzat felfogásával teljesen egyetértett. Senki sem akart az egész magyar haderővel kivonulni. Sőt!

Nyugodtan állapíthatom meg, hogy feladatomat sikeresen oldottam meg. Nehéz tárgyalások után megállapodtunk, hogy az egész magyar hadsereg helyett csak 9 könnyű (á 6 zlj + 9 üteg) és egy páncélos hadosztály fog kivonulni, és a németek által lesznek korszerűen felszerelve. Ez rendes szervezés mellett 6 rendes hadosztályt (á 9 zlj + 9 üteg) és egy páncélhadosztályt [sic!], tehát arányilag kis erőt jelentett, amely alá szakítás nélkül nem lehetett menni. Ez az erő lehető legjobban lett felszerelve, úgy hogy egyik legkiválóbb tábornokunk oda nyilatkozott, hogy nem volt magyar hadsereg még az 1914. évit is beleszámítva, mely jobban felszerelve és kiképezve vonult volna ki az ellenség elé, mint a mi doni hadseregünk.⁵²

Bár az orosz háború eleve elveszítettnek volt tekinthető, de a doni csata nem. Először a hadseregünk fenti jó állapota és katonáink teljesítményei az 1941. évi hadjáratban reményekre jogosítottak fel. Az oroszok a Donon nem voltak túlerőben. A németek spontán megnyugtató számban páncélos és páncélelhárító alakulatok beérkezését, mint erősítést helyeztek kilátásba, amelyek azonban csak részben érkeztek be, mert a német csapatok útközben a magyar frontra elkapdosták önhatalmilag őket. Tekintélyes tartalék (2 gyalog- és 1 páncélhadosztály) állott a front mögött.⁵³ Hogy a csata mégis elveszett, annak oka az alábbiakban keresendő:

A merev, helyhez kötött védelem, amely ellen mi mindig állást foglaltunk, addig, míg Hitler maga nem szólt közbe.

A német vezetés teljes csődje különösen a tartalék alkalmazásában.

Hogy a csata katasztrófává mélyült el, annak oka, hogy a németek visszavonuló csapatainkat a járt utakról leszorították, meleg ruháiktól és takaróitól megfosztották. Sebesülteket a kocsikról lelökték és maguk mentek azokon tovább. Községekbe őket be nem engedték, hanem a szörnyű hidegben azokon kívül kellett a magyar csapatoknak éjszelezni. Végül a hirtelen beköszöntött szörnyű hideg és a magyar hadsereg parancsnokság azon szerencsétlen intézkedése, hogy a felváltó csapatokat, amelyeknek fegyverük nem volt, mert ezt a felváltandóktól kellett átvenni, éppen az orosz támadás előestéjén rendelte az állásokba.

Persze mint minden veszített csata után, itt is megindult a kritika és a felelősség kérdése. A csatát nem én vezettem. 800 km-ről nem lehet csatát vezetni, én meg a helyszínre nem mehettem. Sajnos a magyar hadsereg parancsnokát, aki a helyszínen volt, is majdnem teljesen kikapcsolták. Mindenesetre én helyesebben láttam, mint a német vezetés. Ha rám hallgattak volna, és kitérő védelmet alkalmaztak volna a merev védelem helyett, a vereség kihatásai nem lettek volna oly nagyok.⁵⁴ A jobboldali körök azzal vádoltak, hogy a vereség oka abban keresendő, hogy igen kis

⁵² Fenti kijelentés Németh József altábornagytól, a kiképzési csoport főnökétől származik, amint azt Szombathelyi 1945. október 30-i kihallgatása során leírta. HL HM Békeelőkészítő Bizottság anyaga A/II/1. A kijelentés alapja lehet, hogy a 2. magyar hadsereg az országban rendelkezésre álló teljes fegyvermennyiség csaknem felét és a szállítókapacitás háromnegyedét megkapta. Lásd bővebben *Szabó Péter*: Don-kanyar. Budapest, 2001. 31–32. o.; *Ungváry Krisztián*: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004. 157–158. o.

⁵³ A 2. magyar hadsereg mögött a hadászati tartalékot a Cramer-hadtest képezte, mely magában foglalta a 26. német gyaloghadosztályt, a 168. német gyaloghadosztályt és az 1. magyar páncélosadosztályt, valamint a 700. német páncéloscsoportot és a 190. rohamlövegadosztályt. *Szabó P.*: i. m. 193–195. o.

⁵⁴ Szombathelyi vezérezredes éles vitát folytatott a német hadvezetéssel a 2. magyar hadsereg védelmének felépítése kérdésében, mely vitát végül Adolf Hitler 1942. december 24-i Horthy kormányzóhoz intézett levele döntötte el, amelyben Hitler ragaszkodott a merev védelem fenntartásához. A végül bekövetkezett események azonban Szombathelyit és a rugalmas védelem célszerűségét igazolták. 1943. január közepén Hitler magából kikelve kergette el Keitel tábornagyot és Jodl tüzérségi tábornokot, akik „a birtokba vett szovjetorosz terület

erőkkel vonultunk ki a harctérre. Most itt éppen ellenkezőleg azzal vagyok vádolva, hogy én vagyok az oka annak, [hog]y egyáltalában kivonultunk a Donra. Az előbbiért talán terhel némi felelősség, de az utóbbiért semmi, mert a kivonulást én nem, hanem csak az államvezetés dönthette el. Vesztes csata után mindenben hibát keresnek, még az erényekből is hibák lesznek és bűnbakot keresnek. Viszont győztes csaták után minden szép lesz, még a hibák is. Ez a német vezetés tragédiája [az] 1870/71 győzelmes háború után. Nem tanultak a hibákból és ennek 1914-ben adták meg az árát. Felelőssé tettek a doni vereséggel kapcsolatban engem azért is, hogy a katonáink megfelelő ruházat híján megfagytak és koplaltak. Ez a dolog sem terhel engem. Tény az, hogy a ruházat és élelem ott volt a csapatok mögött tele raktárakban, amelyeket felgyújtottak a visszavonulás alkalmából. Az anyag tehát a harctérre beérkezett. Különben is az anyag utánszállítása a Honv. Minisztérium dolga volt. Kint pedig a hadsereg parságunk⁵⁵ és a német vezetés kötelessége, mert mi magunk közlekedési eszközök (autó oszlopok) híján nem tudtuk ezt végrehajtani. A Vkf. kötelessége volt mindezt ellenőrizni és a szükségleteket igényelni.

A doni vereség fájdalmas volt, de nem szégyenletes. A magyar katona megállta a helyét. Ő hagyta el a Dont utolsó nap. Ez a doni csata 1943 januárjában volt az egyedüli nagy harci esemény, amely 2¾ éves vezérkarfőnökségem alatt előfordult. A csata után a hadsereg fennmaradt részeit a frontból kivontuk és hazahoztuk, és utána több harcos hadsereget nem küldtünk ki Oroszországba, bár a németek ezt hevesen és erőszakosan követelték. Kint csak megszálló csapatok maradtak. Ezt a harcot a magyar katonáért a németekkel én egyedül vívtam, mert a politikai frontról nem támogatott senki. Soha nem jött ki velem senki tárgyalni s kint sem támogatott senki, noha ezt több ízben követeltem. A sikert teljesen és méltán magam javára írhatom, de ezzel szemben le kell írnom a bizalmat a németeknél, amelyet ezen magatartásom által megingattam és Újvidék-i per újítás valamint az angolszász kapcsolataim által azután teljesen elveszítettem, úgyhogy a Sztójay kormány vádat emelt és bíróság elé állított azért, hogy ezen magatartásom által a német megszállást előidéztem, és a németek bevonulásuk után azonnal követelték felváltásomat.⁵⁶

Az a vád, hogy a zsidó munkasalakulatokkal való kegyetlenkedéseket türtem, nem felel meg a valóságnak. Ellenkezőleg, én ezt mindig a legszigorúbban elítéltem és megtiltottam. Sajnos egy tömegérzülettel állottam szemben, amelyen nem tudtam annál kevésbé áthatolni, mert a fronttól távol voltam. Hogy rendeleteimnek érvényt tudjak szerezni, és hogy ezen szerencsétlen alakulatoknak, amelyek gazdátlanok voltak, gazdájuk legyen, felügyeletükkel és ügyeiknek intézésével egy tábornokot bíztam, akinek az összes ilyen alakulatokat alárendeltem. Ettől kezdve némi javulás állott be a helyzetükben, de csak némi, mert a zsidóellenes közhangulaton a honvédségben én nem tudtam változtatni. De erről még később bővebben fogok írni. Javaslatomra a Honv. Min. (Nagy)⁵⁷ a hátszországban is megbízott egy tábornokot a zsidóalakulatok felügyeletével, mert itt is rengeteg volt a kegyetlenkedés, visszaélés, de a korrupció is.⁵⁸

merev és görcsös védelme, illetve állásharca helyett, a rugalmas, a német katona egyéniségének is jobban fekvő mozgó hadviselésre való áttérést tanácsolták, javaslataikat a német Heeresgruppe és AOK jelentéseire alapozva. A Führer [...] kiadott parancsa ellenére is von Mannstein vezérezredes, öntevékenyen a mozgó harcra való áttérést rendelte el a Heeresgruppe Don arcvonalán, amit a Heeresgruppe A és B is követni kényszerült. [Szombathelyi a margóra ehhez a mondathoz kézírással a következő megjegyzést fűzte: „Késő volt”. – K. J.] Az események Mannsteint igazolták, a folytonosan megújuló szovjetorosz tömegtámadások merev védelem esetén máig már az érintett német erőket is teljesen felőrölték volna, s a jelenlegi súlyos helyzet helyett már katasztrófának lennének a szemtanúi.” HL Personalia, dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz. Homlok Sándor vezérőrnagy, berlini magyar katonai 1943. február 18-i levele a Honvéd Vezérkar főnökéhez. Idézi *Páva István*: Jelentések a Harmadik Birodalomból. Pécs, 2001. 328. o.

⁵⁵ Hadsereg-parancsnokságunk.

⁵⁶ A Szombathelyi Ferenc és társai elleni vádakra és eljárásra vonatkozóan lásd *Szakály Sándor*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes és társai a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága előtt. Budapest, 1944. október 11-12. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986. 1. sz. 182–202. o.

⁵⁷ Nagybacsoni Nagy Vilmos (1884–1976) vezérezredes. 1942 szeptembere és 1943 júniusa között honvédelmi miniszter.

⁵⁸ A bekezdés mellé oda van írva pirossal Tanító és Röder neve. Tanító Béla (1891–1945) vezérőrnagy, 1942. december 15-től a 2. magyar hadsereg munkaszolgálatos alakulatainak felügyelője. Röder Jenő (1889–1974) vezérőrnagy, 1942 decemberétől a hátszágai zsidó munkaszolgálatos ügyek ellenőrzője.

Ad 2. Vkf. bíróság felállítását azért kértem a kormánytól főképpen, hogy a defetista és pacifista tevékenységet visszaszorítsam és minden olyan cselekményt, amely a haderő harcos szellemének fenntartását, erkölcsi és anyagi ütőképességét veszélyezteti, azonnal, gyorsan és keményen megtoroltassak. Elrettenteni és megelőzni akartam, mert az addigi események engem nem elégtettek ki. Sok volt a huzavona és kibúvó, dacára a statáriális eljárásnak.

Mint már említettem a pacifizmus és defetizmus ellen én mindig küzdöttem. Mint Vkf-nek és Főpárnak⁵⁹ első rendű kötelességem volt a hadsereg harcos militarista szellemét fenntartani és biztosítani. Ez a legelső feladata és kötelessége minden Főparancsnoknak bármely rezsim alatt szolgál is, amennyiben ez a rezsim ütőképes harcos hadsereg fenntartására súlyt helyez. Militarizmus és pacifizmus úgy állanak egymással szemben mint tűz és víz. Egymást kizárják. 1918 óta a pacifizmusnak esküdt ellensége vagyok, mert meg vagyok győződve, hogy ha akkor a magyar katona kezéből ki nem ütök a fegyvert, az országunk feldarabolását meg lehetett volna akadályozni. Mindezt, ahol erre alkalmam nyílt, harcoltam a pacifizmus ellen. Mint tanár a katonai iskolákban, mint Ludovika Akadémia parancsnoka, úgyis, mint előadó a magyar egyetemeken, folyton a defetizmus ellen beszéltem mint a legnagyobb bűn ellen, amelyet egy harcoló ország és hadsereg ellen elkövethetünk. Ezen felfogásomnak megfelelően akartam a magyar írókat is tájékoztatni, ami 1943 tavaszán egy a magyar propagandaminiszter úr által rendezett írói hét keretében, amelyen többek között Máray⁶⁰ [sic!] és Zilahy⁶¹ is megjelentek, Lillafüreden meg is történt.⁶² Távol állott tőlem az a gondolat, hogy a magyar írókból harcos militaristákat csináljak. Én az őszinte békevágyat mindig sokra tartottam, csak annak a békevágnak voltam ellene, amely második szándékkal dolgozik, amelynek valódi célja a nemzet védtelenné tétele, a hadsereg lefegyverzése a békepropaganda útján. Meg akartam akadályozni a magyar írók és a haderő szembefordulását, mint ez 1918-ban Ady idejében is történt, mert meg vagyok győződve, ha Adyt akkor nem verik fejbe, hanem barátságosan felvilágosítják, hogy milyen veszélyes az, ha a nemzet nehezen küzd, békepropaganda által erejét gyengíteni – bizonyára másként írt volna vagy nem írt volna. Azon az összefüggésben Lillafüreden mindenki kifejtette nézeteit a békéről, hangoztathatta békevágyát, senkinek semmi baja sem történt.

De nem csak itt Lillafüreden, de nálam is otthon, irodámban négyszemközt bárki kifejtette nézeteit, még a legszélsőségesebbeket is. Mindenkit meghallgattam, mert úgy véltem, hogy én exponált helyzetemben nem élhetek szemellenzővel. Sőt éppen a más véleményt kell hallanom. [Ide a margóra oda van írva: „L. Babost!”⁶³] Így meghallgattam Bajcsy-Zsilinszyt,⁶⁴ Tombort⁶⁵ is. El-

⁵⁹ Lásd a 13. lábjegyzetet!

⁶⁰ Helyesen: Márai Sándor (1900–1989), magyar író, költő, újságíró.

⁶¹ Zilahy Lajos (1891–1974), magyar író, publicista, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

⁶² Szombathelyi itt a lillafüredi írói értekezletre céloz, melyre egy háromnapos tanácskozás keretében, 1942. november 20–22-én került sor, ahol Szombathelyi a második nap bevezető előadását tartotta meg „Az író és a honvédelem” címmel. Az előadás anyagát lásd *Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942. novemberi lillafüredi írótalálkozón. Hadtörténelmi Közlemények*, 2009. 3. sz. 763–783. o. A tanácskozásról lásd *Standeisky Éva: Nemzetféltők. Írók, politikusok, katonák 1942-ben Lillafüreden. I–II. 2000, 1999. július–augusztus 44–53., ill. 47–56. o.*

⁶³ Azaz lásd Babost! Dr. Babos József (1892–?) hadbíró ezredes, 1939 januárjától Szombathelyinek, mint a kassai VIII. hadtest parancsnokának ügyésze volt, majd a vezérkar főnökének ügyészhelyettese lett. 1942. január 1-jétől a Honvéd Vezérkar Főnöke Bíróságának vezetője. Babos jó kapcsolatokat ápolott Bajcsy-Zsilinszky Endrével.

⁶⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) politikus, publicista. Az első világháborúban katonatiszt. 1918 novemberében részt vett a Magyar Országos Véderő Egylet megszervezésében. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Bécsbe emigrált, majd visszatérve, Szegeden csatlakozott az ellenforradalomhoz. 1922-től egységes párti programmal képviselő lett, de 1923-ban Gömbös Gyulával együtt kilépett a kormánypártból, és részt vett a Fajvédő Párt megalapításában. Lassanként eltávolodott Gömbös Gyulától, és a demokratikus ellenzéki politika felé fordult. 1930–1931-ben megszervezte a Nemzeti Radikális Pártot. 1936-ban pártja fuzionált a Független Kisgazdapárttal, és 1939-ben Tarpán ennek a pártnak lett országgyűlési képviselője. A második világháború időszakában parlamenti felszólalásaiban, cikkeiben és memorandumaiban élesen támadta a magyar kormányok németbarát kül- és belpolitikáját, a háborúból való kilépést szorgalmazta, és követelte a délvidéki tömegmészárlásért felelősök szigorú megbüntetését. 1944. március 19-én fegyverrel fogadta a lakásába hatoló Gestapo

olvastam memorandumaikat. Lényegében egyetértettem mindig azzal, hogy át kell állnunk, csak a „hogyan” volt a nehéz, mert az, hogy Bajcsy „ősei csontjával” akarta a németeket az országból kivenni a magyar Vkf. szempontjából kicsit kétes végrehajtás lett volna. De fogadtam én Malasitsot⁶⁶ is, sőt más baloldali emberekkel is beszéltem a békéről. Mindent eltűrtem, minden nézetet kibírtam. Bajcsyt híres memorandumáért, amely elődömet elítélte, nem kértem ki a mentelmi bizottságtól, pedig mertem híres embereket is bántani. Így pl. Rajniss⁶⁷ kikértem. Én csak egyet nem tűrtem, és ez az volt, ha valaki békevágyával az utcára ment, vagy pláne a laktanyákba. Itt kérlelhetetlen voltam. Ezért kellett a Vkf. bíróság nekem. Emellett én a pártállással nem törődtem. Igaz, hogy a Vkf. bíróság kevesebb és enyhébb ítéletet hozott a nyilas ügyekben, mint a baloldaliak ellen, de az előbbieket nem csináltak békepropagandát. Sőt, túltettek rajtam a háborús propagandában, az uszításig mentek, amit én sohasem csináltam.

Én a kommunizmus ellen sohasem harcoltam. Nekem imponált, mert harcos volt. A fegyvert, amelyet a gennyes demokráciánk 1918-ban kiűtött a magyar katona kezéből, újból visszaadta nekünk. Ismét harcolhattunk. Én sohasem csináltam titkot abból, és nem is szégyelltem, hogy a vörös hadseregben szolgáltam. A kommunizmus bukása után nem akartam a figyelmet ezen körülményről elterelni azáltal, hogy valamely kommunistákat üldöző szervezetbe léptem volna. Soha a kommunizmus ellen nem beszéltem sem a katonai iskolákban, sem a magyar egyetemeken. Mint Ludovika Akadémia parancsnoka sem használtam fel a felavató beszédemben, egyikben sem, a már szinte hagyományos kiszólásokat a „vörös rémről” és „vörös örületről”. Különben én a kommunizmust nemzeti szerencsétlenségnek tartottam, nem az okozott károkat, mert hisz ezek tényleg csekélyek voltak, hanem azért, mert egy jelszót kreáltak „bűdös kommunista”, amellyel minden haladó mozgalmat letorkolltak.⁶⁸

Ez a felfogás volt mértékadó nálam az ítéletek megerősítésénél. Senkit sem üldöztem pártállása miatt, mert én sohasem politizáltam. Senkit sem gyűlöltem. Nem voltam sohasem gyűlölködő, sem szadista. Ahol csak ajánlották, mindig kegyelmet gyakoroltam. Ennek örültem. A halálos ítéleteket

embereit. 1944 novemberében a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnökévé választották, és részt vett a fegyveres felkelés tervezetének kidolgozásában. Újból letartóztatták, és Kiss Jánosékkal együtt a Margit körúti fegyházban katonai bíróság elé állították. Miután a nyilas országgyűlés kiadta őt a katonai bíróságnak, kötél általi halálra ítélték és kivégezték. Szombathelyi vezéreztres két ízben is találkozott vele, 1943. augusztus 16-án és 26-án, valamint levélváltásra is sor került közöttük.

⁶⁵ Tombor Jenő (1880–1946) az első világháború előtt és alatt hivatásos katonatiszt, a Tanácsköztársaság idején a hadügyi népbiztosság vezérkari főnöke, 1945. november 15-től haláláig honvédelmi miniszter, nyugállományú vezéreztres. Az 1930-as években újságíró, Bajcsy-Zsilinszky Endre barátja köréhez tartozik, a második világháború idején a *Magyar Nemzet* című napilap katonai szakírója. Tombor 1941 őszén írt egy memorandumot, amelyben a Harmadik Birodalom háborús vereségét előre vetítve, részletesen kifejtette katonai érveit a magyar csapatoknak a Szovjetunióból való kivonása mellett, és ezt elküldte Szombathelyinek is. *Tombor Jenő: Újabb Trianon felé haladunk-e? Emlékeztető (1941). Hadtörténelmi Közlemények*, 2000. 4. sz. 893–932. o.

⁶⁶ Helyesen: Malasits Géza (1874–1948) szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő. 1944. március 19-én őt is letartóztatta a Gestapo, majd Mauthausenbe hurcolták. Hazatérése után a Vasas Szakszervezet tisztviselője és újra az MSZDP országgyűlési képviselője lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésben. Sajnos nincs tudomásunk a Szombathelyivel lezajlott találkozásának részleteiről.

⁶⁷ Rajniss Ferenc (1893–1946) újságíró, szélsőjobboldali politikus. 1937-ben a Nemzeti Front – Magyar Nemzeti Szocialista Néppárt levezetésű szervezet parlamenti képviselője lett. Az *Új Magyarország* vezető publicistája, majd a *Magyar Futár* tulajdonos főszerkesztője volt. Szálasi kormányában vallás- és közoktatási miniszter. A Vezérkar Főnökének Bírósága – Szombathelyi működése idején – kormányzósértéssel vádolta, ezért történt meg a kikérése. *Nagybacsoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendő*. Budapest, 1986. 123–124. o.; *Szegedy-Maszácz Aladár: Az ember ősszel visszánéz...* Budapest, 1996. II. k. 173. o.

⁶⁸ Szombathelyi fenti nézeteit megerősíti Kádár Gyula visszaemlékezése is, amelyben az áll, hogy Szombathelyi a Ludovika Akadémia parancsnokaként (1936–1938) sokat beszélt 1919-ről, és büszkén arról, hogy szolgált a Vörös Hadseregben. Elmondása szerint akkor nagyon gondolkodott azon, hogy belépjen-e a kommunista pártba. Csak azért nem tette, mert úgy látta, hogy a magyar kommunizmus félresikerült kísérlet, az úgy nem volt arra érett vezetők kezében. Az 1919-es eseményekben is elsősorban – mint katonát – a fegyveres harc, a fegyveres revízió lehetősége ragadta meg. *Kádár: i. m. 285. o.*

különösen megfontoltam, aktákat átnéztem, a bírakat, ügyészt meghallgattam.⁶⁹ Pedig mennyi időt vett el ez az „illetékes parancsnoki” tevékenység a „katonai parancsnoki” tevékenységtől, ami mégiscsak megelőzte fontosságánál és jelentőségénél fogva az előbbit, mert hisz az előbbinél „egyes” elítélt, bűnös ember életéről volt szó, az utóbbinál ezer és ezer becsületes magyar ember, katonai életéről.

De nemcsak idő volt kevés, hanem mint rendesen, de nálam különösen, a hozzá való exekúciós⁷⁰ lélek hiányzott a katonánál, szó és a szaktudás is, ezért volt mellettem egy hadbíró, Szűcs, mint ügyész beosztva,⁷¹ aki igen nagy önállósággal és jogkörrel rendelkezett az idevágó Szervi határozványok szerint.

A Vkf. bíróság nem működött titokban, mindenki tudta, hogy ilyen van és hogy ez bíróság. Háborúban nem babra megy a játék, azt is tudhatja mindenki. Ha valaki háborúban 1942-ben az utcára megy, és azt kiáltja, hogy éljen a béke és le Németországgal, és a laktanyákban békepropagandát csinál, az éppen olyan bután viselkedik és provokálóan, mint ha ma valaki az utcára menne, és ott azt kiabálná, hogy le a demokráciával és Oroszországgal. Sajnos akadtak ilyenek. Ezek között volt Schönherz is, kit a vkf. bíróság halálra ítélt. Az ítélet után fogadtam az illető anyját és nővérét, akik kegyelmet kértek. Ez igazolja, hogy sem politikailag, sem fajilag nem voltam elfogult. Az ügyet alaposan átnéztem, a bírót kikérdeztem, ügyészemet és Babos hadbíró és az államvédelmi központ vezetőjét, Ujszászy⁷² tábornokot újból meghallgattam, Szűcs ügyésem – Babos kivételével – mindenki a kegyelem elutasításának megerősítése mellett volt, mert nevezett feje volt a békepropagandának, és megbánást nem tanúsított, és különben is már kémkedés miatt is vádolva volt. Én tehát az ítéletet megerősítettem. Schönherz veszélyes és megátalkodott békeagitátor volt, agitátor tanfolyamot végzett a cseh megszállás alatt, hogy kommunista volt, azt nem tudtam, de nem is érdekelt, mert ismétlem én politikailag elfogulatlan voltam. Ezt mutatja az ítélet végrehajtásának felfüggesztése Kovács Imre parasztíró ügyében, kit a Vkf. bíróság agrárkommunista agitáció miatt 15 évre ítélet el. Miután nevezett megbánta, és megígérte, hogy jövőben hasonló tevékenységtől tartózkodni fog, büntetését, illetve ennek végrehajtását bizonytalan időre felfüggesztettem.⁷³ Felfüggesztettem az ukrán hazaárulók (kb. 20) ítéletének végrehajtását is, feltételelesen, ha jövőben tartózkodnak felforgató tevékenységtől. Ugyanúgy egy csomó nazarénust bocsájtottam szabadon. Kegyelemet gyakoroltam a zombori szerb hazaárulási perben. Ezeket az eseteket egyben mint bizonyítékát hozom fel arra, hogy milyen nagyvonalúan jártam el, mint illetékes parancsnok. Sem gyűlölet, sem vérengzési hajlam nem vezettek soha. Különben is a Vkf. bíróság ítéleteit a Honv. Minisztérium és Legfelsőbb honvédtörvényszék felülbírált. Soha semmiféle kifogást és megjegyzést

⁶⁹ Szombathelyi népbírósági perében számos tanú, Lieszkovszky Pál alezredes (1939. október 1. és 1941. augusztus 1. között a VIII. hadtest parancsnokának személyi segédtsíztje, 1941. május 1-jétől őrnagyi rendfokozattal. 1942. április 1-jétől a Vezérkar Főnökének személyi segédtsíztje, 1942. október 1-jétől alezredes. HM Központi Irattár 59.388) pedig visszaemlékezésében is megerősítette, hogy Szombathelyi a fentiek szerint járt el a háború után sokat bírált Schönherz-ügy esetében is. Az elbeszélés szerint Szombathelyi vezérezredes három különböző nézetű tábornoknak adta át az ügy aktáit, hogy véleményét nyilvánítsanak a kegyelmi jogot illetően. Mind a három helyről a kegyelmi kérvény elutasítását javasolták, de Szombathelyi még ekkor sem döntött, hanem – mint buzgó katolikus – imádkozott a helyes döntés meghozataláért. HL Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: TGY) 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése 32–33. o. Andorka Rudolf azt hallotta Ujszászytól, hogy a kegyelmezést Szombathelyi fontolóra vette a közbenjárások eredményeként, de a hadbírák megjelentek a vezérkarfőnöknél, és meggyőzték arról, hogy igen rossz benyomást keltene a németeknél, ha megkegyelmezne Schönherznek, s erre ő eltekintett a kegyelemtől. ÁBT L V-101594/1 Andorka Rudolf tanúvallomási jegyzőkönyv 12–13. o.

⁷⁰ Executio vagy egzekúció: végrehajtás, teljesítés, véghezvitel, halálos ítélet végrehajtása, kivégzés.

⁷¹ Dr. Szűcs Sándor (1888–1945) hadbíró ezredes, 1933-tól a Honvédség Főparancsnoka, majd a Honvéd Vezérkar főnökének ügyésze. HL AKVI 2458/1890.

⁷² Ujszászy István (1894–?) vezérőrnagy. 1939 májusa és 1942 augusztusa között a 2. vkf. osztály, 1942 augusztusa és 1944 márciusa között az Államvédelmi Központ vezetője.

⁷³ Kovács Imre (1913–1980) politikus, 1939 és 1946 között a Nemzeti Parasztpárt főtitkára. 1942 februárjától a háború- és németellenes Magyar Történelmi Emlékbizottság elnöke volt. 1942-ben az angolokkal való együttműködés miatt, hazaárulás vádjával letartóztatták, s három hónapig vizsgálati fogságban volt. Szombathelyi szóbeli „megfeddés” után elengedte. *Gosztanyi*: i. m. 69–70. o.

nem kaptam. Én magam bárkit szívesen fogadtam. Ügyészemben és Babos doktorban is teljesen megbíztam, mert különösen Babost, mint emberséges embert ismertem meg, aki különösen nyilasok elleni ügyekben és zsidó ügyekben oly mértékben támogatott, mely akkor szinte exponálás számba ment.

Újvidék

Nem én akartam, úgy kerültem bele, mint Pilátus a Credoba, és mire magamhoz tértem már politikum lett ebből a karhatalmi ügyből és sajnos még ma is az maradt.

Keresztes-Fischer belügyminiszter⁷⁴ kért a Délvidéken felgyülemlett gyanús elemek (amelyek a túloldaltól szívárogtak be, és sok büntényt hajtottak végre, így a csendőreinket is megtámadták, és nekik súlyos veszteségeket okoztak) megfékezésére és a vidék megtisztítására katonai karhatalmat. Én ezt megfelelő erőben kirendeltem, és parancsnokul a hadtestparancsnokot, tehát a vidék legmagasabb parancsnokát, illetve vezénylő tábornokát, Feketehalmy-Zeidner [sic!] Ferenc⁷⁵ tábornokot rendeltem ki, akit mint a magyar hadsereg egyik legkiválóbb tábornokát ismertem. Zeidner tábornokot én személyesen és a Büm.⁷⁶ Úr igazítottuk el. Én azonkívül még egy kormánybiztos kirendelését is kértem melléje, amit Büm. úr nem tartott szükségesnek, mert ott voltak a főispánok, pedig az én tapasztalataim, amelyeket Kárpátalján szereztem nagyon emellett szóltak. Mindazonáltal kirendeltük melléje Popovics⁷⁷ képviselőt, mint odaváló bácskai szerb embert, szakértőnek, akinek szolgálatait azonban Zeidner azon indoklással, hogy az illető németellenes beállítottságú, nem fogadta el. De Zeidner még ennél is tovább ment, mert a polgári közigazgatást tökéletesen kikapcsolta. Polgármester[rel], főispánokkal⁷⁸ nem állt szóba, ami teljesen ellenkezik a Karhatalmi szabályzat határoztványaiával.

A csajkás háromszög⁷⁹ megtisztítása után – amely Zeidner jelentésében mint haditény szerepelt, amely tények azonnali kitiűntetésekkel lettek honorálva – a Büm. Úr Újvidék megtisztítását kérte, amelyhez hozzájárultam.⁸⁰ Persze ekkor még mindig nem tudtam, hogy Csurogon, Zsablyán

⁷⁴ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) 1931 és 1935, valamint 1938 és 1944 között a Károlyi-, Gömbös-, Imrédy-, Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányok belügyminisztere. Magyarország német megszállása után a németek az első között fogták el és a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták.

⁷⁵ Helyesen: Feketehalmy-Czeydner Ferenc (1890–1946) vezérezredes, 1941 augusztusa és 1942 augusztusa között a szegedi V. hadtest parancsnoka. Az 1942. januári partizánvadász akció parancsnoka, az elkövetett atrocitások egyik fő felelőse. Emiatt eljárás indult ellene, majd 1942 augusztusában beosztásából felmentették és nyugállományba helyezték, az eljárást ideiglenesen beszüntették, majd 1943-ban újraindították. 1944 januárjában az ítéletet be nem várva, az akció fő felelőseivel együtt, német segítséggel a Harmadik Birodalomba szökött, ahol a Waffen-SS felvette állományába. Távollétében nem jogerősen halálra ítélték. A német megszállás után rehabilitálták, a nyilas hatalomátvétel után a honvédelmi miniszter és vezérkar főnök helyettese lett. A háború után mind a magyar, mind a jugoszláv népbíróság halálra ítélte, Jugoszláviában végezték ki.

⁷⁶ Belügyminiszter.

⁷⁷ Popovics Milán (1885–1946) politikus. Az első világháború előtt Magyarországon országgyűlési képviselő, a két háború között Jugoszláviában szenátor. A Délvidék visszacsatolása után a bácskai szerbek egyetlen kinevezett országgyűlési képviselője. A háború után a jugoszláv népbíróság kollaboráció vádjával elítélte, kivégezték.

⁷⁸ Nagy Miklós (1887–1946) 1935 és 1941 között Kőszeg polgármestere. A Délvidék visszacsatolása után előbb a Szabadkán működő katonai parancsnok egyik előadója, majd 1941 áprilisában ideiglenes, augusztusban végleges megbízatással Újvidék polgármestere lett. 1946-ban a jugoszláv népbíróság halálra ítélte, kivégezték.

Fernbach Péter (1970–?1945) földbirtokos, 1918 előtt több ciklusban is parlamenti képviselő. 1942 és 1944 között újvidéki főispán. A háború után vagy partizánok kezei között, vagy börtönben vesztette életét, sorsáról nem lehet bizonyosat tudni.

⁷⁹ Másnéven: Csajkás- vagy Sajkás-kerület. Mária Terézia 1763–1764-ben a Duna–Tisza összefolyása által alkotott háromszögben létesített katonai hajósalakulatot (csajka=sajka=naszád, innen az elnevezés), melynek rendeltetése a dunai, tiszai, szávai és drávai hajózás ellenőrzése és a határ biztosítása volt. 1873-ban a kerületet Bács-Bodrog vármegyéhez csatolták.

⁸⁰ 1942. január 12-én Feketehalmy-Czeydner altábornagy Budapesten tájékoztatta Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, Bartha Károly honvédelmi minisztert és Szombathelyi vezérkar főnököt a sajkási razzia eredményeiről. Feketehalmy-Czeydner Ferenc a ténnyel ellentétben olyan értelemben referált, hogy a parti-

a legborzasztóbb kegyetlenségeket követték el a kirendelt karhatalmi alakulatok emberei és parancsnokai, akik kitüntetések helyett inkább kötelet érdemelték volna. Az események valódi állása felől teljesen félre voltam vezetve, és így, ha a kiadott parancsomban „megtorlásról” beszéltem, az a túlzott jelentések visszahatásaképpen történt, de semmi esetre sem szólt a köznek, hanem a legmagasabb parancsnoknak, kinek ezt a helyzetnek megfelelően kellett volna átértékelni és továbbadni.

Újvidék megtisztítása, mely január 21., 22. és 23-án hajtatott végre, szintén véres kegyetlenségben élte ki magát, amelyek azonban szintén el lettek hallgatva, sőt letagadva, úgyhogy ezeket megtorolni azonnal nem lehetett. Zeidner szemtől-szembe[n] tagadott mindvégig, és tagadásba[n] maradt úgy szóban, mint írásban. Az egész katonai front tagadásba ment át. Magam sokáig nekik, bajtársaimnak és kipróbált katonáknak hittem, mert úgy véltem, hogy abban az esetben is, mint rendesen, a polgári szervek a karhatalom jogos fegyverhasználatának következményeitől megijedve, a veszteségeket eltúlozzák és rémmeséket mondanak. Későbbben azonban meg kellett a tények előtt hajlani (Babos).⁸¹ Miután [sem] Zeidnertől sem csapataitól igaz jelentést nem kaptam, sőt állandó tagadásban maradtak. Babost küldtem le ténymegállapítás végett, ami meg is történt. Babos az eseményeket a maguk borzalmas valóságában felderítette, amely események elbírálása azonban országos jelentőségénél fogva messze túlhaladta az egyszerű karhatalmi ügyet, amelyben egyedül dönthetnem volna. Az ügyből nem katonai, nem fegyelmi ügy lett, hanem politikum. Az ügyben azonnal intézkedni nem tudtam, mert a valóságot nem ismertem, mire megismertem, már nem intézkedhettem.⁸² Hadseregünk akkor vonult fel az orosz frontra, és én pertörölést kértem, mert ezt az időpontot tartottam az ilyen ügy elintézésére a legalkalmatlanabbnak, de ettől eltekintve a német katonai attasé is kijelentette, hogy No.⁸³ nem akar affért, amely megnyilatkozás német részről megmagyarázta Zeidner érthetetlen, szinte abnormális magatartását. Nyilván a németek bujtották fel őket.

Volt azonban ennek az ügynek egy melléköngéje, amelyet nem lehetett félretenni, amely tovább futott. Ez a csendőrtisztek bundalopása és rablása volt Újvidéken. Ez megnyugtató a tekintetben, hogy ami késik az nem múlik, és majd elérkezik az általános felelősségre vonás ideje is. Ezen felfogástól áthatva egy pillanatig sem álltam ellen, sőt örömmel járultam hozzá Kállay⁸⁴ miniszterelnök azon tervéhez, ki kormányra lépése után csakhamar Újvidék felgöngyölítését határozta el, noha tudtam, hogy ez a honvédségben, mely a jobboldali propaganda hatása alatt az újvidéki

zának Újvidékre húzódtak, s így indokolt és szükséges a razzia kiterjesztése a városra. A megbeszélésen ilyen értelemben döntöttek, amelyről Keresztes-Fischer Ferenc tájékoztatta a minisztertanácsot is. *A. Sajti Enikő*: Délvidék 1941–1944. Budapest, 1987. 156–157. o.

⁸¹ A dél-bácskai razziára vonatkozó nyomozás eredményeképpen Babos hadnagy alezredes 1942 júniusában 705 oldalas jelentésben számolt be az eseményekről. Babos nyomozásával párhuzamosan – 1942. március–áprilisban – lezajlott a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által elrendelt összeírás, mely az akció során eltűnt személyek községenkénti névjegyzékbe vételét jelentette. Babos József tanúvallomása a Feketehalmy-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírói tárgyaláson, ÁBTL V-87992/1-a. 505–508.; 549.; 552. o.; *Buzási János*: Az újvidéki „razzia”. Budapest, 1963. 76–78. o.

⁸² A délvidéki razzia parancsnokai ellen megindult eljárást le kellett állítani, mivel sem a kormányzó, sem a kormány, sem a vezérkar főnöke nem mert szembenézni az eljárás következményeivel. Szombathelyi vezérrezdés közbenjárására a kormányzó 1942. augusztus 13-án a honvédtisztekkel szemben az elrendelt bünvádi eljárást megszüntette. Egészen pontosan a Honvéd Vezérkar főnöke a honvédelmi miniszternek tett előterjesztést arra vonatkozóan, hogy „valamennyi honvéd egyén elleni bünvádi eljárás mellőzésének kegyelemből való elrendelése iránt” a kormányzóhoz felterjesztéssel forduljon. HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketehalmy-Czeydner és társai 5–6. o. A honvédség reputációját tehát a pertöröléssel kívánták megvédeni. Feketehalmy-Czeydner altábornagyot és Deák László ezredet nyugdíjazták, Grassy József ezredes a szovjet hadművelleti területre került. A csendőrtisztek ellen azonban az eljárás tovább folyt.

Nagybacsoni Nagy Vilmos a Szombathelyi elleni népbírói tárgyaláson az újvidéki bűnösök felelősségre vonásával kapcsolatban a következőket mondta: „Az újvidéki eseményekkel kapcsolatban vádlott keze meg volt kötve, mert ez politikai ügy volt, csak akkor indíthatta meg az eljárást, amikor a politikai vezetés hozzájárult.” ÁBTL V-101594/1. 69. o.

⁸³ Azaz Németország.

⁸⁴ Kállay Miklós (1887–1967) 1942 márciusától 1944 márciusáig Magyarország miniszterelnöke.

eseményekben nagy hazafias szolgálatot látott, nagy megrázkódtatást fog okozni, és nagyon is hátrányosan fog visszahatni.⁸⁵

De ha már egyszer ennyire jutottunk, akkor teljes munkát kellett végezni, amit csak én tudtam elvégezni, ezért a pert a Vkf. bírósághoz utaltam, ráhúzván az 59.§-t, a hűtlenség vádját.⁸⁶ Mindenki lebeszélte erről, még a Büm. Úr is azt a tanácsot adta nekem, hogy bízzam rendes bíróságra az ügyet, amely közönséges bűnügy, gyilkosság és rablás, és ne vegyem magamra. Tekintve azonban azt, hogy ezen ügyben nagy horderejénél és politikai színezeténél fogva mástól alig várhattam gyors és határozott, szigorú ítéletet, az ügyet magamnak tartottam fent. Én úgy véltem, és ma is úgy vélem, hogy ezzel igen nagy áldozatot hoztam és súlyos terhet vettem magamra. Ezért különösen meglepett az a vád, hogy azért ragadtam magamhoz a bíraskodást, mert féltem, hogy más fórum előtt kitűnne, hogy bűnrészes vagyok. Megjegyzem, hogy véleményemet, hogy súlyos terhet vettem magamra, igazolni látszik az a körülmény, hogy a Szálasy kormány alatt Újvidékért Sopronkőhidán vád alá helyeztek, és különösen súlyosbító körülménynek tartották azt, hogy a vádlottakat nem rendes bíróság elé állítottam, hanem a Vkf. bíróság elé utaltam. Bűnrészségtől sohasem féltem, és ma sem félek, mert ilyen részemről eleve ki volt zárva, mert én nem akartam Újvidéken kegyetlenkedni, sőt még tisztogatni sem. Különben, ha ilyen hajlamaim lettek volna, akkor valószínűleg magam mentem volna oda, de ezek a hajlamaim már 1939-ben Kárpátalja megszállása alkalmából megnyilvánultak volna, de ott éppen ellenkező hajlamokról tettem tanúbizonyságot, pedig lett volna módom és alkalmam vérengzeni és kegyetlenkedni.⁸⁷

Az a vád, hogy látszat-pert csináltam, szintén nem helytálló. Először is itt vannak a súlyos ítéletek és a vád további kiterjesztése a per folyamán a bíróság javaslatára.⁸⁸ Másodszor a becsületes,

⁸⁵ Horthy kormányzó 1943. október 11-én rendelte el a bűnvádi eljárás megindítását, illetve folytatását. Lépését az időközben felmerült újabb adatokkal indokolta. HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketeahalmi-Czeydner és társai. Babos a következőket állította ezzel kapcsolatban a népbíróságon: „1943 augusztusában Kállay közbenjárásával kihallgatásra rendelt magához a kormányzó, akinek részletesen ismertettem az ügyet. A kormányzó azt mondta, hogy a történeteket nem ismerte, és javaslatomra a pertörlést visszavonta, és a dolgoknak szabad folyást engedett.” Babos József tanúvallomása a Feketeahalmi-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósi tárgyaláson ÁBTL V-87992/1-a. 760. o. Szombathelyi vezérezredesnek a honvédelmi miniszteren keresztül a kormányzóhoz intézett, a korábbi pertörlés hatályon kívül helyezése iránti kérvényét is azzal indokolta, hogy ezekre a honvéd személyekre vonatkozóan a csendőr gyanúsítottak elleni nyomozó eljárás során korábban még nem ismert, újabb terhelő bizonyítékok merültek fel. HL HM 13. osztály 1943 70.252 Feketeahalmi-Czeydner és társai 11. o.

A kormányzói döntésnek elsősorban politikai okai voltak. Az 1943-as esztendőben kezdetét vette a magyar béketapogatkozás a nyugati szövetségesegek irányába, a közeledés feltételeként azonban az említettek a bácskai jóvátétel ügyét is megjelölték. Szeptemberben létrejött az olasz fegyverszünet, s közeleinké válték a balkáni partraszállás megkezdését is. A magyar kormány mindenképpen gesztusokat akart tenni a nyugati hatalmak irányába. E gesztusok közé sorolható az újvidéki bűnösök bíróság elé állítása. Természetesen az ügy újraindítása a délvideki szerbség megnyerését is célozta.

⁸⁶ Lásd a 18. lábjegyzetet!

⁸⁷ Példa erre, hogy Szombathelyi felozslatta a Kárpátalja visszacsatolása után Tiszakirván létesített internálótáborban, ahol a csendőrség kb. 350 főt tartott fogva, akiket a cseh uralom idején elkövetett magyarellenes cselekményekkel vádoltak. Szombathelyi azzal indokolta döntését, hogy majd akkor fogják el ezeket a személyeket újra, ha a magyar uralom alatt is magyarellenes magatartást mernek tanúsítani. HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése.

⁸⁸ A főbűnösök szökése következtében Szombathelyi vezérezredes elrendelte a többi vádlott előzetes letartóztatását. Az eljárás tovább folyt a 11 csendőr vádlott ellen. Az alezredeseket 15 évi, a többieket 12-14 évi fegyházbüntetésre ítélték. Újabb katonatisztek ellen is vádat emeltek. Megvonták egyenruhaviselési jogukat, és megfosztották őket állásuktól. Az 1944. március 27-re kitűzött főtárgyalás azonban elmaradt, a haditörvényszék elnökének váratlan megbetegedésére hivatkozva. A valódi ok az ország német megszállása volt. Babos József tanúvallomása a Feketeahalmi-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósi tárgyaláson, ÁBTL V-87992/1. 90. o. „A hadbíróság javaslatot tett, hogy a vádat terjesszük ki, mert felmerültek olyan esetek, hogy újabb és újabb személyeket hoztak szőnyegre, akik elkövettek atrocitásokat. Tökéletesen az volt az elhatározás, hogy ezt a fekélyt fel kell vágni. Ez meg is történt volna, de azután jött a német megszállás.” Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketeahalmi-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósi tárgyaláson, ÁBTL V-

rendes elintézését garantálták a kitűnő bírák, akiket én személyesen választottam ki. Olyan bírakat, mint Kiss János altábornagy,⁸⁹ aki azóta vértanúhalált halt, Náday István vezérezredes,⁹⁰ Német József altábornagy,⁹¹ látszat elintézésre nem adják oda magukat. De ettől eltekintve utasításaim, amelyeket a bíróság elnökének, Nádaynak adtam, mely szerint a legtisztább és tekintet nélkül bárkire tárgyalást kértem. Teljes szabadság biztosítását mindenkinek külön megköveteltem.

Lehet, hogy hiba volt, hogy a vádlottakat, nevezetesen Zeidnert és Grassyt⁹² nem tartóztattam le. De lehetetlennek tartottam azt, hogy tábornokok megszökjenek, különösen amidőn mind a ketten kijelentették, hogy alig várják, hogy bíróság elé kerüljenek. Különben a letartóztatást azért is mellőztem, mert bizalmas értesítést kaptam, hogy a németek a vádlottakat kiszabadítják, amit annál könnyebben tartottam végrehajthatónak, mert a mieink alig álltak volna ellen, sőt mert Újvidék a honvédségnek, amely a jobboldali propaganda hatása alatt állott, szívügye volt. Ezzel szemben nem tudtam semmit sem csinálni. Propagandám majdnem hatás nélkül maradt. Nekem magamnak sem hittek. Hiába léptem fel személyesen és felvilágosító előadások tartásával. Ez csak odavezetett, hogy bizalmat veszítettem bent és kint egyaránt.⁹³ A német katonai attasé majdnem megfegyvertetett.⁹⁴ Helyzetem teljesen megingott. Mindezt előre láttam és sejtettem.

Miután Kállay miniszterelnök a Kormányzó Úrnál a perújrafelvételhez az engedélyt kieszközlölte, a pert haladéktalanul folyamatba tettem. Súlyos ítéletek hozattak és vádkiterjesztések. De

87992/1-a. 573. o. A. *Sajti Enikő–Markó György*: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. *Haditörténelmi Közlemények*, 1985. 3. sz. 430. o.

⁸⁹ Kiss János (1883–1944) altábornagy, a háború alatt már nyugállományú volt. Szombathelyi vezérezredes a délvidéki vérengzés ügyében ítélező főtárgyalás egyik elnökségi tagjává nevezte ki. 1944 őszén az ellenállási mozgalom katonai vezetője lett, a nyilasok kivégezték.

⁹⁰ Náday István (1888–1954) vezérezredes, 1942 augusztusától 1944 áprilisáig az I. hadsereg parancsnoka. Szombathelyi vezérezredes a délvidéki vérengzés ügyében ítélező főtárgyalás elnökévé nevezte ki. 1944 júniusában nyugállományba vonult. Ugyanezen év szeptemberében Horthy kormányzó megbízásából Olaszországba utazott, ahol fegyverszüneti tárgyalásokat folytatott. A Szálasi-rezsim ezért rendfokozatától megfosztotta.

⁹¹ Helyesen: Németh József (1888–1964) altábornagy. 1941 októbertől 1942 novemberéig a Honvéd Vezérkar Főnökének kiképzési csoportfőnöke, 1942 novemberétől 1943 novemberéig az I. hadtest parancsnoka, majd 1944 áprilisáig a gyalogság felügyelője. Szombathelyi vezérezredes a délvidéki vérengzés ügyében ítélező főtárgyalás egyik elnökségi tagjává nevezte ki. 1944 augusztusában nyugállományba vonult.

⁹² Grassy József (1894–1946) altábornagy, 1941 augusztusától 1942 áprilisáig a 15. gyalogdandár parancsnoka. Részt vett a délvidéki razziában, ahol Újvidék városparancsnoka is volt. Az elkövetett atrocitások egyik fő felelőse. 1942 áprilisától 1942 novemberéig a 13. könnyűhadosztály parancsnoka, majd 1943 novemberéig a Honvéd Vezérkar Főnökének kiképzési csoportfőnöke. 1943-ban hadbíróági eljárást kezdeményeztek ellene az 1942 januárjában elkövetett cselekményei miatt. 1944 januárjában az ítéletet be nem várva, az akció fő felelőseivel együtt, német segítséggel a Harmadik Birodalomba szökött, ahol a Waffen-SS felvette állományába. Távollétében nem jogerősen halálra ítélték. A német megszállás után rehabilitálták, 1944 novemberétől az SS 25. „Hunyadi” hadosztály parancsnoka. A háború után mind a magyar, mind a jugoszláv népbíróság halálra ítélte, Jugoszláviában végezték ki.

⁹³ Kádár Gyula azt írja visszaemlékezésében, hogy Szombathelyi vezérezredes „tisztí gyűlést rendelt az Országos Tiszti Kaszinó nagytermében, ahol az összes magasabb és csapatparancsnokok előtt felolvasta a bizottság jelentését [ti. a délvidéki eseményekre vonatkozóan – K. J.], és felháborodottan ostromozta a szereplők magatartását katonailag és emberileg. A gyűlés után fültanúja voltam egy beszélgetésnek. A szót kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy hadtestparancsnok vitte, körülötte néhány tábornok. Farkas hangoskodott: »Az egész szemzenszedett hazugság. Azok hordaléka, akiknek befolyása alá került Szombathelyi. Szégyen, gyalázat, hogy a vezérkar főnöke ilyesmikkel kiáll a tisztikar elé.«” *Kádár*: i. m. II. k. 643. o. Majd a főbűnösök szökése után 1944. január 21-ére tiszti gyűlést hívott össze az Országos Tiszti Kaszinóba, és felolvasta a szökéssel kapcsolatban kiadott tiszti parancsát, amelyben mélyélesen elítélte mind az elkövetett cselekményeket, mind a szökés tényét. Szombathelyi Ferenc 1944. január 21-i tiszti parancsa. ÁBTLL V-101594/1. 264–268. o.

⁹⁴ Az eljárás újraindításakor a német katonai attasé nyomást gyakorolt a vezérkar főnökére, hogy ne tartóztassa le a vádlottakat, és az Államvédelmi Központból is olyan értesítést kapott, hogy a vádlottak letartóztatása esetén a németek akár erőszakkal is kiszabadítanák őket. *Gosztonyi*: i. m. 37–38. o.; Szombathelyi Ferenc tanúvallomása a Feketeahalmi-Czeydner Ferenc és társai elleni népbírósági tárgyaláson ÁBTLL V-87992/1-a. 572. o.; ÁBTLL V-101594/1. Szombathelyinek a vádirathoz írt észrevételei 30. o.

közberobbant a német megszállás. A pert azonnal meg kellett szüntetni. Elítéltek és letartóztatottak mindnyájan szabadlábra kerültek, rehabilitálva lettek. A német földre kiszökött Zeidner, Grassy és Zöldy⁹⁵ rangjukat visszakapták, sőt német rangot is kaptak, előbbiek ketten német tábornokok is lettek, dacára hogy Keitelt értesítettem, hogy nevezett szökevények nálunk rangjukat veszítették és közönséges gyilkosok.⁹⁶ Ezzel szemben engem elkergettek, majd Újvidék miatt vád alá helyeztek, letartóztatottak. Ezek után nem kell magyarázni, hogy Újvidék kinek a szívügye volt, és hogy ki volt ezen véres ügy spiritusz rektora. Nyilván nem Bpsten.⁹⁷ Zeidner nem magyar, hanem német ügyet szolgált. Teljesen megőrült. Másként nem lehet őt megérteni. Németország folytatni akarta Ausztria „divide et impera” politikáját.⁹⁸

A legmeglepőbb az egészben az, hogy én most ismét mint vádlott állok itt Újvidék miatt.

Ad 5. Esetleges zsidók elleni ügyek

Zsidóügyekkel én a munkásalakulatok révén jöttem érintkezésbe. Megjegyzem, hogy ezeket az alakulatokat nem én állítottam fel, hanem a Honv. Minisztérium, én csak készen vettem át őket és küldtem a harctérre. Szervezetüket, általában felhasználási módjukat és a velük való bánásmódot a Honv. Miniszter szabályozta. A harctéren a hadseregparancsnokság osztotta be, illetve osztotta el őket munkára. Részben a hadszíntér nagy kiterjedése folytán, másrészt miután ezen alakulatoknak állandó beosztása, mondhatnám gazdája nem volt, és így az ellenőrzés meg volt nehezítve, tág tere nyílt azon gyűlölködő szellem érvényesülésének, amely a zsidókkal szemben akkor már az egész országban lábra kapott és a honvédséget majdnem teljesen kisajátította. Ezzel, dacára jobb meggyőződésemnek, nem tudtam megküzdeni. Itt parancs nem használt. Mindenki ellenszegült, és ha nyíltan nem lehetett, úgy mindenki falazott. Egy áthatolhatatlan fallal álltam itt szemben. Zsidóügyben keresztények ellen eljárni, nyomozni lehetetlen volt. Budapestről kellett ilyen esetekben a hadszíntérre detektíveket kirendelni. Zsidókat, akik fel lettek mentve, hazarendelni nem mertem, mert útközben eltűntették őket, és a tetteseket nem lehetett megállapítani. Sajnos a honvédségben a zsidóügyek következtében kétféle fegyelem keletkezett, ami azt jelenti, hogy nem volt fegyelem, ami más területen is érezte a hatását.

Én magam részéről semmiféle atrocitást nem türtem. Nem győztem hangoztatni az emberséges bánásmódot. Ennek, és parancsaim ellenőrzésére a harctéren, mint említettem, egy külön tábornokot bíztam meg. Sajnos ez is csak némi javulást hozhatott az elrontott közszellem mellett. Én többször személyesen beavatkoztam. Így pl. Munkácson egy éjjeli ún. partizángyakorlattal kapcsolatos zsidóverés és fosztogatás alkalmával véletlenül a helyszínre érkezve, azonnal a legszigorúbban léptem fel. Az egész ügyet a Vkf. bíróságra bíztam.⁹⁹ Hasonlóan jártam el a nagykárolyi zsinagóga

⁹⁵ Helyesen: dr. Zöldi Márton (1912–1946) csendőr százados. 1941 végétől a szegedi 5. csendőrnagyvezető alezredesként szolgált, így részt vett a délvidéki razziákban. 1942-től folyamatosan eljárás folyt ellene a délvidéken elkövetett atrocitásokban játszott szerepe miatt. Az 1943-ban a Vezérkar Főnökeinek Bírósága által indított eljárás az események egyik fő felelőseként nevezte meg. 1944 januárjában az ítéletet be nem várva, az akció fő felelőseivel együtt, német segítséggel a Harmadik Birodalomba szökött, ahol az Allgemeine-SS felvette állományába. Magyarország német megszállása után az Eichmann-különítmény tiszthelyetteseként tért vissza az országba, és szerepet játszott a magyarországi zsidók deportálásának megszervezésében és lebonyolításában. A háború után mind a magyar, mind a jugoszláv népbíróság halálra ítélte, Jugoszláviában végezték ki.

⁹⁶ Utalás a Keiteltől írt 1944. március 14-i levelére.

⁹⁷ Azaz Budapesten.

⁹⁸ Utalás arra, hogy a Habsburg-monarchia a korábbi évszázadokban számos alkalommal felhasználta a Kárpát-medencében élő népek nemzeti ellentétét a saját céljaira, s hasonló politikát folytatott a térségben a Harmadik Birodalom is.

⁹⁹ Az eset 1942. június 24-éről 25-ére virradó éjjel történt. Az 54. gyalogezred III. zászlóaljának 8. lövész százada Kiss Ferenc főhadnagy gyakorlatvezető parancsnoksága alatt „partizángyakorlatot” tartott, mely során zsidó egyéneket bántalmaztak, lakásaikba behatoltak és fosztogattak. Mintegy 40-50 főre volt tehető a súlyosan sérült személyek száma. Szombathelyi ekkor Kassán járt, ott kapott értesülést a Munkácson történtekről, s a helyszínre érve, az egész századot vizsgálati fogságba helyezte, a tiszteket letartóztatta. Utasítására a VIII. hadtestparancsnok ügyésze és a kassai honvéd törvényszék vizsgálóbírója a nyomozást megindította. Az esetnek néhány lefokozás volt a következménye. A megbüntetettek között volt egy politikai bűncselekmények miatt

kifosztásának ügyében.¹⁰⁰ Ilyenkor, de minden egyéb alkalmakkor, amidőn zsidó ügyekről volt szó, mutatkozott a Vkf. bíróság jelentősége. Ha ez addig nem lett volna, úgy kreálni kellett volna, éppen a zsidó ügyekre való tekintetből. Ennek a révén minden ügyet magamhoz tudtam emelni, el- len tudtam őrizni [sic!] a tisztességes elintézését. Erre igen nagy szükség volt, mert különösen zsidó ügyekben mindenki húzódozott, és a magyar jobboldalra való tekintettel senki sem akarta magát még az igazság és emberség mellett sem exponálni, mert akkor sajnós a magyarnál kétféle ember- ség és igazság volt. Én persze ezen fellépésemmel vállaltam a dolgok ódiumát és népszerűségemet. De nemcsak otthon, ahol magyar zsidókról volt szó, hanem Galíciában is, mint a Kárpátcsoporthoz pa- rancsnoka hasonló szellemben működtem: 250 kolomeai zsidót, kiket halálba hurcoltak, vettem ki a német S.S. kezei közül erőszakkal.¹⁰¹ Mint kassai hadtestparancsnoka¹⁰² Magyarország leggaz- dagabb zsidó lakta területek tartoztak hozzám, Kárpátalja, később Máramaros. Soha senkit nem bántottam. Ellenkezőleg csendőrnymozóim zsidóügyben nyomoztak ellenem, ami eléggé mutatja rossz híremet ezen vonatkozásban, de azt is mutatja, hogy milyen laza volt a fegyelem és mi min- dent engedhetett [meg] magának a csendőrnymozó.¹⁰³

Végül érdemeimről akarok szólni, érdemeikről és nem enyhítő körülményekről, mert ezek alap- ján nem az ítélet enyhítését várom, hanem teljes felmentésemet és erkölcsi és anyagi jóvátételt kö- vetelek.

többszörösen büntetett nyilas agitátor is. HL VKF 1942 1. oszt. 5133/eln., 5136/eln., valamint *Saly Dezső*: Szi- gorúan bizalmas! Fekete könyv: 1938–1944. Budapest, 1945. 535–536. o.

¹⁰⁰ 1943. április 17-én hajnalban Varga András százados, az 55/3 géppuskás század parancsnoka, századát riadóztatva, fegyverek nélkül a nagykarolyi zsinagógába erőszakkal behatolt, annak kegyzsereit összetörték, elégették. Ezután a zsidó negyed lakóházainak ablakait bezúzták, majd elhelyezési körleteikbe vonultak és nyugovóra tértek. HL VKF 1943 1. oszt. 5007/eln. és 5017/eln. Kádár Gyula visszaemlékezésében azt írja, hogy mint a 6. vkf. osztály (nemzetvédelem és propagandaszolgálat) vezetője, személyesen ment le Nagyka- rolyba kivizsgálni az ügyet, de később a hadbírói eljárás nem hozott eredményt, a felelősök ellen még a rabbi sem mert vallomást tenni. *Kádár*: i. m. II. k. 506. o. Lásd még *Saly*: i. m. 627. o.

¹⁰¹ Az esetre valamikor 1941. július 13. és augusztus 1. között került sor, pontosabban meg nem határozha- tó időpontban. A megmentett zsidók számát az egyes források 40 és 400 fő közé teszik. Az eset részletes leírá- sát és elemzését lásd *Kaló József*: Szombathelyi Ferenc és a galíciai deportálás. *Magyar Napló*, XX (2008. au- gusztus). 27–32. o.

¹⁰² Szombathelyi Ferenc előbb tábornoki, majd altábornagyi rendfokozattal 1939. január 15. és 1941. au- gusztus 1. között volt a kassai VIII. hadtest parancsnoka.

¹⁰³ A feljelentést Kassán csendőrtisztek tették Szombathelyi altábornagy ellen – azzal gyanúsítva, hogy zsidókat ment fel a katonai szolgálat alól. Történt ugyanis, hogy a kassai VIII. hadtest asszonyai a helyőrség tisztikarának adományaiából karácsonyi ünnepséget és gyűjtést rendeztek szegény sorsú gyermekek számára. Több helyi kereskedő ajándékképpen hozzájárult a segélyezéshez. Az egyik zsidó kereskedő különösen bőkezű adományozó volt, s a karácsonyi ünnepség után Szombathelyinél levelet kapott ettől a kereskedőtől, melyben kérte a helyőrségi kórházban tüdőbajjal fekvő munkaszolgálatos fiának katonai szolgálat alól való mentesítését. A levelet Szombathelyinél Lieszkovszky Pálnak, Szombathelyi altábornagy személyi segéd tisztjének adta át, aki továbbította az illetékes állomástisztnak, ő pedig a kórház parancsnokának, s mivel az illető valóban beteg volt, mentesítést kapott. A dolognak híre ment, és hátterében Szombathelyi neve szerepelt. Szombathelyi szer- int ez a feljelentés annak volt köszönhető, hogy korábban Tiszakirván felszámoltatta a csendőrokkal az általuk létrehozott tábor, melyben több száz olyan személyt tartottak őrizet alatt, akiket a cseh uralom idején elköve- tett magyarellenességekkel vádoltak. Ezen túlmenően pedig jelentést írt a csendőrségről, melyben azt állította, hogy kegyetlenek és gyávák. Tehát a zsidószabadítás címén tett feljelentésből eljárás lett, s az ügy annyira sürgős volt a vezérkarnak, hogy az ekkor Kőrösmezőn állomásozó Kárpát-csoport parancsnokságra a Honvéd Vezérkar főnökének ügyészségétől egy hadbíró főhadnagyt küldtek, aki ki is hallgatta Szombathelyit. Az ügy hamar lezárult, mert Szombathelyi altábornagy nyugdíjaztatását kérte, Werth Henrik vezérezredes (a Honvéd Vezérkar főnöke) azonban ehhez nem volt hajlandó hozzájárulni, hanem levelében dicsőítő jelzőkkel halmozta el Szombathelyi Ferencet, kiemelte kiváló katonai tulajdonságait, s személyét a mostani háborús ál- lapotban nélkülözhetetlennek nevezte. ÁBTL V-101594/1; HL TGY 2833 Lieszkovszky Pál huszár alezredes visszaemlékezése; BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbírósi pere 7. doboz Szombathelyi Ferenc feljegyzé- se 7137. o. (Itt Szombathelyi 1940-re teszi a zsidószabadítás címén történt feljelentést.)

Összeköttetésem a túlsó oldallal, az angolszászokkal. Amidőn a vezérkari főnöki pozíciómban annyira tájékozódtam, hogy átláttam programom megvalósítása érdekében mit tehetek, és magamat megbízható munkatársakkal vettem körül, hozzáálltam az aktív működéshez. Először az átállást akartam kívülhatározásban megalapozni, és ehhez az angolszászokhoz kerestem összeköttetést. Velük akartam a kapcsolatot felvenni, mert akkor azt hittem, hogy úgy, mint 1918-ban, szintén álltaluk a Balkánon keresztül jön majd a végső, döntő hadművelet, amikor is elérkezik az idő és alkalom a mi átállásunkra. Átállni ugyanis csak akkor lehet, ha a harc országunk területén vagy annak közelében folyik, úgy, hogy a túlsó oldal saját átpártoló erők által megerősödve egyesült erővel és gyorsan tudja az eddigi szövetségeseinket a saját ország területéről kivenni. Ezt láttuk most ügyesen megvalósítva Románia esetében.¹⁰⁴ Az országtól több száz kilométerre harcoló hadsereggel nem lehet átállni. Az oroszok felé a csápjaimat nem nyújtottam ki, mert ennek összes előfeltételei hiányoztak, és különben nem hittem volna azt, hogy az oroszok előbb fogják elérni hazánkat mint az angolszászok, mert úgy véltem, hogy a németek mindent el fognak követni ezen legveszélyesebb ellenség feltartóztatására. Azt, hogy a keleti frontot elhanyagolják és a súlyt nyugatra helyezik, mint ahogy ez megtörtént, ami szintén egyik kiáltó bizonyítéka a német vezetés csődjének – szinte kizártnak tartottam.

Az előkészületek megtétele után, 1942 nyarán, tehát akkor, amikor a németek még hatalmuk zenitjén voltak, és seregeink a Donra voltak felvonulóban, határoztam el egy megbízottam kiküldését Konstantinápolyba az ottani angolszász misszióval való tárgyalások felvételére. Egy zsidó vonatkozású volt vk. tisztet akartam kiküldeni, ami mellesleg szintén bizonyítja¹⁰⁵ [sic!] faji türelmemnek. Nem féltem, hogy benne a „juda” el fog árulni.¹⁰⁶

Sajnos ez a küldetés nem valósult meg, mert Kállay miniszterelnök, akit tájékoztatni erről akkor még kötelességemnek tartottam, az egészet félelemből vagy óvatosságból lefújta. Elismerem ezen óvatosság jogosultságát, mert Németország akkor még igen nagy hatalom volt. Én a tervemet, dacára ennek, nem adtam fel, csak Kállayt kapcsoltam ki, és az én szuverén vonalamon, a katonai attasék vonalán kerestem megoldást. Persze ezáltal igen sok időt veszítettem, mert tekintve a ké-

¹⁰⁴ 1944. augusztus 20-án Iasi–Chisinau térségében a szovjet offenzíva áttörte a 3. és 4. román hadsereg arcvonalát. Antonescu 21-én és 22-én kétszer is tárgyalt Hans Friessner vezérezredessel, a német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnokával, majd a 22-én összehívott rendkívüli minisztertanáccsal kimondatta a háború folytatását. Augusztus 23-án I. Mihály király letartóztatta a Conducator, este bejelentette az ellenségeskedés beszüntetését az Egyesült Nemzetekkel szemben, valamint a román hadsereg csatlakozását a szovjethez a náci Németország elleni küzdelemhez. A reakcióként bekövetkező német támadásra válaszul Románia hadat üzent Németországnak és Magyarországnak, s fegyveresen fordult szembe a német hadsereggel. A király, mint a fegyveres erők főparancsnoka, megparancsolta a hadseregnek, hogy indítson hadműveleteket Észak-Erdély visszacsatolására. A román átállás nehéz helyzetbe hozta a német hadsereget, melynek egységei erőltetett menetben húzódtak vissza Románia területéről, hogy elkerüljék a fogságba esést vagy a teljes megsemmisülést. A szovjet erők szinte minden ellenállás nélkül néhány nap alatt 600 kilométert nyomultak előre. Románia átállása Németország legnagyobb területi vesztesége egyetlen esemény következtében a második világháború során. Mire a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport elérte a felvételi állásnak tekintett magyar vonalakat, 23 seregtestet veszített.

¹⁰⁵ Bizonyítéka.

¹⁰⁶ Szombathelyi feltehetően itt Tömösi Jenő vezérkari alezredes kiküldésének tervére céloz. Azonban téved az időpontot illetően, mert Kádár Gyula visszaemlékezése szerint a Tömösi-féle akcióra a doni katasztrófa után került volna sor, s Tömösi Jenő is 1943. júliusi időpontról beszélt a Szombathelyi perében tett tanúvallomásaiban. Ezt az akciót valóban Kállay fújta le, óvatosságból. *Kádár*: i. m. II. k. 513–515. o. A Szombathelyi által megjelölt időpontban is kezdődött kapcsolatfelvétel az angolokkal Ullein-Reviczky Antal révén, azonban az ennek eredményeként létrejött tárgyalásokon a magyar felet nem Tömösi, hanem Frey András képviselte. Frey Kállay és Szombathelyi együtt igazították el az angoloknak teendő – három pontból álló, politikai és katonai vonatkozású javaslatokat tartalmazó – közlés tekintetében. Frey 1943 januárjában érkezett Isztambulba, ahol felhatalmazásának megfelelően járt el az angoloknál, akiktől azt a választ kapta, hogy két magas rangú tisztet küldjenek ki a magyar javaslatok részletes megtárgyalására. Erre azonban egyrészt Kállay óvatosságára, másrészt az angolok által megjelölt partner – Pálóczi-Horváth György – személye miatt nem került sor. Pálóczi-Horváthról Kállay szerint köztudomású volt szélsőbaloldali szocialista beállítottsága, s hogy Moszkvának is dolgozik. Szombathelyi nem volt hajlandó vele tárgyalásokba bocsátkozni, mint megbízhatatlan és katonai kérdésekben teljesen tájékozatlan személlyel. *Ullein-Reviczky*: i. m. 164–165. o.; *Kállay Milkós*: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Budapest, 1991. 126–129. o.

nyes ügyet, ismét személycserélgetéssel kellett a lépéseket kezdenem, ami viszont a németek figyelmét hívta föl. Felvilágosítást is kértek különösen a konstantinápolyi katonai attasé felváltása miatt, akit nagyon szerettek.¹⁰⁷ Hatz Ottó alezredes¹⁰⁸ szófiai attasé a kapcsolatokat 1943 tavaszán az angolszászokkal Konstantinápolyban fel is vette. Én is felvettem velük rádió útján az összeköttetést, amelyet Hatz hozott Budapestre, és amerikai ejtőernyősök fogadása által. Az angolszászokkal sűrű üzenetváltásokban állottam, amelynek lényege az volt részemről, hogy ellenük nem harcolunk, hanem átállunk. Részükről pedig azt követelték, hogy

a németek ellen kémkedjem,
az oroszok ellen a harcot hagyjuk abba,
csapatainkat Oroszországból vonjuk vissza,
legyünk óvatosak, nehogy a németek megszálljanak, mert az nem érdekük,
állítsunk fel partizán alakulatokat.¹⁰⁹
ad 1.) Erre nem vállalkoztam.

ad 2.) és 3.) Az üzenetváltások idején, 1943 tavaszán harcoló alakulataink az orosz fronton nem voltak, mert mint már említettem, a szerencsétlen doni csata után vert hadseregünket a frontból kivontuk és hazahoztuk, leszereltük, és több harcos csapatot nem küldtünk ki az orosz frontra dacára a németek erőszakoskodásának. Ezt határozottan szabotáltam azért, hogy a honvédséget átszervezzem.¹¹⁰ Annak a német vezetésnek, amely a doni csatában oly tehetetlennek mutatkozott, újabb magyar katonát kezére bízni halálos bűn lett volna. Mint említettem, az orosz földön csak megszálló csapatok maradtak. Mindent elkövettem saját kezdeményezésemből is, hogy ezeket is visszahozzam az országba, vagy legalábbis erősen a front mögé, illetve határaink közelébe, Galícia területére, egyrészt hogy kéznél legyenek, másrészt pedig hogy megszűnjön az a visszaélés és csalárd

¹⁰⁷ Szombathelyi feltehetően itt Bartalis Kálmán (1899–1982) vezérkari ezredesre gondolt, aki 1941. szeptember 15. és 1944. február 1. között volt ankarai magyar katonai attasé. Bartalist Ujszászy vezérőrnagy is egyértelműen „német vonatkozásokban teljesen lekötött”-nek nevezi. ÁBTL A-860/1.

¹⁰⁸ Bartalist Szombathelyi vezérezredes Hatz Ottó (1902–1977) vezérkari ezredessel váltotta fel (ankarai katonai attasé lett Isztambul székhellyel). Korábban – 1941. február 15. és 1941. szeptember 15. között – már ő is volt ankarai katonai attasé, Szófia székhellyel. Hatz Ottó és az amerikai megbízottak közötti tárgyalások 1943 őszétől egészen 1944. március első napjaiig tartottak. A kapcsolatfelvétel már szófiai attaséi időszakában megkezdődött, tehát áthelyezésére azért volt szükség, hogy feltűnés nélkül működhessen Törökországban. Feladata az volt, hogy a magyar politikai és katonai helyzet részletes ismertetése és a szükséges katonai segítség megbeszélése céljából érje el egy meghatalmazott amerikai megbízott Magyarországra jövetelét. Ez azonban nem sikerült. Hatz missziójáról részletesen lásd *Kádár*: i. m. II. k. 602–617. o.; *Ujszászy*: ÁBTL A-860/1.; *Charles Fenyvesi*: Három összeesküvés: Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök, aki megmenhette volna Európát. Budapest, 2007. 235–313. o.

¹⁰⁹ Az 1943. december 18-i, az OSS által készített előzetes tervezet szerint a magyar fél velük való együttműködése a következő területekre kell, hogy kiterjedjen: a magyar fél fenntartás nélkül információt szolgáltat, biztonságos leszállóhelyeket készít elő, részt vesz az összehangolt hadműveletek közös tervezésében, a németek elleni felderítésben és a távközlési kapcsolat fejlesztésében a szövetségesek és az ellenállási mozgalmak között. 1944. február 22-én a magyar fél beleegyezett, hogy átadja: a hírszerzési anyagokat, a leszállási zónák pontos térképeit, a rádióforgalmazáshoz szükséges táblázatokat, a magyar fegyveres erők teljes hadrendjét és a keleti hadszíntéren tevékenykedő magyar alakulatok adatait, az Abwehr szervezeti struktúráját és szemlélyi állományát, 1943 végéig a magyar árukivitel részletes statisztikáját és a katonai szempontból fontos létesítmények morális állapotát, repülőkötelekeknek dokumentumot adott át azonnal: az egyik a szovjet hadművelési területen működő magyar alakulatokra, a másik a magyar légvédelem működésére vonatkozóan. A magyar fél pontos és fontos információkat küldött az OSS isztambuli részlegének a következőkre vonatkozóan: a németeknek dolgozó magyar hadiipar földrajzi és termelési adatai, a szovjet hadművelési területen állomásozó német csapatok morális állapota, repülőkötelekeknek Bulgáriába telepítésére vonatkozóan készített német tervek. *Ch. Fenyvesi*: i. m. 245–246., 253–254., 275., 305. o.

¹¹⁰ A fenti átszervezésre vonatkozóan az 1. vkf. osztály 1943. július 29-i összefoglalója a következőket tartalmazza: „Vállalja a vezetés a rendelkezésre álló kevés anyag oly értelmű átcsoportosítását, mely ugyan jobb hadiszervezetet, max. erőkiegészítést és gyorsabb mozgósítási készséget tesz lehetővé, de viszont azzal a kockázattal jár, hogy az átszervezés, illetve anyag eltolás ideje alatt a hadrend ütőkészsége és ütőképessége minimális.” Szombathelyi vezérezredes erre és a bevezetésre kerülő Szabolcs-hadrendre hivatkozhatott a németek előtt. HL VKF 1943 1. oszt. 13/sz. n., valamint VKF 1943 7. k. oszt. 6220/M.

eljárás ezen csapatok alkalmazásában. A németek ugyanis ezen megszálló erőinket oly lassan vonták vissza, hogy ezek helyenkint a német utóvédekkel egy magasságba, a frontba kerültek, és ott saját életükért harcolni voltak kénytelenek. Mindent elkövettem, hogy ezeket a csapatokat visszahozzam. Kértem, könyörögtem és követeltem, majd a végén saját felelősségemre elrendeltem. A németek ezzel szemben kiadták a parancsot, hogy a hátravonuló magyar erőket megtámadják és szétverik. A magyar erők parancsnoka ezt a harcot nem merte vállalni, igaz hogy nehéz és egyenlőtlen küzdelem lett volna, mert a közlekedési és ellátási vonalak, amelyen élelem és lőszer futott, a németek kezében volt[ak].¹¹¹

Azt, hogy a német vezetés ezeket a magyar erőket nem engedte ki kezei közül, azt a német katonai attasé működésének tulajdonítom. Ennek egy sifírozott jelentését fogtuk fel, amelyben határozottan állást foglalt ezen csapatok visszarendelése ellen, még csak Galícia területére sem, mert a magyarok át akarnak állni.¹¹² Ebből az is látható, hogy milyen jól működött az ő hírszerzése a magyar Vkf. mellett. Különben azt hiszem, hogy a német hadvezetés ragaszkodott ezen erők kint tartásához, hogy általa a magyar hadviselés látszatát az oroszok ellen fenntartsa, mert hisz ezek az erők a komoly hadviselés szempontjából alig jelentettek valamit.

Így tehát az[t] a törekvést, hogy a magyar erőket Oroszországból kivonjuk, nem sikerült megvalósítani, dacára annak, hogy e téren is a legmesszebbmenőleg exponáltam magamat, ami persze nem szolgált előnyömré.

ad 4.) Erre saját érdekünkben is szükség volt, és meg is tettünk mindent, mert én egy német megszállástól nagyon tartottam, különösen azután, hogy a doni vereség után a frontból teljesen kiléptünk.

ad 5.) Az átállást a belfronton is elő akartam készíteni, ezért megbízható karhatalom felállítását határoztam el, és amidőn az angolszászok izenetét vettem, ezt már folyamatba tettem. Kb. 2500

¹¹¹ Szombathelyi vezérezredes az 1943. november első felében Zsitomir térségében egyre rosszabbra forduló hadműveleti helyzetre való tekintettel, határozottan megparancsolta a magyar megszálló erők parancsnokának – Lakatos Géza vezérezredesnek, egyben 2. hadsereg parancsnoknak – 1943. november 11-én, hogy a magyar kötelékeket ne engedje reguláris szovjet csapatokkal harcra keveredni. November 12-én pedig a 18. és 19. hadosztályok azonnali nyugati irányba való visszavonására adott parancsot Lakatos vezérezredesnek. Mindezt a német beleegyezés mellőzésével kellett volna végrehajtani. Lakatos vezérezredes azonban a kapott parancsot közölte a német összekötő törzs parancsnokával, s elállt a magyar vezérkarfőnök parancsának végrehajtásától. Szombathelyi vezérezredes ugyancsak november 12-én egy személyes levélben Kurt Zeitzler (1895–1963) gyalogsági tábornok – 1942. szeptember és 1944. július között a német szárazföldi haderő (OKH) vezérkari főnöke – egyetértését kérte a magyar hadosztályok visszavonásával kapcsolatban, s jelezte, hogy erre a parancsot már kiadta. Egyben kérte a VII. és VIII. hadtestek nyugatabbra helyezését is. November 13-án Zeitzler a német Közép Hadseregcsoportnak parancsot adott a 18. és 19. könnyűhadosztály visszavonására. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt am Main. 1963. Band III. 1278–1279. o.; Band IV. 183. o. Ghyczy Jenő (1893–1982) – 1941 szeptembere óta a külügyminiszter állandó helyettese, 1943. július és 1944. március között külügyminiszter – szerint a németek Szombathelyi parancsára olyan értelmű ellenparancssal válaszoltak, hogy „a magyar csapatok minden önhatalmú megmozdulása fegyverrel is megakadályozandó”. *Barcza György*: Diplomataemlékeim. Budapest, 1994. II. k. 329. o. Kállay is ugyanerre utal egy 1944. márciusi levelében. Lásd *Ullein-Reviczky Antal*: Német háború – orosz béke. Budapest, 1993. 135. o.

¹¹² Friedrich Karl Rabe von Pappenheim (1894–1977) ezredes – 1941. október 28-tól 1943. október 8-ig – budapesti német katonai attasé valamikor 1943 októberében közvetítő tevékenysége kudarcának hatása alatt egy összefoglaló helyzetjuttatót szerkesztett, melyben a magyarokat megbízhatatlannak nevezte, akiknek kormánya az esetleges átállásra spekulál. Ezért fokozottabban kell ügyelni a magyar megszálló erők tevékenységére, megakadályozandó azok átállását. Javasolta, hogy a visszavonulások alkalmával a magyar csapatokat a Kárpátoktól minél távolabb kell visszavonni, és német csapatok közé beélkeve kell alkalmazni. Pappenheim ezredes ezt a jelentést a magyar megszálló erők parancsnokán beosztott német összekötő tisztnek is megküldte, de egy fatális véletlen folytán az Lakatos vezérezredes kezébe került. A megszálló erők parancsnoka az iratot másolatban felterjesztette Szombathelyi vezérezredeshez, követelve a német katonai attasé eltávolításának azonnali kieszközölését. A németek valóban vissza is hívták Pappenheim ezredet, amelyet azonban már 1943 szeptemberében terveztek. HL HM 1941 Eln.o. Bév. tétel 76.898; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. Frankfurt am Main. 1963. Band III. 1185. o.; *Kádár*: i. m. II. k. 623–624. o. Magyar Országos Levéltár, K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1943. szeptember 21. 38. o.

megbízható embert képeztünk ki és szereltem fel.¹¹³ Azonkívül a Kormányzó Úr ezredét a nyilas érzelmi parancsnokoktól és tisztoktól megtisztítottam.¹¹⁴ Ezen karhatalmak felállítása különösen a jobboldali köröket izgatta, úgyhogy amidőn a hatalmat Sztójay alatt átvették, ezeket a karhatalmakat azonnal fel kellett oszlatni. De ezenkívül még a Honvédelmi Minisztériumban is ellene voltak, sőt, még a saját vezérkarom is idegenkedett tőle. Valószínűleg féltek. Mindenesetre ezen erőkkal mindent meg lehetett volna csinálni.

Magam részéről tehát megtettem mindent, hogy az átállást lehetővé tegyem. Cselekedtem, nemcsak az óhajnál maradtam. Cselekedtem egyedül, saját felelősségemre akkor, amidőn az veszélyes volt. De később sem kerültem el a felelősségre vonást, mert vád alá helyeztek és perbe fogtak angolszász összeköttetéseim miatt, amelyet a későbbiek folyamán Lisszabon és Bernen át is kiépítettem.

Hogy ezen alapokra a politika nem épített, annak oka az, hogy minden egyetértés mellett Kállay habozott, félt, a Kormányzó Úr túl idős ember volt, és Kállay ezen felül féltékeny is volt, mert azt híresztelte rólam, hogy diktatúrára törekszem, és ezt a Kormányzó Úrnak is jelentette. Bizalmi krízisben voltunk. Konkrét javaslataim nem találták meg a kivitel tüzeit, aminek felgyújtásához egyedül az én erőm kevés volt.

A fent felsorolt érdemeimen túl legtöbbször becsülöm azt, hogy 2¾ éves vezérkari főnökségem alatt csak egy nagy csata volt, a doni, amelyben a hadsereg kb. 100 000 embert veszített.¹¹⁵ Fájdalmas veszteség, az igaz, de hol maradt ez ahhoz a veszteséghez, amelyet a magyar nemzet a nem sokkal hosszabb 4 éves világháborúban szenvedett. Csupán halottakban 600 000 ember pusztult el.¹¹⁶ Ezt, hogy aránylag olcsón úszunk, mindenki érezte. Nem volt városbombázás. Ezt elkerülendő, annyira mentem, hogy a légvédelmi tűzérőgünknek megtiltottam a tüzelést az ellenséges rep. Gépekre,¹¹⁷ amelyek átvonultak, nehogy provokáljunk.¹¹⁸ Mindenki meg volt elégedve és azt

¹¹³ Ennek a különítmények a felállításával Szombathelyi már a Triftemben írt védőiratában is foglalkozik, s az ott leírtaknak lényege a következő: az amerikaiakkal 1942 őszén Isztambulban folytatott tárgyalások során azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy szervezzen partizánmozgalmat a németek ellen. Ennek hatására kezdte meg Szombathelyi szabadsapatok felállítását a Duna–Tisza közén. Ezek hivatalosan, mint a partizánmozgalmak letérésére alkalmas alakulatok szerveződtek meg, valójában azonban a kormányzó és a kormány megdöntésére irányuló németbarát puccs esetén kerültek volna bevetésre. Szervezését azonban számos dolog akadályozta – anyagi természetű problémák mellett elsősorban a szélsőjobb oldal hangos tiltakozása. 1944. március 20-áig – mikor a német megszállás következtében feloszlásra került – mintegy 1500 fő kiképzésére és felszerelésére került sor. Kádár Gyula és Ujszászy István megerősítik ezt. (Ujszászy szerint Szombathelyi 5000 fős létsámra kapott engedélyt a belügyminisztertől.) *Gosztonyi*: i. m. 28. o.; *Kádár*: i. m. II. k. 519–523. o.; ÁBTL A-860.

¹¹⁴ A kormányzóhoz feltétlenül hű alakulat felállítását tervezgetve, az első elképzelés az volt, hogy a szegedi 9. gyalogezred – melynek tulajdonosa a kormányzó volt – tisztikarát szűrésnek vetik alá, és feltétlen kormányzó hű, nem németbarát parancsnokot neveznek ki az élére. Az ezredet felfejlesztik létszámban, fegyverzetben, tűzérősséggel és harcokcsikkal is megerősítve mintegy központi tartalék dandárrá szervezik át. A Szombathelyi által kiszemelt parancsnok Kelety Lipót ezredes lett volna, de Horthy kormányzó az említett személy sváb származása miatt ebbe nem egyezett bele. A terv végül nem valósult meg. *Kádár*: i. m. II. k. 518–519. o.

¹¹⁵ A Szombathelyi által megadott szám nagyjából megegyezik a Magyar Megszálló Erő Parancsnokság által a 2. magyar hadseregbe vonatkozóan 1943. május 21-én kiadott (1943. január 1. és április 6. közötti időszak) veszteségadataival: 96 016 fő. HL VKF 1943. 3. oszt. 2862/M.hdm.

Szabó Péter 125 000 főre teszi azoknak a honvédeknek és munkaszolgálatosoknak a számát, akik hősi halált haltak, fogságba estek, illetve megsebesültek a 2. magyar hadsereg több mint egy éves keleti hadszíntéri tevékenysége alatt. *Szabó Péter*: Don-kanyar. Budapest, 2001. 276. o.

¹¹⁶ A történelmi Magyarország első világháborús embervesztése mintegy 660 000 halottat és 800 000 olyan sebesültet tett ki, aki a háború folytatása szempontjából végleg kiesett. Lásd *Ravasz István*: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Budapest, 242. o.

¹¹⁷ Repülőgépekre.

¹¹⁸ Ezt az állítást Kállay is megerősíti visszaemlékezésében. Azt írja, hogy egyetlen esetben történt csak meg a tüzelés ténye, de az ezt elkövető zászlósból büntetésből azonnal áthelyezték. *Kállay*: i. m. II. k. 148–149. o. Szálasi Ferenc naplójának tanúsága szerint Szombathelyi vezérezredes a fenti utasítást egy telefonbeszélgetés során adta ki. *Karsai Elek*: Szálasi naplója. Budapest, 1978. 139. o.

mondta, hogy csak rosszabb ne legyen. És ha Kállay büszke volt arra, és ezt érdemének ismerik el, hogy kormányzata alatt a nemzet oly aránylagos nyugalomban élt, márpedig úgy látszik elismerik, mert ő nincs a háborús bűnösök között – akkor ennek a nyugodt kormányzatnak az alappillére én, a Kállay kormány Vkf.-je voltam. Befelé tartottam a frontot a Vkf. bírósággal magamra véve annak ódiáját, addig kifelé küzdöttem, harcoltam a németekkel egyedül elhagyatva, hogy az orosz háborúból kimaradhassunk. Senki ebben a küzdelmemben engem nem támogatott. Soha senki nem jött ki velem a miniszterek közül Hitlerhez tárgyalni, hanem magamra hagytak. Pedig akkor a legfontosabb külügyi problémák azon a fronton dőltek el. Emellett konspiráltam saját felelősségemre az angolszászokkal. Persze el is használtam. Tökémet feléltem, úgyhogy amikor a németek megszálltak 1944 márciusában, beosztásomból elkergettek. De még itt is utoljára tudtam annyi szolgálatot tenni, hogy a legrosszabbat, teljes megszállásunkat és bekebelezésünket a Németbirodalomba Hitlernél személyes közbelépésem által elhárítottam.

Elbocsajtásom után bujdosnom kellett, mert a németek állandóan kutattak és kerestek. A többi a curriculum vitaeből látszik, de hogy mit szenvedtem, az nem vehető ki abból. Még Sopronkőhidán egy félbolondra, Barcsay csendőr alezredesre¹¹⁹ bízta bennünket, aki mint barmokat 60 főt egy 40 fős vagonba összezsúfolva szállított ki minket gyalogmenetekkel tarkítva Németországba. Koplaltunk, éhezünk, leköpdöstek bennünket a németek, majd a magyar nyilasok. Városokban, köztereken, pályaudvarokon pellengérre lettünk állítva. Halálosan fenyegettek. Mindenütt mint árulókat kezeltek. A szabadulás után azonban számomra jött a másik fogság. Most már több mint egy éve vagyok bezárva. Sopronkőhidai bajtársaim csupán azon tényből, hogy le voltak tartóztatva, különben semmit sem csináltak, adományokban részesültek és karriert csináltak, soron kívüli előléptetésben részesültek. Én még bujdosásom alatt is összeköttetést tartottam fent az ellenállás frontjával, Kudar ezredes¹²⁰ és Szemes, most hadügyi államtitkár¹²¹ és Ujszászy tábornok útján. Ma itt vagyok, be vagyok zárva azokkal együtt, akik engem zártak be. Ugyanolyan elbánásban részesülök. Még csak azt sem értem el, hogy szabadlábón védekezhessem.

Ha hibáztam is, mint hisz régi mondás az, hogy a háborúban mindenki, még a vezérek legnagyobbjai is követnek [el] hibákat – eleget bűnhődtem. Azt hiszem, ebben a teremben kevesen vannak, akik annak az ügynek a szolgálatában, amelynek a jegyében itt ítéletet hoznak, annyi üldöztetést szenvedtek volna, mint én. Ne egy-két ember életét keressék rajtam, akiknek ítéletét aláírtam, hanem lássák meg a sok ezerét és ezerét, akiknek segítettem, vagy akiket okos magatartásom által megóvtam a pusztulástól. Aztán ne felejtsek el, hogy akkor, amidőn az ítéleteket aláírtam, magam sem ültem páholyban, hanem majdnem minden este hurokkal a nyakamba[n] fekdtem le. Nem tudtam, hogy megérem-e a reggelt. Úgy éreztem, hogy ez feljogosított és egyben szentesített is. Nem tűrhettem, hogy ezen halálos munkámban zavarjanak. Ezt érzem most is, ezért kérem felmentésemet és érdemeimre való tekintettel rehabilitálásomat úgy erkölcsi, mint anyagi vonatkozásban.

1945 I/7. Sz.¹²²

¹¹⁹ Barcsay Árpád (1882–1955) csendőr alezredes. A csendőrséget otthagya csatlakozott Szálasi Ferenc mozgalmához, majd 1940-től a Nyilaskeresztes Párt Országos Pártvédelmi Osztályának vezetője lett. E nyomozócsoportot Budapest ostroma előtt Sopronkőhidára helyezték át, ahol részt vettek a Nemzeti Számokérő Szék munkájában. 1945 márciusától a sopronkőhidai fegyház, illetve a gyalogmenetben útnak indított fogoly-szállítmány parancsnoka. Az amerikai felszabadulás után ismeretlen tettesek agyonverték.

¹²⁰ Szombathelyi feltehetően itt Kudar Lajos (1895–1945) csendőr alezredesre gondol, aki Ujszászy István vezérőrnagy németek általi letartóztatása után, Kuthy László vezérkari ezredes névleges parancsnoklása mellett irányította az Államvédelmi Központ munkáját. Kapcsolatban állt a Kiugrási Irodával és egyes ellenálló csoportokkal. A nyilasok letartóztatták, majd közvetlenül a kitörés előtt kivégezték.

¹²¹ Szemes István ezredes (1906–1953). Részt vett a katonai ellenállásban, amiért a nyilasok Sopronkőhidára szállították, majd Bajorországba deportálták. 1945 nyarán érkezett vissza, Magyarországra. A Honvédelmi Minisztériumban 1945. november 15-én megalakult Békeelőkészítő Osztály vezetője. Annak megszűnése után, 1947-ben, a Honvédelmi Minisztérium képviselője a Külügyminisztériumnál. 1947-ben Franciaországba távozott. Szombathelyi népbíróági prérében tanúvallomást is tett.

¹²² Azaz Szombathelyi. De a lap bal szélére oda van írva: „1946”, azaz az évszám helyesbítve lett.

Miután a nagytekintetű bíróság a tárgyalásokat a katonai politikai osztályon felvett jegyzőkönyvekkel kezdte, én is ezzel fogom védőbeszédemet kezdeni, mert különben ezekre a jegyzőkönyvekre nem nyúltam volna vissza, mert ezek a vádiratra tett észrevételeim folytán túlhaladtak. Viszont a jegyzőkönyvek olyan körülmények között jöttek létre, hogy örömmel ragadom meg ezt az alkalmat, hogy beszélhessek róluk.

Pálffy ezredes¹²³ úr által felvett jegyzőkönyv¹²⁴ megszerkesztéséhez este 10 órakor lettem elővezetve. Felkeltettek, de nem álomból, hanem egy révületből, amelybe testi leromlottságom folytán kerültem. Kábult voltam, az éhség kábulatában feküdtem, amely éhség nem volt új keletű. Nem a Nádor utcai fogdában keletkezett, hanem a kezdete a nyilas fogságra Köhidára,¹²⁵ de még inkább azon rendkívüli nélkülözésekre nyúlik vissza, amelyeket az oroszok elől való futásunk közben, majd Bajorországban történt internálás alatt a hírhedt Barcsay csendőr alezredes parancsnoksága alatt voltunk kénytelenek elszenvedni. Amidőn ebből a fogságból 1945. május 1-jén az amerikai hadsereg győzelme folytán kiszabadultunk teljesen le voltam romolva. Miután nem vagyok már sajnos fiatal ember,¹²⁶ másrészt szállásomul kijelölt bajor városkában nagyon szűkös viszonyok közt éltünk azon időpontig, míg ismét fogságba estem – már most mint háborús bűnös – leromlott állapotomból nem tudtam magamhoz térni. Hozzá szerencsétlenségemre Starenbergbe egy olyan amerikai táborba kerültem, ahol csupa német polgári fogoly volt. Csupa „náci”, akiket a város élelmezett. A város polgármestere elzárszi származású volt, aki a panaszok dacára, melyek alaposságát különben az amerikai őrség is elismerte, kijelentette: „Die Nazi sollen kupieren.”¹²⁷ Kis híján 12 hetet töltöttem ebben a táborban, midőn egy szép napon egy amerikai magas előljáró Craig tbk., az amerikai VII. hadtest parancsnoka a tábort megsejmelte.¹²⁸

Craig tábornok tarthatatlan és méltatlan helyzetem azonnal felismerte, és megígérte hogy segíteni fog, annál is inkább, mert Eisenhowerhez intézett leveletem, amelyben helyzetem vázolván volt, elolvasta, el is kérte azzal, hogy azt továbbítani fogja a címzetthez.¹²⁹ Másnap a táborból a VII. hadtest egyik csapattestéhez helyeztek át, ahol egész jó sorom volt. Nagy megbecsülés mellett majdnem teljes szabadságot élveztem. Sajnos ez a jó élet csak két hétig tartott, mert ismét internálótáborba kerültem, és újból kezdődött a nyomorúság, amely a Salzburg-i táborban érte el a tetőfokát, ahol hazaszállításom előtt négy hetet töltöttem. Salzburgban az élelmezés teljesen elégtelen volt, az elhelyezés a lehető legmostohább a híres XVII. barakkban a csupasz téglapadlón aludtunk

¹²³ Helyesen: Pálffy György (1909–1949) altábornagy. 1932-ben tüézár hadnagyként végzett a Ludovika Akadémián, majd 1939-ben felesége származása, illetve politikai beállítottsága miatt leszerelt. 1944 őszétől a Magyar Kommunista Párt Katonai Bizottságának vezetője. 1945-ben az új Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának vezetője. 1949-ben koncepció per áldozata lett.

¹²⁴ Utalás az 1945. október 23-i kihallgatási jegyzőkönyvre. Szombathelyi itt számos kérdésben valóban feltűnően szétszórtnak, zavarodottnak, összeszedetlennek mutatkozik. ÁBTAL V-101594 Jegyzőkönyv Szombathelyi Ferenc 1945. október 23-i kihallgatásáról 1–16. o. Közl. *Dombrády*: i. m. 9–26. o.

¹²⁵ Azaz Sopronköhidára.

¹²⁶ Szombathelyi 1945-ben 58 esztendő volt.

¹²⁷ „A náciakat nyírni kell.”

¹²⁸ Az amerikai VII. hadtest parancsnoka 1944 februárjától a háború végéig Joseph Lawton Collins (1896–1987) altábornagy volt. Louis Aleck Craig (1891–1984) vezérőrnagy 1944. augusztus 19-től 1945. május 17-ig az ekkor az amerikai VII. hadtest alárendeltségében működő 9. gyaloghadosztály parancsnoka volt.

¹²⁹ Szombathelyi védőügyvédje visszaemlékezésében ezt így meséli el: Szombathelyi „mialatt az amerikaiak őrizetében állott, levelet intézett Eisenhower amerikai főparancsnokhoz, akit emlékeztetett arra, hogy bár most szöges drót mögött ül, ő is volt főparancsnok, aki az amerikai főparancsnoksággal érintkezésben állott és egyetértésben volt. Kérte, hogyha akkor elfogadták egyenrangú partnernek, ne feledkezzenek meg róla a változott körülmények között sem. A levelet személyesen adta át Craig amerikai tábornoknak, a VII. hdt. parancsnokának, kire a levél és a kísérő szavak nagy hatással voltak, ígérte is közbenjárását, de válasz soha nem érkezett és hatás nem mutatkozott”. HL. Personalia dr. Kardos János ügyvéd hagyatéka. 251. doboz.

[...].¹³⁰ Budapesten az Andrásy út 60. alatt csak pár napot töltöttem. Innét október 9-én Nádor utcai katonapolitikai osztály fogdájaiba kerültem.¹³¹ Az itteni gyenge élelmezés tovább fokozta a testi kondícióm romlását és testemen egyszerre több helyen hatalmas carbunkulusok¹³² keletkeztek, amelyekből bőven folyt a vizes genny. Fülem zúgott, szemem előtt rendszeren sárga foltok vagy karikák bukkantak fel és tűntek el ismét a kába semmiségbe.¹³³

Ezen kába révületből szállítottak kihallgatásra Pálffy ezredes elé, ki nagy asszisztencia mellett személyesen vezette azt – éspedig kirohanás szerűen. A jól táplált és kipihent fiatalember fölényével szemben [én] a leromlott korosztály nem tudtam érvényesülni. Nem is abban, amit mondtam, hanem abban, ahogyan mondtam, voltam gyenge. A nyers gondolat jó volt, mert igaz lélekből fakadt, akinek nem volt takargatni valója, csak nem volt megfelelő kontösben. Nem tudtam fogalmazni. Ehhez már annyi nélkülözés után nem volt erőm. A fordulatokat nem tudtam megérteni, azokat a végső konzekvenciákig követni. A válaszok alapját képező gondolatok elhaltak bennem vagy torz képben születtek meg. Emlékezőképességem is cserbenhagyott, ami különben szintén nem szokott előfordulni. Az olyan kérdés például – amelyből különben a vád még ma is él – hogy ha békét akartam miért nem kerestem Schönherz szövetségét, bár egy egész világot kavart fel bennem, mégis némaságba taszított. Pedig erről különben órák hosszat tudtam volna beszélni, mert ez a kérdés a militarizmus és pacifizmus gyökeréig hatolt. Az egyetemeken tartott legjobb előadásaim reminiscenciáit¹³⁴ keltette fel bennem. A távlat ebben a beállításban túl széles volt ahhoz, hogy kimerült zúgó fejemmel ennek megvilágításába rendezetten beleszólhattam volna. Kihallgatásom után, mely kb. 2 órát tartott, Pálffy ezredes úrnak vázoltam leromlott állapotomat, és miután oda csomagot beadni nem lehetett, élelmezési pótlást kértem, amit azonban nem engedélyezett.

Abban, hogy háborús bűnös lettem, nem találtam semmi különösét. Mindig tisztában voltam azzal, hogy katonai csúcsbeosztásom következtében bármikor egyszer felelősségre vonás következhet.¹³⁵ Ettől különben nem is féltem, és ha a nyilasok nem hurcoltak volna ki Bajorországba, én nem szöktem volna el, lelkiismeretem tiszta volt.

Nyilas fogságom alatt mind többet foglalkoztam háborús bűnösségem kérdésével és ennek konzekvenciáival, de bajtársaim ebben nem hittek. Dicsérték a Vkf. beosztásban kimutatott józan-ságomat, előrelátásomat és merészségemet, és amidőn a fogságból kiszabadultunk, éppen ezen érdemeimre való tekintettel nem csak ők, hanem az egész környék magyarjai, polgári és volt katonai vezetők, tömegesen jöttek hozzám azzal, hogy vegyem át a vezetést.¹³⁶ Mire én azonban nem vállalkoztam, annál kevésbé is vállalkozhattam, mert megérkezett a hír hozzánk is, hogy tényleg háborús bűnös vagyok.

Mivel vádolhatnak? Ez volt a kérdés, mely mind gyakrabban foglalkoztatott. A francia forradalom 72 tábornokot állított hadtörvényszék elé, mert árulói voltak a népnek, miután csatát veszítet-

¹³⁰ Az eredeti kézirat szakadozott állapota miatt a mondat itt olvashatatlaná válik.

¹³¹ Lásd a 15. lábjegyzetet!

¹³² Carbunkulus: a bőrbetegségek egyik, igen súlyos fajtája. Gennykeltő baktériumok okozzák. Több egymás mellett lévő furunkulusból alakulnak ki. Mélybe terjed, magas lázzal jár és igen fájdalmas.

¹³³ Szombathelyi szemmel láthatóan leromlott egészségi állapotát a MAFIRT 1945. októberi Filmhíradója is megerősíti. <http://filmhiradok.nava.hu/watch.php?id=6037> (Letöltés ideje: 2011. 05. 01.)

¹³⁴ Visszaemlékezés, ráemlékezés.

¹³⁵ Azt, hogy Szombathelyi ezt már a háború alatt is így gondolta, bizonyítja Paravichini Jenő (aki tüzér főhadnagyként 1941. augusztus 1. után, Lieszkovszky Pál áthelyezésekor lett Szombathelyi személyi segéd-tisztje, egészen annak vezérkarfőnöki kinevezéséig). Paravichini ott állt a már felrendelt, vezérkarfőnöki kinevezése előtt álló, Budaörsre induló Szombathelyi mellett a repülőtéren. Szombathelyi ekkor szorongva fel-alá járkálva a következő kijelentést tette: „»Drága Barátom, ez a kinevezés az én halálos ítéletem«. Igen sajnáltam, mert elképzelhetetlenül szomorú volt.” HL TGY 3150 Paravichini Jenő levele a Kárpát-csoporttal kapcsolatos emlékeiről 1973. augusztus 24. Szombathelyi 1943 augusztusában ugyanilyen értelmű kijelentést tett Bajcsy-Zsilinszky Endre előtt is. Országos Széchényi Könyvtár Kézírtatára Bajcsy-Zsilinszky Endre irathagyatéka 28/9.

¹³⁶ Trifterni tartózkodása alatt Szombathelyit egyesek – Ternegg Kálmán vezérezredes – még olyan ajánlattal is kecsegtették, hogy alakítson magyar emigráns kormányt! *Kádár*: i. m. II. k. 801. o.

tek. Bazain francia tábornokot¹³⁷ is, [az] 1870/71-es szerencsétlen hadjárat hadvezérét halálra ítélték, de megkegyelmezték. Baratieri¹³⁸ olasz tábornokot az abesszíni vesztes háborúért szintén elítélték. Benedek osztrák tábornokot szintén elcsapták a königrätzi vesztes csata miatt.¹³⁹ Julius Caesart a római nép ellenségének deklarálták, mert fegyveres erővel átlépte a Rubikont [sic!].¹⁴⁰ Napóleont a francia nép nem ítélte el, mert többre tartotta a katonai dicsőséget a vereségek kiterjedésénél. Ilyen vagy hasonló csatavesztési kérdésekre készültem fel én is, de nem arra, hogy miért nem szövetkeztem a pacifista propaganda vezetőjével, aki a háborúban való részvételünket akarta megakadályozni. De a tulajdonképpeni katonai természetű vádak is meglepőek voltak. Ezek abban foglalhatók össze, hogy mint vezető állásban lévő közhivatalnok a háborúba való belépést nem akadályoztam meg, sőt a háborúba való belesodródást elősegítettem. Ezt a felfogást katonára teljesen újnak találtam, mert [a] történelemben erre példa nem volt. Nézetem szerint a Vkf. ezen vádakkal nem illelhető, mert bár vezető állást tölt be, de éppen háborús vezető állást. Őt azért felelősségre vonni, mert a háborút akarja, azt előkészíti, nem akar fegyverszünetet kötni stb., nem lehet. Felelősségre lehet azonban vonni őt azért, mert általa vezetett csatát elveszítette, a hadművészet szabályait tudatosan mellőzte, vagy a kormány utasításának, illetve a politikai vezetésnek nem engedelmeskedik, azon túleszi magát, mint azt Moltke 1866-ban Nikolsburg-ban¹⁴¹ majdnem megtette. A Vkf.-nek a háború az eleme, mestersége. Ez hívta életre, ezért van. Lehet, hogy ez csúnya mesterség, de azt látjuk azért, hogy a Vkf. mesterségét még a leghaladottabb demokráciák is átvették, sőt nagyon racionálisan kiépítették. És így megfosztották a misztikus jellegétől.

A Vkf. tulajdonképpen az Isten kegyelméből való uralmi rendszer, vagyis a monarchikus államforma szüleménye, és mint ilyen klasszikus formájában Moltke német tábornokban testesül meg. Nincs közjogi állása. Nincs alkotmányos felelőssége. Az alkotmányon kívül és felül áll, mert az uralkodó tanácsadója és az ún. „legfőbb hadúri jogok” kifejezője (a kormánynak sem tartozott felelősséggel). A nyilvánosságtól elzárkózva sajtó és parlament ellenőrzésén kívül dolgozik zajtalanul és így mintegy titokban. Ez a titkosság az, ami a hatalmi pozícióját a közvéleményben fokozza, de másrészt éppen ezért veszélyes szervnek tartják. Sok helyen ezt úgy fejezték ki, hogy kút-mérgező.

A demokratikus államokban ezt a Vkf. funkciót megreformálták. A kormánynak rendelték alá. Annak felelős és a kormány pedig őerte, illetve cselekményeiért. A Vkf. politikai vagy mondjuk alkotmányos pozíciója teljesen tisztázott. A misztikum le van leplezve.

Nálunk az államfőnek biztosítva voltak a főhadúri jogok: a vezérlet, vezénylet és belső szervezet. Ebbe beleszólása a népképviselőnek, parlamentnek nem volt. Az államfő ezen főhadúri jogokat a Vkf-en át érvényesítette, illetve ez volt neki a katonai tanácsadója. De nem egyedüli tanácsadója, mert a főhadsegéd ott állt közvetlen a kormányzó mellett egy külön irodával. Tanácsadónak tekinthető persze a H.M. is. A VKF-nek különben nálunk sem volt közjogi állása, sem alkotmányos felelőssége. A kormányhoz való viszonya abban jutott kifejezésre, hogy a Honv. miniszternek volt alárendelve és ezen át a kormánynak. Ez az alárendelés annyira ment, hogy a kormányzónak a vkf. csak azt adhatta elő, amit előzőleg a H.M.-nek jelentett. Így nézett ki nálunk a Vkf. Elég misztikus szerv volt, és ennek megfelelően minden intézmény, mely hozzá fűződött szintén az volt.

De volt a magyar Vkf.-nek a kormányzó és H.M.-en kívül egy másik előjárója, már olyan értelemben, hogy rá nagyon kellett vigyázni – ez a német hadvezetőség volt, amely a magyar hadse-

¹³⁷ Lásd az 50. lábjegyzetet!

¹³⁸ Helyesen: Oreste Baratieri (1841–1901) olasz tábornok, 1891-től az afrikai olasz erők főparancsnoka, 1893-tól Eritrea kormányzója. 1895-től megpróbálta Etiópiára is kiterjeszteni az olasz gyarmati fennhatóságot, de 1896-ban súlyos vereséget szenvedett az etióp uralkodótól, II. Menelikről az Adwa-i csatában. Ez a vereség Etiópia függetlenségének olasz elismeréséhez vezetett. Baratierit haditörvényszék elé állították, ahol ugyan minden vád alól felmentették, de posztjáról kénytelen volt lemondani, majd nyugállományba vonult.

¹³⁹ Lásd az 51. lábjegyzetet!

¹⁴⁰ Szombathelyi itt a Julius Caesar (Kr. e. 100–Kr. e. 44) által kirobbantott polgárháborúra (Kr. e. 49–45) céloz, mely azzal kezdődött, hogy Caesar seregével átlépte a Rubicon folyót, melyet a törvény minden római hadvezérnek megtiltott.

¹⁴¹ Lásd a 49. lábjegyzetet!

regbe (különösen a vezérkarba) nagyon jól be volt ágyazva. Különösen érzékeny helyen ült a képviselőjük, a Vkf. defenzív osztályában,¹⁴² amely tudvalévólag a kémelhárítással foglalkozott.

A magyar Vkf-nek volt még egy másik különleges oldala, és ez az volt, hogy egyben Főparancsnok is volt. Elődöm ugyanis a Főparancsnokságot megszüntette, funkcióit a Vkf. teendőibe beolvasztotta.¹⁴³ Így lett nálunk a Vkf. a legmagasabb eljáró is, ami soha sehol sem volt, és így lett illetékes parancsnok, vagyis joghatóság. Így lett bírósága, mely eddig Főparancsnok bírósága volt, az átszervezés után Vkf. bíróság. Főparancsnoki minőségben tartozott reá a hadsereg kiképzése, fegyelmi ügyei és bizonyos mértékig az ország háborús hangulata feletti örökös. Mindez persze igen nagy munkatöbbletet jelentett.

Én magam mint Vkf. leghelyesebbnek tartottam ezen funkció demokratikus elrendezését, mert ez volt a legtisztább és a leghelyesebb. Meg vagyok győződve, hogy egy olyan rendezés mellett ma nem ülnék itt a vádlottak padján, mert a kormány a katonapolitikai vonalon is átvinné a felelősséget. Én a Ludendorff¹⁴⁴ típusú tábornokokat, akik mindent jobban tudnak és akarnak, nem szerettem. Felelőtlen elemeknek tartottam őket. A memorandumot író tábornokokat, illetve Vkf-et nem kedveltem, mert ők is mindenkinél okosabbak akartak lenni, és a kormányokat oktatták és követelésekkel szorongatták. Én teljesen lojális voltam. A kormányt lojálisan szolgáltam. Nem uszítottam, nem követelőztem, sőt minden visszatartásban támogattam. E téren még azon túl is megtettem mindent saját hatáskörömben, ahol nem támogatott engem. Mi lett volna itt, ha a kormány mellett egy totalitásra töre tábornok áll, mint Vkf. Mi lett volna, ha én ilyen lettem volna? Hogy megszoríthattam volna a németekkel összejátszva a magyar kormányt. Milyen más áldozatokra tudtam volna a magyar népet belekényszeríteni. Milyen kegyetlenül és fenntartás nélkül sorolhattam volna bele mindinkább a nemzetet ebbe a szörnyű háborúba, ha ezt valóban akartam volna. Második Antonescu lehettem volna, aki a román hadsereget kivérezte.¹⁴⁵ Hát ha még Ribbentrop ajánlatát elfogadtam volna?¹⁴⁶ Mindezt nem tettem, mivel én a németeket soha nem akartam kiszolgálni, és nem is szolgáltam ki, és ezt nem csak szavakkal, jó szándékokkal, hanem tényekkel igazoltam be. Ezért ez a vád teljesen légből kapott és alaptalan.

A tények ezen váddal szemben az alábbiak: én harcoltam ki a gyors hdt. hazahozatalát 1941 őszén.

Keitel-féle tárgyalások:

Viszont a 2. hadsereg kiküldésében nekem sajnos csak alárendelt szerep jutott, mert ez az ügy, mint alább látni fogjuk, lényegében már a tárgyalások előtt el volt döntve. A tárgyalásokat a magyar kormány részéről Bartha miniszter vezette. Én mint katonai szakértő vettem benne részt. Keitel a tárgyalások alkalmából 15 gyalog-, egy páncélos, 7 megszálló hadosztályt és két könnyű dandárt kért. Ezzel szemben én azzal kezdtem, hogy ki katonát nem adhatunk, mert a magyar hadsereg nem „korszerű hadsereg”. Ezt Bartha miniszter soha sem hallotta szívesen.

14. és 15. oldalról¹⁴⁷

Ebből láthatjuk, hogy a tárgyalások alkalmából már fait accompli¹⁴⁸ elé voltam állítva. A kocka, hogy a háborúban részt veszünk, már el volt vetve, hogy újabb erőket küldünk ki, az el volt döntve, sőt az erők kiszabata tekintetében is meg volt kötve a kezem, elődöm által. A partner tekintetében sem volt szerencsém. Amidőn azonban azt, hogy újabb erőket küldjünk, elhárítani nem tudtam, noha ez nekem fájt legjobban, mert e téren elért eredményeimet halomra döntötte, más vonalon kerestem kisegítést. Kiötöltem a kapcsolatok felvételét az angolszászokkal, hogy eredeti elgondolásomat, hogy a háborút a győzők oldalán fejezzük be, megvalósíthassam. Az első megbe-

¹⁴² Lásd a 40. lábjegyzetet!

¹⁴³ Lásd a 13. lábjegyzetet!

¹⁴⁴ Lásd a 48. lábjegyzetet!

¹⁴⁵ Ion Antonescu (1882–1946) marsall, 1940 szeptemberétől Románia miniszterelnöke, 1941-től 1944-ig diktátora.

¹⁴⁶ Ribbentrop 1943 áprilisában ajánlatot tett Szombathelyinek a hatalom átvételére Magyarországon.

¹⁴⁷ Szombathelyi itt a vádirathoz írt észrevételeinek tartalmilag is megfelelő oldalaira hivatkozik, tehát feltehetően ebből az iratból is emelt át részeket védőbeszéde megszerkesztésekor.

¹⁴⁸ Helyesen: fait accompli, azaz kész tény.

széliesen Ullein-Reviczkyvel,¹⁴⁹ kinek a sztambuli követséghez családi kapcsolatai voltak, már túl voltunk, és ezután kerestem egy megfelelő személyiséget, kit Konstantinápolyba a tárgyalások felvételére kiküldjek. Ezt meg is találtam Tömösy alezredes személyében (pedig zsidószármazású volt, azért tették ki a vezérkarból).¹⁵⁰ Sajnos ez az első kísérletem nem sikerült, mert Kállay a dolgot lefújta, amit nagyon sajnáltam, mert a kapcsolatok felvételében értékes időt veszítettünk. De kihasználtam [a] Keitel tárgyalásokat más vonatkozásban is. Különös véletlen folytán éppen a tárgyalások napján a német Volksbund lapjában a „Deutsche Zeitungban” egy cikk jelent meg „Wir rüsten zum Kampf”,¹⁵¹ amelynek lényege az volt, hogy a hazai németiség jogaiért a magyarokkal harcba száll. Felhívtam Keitel figyelmét erre az izgató cikkekre, és feltettem neki a kérdést, hogy hogyan menjünk ki mi magyarok a Donra, amidőn a hazai németiség hátra támad minket, és hogy kívánhassuk a német fegyverek győzelmét, amidőn a hazai németiség éppen ebben az esetben erős retorziókkal fenyeget meg minket. Keitelt szemmel láthatóan kellemetlenül lepte meg a dolog, megfelelő jóvátételt ígért, én pedig örültem, hogy magyar szívemnek, illetve indulatának szabad folyást engedhettem. Mindez az iratokhoz csatolt fényképfelvételből kiviláglik.¹⁵²

Ez volt az én szerepem a 2. hadsereg kiküldésében a Donra, ami döntőnek egyáltalán nem, sőt, még lényegesnek sem tekinthető. Annál döntőbb szerepem volt a vert hadsereg hazahozatalában.

Ez a vád, hogy a németeket kiszolgáltam, teljesen figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy a németek bevonulásuk után elkergettek, el akartak fogni. Bujdostam. Üldöztek. Sopronkőhidán SS katonák fogva tartottak, hogy két és fél évi együttműködés után egy kitüntetést sem kaptam.¹⁵³ Nyilván ez nem azért történt, mert a németeket kiszolgáltam. A vád sajnos úgy látszik ezt csak annyira értékelte, mint fejem veszélyeztetésével általam felvett és fenntartott kapcsolatokat az angolszászok felé, amelyről megállapította, hogy ez csak kis szemfényvesztés féle volt. Persze ez ma mind semmi. Csak képzelődés, hősködés az egész. Ha azonban mindez nem imponál, és a vád nem tudja elismerni azt, hogy a magyar Vkf. csak magyar ügyet szolgált, akkor van nekem tartalékban még egy más hőstettem, amelyből ma olyan sokan élnek, sőt megélnek, hogy bent voltam az ellenállás frontjában. Igen, benne voltam, sőt sokan csodálkoznak rajta, így Szemes ezredes,¹⁵⁴ kit erre vonatkozólag tanúként hallgattak ki, hogy nem voltam annak vezére. Ezt nem tehettem,

¹⁴⁹ Ullein-Reviczky Antal (1894–1955) diplomata, egyetemi tanár. 1938 decembere és 1943 szeptembere között a Külügyminisztérium Sajtó- és Propaganda Osztályának vezetője. 1943–1944-ben stockholmi magyar követ.

¹⁵⁰ Helyesen Tömösi. Lásd a 106. lábjegyzetet!

¹⁵¹ Azaz „Harcra készülünk”.

¹⁵² Szombathelyi vezérezredes a Keitel tábornaggal folytatott tárgyalások idején felhívta az OKW főnökének figyelmét – a Deutsche Zeitung magyarellenos cikkein kívül – a Volksbund káros tevékenységére, nevezetesen arra, hogy ennek szóinkái azt hangoztatják: „hogya a németek győznek, akkor itt a magyarok ügyis el lesznek intézve.” Ezzel kettős célt kívánhatott elérni: egyrészt ugyancsak az erők egy részének itthon tartására, azaz újabb magyar erők kizárásának megtagadására hozott föl újabb érvet, hiszen a fentiek azt a pszichológiai hatást válthatják ki a magyar emberből, hogy „nehéz szívvel megy ki a németekkel a német győzelemért Oroszországba harcolni akkor, amidőn a hazai németiség itthon ellene szervezkedik és hátbatámadásra készül”. BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 7. doboz. Bárdossy és a vezérkari főnök feljegyzései Keitel tábornagy 1942. januári budapesti tárgyalásairól 7023-7024. Másrészt a Volksbund szélsőséges megnyilvánulásainak visszafogását remélte elérni a Keitelnek tett panasszal. Sajnos a hivatkozott fényképfelvelek nem maradtak fenn az iratok között!

¹⁵³ Hóman Bálint naplója szerint az 1941. szeptemberi, német főhadiszálláson folytatott tárgyalások során Hitler „megfelelő kisebb kitüntetések” nyújtott át „Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknek, a galíciai győzelmes magyar háború vezérének”. Valószínűleg ezen alkalomból kapta meg Szombathelyi altábornagy az I. osztályú német Vaskeresztet és a II. osztályú német Vaskeresztet a pántot, amelyet Horthy 1941. október 21-én kelt legfelsőbb elhatározásával engedélyezett viselnie, azonban az erről szóló rendeletet csak 1942. február 26-án alkották meg, s csak 1942. március 3-án jelent meg a *Honvédségi Közlöny*-ben. A háború későbbi időszakból nincs tudomásunk Szombathelyi újabb német kitüntetéséről, tehát vezérkarfőnöki működését a németek ilyen módon valóban nem honorálták. BFL 293/1946 X. Szálasi Ferenc népbíróági pere 8. doboz, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei: 1941. szeptember 13-i naplófeljegyzés; *Honvédségi Közlöny*, 1942/9. szám.

¹⁵⁴ Lásd a 121. lábjegyzetet!

mert bujdosom, és nem akarok erről többet beszélni. Nem tudom hogyan, de talán ebbe is bele lehet magyarázni, hogy német bérenc voltam?

Az ügyész fenntartja továbbra is azokat a vádakát, hogy a megszállott területek lakossága ellen elkövetett fosztogatásokban és kegyetlenkedésekben tettes és részes vagyok, továbbá a zsidó munkás századok kiállításában és kegyetlenkedésekben részem van. Ezek a vádak az első bírósági tárgyalásoknál teljesen ki lettek vizsgálva, és teljesen összeomlottak, mert tényekkel tudtam bizonyítani ennek ellenkezőjét, míg a vád semmit sem tudott bebizonyítani, hanem mindvégig konkrét vádpont nélkül az általános vádaskodás keretei között volt kénytelen hadakozni.¹⁵⁵ Nem akarok itt most megint részletekbe belemenni, mert az nagyon messze vezetne. Csak észrevételeimre utalok és a tanúkihallgatásokra. Mint új momentumot említtem meg, hogy itt Budapesten ukrán bizottságot tartottam, hogy minden sűrlődést kiküszöböljünk, amit a németek nagyon rossznéven vettek.¹⁵⁶ Azután még egyszer megemlíttem Röder Jenő tábornok áldásos működését a zsidó munkásszázadok ellenőrzésében. Mennyi könnyet letörölt, mennyi nyomorúságot enyhített. Röder az én kreációm volt és méghozzá a hátszágban, ahol különben az ügy nem is tartozott hatáskörömbé. Röder vallotta a tárgyalásnál azt az igen figyelemreméltó tény is, hogy a hadbírói kar főnökét, aki különben nem is nekem, hanem a H.M.-nek van alárendelve, felszólítottam, hogy a hadbírók ne falazzanak és ne politizáljanak, hanem hozzanak szigorú ítéleteket a zsidók ellen elkövetett ügyekben. A hadszíntértől sajnos távolt voltam. De nem mulasztottam el egy alkalmat sem konkrét esetekben személyesen beleavatkozni, bár ott a hadseregparancsnokok voltak az urak. A tárgyaláson sajnos nem jelentek meg, de tudom, hogy ezek a kiváló tábornokok, mint Lakatos,¹⁵⁷ Bakay,¹⁵⁸ Olgyay¹⁵⁹ teljes erejükből rendet tartottak. Számos pert tettek folyamatba. Ahol kilengések előfordultak, azt csapataink egyes kisebb részei német parság¹⁶⁰ alatt követhették el. Személyi teljesítményemről zsidó ügyekben nem is akarok beszélni. Azt azonban itt is leszögezhetem, hogy azok után, amit tettem a zsidó ügyekben, ezt a vádat a legnagyobb igazságtalanságnak tartom. Amit én az akkori közszellem dacára, mint vezető katona tettem, azért dicséretet érdemelnék és nem vádaskodást.

A vád rám olvassa, hogy a hadsereg fegyelmeért és szelleméért én vagyok felelős. Persze az vagyok, de csak annyiban, amennyiben nem tettem meg mindent annak a megváltoztatására, illetve megjavítására. Kérem, nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy mindent megtettem. Parancsaim tragikus dokumentumai lesznek a magyar hadsereg fegyelme leromlásának. Tessék csak elolvasni az iratokhoz csatolt parancsokat a vezérkarhoz. Minden figyelmeztetésem abba kulminál, hogy magyarok legyünk és ne németimádók, és tartózkodjunk a politizálástól. Vagy a tábornoki hadijátékon elhangzott beszédemet kérem elolvasni, ahol feltárom, hogy milyen bizalmi krízisben élünk, és felkérem a tisztikart, hogy ne vigye ki megbeszéléseinket máshová, idegen helyekre. Vagy ott van az 1944. január 19-i parancs, ahol hasonlóképpen ismét rámutatok arra, hogy a politizálás volt az, amely Újvidékhez vezetett. És óvok mindenkit a politizálástól.

¹⁵⁵ Ez a mondat is bizonyítja, hogy a fenti irat Szombathelyinek a Népbíróságok Országos Tanácsa előtt elmondott beszédének vázlatát tartalmazza!

¹⁵⁶ Szombathelyi vezérezredes 1944 elején három nemzeti érzelmű ukrán partizánparancsnokot fogadott Budapesten, akiket magyar tiszti egyenruhában „csempészték be” az országba. Az itt kötött megállapodás lényege az volt, hogy a partizánok nem támadják a magyar erőket, cserébe gyógyszereket kapnak. Parancsokukra egy magyar összekötőtisztet is vezényeltek, a további együttműködés minél hatékonyabb rendezésére. *Kádár*: i. m. II. k. 569–570. o.

¹⁵⁷ Lakatos Géza (1890–1967) vezérezredes. 1943 májusától a magyar megszálló erők parancsnoka, 1943 augusztusától egyben a 2. magyar hadsereg parancsnoka is. 1944. április–májusban az 1. hadsereg parancsnoka, majd 1944. augusztus 29-től október 15-ig magyar miniszterelnök. A nyilas hatalomátvétel után letartóztaták, a háború után a szovjet hatóságok internálták.

¹⁵⁸ Bakay Szilárd (1892–1947) altábornagy. 1942 augusztusa és 1943 májusa között a Keleti Megszálló Csoport parancsnoka, majd 1944 júliusáig a szombathelyi III. hadtestet vezette. A kiugrási kísérlet előkészítése érdekében kinevezték a budapesti I. hadtest parancsnokának, de 1944. október 8-án a németek elrabolták és Mauthausenbe hurcolták. A háború után a szovjet katonai hatóságok letartóztatták és kivégezték.

¹⁵⁹ Olgyay Károly (1887–1956) altábornagy. 1941 októberétől 1942 februárjáig az Ukrajnában működő megszálló csoport parancsnoka, majd 1942 áprilisáig a Keleti Megszálló Csoport parancsnoka.

¹⁶⁰ Azaz parancsnokság.

A magyar hadseregen is beigazolódott az, hogy amilyen az ország, olyan a hadsereg. Persze valamikor, amidőn az ún. kabinethadseregek léteztek, amelyek bizonyos mértékig az uralkodók játkészerei voltak, a helyzet más volt. Akkor a kis hadseregek teljesen az uralkodók kezében voltak. A néphadseregek korában a helyzet megváltozott. A milliós tömegek, amelyeket a hadsereg felvett magába, magával hozta ide a nép politikai feszültségeit és erkölcsseit is. A nép sajátította ki a hadsereget is. Azokon a szenvedélyeken, amelyeket ez magával hozott, változtatni még egy hadsereg, egy vezér sem, még Napóleon sem tudott. Csakis nagyszerű győzelmei alakítják a politikai dinamikát katonai erényekké. Én a magyar hadsereg romlását az észrevételeimben szintén feltártam. Különösen rámutattam arra a szörnyű rombolásra, amelyeket a zsidókérdés a katonai fegyelemben és az ország erkölcsi állapotában okozott. Kétféle erkölcsöt és fegyelmet teremtett. Ezen én nem tudtam segíteni. Csak küzdeni ellene Nagy Vilmostal együtt. Igaz, az amnesztiarendeletek rendkívül sokat ártottak. Végül is Újvidékhez vezettek. Ha rajtam múltott volna, Zöldy kárpátjai cselekedetei miatt már ott nem szerepelt volna, hanem ült volna valamely fogházban.¹⁶¹ A korszellem ellen hadsereg nem küzdhet, mert maga is ennek van alávetve, sőt sokszor annak a szülőtte. Lásd orosz hadsereg, náci hadsereg.

Az ügyész úr úgy állított be engem, mintha nyilas Vkf. lettem volna, és részese azon pusztulásnak, amely távozásom után főként a nyilas uralom alatt érte hazánkat. Nem akarja elismerni, hogy én ezen totális szellemmel harcoltam folyton, amely szellem végül is 1944. októberben a németeknek való teljes behódolásban kulminált, és ugyanakkor engem elfogtak. Nekem a nyilas mozgalommal semmiféle kapcsolatom sem személyi, sem eszmei vonatkozásban nem volt. Ilyet nem is kerestem. Én nem Szálasy, hanem Kállay kormány alatt voltam Vkf. És ha a Kállay kormánynak érdeméül tudják be azt, hogy a háborút szabotálta, akkor ennek az érdemnek tartópillére én voltam, mert az eredmény főként az én küzdelmeimnek következménye volt.

Működésem egész ideje alatt küzdöttem a totális teljesítés szelleme ellen, amely által körül voltam véve. Különösen a mértékadó vezérkar volt a totalitástól áthatva. Szerintük M.O.¹⁶² sorsa a Volgán fog eldőlni, ezért Magyarországnak fenntartás nélkül, totálisan, azonnal bele kellett volna feküdni a háborúba. A totalisták voltak azok, akik szemrehányást csináltak nekem a doni csatavesztésért, mert szerintük ennek oka és talán tágabban fogva még a német vereség oka is az volt, hogy olyan kevés erővel mentünk ki a Donra. Persze ezek a totálisok a német győzelmet biztosra vették. Ezen felfogást én elvettem, mert ennek következményeként M.O. teljes kivérzése és tönkremenése lett volna mielőbb, anélkül, hogy reményeit megvalósíthatta volna.

A másik áramlat, amely ellen küzdöttem a béke, a pacifista áramlat volt. Ezek a pacifisták a háborúból minden áron ki akartak maradni. Ezek voltak azok, akik azért vádoltak, hogy a Donra hadsereget küldtem ki. Szerintük semmit, még megszálló erőket sem kellett volna adni. Ez a vád álláspontja is. Azt hitték, hogy egy világégés közepette nekünk sikerülni fog a háborúból kimaradni. Ennek a békés áramlatnak következménye, bár ellenkező pólusról kiindulva, ugyanaz lett volna, mint a totalistáké, éspedig a nemzet erőinek totális belesodródása a háborúba. Ugyanis egy féktelen békepropaganda, éppúgy, mint katonai erők kiadásának, illetve részvételének a háborúban való teljes megtagadása, a németeket felbőszítette volna, és fenyegető fellépésüket velünk szemben kiprovokálta volna. Egy orosz háború a németek szempontjából a Duna medence megbízható birtoklása nélkül elképzelhetetlen. Tehát ha nem teljesítünk semmit és ellenállunk, akkor a németek a helyzetet mielőbb tisztázzák politikailag, és ha így nem lehet, katonailag. Valószínű az, hogy nem is kellett volna erőszakot alkalmazni, mert nézetem szerint 1942 tavaszán egy jobboldali kormány önként és M.O. széles rétegeinek beleegyezésével vehette volna át a hatalmat, és vitte volna az országot élő és holt erejével együtt 1942 év tavaszától kezdve a totális háború szörnyű pusztulásába. Folytatólagosan csakhamar kiépült volna a „Gau Ungarn”, amelynek megvalósítása a vezető német körök, különösen Ribbentrop hő óhaja volt.

E két pólus között állottam én, mint a magyar Vkf. Felfogásom az volt, hogy teljesítenem kell a németoldalon, de csak annyit, amennyi feltétlenül szükséges. A totális teljesítésnek épp annyira el-

¹⁶¹ Zöldi Márton csendőr hadnagyként Kárpátalja 1939-es visszacsatolása után több gyilkosságot is elkövetett, amiért eljárás is indult ellene. Lásd Jónás Endre vallomását a Szombathelyi-perben ÁBTÜL V-101594/1, valamint *Dezsényi Miklós*: Örvények a Dunán. Budapest, 1964. 100–103. o.

¹⁶² Azaz Magyarország.

lene voltam, mint a totális nem teljesítésnek. Spórolni akartam az ország erőivel. Szárazon tartani a puskaport addig, míg ránk kerül a sor. M.O. problémája ugyanis nem a béke probléma volt, hanem az, hogy a háborút a győzők oldalán fejezze be. Ehhez harcolni kellett. Nekünk minden körülmények között harcra kész hadsereg volt szükségünk. Egy átváltságnál csak az erős zászlóalj számítanak. „Mentsétek meg a hadsereget”, mondta nekem B. Zsilinszky. Ezt akartam, nem is mint öncélt, hanem mint eszközt. Nálam nem csak erről, hanem országmentésről volt szó. Mi lett volna az országból, ha tényleg német uralom alá kerül? A totális hadviselésről eltekintve meg kellett volna oldani a magyar S.S. hadsereg felállítását, amelyet a németek 1941-ben úgy képzeltek, mint a volt K.u.K. hadsereg idejében volt. Meg kellett volna oldani a zsidókérdést és a munkáskérdést náci¹⁶³ alapon. Egy ilyen végzetes fordulat senkinek sem lett volna érdeke, sem a magyar katonának, sem a zsidónak, sem a munkásnak. Sőt, még az angolszászoknak sem, mert azt üzenték nekem, hogy legyünk óvatosak, nehogy a németek megszállását kiprovokáljuk. Ezért ezt kötelességemnek tartottam, a békepropagandát, a hadsereg széttűzését minden eszközzel megakadályozni. Íme itt a felelet Pálffy ezredes kérdésére, hogy miért nem kerestem szövetséget a pacifista Schönerherznek. Amidőn azonban a harc és a teljesítés mellett foglaltam állást a németek felé, egyben megkezdtem és folytattam az átváltási szándék nyilvánítása és végrehajtásának előmozdítását, illetve előkészítését az angolszászok felé. Tevékenységemnek tehát nemcsak befelé, hanem kívülhatáron kettős arca van. Talán ez az, amire a főügyész úr célzott, amidőn a szövetségesek felé felvett kapcsolataimat méltatta.

Igen, sorsom tipikusan magyar sorsa. A Duna medencei katona vagy államférfi sorsa akkor amidőn Európa ezen területének sorsa válságosra fordul. Ilyenkor minden a kés élén táncol. Nyugat, kelet vonzanak és egyben taszítanak, római latin és keleti szellemiség, kül- és belterjes gazdasági rendszerek ütköznek ezen medencében, amely a népek országútján fekszik. Sorsom talán hasonlít Fráter György sorsához.¹⁶⁴ Pereim is ezt a kettőséget mutatják. Először Sztójay kormány állított bíróság elé, mert angol ejtőernyőst fogadtam, és mert a háborút szabotáltam. Másodszor Sopronkőhidán Újvidék miatt helyeztek vád alá, mert meghurcoltam a hadsereg és tisztakar jó hírnevét. Végül most mint háborús bűnös a háborúba való belesodródás miatt és Újvidék miatt lettem elítélve, mint bűnpártoló. Vajon lehet-e ezt a magyar sorsot hiba nélkül megúszni? Vajon csak itt követték el a hibát és máshol nem?

Mindenesetre nyugodt lelkiismerettel állapítom meg, hogy addig amíg én voltam a katonai vezető beosztásban, az ország, ezen rettenetes viharban, mely körülötte tombolt, állagában sértetlen volt. Élt, sőt jól élt, és hadserege csak kis mértékben vett részt a háborúban. Ellenséges bombázástól is meg voltunk kímélve. Amidőn a németek parancsára el kellett mennem, nyugodt szívvel távoztam, mert azt éreztem, hogy jól sáfárgodtam a magyar vérről és javakkal. De azt is éreztem, hogy jönni és nem menni kellett volna. Tevékenységem végkifejlete következett volna éspedig az átváltás megvalósítása.

Mint volt stratégia tanár¹⁶⁵ túlságosan tisztán láttam a helyzetet ahhoz, hogy ne tudtam volna azt, hogy a hadseregek átváltása mindig nagy megrázkódtatással jár. Ezt gyakran ki kell kényszeríteni. Pláne nagy megrázkódtatást váltott volna ki egy ilyen manőver a magyar hadseregben részben az atavisztikus félelem folytán az oroszoktól, amelyet egy 20 éves propaganda csak elmélyített, másrészt a magyar ember hűsége folytán. Nagyon jól tudtam, hogy az ilyen átváltást meg kell segíteni, különösen a vezető helyeken, a magasabb parancsnokságoknál. Erről a megsegítésről jó előre gondoskodtam részben a partizán alakulat felállítása által és a meglévő megbízható alakulatok kézhez igazítása által.¹⁶⁶ A gyakorlati végrehajtással is teljesen tisztában voltam, és nem hiszem, hogy fiaskót vallottam volna, mint az 1944 év októberében történt, amidőn az egész haderő-

¹⁶³ Azaz náci.

¹⁶⁴ Martinuzzi Fráter György (1482–1551) horvát kismemesi származású pálos szerzetes, katona, politikus, esztergomi bíboros érsek. Az ország három részre szakadása után az Erdélyi Fejedelemség megszervezője. 1511-ben lemondatta János Zsigmondot a trónról, és Erdélybe Habsburg-katonaságot hívott, erre a török támadásba lendült. Ezért I. Ferdinánd király meggyilkoltatta.

¹⁶⁵ Szombathelyi Ferenc 1926 és 1931 között a Hadiakadémián oktatott, és 1936 és 1938 között a Ludovika Akadémia parancsnoka volt.

¹⁶⁶ Lásd a 113. lábjegyzetet!

ből csak egy hadseregparancsnok állt át.¹⁶⁷ Annál kevésbé hiszem ezt, mert ez szívügyem volt, és az előfeltételét 1944. március 18-án Klessheim-i Horthy–Hitler találkozón sikerült az utolsó pillanatban megmenteni.

Hitler Horthy találkozó
21–24. oldalig¹⁶⁸

A voronyezsi hóhér

Hogy a 2. hadsereg kiküldésében milyen szerepem volt arról már nyilatkoztam. Miután igen sok helyen mint voronyezsi hóhér vagyok említve, szeretnék a voronyezsi vagy ahogy én nevezem a Doni csatában elfoglalt szerepemről is megemlékezni.

A vádirat szerint a doni vereségünk oka főként az volt, hogy az állások csak fátyolszerűen voltak megszállyva. Az orosz ott lökhette át, ahol akarta és a merev védekezési rendszer [sic!]. Ezzel kapcsolatban az alábbiakat adhatom elő.

16. 17. és 18. oldalból¹⁶⁹

Megjegyzem, hogy a csatát nem én vezettem. Arra semmiféle befolyásom nem volt. Sajnos Jány vezérezredesnek, a magyar hadsereg parancsnokának sem. Hitler személyesen magának tartott fenn minden döntést. Azért késtek le mindenről.

3.

SZOMBATHELYI FERENC 1946. MÁJUS 22-I VÉDŐBESZÉDÉNEK
JEGYZŐKÖNYVI VÁLTOZATA¹⁷⁰

A Pálfi-féle [sic!] jegyzőkönyvek, amiket vallomásaim alapján még az amerikai fogságom alatt írtak,¹⁷¹ nem teljeseek és nem átfogóak, mert akkor a nyomasztó életkörülményeim folytán leromlott testi állapotom miatt gondolataimat sem tudtam rendezni. Részben az ott előadottak kiegészítése a néhány szó, amit most mondandó vagyok.

A vezérkari főnök és a vezérkar főnöke tanácsadó szerv elsősorban.¹⁷²

A politizáló katonákat elítéltem, így Gömböst,¹⁷³ Szálasit és a memorandumokat író tábornokokat.

¹⁶⁷ Szombathelyi itt dálnoki Miklós Béla (1891–1948) vezérezredesre, az 1. hadsereg parancsnokára gondol, aki vezérkari főnökével, Kéri Kálmán (1901–1994) vezérkari ezredessel együtt a nyilas puccs idején átment a Vörös Hadsereghez.

¹⁶⁸ Lásd a 147. lábjegyzetet!

¹⁶⁹ Lásd a 147. lábjegyzetet!

¹⁷⁰ A másodfokú eljárás során csak két tárgyalási napról van tudomásunk: 1946. május 13-áról és 22-éről maradt fenn tárgyalási jegyzőkönyv. A fenti, május 22-ei nagyon kivonatossá tett jegyzőkönyvben a résztvevők névsorán és a végül kihirdetett ítélet tudomásulvételén kívül csak a vádlott védőbeszédének feltehetően nem szó szerinti változatát rögzítették. ÁBTL V-101594/1. 106–108. o. A korabeli sajtó tudósításából a fentiekén kívül még arról szerezhetünk tudomást, hogy ekkor hangzott el az ügyész vádbeszéde is. *Szabad Nép*, 1946. május 14. Vö. *Dombrády*: i. m. 124. o., ahol a korabeli sajtóanyagra hivatkozva szerepel egy május 21-i tárgyalási nap is, mely során újból kihallgatták Szombathelyit!

¹⁷¹ Ez a megfogalmazás eléggé homályos, főleg annak ismeretében, hogy az amerikai hatóságok az általuk kihallgatott háborús bűnösök vallomásairól felvett jegyzőkönyveket nem bocsájtották a magyar hatóságok rendelkezésére. Lásd *Zimmer–Róna*: i. m. I. k. 111. o. Nem tudunk arról sem, hogy Pálffy György járt volna Ausztriában vagy Németországban, és ott hallgatott volna ki magyar háborús bűnösöket.

¹⁷² A két háború közötti terminológia szerint az egyes seregtestek parancsnokainak helyettesei voltak a vezérkari főnökök, a vezérkar főnöke elnevezés pedig a Honvéd Vezérkar főnökét, azaz a vezérkar élén álló személyt jelentette.

¹⁷³ Gömbös Gyula (1886–1936) vezérkari tiszt, politikus. 1919-ben a bécsi Antobilsevista Comité tagja, a MOVE megalakítója és vezetője a két világháború között. A Horthy-korszakban kormánypárti és ellenzéki képviselő, majd 1928–1929-ben honvédelmi államtitkár, 1932-ig honvédelmi miniszter. 1932–1936 között Magyarország miniszterelnöke.

A magam részéről a magyar kormányokat nem bíztattam a háborúra, ha ezt tettem volna, második Antonescu lennék. Én épp ellenkezőleg, a németeket nem akartam kiszolgálni. Az alapfelfogásom le van fektetve az ismertetett memorandumban,¹⁷⁴ amelyben elleneztem az országnak a németek mellett folytatott háborúját. A magyar hadseregnek a háborúba való bevonását minden eszközzel igyekeztem megakadályozni, és hogy ez a törekvésem személyemmel kapcsolatban a háborús események folytán végül mire vezetett, mutatja, hogy bár nem közvetlenül, de Szemesen keresztül benne voltam az ellenállási mozgalomban, bujdostam, a nyilasok elfogtak.

A Stromfeld-vezérkarban a csehek elleni harc hadműveleti előadója voltam, amire mindig és ma is büszkén hivatkozom. A politika bal oldalával évtizedekig tartottam az összeköttetést, különösen az írókkal. Ez a magatartásom feltűnő és veszélyes lett, amikor vezérkari főnök voltam, mert a német kujanok lestek rám.

A nemzetet a győzők oldalán akartam látni. Mint katona, nem lehettem pacifista, de semmiféle totalitást nem pártoltam, a korszellemmel szemben álltam, hatásörömben azonban csak annyi lehetőségem maradt, hogy a túlkapásokat nyesegettem. Így például az újvidéki vérengzést követő amnesztia rendeleteket végig elleneztem.

Tiszta szándékok vezettek, de az ellenem folyó eljárás miatt nem lepődöm meg, nem vagyok, de még lehetek a magyar sors Martinuzzija.¹⁷⁵

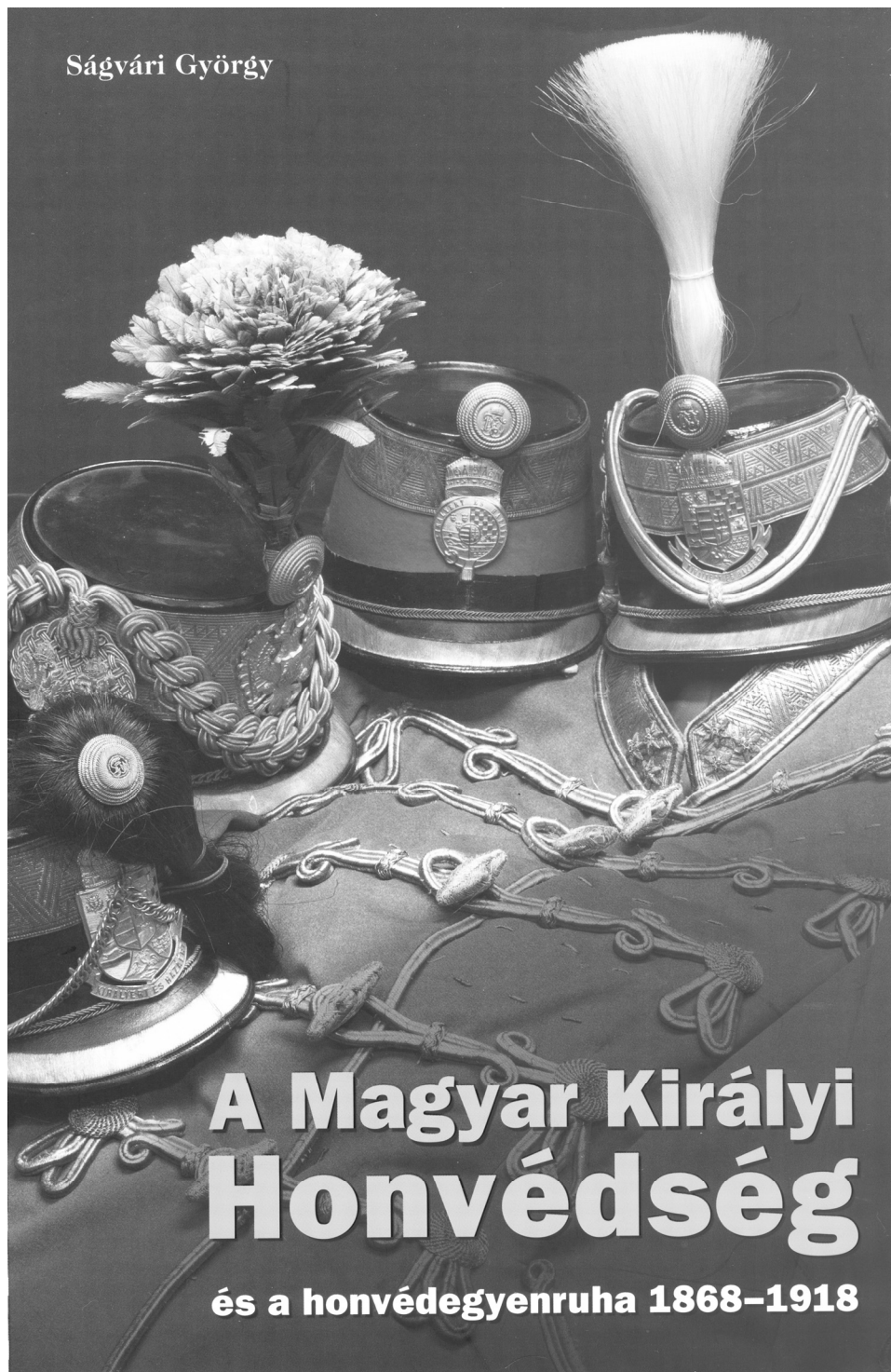
Cselekedtem, tehát hibáztam vagy hibázhattam.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Lásd a 26. lábjegyzetet!

¹⁷⁵ Lásd a 164. lábjegyzetet!

¹⁷⁶ ÁBTL V-101594/1. 107. o.

Ságvári György

A Magyar Királyi Honvédség

és a honvédegyenruha 1868–1918

SZEMLE

MARTIN CLAUSS

KRIEGSNIEDERLAGEN IM MITTELALTER

Darstellung – Deutung – Bewältigung

(*Krieg in der Geschichte. Band 54. Hrsg. von: Stig Förster – Bernhard R. Kroener – Bernd Wegner – Ferdinand Schöningh, Paderborn, München–Wien–Zürich, 2010. 361 o.*)

A Szerző, az Institut für Geschichte, Mittelalterliche Geschichte Universität Regensburg munkatársa 2001-ben éppen ezzel a disszertációjával habilitált. Számos középkortörténeti, részben hadtudományi könyv és tanulmány szerzője (Ritter und Raufbolde. Vom Krieg im Mittelalter. Darmstadt, 2009.; Waffe und Opfer. Pferde in mittelalterlichen Kriegen. In: Tiere im Krieg. Von der Antike bis zur Gegenwart. Hrsg. von: Rainer Pöppinghege. Paderborn, 2009. 47–63. o. skk.) A téma, a háborús vereségek eszmetörténeti, recepció- és szöveg-történeti feldolgozása és értékelése a nemzetközi kutatásban már évek óta előtérbe került, főleg annak a nemzeti emlékezet alakításában játszott szerepe miatt (vö.: Carl Horst – Hans-Henning Kortüm – Dieter Langewiesche – Friedrich Lenger [Hrsg. von:] Kriegsniederlagen. Erfahrungen und Erinnerungen. Berlin, 2004). Jelen kötet azonban szigorúan a háborús, értelemszerűen csatában bekövetkezett vereségeknek a középkori latin elbeszélő forrásokban olvasható képének értelmezésével foglalkozik. A kötet a magyar olvasó fantáziáját már csak azért is felgyújtja, mert a címlapon a *Képes krónika* jól ismert ábrázolása látható, amelyen Lehel vezér lesújt a német császárra (királyra) kürtjével.

A téma eszmetörténeti–politikaitörténeti kapcsolódásához kétség sem férhet. Jó példa erre az a francia tábornok, aki 1920-as damaszkuszi bevonulása alkalmából nem mulasztotta el, hogy a hadiesemények alakulását kapcsolatba ne hozza Saladinnak a nyugatiak felett aratott 1187-es hattini győzelmével. A kérdéskör az elemzések során igen árnyalt bemutatást nyer, hiszen nyilvánvaló módon csak a történelmet írják a győztesek, a történelmi források alakításában legalább akkora szerep

jut a vesztes félnek is, akiknek legalább annyi okuk van a történet kimagyarázására és meg-szépítésére (vö. Koselleck jól ismert vonatkozó munkáival). A Szerző fejtegetései pedig a *Hadtörténelmi Közleményekben* évekkel ez-előtt felvetett vitához, akkori hozzászólásom-hoz (A középkori hadtörténetírás és forrásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006.) 517–524. o.) is közvetve hozzájárulhatnak, hiszen részben éppen a szemtanúk és kortársak had-történeti megbízhatóságát teszik mérlegre. A bevezető fejezetben a megközelítésnek bőven idézi irodalmi és történelmi, számos esetben legújabb kori vonatkozásait és irodalmát.

Felvázolja a téma kutatásának tudomány-történeti hátterét mind az angol, mind a német középkorkutatásban, s utal a közvetlen elő-zmények közé sorolható regensburgi és tübin-geni, hasonló témakörben tartott konferenciák-ra (2002, 2003), melyeket a regensburgi „Krieg im Mittelalter” kutatócsoport szervezett. Végül érdemes arra utalnunk, hogy a Szerző a győzelem és vereség fogalmainak meghatározását viszonylagosnak tartja, ami egymással megüt-köző felek, vagy azok utódainak nézőpontjától és megítélésétől függ („magát gondolja an-nak”, vagy éppen „a másik fél gondolja azt el-lenfeléről”). Amennyiben egy közösségből el-tűnik a folyamatosság-tudat, akkor maga a ve-reség-értelmezés is megszakad, érdektelen lesz, a továbbiakban megfoghatatlanná válik annak historiográfiai visszhangja („Resonanz”).

A Szerző vizsgálja az egyes csaták leírását, értelmezését, s a vereség történetírói feldolgo-zását, az esemény és a befogadó közönség kö-zötti közvetítési technikáját. Rögtön egy konkrét példánál maradva: Nithrad, aki maga is harcolt a 841. évi fontenoy-i csatában, leírja Német Lajos és Kopasz Károly győzelmét aqui-

tániai Pippin felett. Ugyanakkor a vereséget szenvedők szemszögéből is megörökítették a csatát, mégpedig Algelbert *Planctus*-ában (*Versus de bella*). Angelbert azonban csak állítja magáról, hogy harcolt, irodalmi ismeretei ezt szinte teljes bizonyossággal kizárják, ugyanakkor az ütközet istenítélet jellegét igyekszik saját hőse szemszögéből kétségbe vonni, azt egyszerűen bűnténynek (*scelus*), a tényleges vesztest pedig – a modern fordítók nem kis bosszúságára – győztesnek nyilvánítva.

Egy másik sokat mondó példa a 782-es szláv felkelés letörésére küldött három frank hadvezér, Adalgis, Geilo és Worad sorsának bemutatása. Ők ütközben értesülnek arról, hogy Widukind vezetésével a szászok fellázdak; eredeti céljukat félretéve, ellenük vonulnak, s súlyos vereséget szenvednek, amit az évkönyvíró szerint fegyelmezetlenségükkel joggal érdemeltek ki. Magyar történeti szempontból érdekesebb, ahogyan a nikápolyi vereséget (1396), annak értelmezését követi nyomon (86–91. o.) Froissartnál. A vereségek retorikai magyarázatához számos esetben a lovak elvesztése, közvetve lovasa bátorságának hangsúlyozása szolgál (ami egyébként nyilván a valóságban is gyakran előfordulhatott, Habsburg Rudolf lováról való leesését 1278-ban más forrásból is ismerjük). Ebből a szempontból értelmezi az ütközetben résztvevők számadatait is, utalva arra, hogy azok eltúlzása vagy alábecsülése alapvetően a Szerző írói szándékától, s nem a valós létszámviszonyoktól függött (111–120. o.), de érdekes fejtegetések olvashatók az időjárás, a hadicsel, a parancsnoki önteltség stb. témáira vonatkozóan, miközben kitér a mi szempontunkból érdekes Brenta menti (180–183. o.), vagy többször is a dürnkruti ütközetre (161–166. o.). A Szerző joggal fogalmaz úgy, hogy a korabeli olvasók–hallgatók maguk is fel voltak készülve a retorikai elemek megfelelő dekódolására, s azokat a mai olvasónál–történésznél biztosabban ismerték fel.

A vereségek-győzelmek értelmezésének, átértelmezésének sajátos megoldása volt a csatáértén egyházi intézmény emelése (pl. a tatárok elleni csata helyszínén, Liegnitznél vagy majd Hastingsnél és Tagliacozzónál a győztesek részéről). Értelmezése szerint Liegnitznél így az egyszer elvesztett csatamezőt az alapítás aktusával mintegy visszahódították a vesztesek. Az elesettek mártírként való tiszteletének számtalan példája említhető a keresztes háborúk for-

rásaiból, de itt Froissartnak a nikápolyi csatáról szóló leírása is találó példa (267–68. o.). Ebben a gondolatmenetben is visszatér a már korábban érintett 782-es eseményekhez. Érdekes módon a *Birodalmi évkönyvek* frank győzelemről, az *Einhard-évkönyvek* pedig a szászoktól elszenvedett vereségről szólnak. Az a tény azonban, hogy a csata után Károly igen gyorsan maga is a helyszínre ment, inkább azt valószínűsíti, hogy az első csata kimenetele a frankokra nézve kedvezőtlen volt. Ezt támasztja alá, hogy Adalgis és Gailo is közelebből nem részletezett módon életüket vesztik, ami jó okkal hozható kapcsolatba az első ütközetrel.

Rendkívül gazdag a historiográfiai recepciója a szászoknak a normannoktól elszenvedett 880. évi vereségének. Widukind művében még csak szépíti (1:169), ám Merseburgi Thietmarnál Brúnó herceg halálát itt már tényleges árvíz, természeti katasztrófa (*fluminis inundatione*) okozza (2:23). A gandersheimi rímekrónika az ütközetet már győzelemmé változtatja oly módon, hogy a győztesen hazatérő szász sereg kerül egy viharba, ahol életét veszíti Brúnó. Más megoldást választ Gobelinus Person, aki az egyszerűség kedvéért két ütközetet iktat be. Az első a történeti forrásokkal összhangban szász verséggel zárul, ám a szászok gyorsan rendezik soraikat, s egy második, fiktív csatában győzedelmeskednek. E megoldás sémáját használta Bonfini a körmendi csata esetében (lásd: *Veszprémi László*: Lovagvilág Magyarországon. Budapest, 2008. 43–52. o.). A frank verség értelmezésének további lehetőségét kínálja egy mindenki domonkos szerző az 1380 körüli évekből, aki egyszerűen a keresztények és pogányok közötti csataként írja le az eseményeket, ezzel egy más, magasabb síkra helyezve és értékelve a vesztes csatát. A rákövetkező Húsvéton a pogányok az angyalok énekétől megvilágosodva megtérnek, ami a csatát így végső soron a keresztények nagy győzelmévé teszi. A krónika XV. századi folytatása ezt már csak fokozni tudja, amikor az elesettek közé egy pápát, két kardinálist és hét püspököt iktat be, tovább növelve a mártíromság fontosságát.

A kötet számunkra talán legérdekesebb része az augsburgi csatára vonatkozó magyar krónikás hagyományt elemzi. Jó érzékkel mutat rá, hogy a magyar Névtelen (*Anonymus*) művének 55–56. fejezeteiben a „győzelem” szó négyszeres előfordulása a magyarok hősiességét érzékelteti (*victi, vitores, victoriosius,*

vicerunt) a retorika eszközeivel. Erre a Makk Ferenc-émlékkönyvben is utaltunk, (Megjegyzések Anonymus stílusáról és szóhasználatáról. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70. esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010. 453–460. o.), megjelölve a kölcsönzés helyét (Rhetorica ad Herennium, 4.26. és párhuzamait: Maximilian Georg Kellner: Die Ungarneinfälle im Bild der Quellen bis 1150. Von der „Gens destenda” zur „Gens ad fidem conversa”. München, 1997. 134. o.). A Szerző számára is nyilvánvaló, hogy a magyar krónikákba beiktatott második magyar győzelem egy fiktív bosszú emléke, ami szövetszerűen a 913. évi Inn melletti magyar verség forrásaival kontaminálódott (Cont. Regino ad annum 913, 155.). Az 56. fejezetben egy újabb bosszúhadjárat leírására kerül sor, amikor Ottó ellenségei hívják be a magyarokat. Érdekes, hogy Gabriel Silagi korábbi kiadásában még úgy gondolta, hogy itt a krónikás egyszerűen elhallgatja a magyar vereséget, míg inkább az az értelmezés valószínűbb, miszerint azt a magyar krónikás egy kifejezett, isten szándékaival (furoris flagella) egyező magyar győzelemmé alakítja. Ettől némileg eltérő a Krónikaszerkesztés szerzőjének (már Kézai által is ismert) gyakorlata, ami a bosszú részének nem csak a második magyar győztes csatát teszi meg, hanem beiktatja a Lehel-kürtje epizódot. Megjegyzendő, hogy a magyarok nem egy szigeten (insula), hanem egy erdőben rejtőzködtek (silva), ami egy egyszerű szövegromlás eredményeként jött létre. Lehel-történetét a jól ismert módon Kézai kommentálja, racionalizálva azzal, hogy Lél és Bulsú hajón jutott el Regensburgig. Ez egyben a befogadó

közönség folyamatos érdeklődésnek is kifejező példája, mivel a keresztény magyarok magukénak érezték a pogány magyarok csatáit, s azokat átértelmezve beiktatták az üdvtörténetbe.

A kötet szerzőjének kérdésfelvetése valószínűleg termékenyítő hatással lesz a hazai történetíráásra, hadtörténetírára is. Hasonló szövegtörténeti problémákra utalt például legutóbb Szabados György is (A régi magyar takтика Árpád-kori írott kútfőkben. A steppei eredetű harci műveltség nyomai és megjelenítése a XIII. század végéig Hadtörténelmi Közlemények, 120. (2007.) 2. sz. 475–500. o.). Írásában arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1116-ban Olsavánál magyarok és csehek között lezajlott ütközetről gyökeresen eltérő leírást ad Prágai Cosmas (cseh győzelemről írván), s a magyar krónikaszerkesztés (magyar győzelemről tudósítván). E példa egyébként elkerülte a Szerző figyelmét, pedig elemzése nagyon tanulságos lehetett volna.

Összességében a kötet jól példázza az utóbbi évtizednek a nyugat-európai gyakorlatban rendkívül népszerűvé váló, a hagyományos formákat és módszereket meghaladó, a hagyományos „hadtörténetírást” (Kriegsgeschichte) utáni hadtörténetírási iskoláját. Ebbe sokkal inkább a forrásokról, ábrázolásokról, értelmezésekről, eszme- és társadalomtörténeti kapcsolatokról, szociológiai és antropológiai esik szó, semmint a harci események hagyományos formáiról. A kérdésfeltevések jogosak és gondolatébresztők, mindenesetre nem vonják kétségbe a hagyományos, magát a háborút és hadműveleteket vizsgáló kutatási irány létjogosultságát sem, igaz annak művelőt is módszereik átgondolására ösztönzik.

Veszprémy László

SALVATORE BONO

PIRATEN UND KORSAREN IM MITTELMEER

Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert

(Klett–Cotta, Stuttgart 2009. 321 o.)

A Mediterráneum kora újkori és újkori történetének vizsgálata nem tartozik a hazai történetírás által gazdagon kutatott területei közé. Ez jobbra azzal magyarázható, hogy a tárgyalt időszakban Magyarország és a földközi-

tengeri régió nem gyakoroltak egymásra közvetlen politikai, gazdasági vagy katonai hatást. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem léteztek kapcsolatok a Magyar Királyság és a Mediterráneumban is meghatározó szerepet betöltő ál-

lamok között mint Franciaország, Velence, a Habsburg Monarchia vagy az Oszmán Birodalom. A régió magyar történelmet is befolyásoló eseményei (pl.: kandiai háború 1645–1669, moreai háború 1684–1699, stb.) miatt tehát semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül az ide vonatkozó kutatások legújabb eredményeit.

A térség tanulmányozásához napjainkban elsősorban az angol, francia, német és olasz történettudomány eredményeire támaszkodhatunk. E nemzetek kutatói közül pedig külön ki kell emelnünk Salvatore Bono nevét, aki több mint negyven éve foglalkozik a Mediterráneum történetének vizsgálatával. Bono professzor kiterjedt kutatásai mellett fontos tudományszervezési feladatokat is ellát. Jelenleg a Nemzetközi Mediterráneum-kutató Történetész Társaság elnöke, valamint tagja volt annak az európai uniós szakértői bizottságnak is, amely 2003-ban életre hívta az egyiptomi alexandriai központú Anna Lindth Alapítványt, amelynek célja a mediterrán régióban élő kultúrák közti kommunikáció elősegítése. Kutatási területei közül ki kell emelni a Földközi-tenger kalózaival és korszároíval foglalkozó vizsgálatait, amelyek kiterjedt politikai, katonai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyrendszerben tárgyalják e történettudományunk számára kevésbé ismert tevékenységet. A témában írt első monográfiája 1964-ben látott napvilágot *I corsari barbareschi* címen Torinóban. A munka több feldolgozást is megért (pl.: *Corsari del Mediterraneo*. Milano 1994.), amelyek közül a jelen német nyelvű kiadás eredetijét a 2004-ben megjelent *Corsari nel Mediterraneo: cristiani e musulmani fra guerra, schiavitù e commercio* című képezte. Ennek az átstrukturált, kibővített változatnak a fordítási munkálatait Achim Wurm végezte, míg a könyv bevezetőjét Ekkehard Eickhoff írta, aki szintén fontos alakja a Mediterráneum történeti kutatásának. Neki is több műve (pl.: Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland bis zum Aufstiege Pisas und Genuas [650–1040]. Saarbrücken 1954.; Venedeig- spätes Feuerwerk: Glanz und Untergang der Republik 1700–1797. Stuttgart 2007., stb.) jelent már meg e témában, amelyek közül a 2008-ban kiadott *Venedig, Wien und die Osmanen- Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*, tavaly magyar nyelven is napvilágot látott *Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)* címen, Katona Tamás fordításában.

Eickhoff bevezetőjében rámutat, hogy az arab hódítások miatt a Földközi-tenger déli régiójában a keresztény hatalmak hegemoniája lassan háttérbe szorult, átadva helyét az iszlám kultúrának. Ezt követően az észak-afrikai és dél-európai partvidék népeinek szembenállása már nem csak politikai és gazdasági, hanem vallási és kulturális téren is megnyilvánult. Az oszmán hatalom gyengülésével és a gyarmatosítások megindulásával azonban a XIX. századtól kezdve a keresztény államok befolyása addig sosem látott mértékben erősödött meg a térségben. A második világháborút követően a gyarmatbirodalmak felbomlásával ez a hatás folyamatosan gyengült és a helyi nemzeti mozgalmak részeként az iszlám ismét előtérbe került. Ennek ellenére Nagy-Britannia és Franciaország napjainkig meghatározó szerepet játszik a térség politikai, gazdasági és kulturális életében. A keresztény és iszlám kultúra csaknem másfél évezredes egymás mellett élése egy sajátos, sokszínű régiót hozott itt létre, amely mindig kulcsfontosságú volt Európa és a Közel-Kelet viszonyában. Ennek fényében, ahogy arra Eickhoff is felhívta a figyelmet, a Mediterráneum történelmével foglalkozó kutatásoknak napjainkban is nagy jelentőségük van.

Salvatore Bono munkája a földközi-tengeri régió történelmének egy kevésbé ismert szeletét, a dél-európai és észak-afrikai kalózkodást, a térség (kalóz)államainak egymáshoz való viszonyát, továbbá a kalóztevékenység gazdasági, társadalmi és kulturális hatásait vizsgálta. A könyv igényes kiadás, jól szerkesztett, következetes. Felépítése logikus, stílusa gördülékeny, olvasmányos, ami a laikus közönség számára is közérthetővé teszi a témát. A könyv keményborítás, amelynek papír fedőlapján egy tengeri ütközetet ábrázoló kép látható, amely a greenwichi Nemzeti Tengerészeti Múzeum Palmer gyűjteményéből származik. A műben 13 illusztráció található, festmények és metszetek egyaránt. Ezeket talán szerencsésebb lett volna nem a könyv közepére, hanem egymástó távolabb, a tematikának megfelelően elhelyezni vagy a végén egy tablóban közléni.

A tájékozódást két térkép segíti, amelyek a térség fontosabb kikötőit és városait tüntetik föl a Földközi-tenger nyugati és keleti medencéjében. Az illusztrációkhoz hasonlóan ezek is a könyv közepén találhatók, habár alkalmasabb lett volna, ha annak elején, a történelmi eseményeket tárgyaló részeknél helyezik el őket.

A mű a bevezető után öt (60–80 oldalas) fejezetre oszlik, és ezt a tagolást a könyv végén található bibliográfiában is megtartották. Az irodalomjegyzékben a felhasznált művek és forrásjegyzék mellett az adott témákra vonatkozó szakirodalmi tájékoztatót is olvashatunk. A szerző az általa felhasznált nagyszámú forrásból (emlékiratok, hajónaplók, számadáskönyvek, inkvizíciós jegyzőkönyvek stb.) származó idézettel teszi még színeesebbé mondanóját, amelyek jól rávilágítanak arra, hogy mely forráscsoportok vonhatók be a földközi-tengeri „kalóztörténelem” vizsgálatába. A könyv végén a tájékozódást alapos személynévmutató segíti.

Bono az első fejezet előtt röviden összefoglalja, hogy mi a különbség a címben is megjelenő kalózok és korszárok között. A hazai történeti szaknyelv általában nem tesz különbséget kalóz és kalóz között, és amint azt megtudhatjuk, olykor a valóságban is igen nehéz volt őket megkülönböztetni egymástól. Habár mindkét elnevezés olyan hajóst takar, aki főként fosztogatásból él, a korszáró törvényes keretek közt, egy vagy több ország jóváhagyásával és írásos engedélyével tehetett mindent. Tevékenységüket meghatározott ideig, egy előre kijelölt térségben, a zsákmány egy részének fejében folytathatták. Fő feladatuk az ellenséges hatalmak tengeri kereskedelmének akadályozása, a part menti települések folyamatos háborgatása volt, amely olykor kiegészült a kereskedelmi hajók védelmének biztosításával, valamint a hadjáratok alatt katonai segítségnyújtással. Amint arra Eickhoff is felhívja a figyelmet bevezetőjében: az a hatalom, amely a Mediterráneumban jelentős befolyásra kívánt szert tenni, nem nélkülözhetette a tengeri haderőt, amelynek azonban automatikus velejárója volt a kalózkodás. Ez a tevékenység végigkövette a földközi-tengeri civilizációk történelmét a Római köztársaságtól egészen a XIX. század végéig, komoly hatást gyakorolva a térség államainak életére.

Az első fejezet az észak-afrikai kalózállamok történetét tárgyalja. A régióban és ezáltal az egész Mediterráneumban Konstantinápoly 1453-as elfoglalásával az oszmánok befolyása rendkívüli módon megerősödött. Pozíciójukat még tovább szilárdították Egyiptom 1517-es és Rodosz 1522-es meghódításával. Az észak-afrikai államok oszmán fennhatóság alá kerülése jelentős tengeri potenciállal gazdagította a jobbára szárazföldi hatalomnak tartott török birodalmat. A térség másik nagyhatalma, Spa-

nyolország sokáig sikertelenül igyekezett újjá állni e terjeszkedésnek, melynek következtében folyamatosan veszítette el dél-mediterráneumi támaszpontjait (pl. 1551-ben Tripoliszt). Habár 1570-ben Lepantónál sikerült megállítani az oszmán előrenyomulást, Észak-Afrikára támaszkodva a törökök továbbra is megtartották befolyásukat a Földközi-tengeren.

Algéria, Tunisz és Tripolisz az oszmán uralom előtt nem rendelkezett erős központi hatalommal, csupán tengerparti városok laza szövetségei voltak, amelyek már a középkor folyamán is jelentős kereskedelmi és kalóztevékenységet folytattak a Földközi-tenger nyugati medencéjében. Ennek következtében az Oszmán Birodalmon belül is igen hamar kivételes státusra tettek szert. Az idevezényelt janicsárság és a helyi közigazgatás élén a terület irányításával megbízott pasák álltak, akik azonban lassan elvesztették tényleges befolyásukat. Az államok tevékenységéből kifolyólag hol a nagyobb befolyással rendelkező korszáró kapitányok, hol a janicsárparancsnokok vették át hatalmat. A Bono által felhasznált források szerint a muszlim világ korszárói között nem csak arab és török, hanem több európai (francia, angol, holland stb.) származásút is lehetett találni, akik miután áttértek az iszlámra, jelentős pályát futottak be. A szerző néhányuk életútjának bővebb ismertetésével a korabeli karrierlehetőségek egyik típusát mutatja be.

Tevékenységük révén az észak-afrikai országok szerteágazó kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, amelybe a kora újkori Európa minden jelentősebb tengeri hatalma beletartozott. E viszonyok tanulmányozása révén egy eddig csupán kevésbé ismert szempontból, a corsárok, illetve a kalózkodás szemszögéből kaphatunk képet a Mediterráneum államainak politikai és gazdasági helyzetéről. A szerző bemutatja a kalózállamok jelentőségének folyamatos csökkenését, amit jól szemléltetnek a velük kötött szerződések változásai. Ezek eleinte inkább a korszároknak fizetett adókötelezettségek voltak, sem mint hivatalos kétoldalú meg egyezések. A nyugat-európai államok megerősödésével azonban ezek lassan átalakultak, egyre hátrányosabb feltételeket szabva a magreb térség hajósaiknak. A XVIII. század végére a kalózkodás kezdett visszaszorulni, ám a napóleoni háborúk újra kedvező körülményeket teremtettek számukra. A császárnak Anglia elleni blokádjához ugyanis minden segítségére volt, így több korszáró csatlakozott

hozzá. Bukásával és a nyugat-európai gyarmatosítások megindulásával azonban az észak-afrikai kalózállamok végleg háttérbe szorultak.

A könyv második fejezetében a keresztény „oldal” korszároiról olvasatunk, akik legalább olyan színes képet mutattak, mint a muszlimok. A szerző a „szabadfoglalkozásúak” mellett két lovagrend, a Máltai- és a Szent István lovagrend hajósainak tevékenységét emeli ki. A johanniták 1522-ben kénytelenek voltak elhagyni Rodosz szigetét és 1530-ban Máltára helyezték át székhelyüket. A lovagrend feladata ettől kezdve a dél-itáliai partok biztosítása illetve az észak-afrikai partvidék folyamatos felügyelete és az oszmán előrenyomulás feltartóztatása lett. Hozzájuk hasonlóan az 1562. március 15-én I. Cosimo de Medici által létrehozott Szent István lovagrend is a dél-európai partvidék védelmét kapta feladatul. Központjuk a toszkánai Livorno volt, amely ezt követően a térség fontos kikötőjévé vált. A két lovagrend hajósai szinte kivétel nélkül korszárokként tevékenykedtek. A szerző több neves tagjukat is bemutatja, mint a Romegasként híressé vált Mathurin d’Aux-Lescout-t, aki az egyik legismertebb máltai politikus és kapitány volt. A lovagrendek tagjai közül is kerültek ki azonban törvényen kívüliek, akik hatáskörüket túllépve, saját szakállukra fosztogattak. A kapitányok ugyanis gyakran nem várták meg, hogy felhatalmazásukat kiáltsák és a nagy zsákmány reményében engedély nélkül indultak útnak.

Akár csak a muszlimok között, köztük is találni szép számmal magán korszárokat, akiket a térség nagyobb kikötőiben fogadhattak fel az egyes országok megbízottai. Ilyen jelentős kalózközpontnak számított Málta és Livorno mellett Messina, Palermo, Trapani és Szardínia, valamint Toulon, Marseille, Valencia és Almería is. A „szabad” korszárok felfogadása gyakran kalandregényekbe illő körülmények közt történt, hiszen többen közülük korábban kalózok voltak, így sokukat börtönből szabadították ki vagy halálos ítélet elől mentették meg későbbi „munkaadóik”. A keresztény oldal e törvényes kalózái azonban nem csak a muszlim hajókat háborgatták. A máltaiak megbízólevelei például 1720 előtt még javarészt a magreb kalózái és kereskedői ellen szóltak, ám ezután többször is csupán általánosan a Földközi-tenger keleti medencéjét jelölték ki számukra. Habár megbízásuk továbbra is az oszmán fennhatóság alá tartozó

területek hajói ellen szólt, a szintén keresztény görögök azonban többször is áldozatául estek támadásaiknak. Kereskedőik ezért kénytelenek voltak a nyugat-európai udvarokhoz, sőt olykor magához a pápához fordulni, hogy védeltséget szerezhessenek az őket fosztogató korszároktól.

A szerző mindezek mellett egy a hazai történetírásban kevésbé ismert kalóz etnikumra, az uszkokokra is kitér. Ez a néhány ezer főt számláló, délszláv népcsoport a dalmát partokon élt, ahová a XVI. században az oszmán hódítás elől húzódtak. A hajdúkhöz vagy a kozákokhoz hasonlóan katonáskodó életmódot folytató uszkokok I. Ferdinánd óta a Habsburg állam szolgálatában álltak. Központjuk Zengg volt, ahonnan kiindulva rablóportyáikkal folyamatos veszélyt jelentettek az Adriai-tenger medencéjének hajósaira, főként a velenceiekre. Rendszeres támadásaik feszültté tették a köztársaság és Ausztria viszonyát, ami 1615-re háborúba torkollott, ami 1617-ben a tengerparti uszkok települések teljes felszámolásával ért véget.

A keresztény hatalmak nem csak a muszlim ellenségeik ellen vették igénybe a korszárok szolgálatait, hanem az egymás ellen folytatott háborúikban is előszeretettel használták fel őket. A tengeri hadviselés eme formái csupán kevésbé ismeretesek a történeti kutatás számára, amint arra Bono maga is felhívja a figyelmet. A Földközi-tengeren legtovább a francia és spanyol korszárok háborgatták a békés kereskedelmet és főként az angol hajókra vadásztak. Az utolsó felívelő időszak számukra is a napóleoni háborúk kora volt, amelyet követően az ő tevékenységük is nagymértékben visszaszorult.

A történeti áttekintés után a szerző a harmadik fejezetben azt vizsgálja, hogy milyenek is voltak azok a hajók, amelyekkel a korszárok rendelkeztek, illetve hogy kik és hogyan szolgáltak ezek fedélzetén. A keresztény és muszlim hajók között az első számú különbség az volt, hogy az utóbbiak kisebbek, könnyebbek, fordulékonyabbak voltak, mint az európaiak. Hiányosságait azzal orvosolták, hogy hadba állították az ellenségtől zsákmányolt hajókat. Ez tehát rámutat arra a tévhitre is, amely szerint a tengeri ütközetek célja az ellenfél elpusztítása, elsüllyesztése volt. A másik mód, amely segítségével hátrányukból némiképp lefaraghattak, a nyugati mesteremberek felfogadása volt, akik segítségével korszerű hajókra tehettek szert. Emellett több európai ország

nemcsak szellemi tőkében, hanem anyagiakban is hozzájárult a kalóz államok flottáinak építéséhez. Dán és holland hajók például gyakran szállítottak fát, ágyút, ágyúgolyót és löport is az észak-afrikai államok hajóépítő műhelyeinek. Ezek a kapcsolatok napjainkig ugyancsak feltérképezetlenek és további kutatásra várnak, aminek segítségével árnyaltabb képet kaphatnánk a Mediterráneum gazdasági és kulturális kapcsolatairól.

A hajók legénységi összetételének bemutatása és a vizsgálat módszere is érdekes adalékokkal szolgál a tengeri hadviselést kutató hadtörténetírás számára. Ha többet kívánunk megtudni a tengeri ütközetekről és az azokat vívó felekről, semmiképp sem tekinthetünk el a hajók fedélzetén uralkodó állapotok és a tengerészek életkörülményeinek megismerésétől. Ezek bemutatásán túl Bono a legénység társadalmi összetételét is vizsgálja, amelyen keresztül érzékletesen szemlélteti a kor migrációs viszonyait és karrierlehetőségeit, mind keresztény, mind muszlim oldalon. A szerző a legénység bemutatásán túl külön figyelmet fordít a kikötők társadalmára, amely szintén rendkívül színes képet mutatott. Külön kiemeli ezek közül Livornót, amely otthont kínált nagyon sok kiöregedett korszárnak és az Európa szinte minden országából ideletelepült tengerészeknek.

A soron következő negyedik fejezetben a szerző a tengeri csatákat és a kevésbé ismert szárazföldi rajtaütéseket mutatja be. Ezekkel kapcsolatban kitér a korábban említett katonai taktikákra és tisztább képet ad ezen ütközetek menetéről. Egyes rabló hadjáratok illetve rajtaütések csak akkor lehettek sikeresek, ha annak során elegendő zsákmányra tudtak szert tenni. Ezt azonban nem lehetett biztosítani abban az esetben, ha az ellenséges hajót egész rakományával együtt elsüllyesztték, legénységét pedig legyilkolják. A tengeri csatáknak, akár csak a szárazföldieknek, külön koreográfiájuk volt, amelyben központi szerep jutott a megtévesztésnek. A kalózok és korszárok a korban használt felségjelvények széles tárházával rendelkeztek, amelyek segítségével elég közel kerülhettek a kiszemelt áldozathoz. Ezt követően megcsáklyázták a hajót, és átjutva annak fedélzetére, megpróbálták minél több foglyot ejteni, illetve a rakomány legnagyobb részét sértetlenül megszerezni. Az európai tengerészek feljegyzései szerint, amelyekre Bono végig támaszkodik, a muszlim kalózok nem voltak igazán képzett matrózok, ám az ellenség fedél-

zetére lépve félelmetes ellenfelekké váltak. Képességeiket tehát sikeresebben kamatoztathatták a part menti rajtaütéseknél, amelyek szintén szerves részét képezték a rabló hadjáratoknak. Az efféle rajtaütéseknek azonban mind a Földközi-tenger északi, mind a déli partvidékén kiépült erődök és fegyveres őrtoronyok igyekeztek elejét venni. Ennek emlékeit őrzik az olasz tengerpart mentén elterülő települések nevei is (pl.: Tor San Lorenzo, Tor Vaianica, melyek nevében az olasz torony szó található), így tanúskodva e városok egykori feladatáról.

A kalózkodás legnagyobb haszna természetesen a zsákmányszerzés volt, amelyből az ezt támogató országok is részesedtek. E tevékenység gazdasági aspektusaival foglalkozik a mű ötödik, utolsó fejezete, amelyben a szerző külön figyelmet fordít a rabszolga-kereskedelmre. Az imént említett part menti rajtaütések első számú feladata éppen a foglyszerzés volt, ami mind a keresztény, mind a muszlim fél számára kiemelten fontos bevételi forrásnak számított. Portyákat olykor igencsak távoli vidékek ellen is vezettek, amelyek közül a szerző kiemeli az arab korszárok 1627-es vállalkozását. Ennek során hajóikkal egészen Izland partjaiig jutottak el, ahonnan 800 embert hurcoltak magukkal, majd hazafelé tartva az angol partvidéket is végigfosztogatták. Habár az ehhez hasonló hosszú utak nem voltak gyakoriak, a Földközi-tenger szigetei és partjai ellen indított rabló hadjáratok annál sűrűbben fordultak elő. Ennek az a magyarázata, hogy az európai udvaroknak és az oszmán Portának is sok rabszolgára volt szüksége. Az udvartartások mellett természetesen ki kell emelni a hadihajók és gályák, valamint a háztartások igényeit, amelyek tovább fokozták a foglyok iránti keresletet. Ebből kifolyólag a rabszolga-kereskedelem a Mediterráneum gazdaságának egyik meghatározó ágazata lett, amelynek utánpótlása főleg a korszárok tevékenységétől függött. Ennél a pontnál azonban lehet egy kis hiányérzetünk, hiszen a kora újkori rabszolga-kereskedelem egyik jelentős területéről, a magyar hódoltságról nem esik szó. Természetesen hazánk nem tartozott a szorosan vett mediterrán régióba, ám az innen származó keresztény és muszlim rabok gyakran tűntek fel Konstantinápoly illetve Velence emberpiacain, ahonnan többen hajókra vagy királyi-, nemesi udvarokba kerültek. Egy ehhez hasonló kitekintés még jobban rávilágított volna a Mediterrá-

neum kiterjedt kapcsolataira, amelyek jóval túlnyúltak a földközi-tengeri partvidéken. Az említett területeken túl a rabszolgaság ezernyi más szállal is kötődött a gazdasághoz. Nem csupán értéktárgyakként tarthatták őket számon, hiszen kereskedhettek, ipart űzhettek, sőt, magántulajdonnal rendelkezhettek. Természetesen ezeken túl esély volt a szabadulásra is, hiszen váltságdíj fejében, esetleg másik rabért cserébe is kiadhatták őket. Emellett szökéssel is többen próbálkoztak közülük, akiknek hazajutását hivatásos embercsempészek segítették. A rabszolga-kereskedelem révén is láthatjuk,

hogy a korszárók tevékenysége elengedhetetlen volt a Mediterráneum gazdasága szempontjából. Ez is bizonyítja, hogy a régió történelmének kutatásához nélkülözhetetlenül fontos történetük minél szélesebb körű vizsgálata. Ezen keresztül ugyanis nem csak a keresztény és az iszlám világ egy eddig kevésbé kutatott érintkezési pontját ismerhetjük meg, hanem a Földközi-tenger medencéjének szerteágazó politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyairól is teljesebb képet kaphatunk.

Vatai Gábor

EGYED ÁKOS

ERDÉLY 1848–1849

(Pallas-Akadémia Könyvkiadó, második, bővített kiadás. Csíkszereda, 2010. 616 o.)

A magyar történetírás néhai kiemelkedő alakja, a nyolcvanas éveiben járó Kosáry Domokos egy interjúban azt nyilatkozta, hogy életének működése hasonlít a repülőgép propellerjéhez, vagyis a befejezett munka újabb történeti kutatásokra és művek megírására ösztönzi. Ez a megállapítás Egyed Ákosra, az erdélyi magyar történetírás doyenjére hatványozottan igaz. A 82 éves szerző, a kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem nyugalmazott történelem professzora, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja és az újjraalakult Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke páratlan életművet vallhat magáénak. Erdély XIX. századi történelméről megjelent írásai mind módszertanilag, mind a forráskutatás számára útmutatást jelentenek, illetve újabb kutatások elvégzésére késztetik a jövő történész generációját. Szerteágazó és sokoldalú munkásságából külön ki kell emelnünk az 1978-ban megjelent *Háromszék 1848–1849* című művét, amely időközben három kiadást ért meg. Egyed Ákos e munkája nem a klasszikus értelemben vett helytörténet, mivel a kis és elszigetelt székely székben 1848 telén játszódó események az országos politika számára is meghatározó tények voltak. Ugyanis azon nem lehet vitatkozni, hogy Háromszék ellenállása jelentős császári erőket kötött le, ami nagymértékben elősegítette az 1848. december közepétől kibontakozó magyar ellentámadás eredményességét.

Az 1981-ben megjelent *Falu, város, civilizáció* című kötete Erdély XIX. századi gazdaság- és társadalomtörténetének mai napig legkiválóbb feldolgozása. A szerző külön fejezetet szentel az erdélyi jobbágyszabadítás 1848. évi kivívásának, a helyi társadalmak sajátos jelenségeinek és problémáinak. 1848 ugyanis meghatározó időpont az országrész polgári átalakulása és modernizációja számára. Az itt megfogalmazott kérdések és problémák megoldása, vagy meg nem oldása kihatással vannak a mai román–magyar kapcsolatokra. A kommunista Romániában a magyar történetek csak a hivatalos román álláspontot képviselhették, ennek következtében kerülniük kellett a politikátörténet művelését, így a munkásságuk elsősorban a gazdaság és művelődéstörténet kutatására szorítkozott. E téren azonban úttörő eredményeket vallhatnak magukénak. Ez a helyzet 1989 után, a diktatúra bukásával gyökeresen megváltozott, lehetőség nyílt arra, hogy az eddig nem publikált, fiókok mélyén lappangó kéziratokat is a nagyközönség elé tárják. A hazai és határon túli érdeklődő közönség előtt Benkő Samu, Csetri Elek, Jakó Zsigmond ez irányú tevékenysége nem ismeretlen. Ebbe a sorozatba illeszkedik, illetve nem esünk a túlzás csapdájába, ha a piramis tetejére helyezzük Egyed Ákos 1990 utáni munkásságát. 1997-ben jelent meg a szerző *Korszerűsödő és hagyományörző Erdély* című

kétkötetes tanulmánykötete, amelynek első részében Egyed Ákosnak az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetéről készített újabb stúdiumait olvashatjuk. A következő évben pedig az *Erdély 1848–1849* című, szintén kétkötetes összefoglalója, amely Kővári László 1861-ben kiadott feldolgozása óta az első, önálló kötetben megjelent, a modern történettudomány módszereit és eredményeit felhasználó mű a témában.

Az általam ismertetésre kerülő monográfia ennek az újabb, átdolgozott kiadása. Felmerülhet a jogos kérdés: lehet-e még a témáról újat mondani? Egyed Ákos munkájának elolvasása után a válaszuk csakis határozott igen lehet. Az eltelt tizenkét évben a szerző újabb kutatási eredményekkel és feldolgozásokkal áldozott a történettudomány oltárán. 2001-ben hagyta el a nyomdát az *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése* című feldolgozása, amely komplex módon elemzi az országgrész társadalmi átalakulásának mozgatórugóit, az egyes politikuskok állásfoglalását, a nemzetiségek viszonyulását az unióhoz, a liberális magyar politika eredményeit és kudarcait. Hatalmas eredményként könyvelhető el „Erdély Széchenyi-jének”, gr. Mikó Imre élet- és politikai pályájának feldolgozása, amellyel Egyed Ákos az anyaországi és erdélyi magyar történetírás egyik nagy adósságát törlesztette.

Az általam ismertetett könyv huszonkilenc fejezetből áll, bevezetéseképpen a szerző egy átfogó politika- és társadalomtörténeti képet ad Erdély 1848 előtti helyzetéről. Külön kiemelendők a nemzetiségek törekvéseiről és társadalmáról, valamint a sajtó történelemformáló szerepéről írt elemzések, amelyek megvilágítják a kérdéskör összetettségét. Ugyanígy rendkívül fontosnak tartom az erdélyi sajtót bemutató részeket, az európai és a román fejedelemségekben lejátszódó eseményeknek a tartomány sajtójában való tükröződését. Egyed Ákos helyére teszi a sajtót mint forrást a történelmi kutatások rendszerében.

Szintén nagyon alapos az utolsó erdélyi rendi országgyűlés előzményeinek felvázolása. Míg a megyék liberális nemessége és a székely székek támogatták az unió eszméjét, addig a román értelmiségi réteg feltételeket szabott az egyesülés támogatásáért. A harmadik kiváltságos nemzet, az erdélyi szászok megosztottak voltak a kérdésben. Nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy Szászváros és Segesvár székek, illetve Brassó vidék támogatták az uniót a Nagy-

szében körül csoportosuló konzervatív patrícius hivatalnok vezetőréteggel szemben.

A könyv tanulmányozása során tapasztalhatjuk, hogy Egyed Ákos kiemelt jelentőséget tulajdonít az egyén történelmi eseményeket formáló erejének és szerepének, vagyis a szellem-történet művelésének. A polgári átalakulás meghatározó képviselője az utolsó rendi országgyűlésen id. Bethlen János gr. és Wesselényi Miklós br., a székelyföldi reformmozgalom vezetői Berzenczey László, Mikó Mihály, Pálffy János és Berde Mózes voltak. A kortársai által is sokat kritizált Berzenczey Lászlót minden körülmények között megvédi, annak politikai és hadszervezési hibáit csak szüksékváán veszi górcső alá. Pedig az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen Berde Mózes háromszéki képviselő és kormánybiztos egy higgadtabb, előkészített önvédelmi harcot ajánlott a székelységnek, szemben a tömeghisztériát meglovagoló Berzenczeyvel, aki a katonai logisztika alapelveit semmibe véve indította ki a népfelkelő dandárokat. A bekövetkezett kudarc hozzájárult a székely tábor gyors bukásához, Maros-, Udvarhely- és Csíkszék lakosságának demoralizációjához, ez pedig kihatással volt 1849-re is. Megítélésem szerint a székelység vonakodása és mozgósításának elhúzóódása 1849 elején nagyban köszönhető az 1848. évi csalódásnak.

Egyed Ákos az 1848. évi történeti események vizsgálatánál a magyar politikai élet csúcsára Kossuth Lajost helyezi, akihez az erdélyi reformnemzedék radikális, forradalmi szárnya ezer szálon át kapcsolódik. Így kerül előtérbe a kossuthi politikai irányvonalat tűzön-vízen át képviselő Berzenczey László marosszéki képviselő, aki kormánybiztosi megbízatásait a pénzügyminiszternek köszönhette, Pálffy János udvarhelyszéki képviselő, az országgyűlés alelnöke, vagy a radikális nézeteket valló háromszéki református lelkész Bíró Sándor. Véleményem szerint ez a kép azonban egyoldalú, mert az országgrész politikájának irányítására legalább ennyire meghatározó volt Batthyány Lajos gr. miniszterelnök, aki Innsbruckban a konzervatív udvari körökkel szemben is keresztülvitte az unió szentesítését. Sőt, ezt megelőzően éppen a miniszterelnök az, aki egy háromtagú küldöttséget indított a Székelyföldre, amelynek célja a székely határőr katonaság kimozdításának elősegítése volt. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy június végétől Erdély élén teljhatalmú királyi biztos állt br. Vay Miklós személyében. A konzervatív Vay nem tartozott

Kossuth hívei közé, fél éves működése azonban legalább annyira meghatározó volt Erdély 1848–1849. évi története szempontjából, mint Csányé. Vay feladata lett volna az unió gyakorlati megvalósítása, erre azonban a megváltozott politikai helyzetben nem volt lehetőség. A királyi biztos azonban ettől függetlenül rendkívül nagy aktivitást fejtett ki. Beutazta az országrészt, fegyvert és felszerelést szerzett a honvédek és nemzetőrök részére Gyulaféhevről, diplomáciai tevékenységet folytatott a román fejedelemségek irányába. Ami pedig a legfontosabb, hogy helyén maradt 1848 októberében is, amikor pedig számos liberális politikus elhagyta a forradalom táborát. A Magyar Országos Levéltárban őrzött iratai, amelyek közül néhányra a szerző is támaszkodott kellőképpen bizonyítják az általam leírtakat.

A másik kritikai megjegyzésem a könyvhöz a Bem és a magyar kormányzat nemzeti-ségi politikájának értékelése. A román és magyar marxista történetírásban általánosan elterjedt a felfogás, hogy József Bem tábornok a toleráns, békéltető nemzeti-ségi politika híve volt, akit ez irányú tevékenységében a magyar kormány által kinevezett főkormánybiztosok (Beöthy Ödön, Csány László) gátoltak. Bem személye azért is ideális volt számukra, mert nem volt sem magyar, sem román, sem szász, így beleillett az internacionalista forradalmi koncepcióba. Egyed Ákos ezen a képen sokat finomított, kiemelve a magyar politikai vezetők megbékélést ajánló kiáltványait, hangsúlyozva működésük törvényes kereteit. Ugyanakkor pozitív példának maga is Bemet tartja. Kétségtelen, hogy a lengyel tábornok, december 27-én, Kolozsváron kelt szózatában bűnbocsánatot hirdetett a múltban elkövetett politikai vétkekre nézve, de január elején már neki is tapasztalnia kellett, hogy az amnesztia politikának gyakorlati haszna alig van. A százszok részéről a kibékülésre való szándék sohasem létezett, a románok részéről is csak néhány politikai vezető részéről. Azonban az egyes prefektusok nem szüntették be a fegyveres ellenállást, a Projet de pacification elfogadása után is csak Avram Iancu volt hajlandó semleges-séget fogadni. Bem már 1848. december végén egy bizottságot állított fel Besztercén, melynek elnöke Mikes Kelemen gr. ezredes volt. Ez a testület vésztörvényszékként is funkcionált, egy szász tanítót, aki Karl Urban alezredesnek kémkedett, kivégeztetett. Rövidesen megérkezett Nagyenyed elpusztításának híre, így mind

az erdélyi magyar politikai vezetők, mind a katonai vezetők számára nyilvánvalóvá vált, hogy a román felkelők nem kívánnak élni a feléjük nyújtott békejobbal. Beöthy Ödön január elején rendeletet adott ki a vadászcsoportok szervezésére, ezeknek az alakulatoknak pedig elsődleges feladata a lefegyverzés volt. De nem volt elnézőbb Bem sem. Az Urban betörő erőit támogató Naszód-vidéki határőr román lakosság helyére székelyeket akart telepíteni, eltökélt szándékában csak Csány és Tóth Ágoston ezredes, hadosztályparancsnok erőlyes fellépése akadályozta meg. A havasok elleni hadjárat megindítása előtt határozott parancsokat adott Kemény Farkas br., ezredes számára a román felkelés elfojtására. Vagyis mind a politikai, mind a katonai vezetés hajlandó volt kegyelmet biztosítani azoknak a fegyvert letevő felkelőknek, akik a gyilkolásban és gyújtogatásban nem vettek részt. Azonban a harcot továbbvállalókkal szemben még Bem sem riadt vissza a keményebb eszközök alkalmazásától. Itt persze nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a román vezetők tárgyalási szándéka csak az időnyerésre irányult, mivel 1849 áprilisában a magyar csapatok győzelmei révén az Érchegységben élelemhiány lépett fel. Erre pedig idővel a magyar vezetők is rájöttek. Ez a kettőség egyértelműen kiviláglik a szerzőnek Ion Drăgoș képviselő tragédiába torkolt békéltető akciójáról készített kiváló elemzéséről.

A mű legértékesebb részét képezik az Erdély 1848–1849. évi politikai eseményeit elemző fejezetek. Ezzel szemben a korábbi és a kortárs hadtörténetírás eredményeit Egyed Ákos nem adaptálta teljes mértékben a művéhez. A könyvben utalás történik az író által „kiválónak” tartott, Kovács Endre nevével fémjelzett, 1979-ben kiadott Bem monográfiára, holott Gelich Rikárd, Breit József és legfőképpen Gyalókey Jenő írásai nélkül a fenti munka sem születhetett volna meg. Sőt, Kovács Endre több esetben szóról szóra vette át Gyalókey Jenő – egyébként ma is helytálló – leírásait és összefoglalásait.

Az elmúlt két évtizedben a magyar hadtörténetírás Bona Gábor, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Csikány Tamás, Demeter Lajos és Demeter László munkássága révén számos olyan eredményt vallhat magáénak, amelyeknek a maradéktalan felhasználása szintén hasznos lett volna. Emellett ki kell még emelnünk a Peter Moldovan, Zepeczaner Jenő és Pál-Antal Sándor által végzett felbecsülhetet-

len értékű helytörténeti forráskiadó tevékenységet. A fenti kritikai megjegyzések azonban nem csökkentik Egyed Ákos művének korszakalkotó értékét, csupán rávilágítanak a problémakör komplexitására és a további alap kutatások szükségességére.

A továbbiakban néhány pontosításra szeretném felhívni a figyelmet. 1848 tavaszán a székely katonaság segítségül hívását valóban Kossuth államtitkára, Pulszky Ferenc javasolta, de a Gál-misszió útnak indítása már teljesen Batthyány Lajos gr. miniszterelnök nevéhez köthető. A szerző hosszasan elemzi a naszói ezredkormány politikáját 1848 őszén. Kétségtelen tény, hogy a lázadás fő fészke a 17. (2. román) határorérezd területe volt, az azonban még nem tisztázott, hogy az erdélyi főhadparancsnokság mikor azonosult Karl Urban alezredes fellépésével. Erre feltehetőleg csak október közepétől került sor. Egyed Ákos szerint a partiumi magyar jobbágyság csak kényszerűségből vettek részt a román felkelésben. Ennek azonban ellentmond Bálint Elek Közép-Szolnok megyei alispán október eleji jelentése, amely szerint a zsidói lázadás „kommunisztikus”, elsősorban a Wesselényi-uradalom ellen irányul, vagyis nem az etnikális jelleg a meghatározó. Az erdélyi császári hadtest koncentrált támadása előtti helyzetértékelésnél Egyed Ákos nem támaszkodik Gyalóky Jenő kiváló elemzésére. Kritizálja Vayt és Mikót, hogy nem voltak határozottak és nem jártak el az Országos Honvédelmi Bizottmány utasításai szerint. Csakhogy ezek végrehajtásához az erdélyi magyar politikai vezetés megfelelő eszközökkel, vagyis elegendő fegyveres erővel nem rendelkezett. 1848 elején a román lakosság ellenállását nem a katonai toborzás, hanem a magyar országgyűlés határozta alapján elrendelt újonccsözeírás váltotta ki. Ezért sem helytálló, hogy Puchner az összéírást megtagadó községek ellenében csak székelyeket vezényelt ki, mivel Aranyoslónára a 41. (Sivkovich) sorgealoezred katonái is kiszálltak. 1848 szeptemberében az új kormánybiztosokat nem Vay erénytelensége miatt, hanem annak támogatására nevezte ki a miniszterelnök. Az Alsó-Fehér megyei újoncok, köztük a nagyenyedi református kollégium diákjai nem Marosvásárhelyre, hanem Dévára vonultak. Bár a magyar országgyűlés szeptemberben elfogadta a székely határőrség megszüntetéséről szóló javaslatot, a törvényt az uralkodó nem szentesítette. 1848 októberében Kalotaszegben a Bi-

har megyei nemzetőrség zászlóalja harcolt, ehhez csatlakozott később 300 krasznai nemzetőr, tehát nem a Közép-Szolnok megyeiek. Baumgarten József alezredes nem a hatfontos üteg parancsnoka, hanem a csucsai dandár vezérkari főnöke volt. A 26. honvédszászlóalj nem került az erdélyi hadtest kötelékébe, Tóth Ágoston alezredes pedig a 31. honvédszászlóalj parancsnoka volt. Bem gyors észak-erdélyi sikereit nem csak a rendkívüli mobilitása, hanem az erőfölénye is eredményezték, mivel a december eleji csapaterősítésekkel a lengyel tábornok már erősebb volt Wardener dandárjánál. A 1848. október végi zsidói harcokban Katona Miklós nem vett részt, a hadműveleteket Tóth Ágoston őrnagy és Décsey László kormánybiztos irányította. Kiss Sándor kezdetekben nem volt a Délvidékre kimozdított székely huszárosztály parancsnoka, a beosztást csak november végén nyerte el. Az orosz intervenció megindítása előtti erőviszonyok összegzésénél a szerző nem utal arra a tényre, hogy az erdélyi magyar hadtest erőinek jelentős részét (18 000 főt) a gyulafehérvári vár ostroma és a havasok zárolása. A létszámfölény mellett az orosz-osztrák csapatok mind fegyverzetben, mind a kiképzettségükben felülmúlták a honvédalakulatokat.

Nagyon értékesnek és tanulságosnak tartom a 1849. évi erdélyi hadiipart, a vésztörvénytörvények és a honvédkórházak működését és értékelését bemutató fejezeteket, illetve a polgárháború áldozatainak számáról készített elemzést. A román polgárháborús veszteségről még a nemzetközi összefoglalásokban is irreálisan magas számok jelennek meg, így a szerző által megfogalmazott szintézis megismerését indokolt lenne az európai történettudomány művelői számára is hozzáférhetővé tenni. Ezek Egyed Ákosnak a legújabb levéltári kutatásainak eredményei alapján készültek. A kötet legnagyobb pozitívuma, hogy az újabb kutatások eredményeit a szerző a korábbi megállapításainak revideálására is használja. Míg korábbi műveiben Kolozsvár 1848. november 16-án történt feladását elsiertet lépésnek tartotta, ebben a kötetben az erdélyi hadtest vezető katonáinak értékelését fogadja el a kérdésben.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc historiográfiája Egyed Ákos révén ismét értékes kötettel bővült, amely etalonként szolgálhat a többi országrész, régió hasonló tudományos feldolgozásaihoz.

Süli Attila

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG ÉS A HONVÉDEGYENRUHA 1868–1918

THE HUNGARIAN HONVÉD ARMY

History, Uniforms and Equipment of the Hungarian Territorial Army from 1868 to 1918

DIE UNGARISCHE HONVÉD

Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918

(Az angol nyelvű változatot Frank Orsolya, a német nyelvű változatot Zachar Viktor fordította.
Verlag Militaria, Wien, 2010. 667 o.)

Amikor 2002-ben az osztrák *Verlag Militaria* megjelentette a *Des Kaisers Rock* című, pazar kiállítás és rendkívül gazdagon illusztrált (nem melleleg Christian Ortner, Stefan Rest és Thomas Ilming által jegyzett) kötetét az osztrák–magyar hadsereg első világháború alatti öltözetéről és felszereléséről, szakmai körökben egyöntetű volt a várakozás, hogy ezt a döntően a közös haderő egyenruházatát bemutató munkát remélhetőleg hamarosan követi majd a magyar királyi honvédség mundérjait tárgyaló, legalább hasonló színvonalú album. Nem kevesebb, mint nyolc hosszú esztendőnek kellett eltelnie addig, míg ez a várakozás beteljesülhetett. Aki beteljesítette, az egyetlen olyan szakember, akit felkészültsége, tapasztalatai, egész eddigi életpályája nem csupán feljogosít, de egyenesen predesztinál egy ilyen feladat végrehajtására, kedves kollégánk és barátunk, Ságvári György főmuzeológus, a budapesti Hadtörténeti Múzeum egyenruha-gyűjteményének évtizedeken keresztül gazdája és legjobb ismerője. Munkája eredménye immár kész, bárki által kézbe vehető – habár nem könnyen, mivel csekély három és fél kilogrammot nyom, azaz e téren is sikerült felülmúlnia a *Des Kaisers Rock* szintjét, mivel utóbbi „csupán” 2,86 kg volt... A tekintélyes élősúly a kiváló minőségű papírnak és a mintegy 2000 fényképfelvételnek köszönhető. Képes albumról lévén szó, a fotók színvonala meghatározó jelentőségű a kötet sikerességét illetően. Feltétlenül említsük meg tehát, hogy a színes felvételek Georg Schnellnberger, a fekete-fehérek pedig Szikits Péter nagyszerű munkáját dicsérik. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy az újonnan megjelent kiadvány nem csupán mennyiségi mutatóit tekintve ke-

rülne ki győztesen a *Des Kaisers Rock*-kal való összevetésből. Bátran elmondható, hogy Ságvári György műve részletesebben és ugyanakkor átfogóbban mutatja be a honvédség fegyver- és csapatneveinek ruházatát és felszerelését, mint teszi ezt a közös hadsereg vonatkozásában a 2002-ben publikált előző munka. De félre a rivalizálással: a két vaskos album immáron együtt segíti a Habsburg-hadsereg első világháborús történetével foglalkozó kutatók és amatőr érdeklődők dolgát, akik, ha a kézbe vétel nehézségein túljutnak, elképesztően gazdag képanyaggal és jól hasznosítható kísérőszöveggel találkozhatnak. A rövid történeti bevezetőt követően olvashatnak a honvédség helyéről a Monarchia fegyveres erőinek rendszerében, majd következik maga a honvédegyenruha, a kötet tulajdonképpeni legfőbb tárgya. És ekkor Ságvári György már elemében van, és azt teszi, amit mindig is nagyon szeretett (erre kollégái és barátai a tanúk): mesélni kezd. És az olvasó hamarosan azon veszi észre magát, hogy szinte szájtátva hallgatja (azaz: hogy olvassa) ennek a kitűnő szakembernek a mondandóját, aki mintha feltette volna magában, hogy gazdag tudásának minden kincsét elősorakoztatja. És szavai nyomán elképedve tapasztaljuk, milyen tarka és sokszínű volt ennek a ma már sok vonatkozásban elfeledett hadseregnek az egyenruhája, milyen sok és sokféle elemből állt össze a katona mundérja. Aztán a felszerelési tárgyak következnek, természetesen mindez a különféle fegyvernemek szerint elkülönítve. A szerző a harcolók után rátér a műszakiakra, majd az ellátókra, az adminisztrációnál és a katonai igazságszolgáltatásnál szolgálókra. Nem hagyja ki a tisztképzést, a tábori lelkészetet, a katonazenészeket és

a különleges testületeket: a testőrséget, a korona- és a képviselőházi őrséget, a csendőrséget sem. Természetesen a kötet végén szó kell hogy essék a Monarchia katonai örökségéről és hagyományainak továbbéléséről is. Érdekességként még olvashatjuk a honvédség történetében fontos szerepet betöltő 15 jelentős személyiség életrajzát is.

Olvasóként a legfőbb élményem e kötet kapcsán (és ebben talán nem állok egyedül): hogy átfogó képet kaphattam ennek a páratlanul gazdag szakterületnek az emlékanyagáról és megismerkedhettem egy lenyűgöző tudású történész és muzeológus nagyszerű munkájával. És bár a recenziókészítés íratlan szabálya

szerint még a dicséretben részesítendő művekben is illik felmutatni valami apró, „az alapvetően pozitív képet nem befolyásoló” kifogásolnivalót, én most szakítok ezzel az íratlan szabállyal: egyszerűen méltánytalannak és bántóan kicsinyesnek tartanám ugyanis, ha bármely makulát akárcsak szóba is hoznék. Ez a kötet megérdemli, hogy csakis az elismerés hangján szóljunk róla.

Egy ilyen nagyságrendű vállalkozás természetesen mindig csapatmunka eredménye. Illesse hát köszönetet a szerzőn kívül valamennyi közreműködőjét, a kiadót és a Hadtörténeti Intézetet és Múzeumot mint társkiadót is!

Pollmann Ferenc

DEMETER GÁBOR

A KÉT BALKÁN-HÁBORÚ HADTÖRTÉNETE (1912–1913)

(Debreceni Egyetem, Debrecen, 2008. 436 o.)

A munka címéből az olvasó teljes joggal asszociálhat egy politikatörténeti és eseménytörténeti munkára. A szerző ennél sokkal meszebb megy, nem is csoda, hiszen a magyar, de még a külföldi történetírás is meglehetősen mostohán bánt a balkáni térség ezen korszakával. Igaz, azt lehet mondani, hogy a keleti kérdéskörben a Balkán-félsziget egy központi terület, de itt legtöbbször a hanyatló Törökországról és az érte civódó nagyhatalmakról esik szó. Jelen kiadvány ezt a fajta homogenitást próbálja megtörni. Igaz, már a címből kiderül, hogy egy igen rövid, de annál jelentősebb korszakról esik szó, mely sok tanulságot hordoz magával.

Demeter Gábor a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Természettföldrajzi és Geoinformatikai Tanszékén dolgozik. Történeti kutatásainak témája a keleti kérdés utolsó fázisa, az 1912–1913-as Balkán-háborúk diplomáciatörténeti háttere. Ennek megfelelően több munkájában is foglalkozott a balkáni térséggel (Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején [1912–1913]. Budapest, 2007.; A Balkán felosztására vonatkozó elképzelések a XIX. század második felétől 1913-ig. In: *Árvay Zoltán – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor* (szerk.): A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Budapest, 2005.; Az út Bukarestig. A második

Balkán Szövetség felbomlása. In: Öt kontinens. Szerk.: *Majoros István*. Budapest 2004.)

A könyvet kinyitva rögtön ambivalens érzés kerítheti hatalmába az olvasót. Ez egy ropant vaskos munka, de egy igen egyszerű tartalomjegyzékkel találkozunk. Egy ilyen munka megkívánna egy részletesebb – főcímet és alcímet tartalmazó – tartalomjegyzéket, ami könnyedebbé teszi az olvasó tájékozódását. A tartalomjegyzék tömörségén kívül más szerkezeti, strukturális és technikai hiányosságok is fellelhetők. A szerző nem jelöli a kronológiai táblázatot. Az *Előszó* és a *Előzmények: A második Balkán Szövetség megalakulása* című fejezetek kimaradtak. A bibliográfia – vagy ahogyan a könyvben szerepel: *Irodalom* – sem kap szerepet a könyv elején a felsorolásban. Meg kell említeni, hogy a munka több helyen is tartalmaz a fejezeteken belül alcímet, például a *Bolgár támadás a trákiak hadszínterén* című fejezetnek öt alfejezete is van (*Felvonulás a hadszíntérre; Kirkkilisze; Lüleburgasz-Bunarhisza; Csorlu; Csataldzsa*), melyeket célszerű lett volna jelezni a tartalomjegyzékben is.

A munka elején a szerző megemlíti, hogy több külföldi könyv is született, mely foglalkozik az 1912–13-as balkáni háborúkkal. A művek hibájaként rója fel, hogy elfogultak és

csupán az egyik oldalról vizsgálják, elemzik a háborút. Ezek után az olvasó elvárná, hogy a munka ütköztessen külföldi véleményeket és a szerző elemezze ezeket, végül pedig összegezze. Ennek ellenére főként adatokat és eseményeket vesz át.

A szerző meglehetősen részletesen kívánja elélni tárnai az 1912–13-as eseményeket. Ennek első jelét rögtön az elején tapasztalhatjuk, amikor is egy igen részletes kronológiai táblázattal találkozunk. A szándék dicsérendő, de szerencsésebb lett volna nem a munka elején, hanem a végén mellékelni, a bibliográfiát megelőzően közölni. A másik probléma technikai jellegű, az évszámok és a hozzájuk tartozó események és a sorok közti sorközök annyira kicsik, hogy az olvasó nehezen tudja szemmel követni.

A munkában három összegző fejezet van, az egyik a legelején *Előzmények: A második Balkán szövetség megalakulása*, ebben a szerző felvezeti a háború előzményeit, bemutatja az egyes balkáni népek elképzeléseit a térség „átrendezéséről”. Megtudhatjuk, miképpen jöttek létre az egyes nemzetek közötti megállapodások, majd a Balkáni Liga létrejöttének konkrét okára világít, Törökországra. *A háború második szakasza* című fejezetben a szerző elemzi az eseményeket. Itt, megszakítva az ezt megelőző fejezetek leíró jelegét, elemzést találunk, ahol stratégiai, utánpótlási, logisztikai és nagy politikai kérdések is szóba kerülnek. A fejezetben egy fontos kérdéskört is érint a szerző, mégpedig a tűzértséget, mely már ekkor is komoly tényezőként szolgált, de igazi erejét majd az I. világháborúban mutatja meg. Ez a kérdéskör bővebb elemzésre kerülhetett volna, a szerző kiemelhetette volna csatadöntő szerepét. Emellett jó lett volna áttekinteni a háború hagyományos és újabb vonásait és ezeket összehasonlítani. Demeter Gábor maga említette az előszóban, hogy az I. világháborúba nem szűrődtek át a tapasztalatok ebből a két balkáni háborúból. Emellett kicsit jobban részletezhette volna a nagyhatalmak, Anglia, Franciaország, a Monarchia, Németország és Oroszország viszonyát ehhez a konfliktushoz, mivel ennek a fejezetnek a végén három táblázat is arról tanúskodik, hogy komoly érdeklődéssel figyelték az eseményeket, és szállítottak utánpótlást – még Románia is Törökországnak. A szerb–görög szövetségi szerződés egyik pontja a kölcsönös segítségnyújtásról szól rra az esetre, ha a Monarchia megtámadná Szerbiát, vagy Görögországot Törökország. Ebből is látszik,

hogy nem csak balkáni kérdésről van szó. Ráadásul az első Balkán-háborút lezáró békét 1913. május 30-án, Londonban írták alá, ezzel is mutatva a nagyhatalmi érdeklődést.

A harmadik és egyben befejező rész az *Epilógus*. Ebben a részben is található komoly adatmennyiség, de áttekinthetőségét már táblázatok segítik. Ilyennek a görög és bolgár veszteségeket és a háború költségének nemzetre való lebontását bemutató táblázatok, melyek segítenek a tájékozódásban. Rövid elemzésre kerül a háború megjelenése a korabeli sajtóban. Angliában a Times folyamatosan közölte a háború eseményeit. Igaz, ez kivételes volt, hiszen az angol haditudósítókat a török vezetés tájékoztatta. Ezzel szemben a görög, szerb és bolgár haderő ezt nem szívesen tette meg. A háborús veszteségek szintén rövid számbavétele után – itt a katonai veszteségeken kívül a civil és más károkat is számba lehetett volna venni – a diplomácia kerül előtérbe, vagyis a rendezés kérdése. A szerző ismertethette volna a nagyhatalmak szerepét és érdekeiket a balkáni rendezésben. Kiderül, hogy ez a háború sem oldotta meg a balkáni zűrzavart. Sőt, a területi rendezések újabb háborúval fenyegettek. Ezt szemléletesebbé tette volna egy olyan térkép, mely tartalmazza a határváltozásokat és térségek etnikai megoszlását.

A *Drinápoly bekerítése* című fejezetben a szerző ismerteti a város főbb adatait, stratégiai fontosságát, ezek ismerete nélkülözhetetlen abban, hogy megértsük, miért is volt olyan fontos elfoglalni. Drinápoly védvonalainak ismertetésénél a szerző belefut a már ismertetett hibába, olyan adatokat közöl, amelyek egy táblázatban, vagy esetleg lábjegyzet formájában sokkal jobban megállnák helyüket. Igaz, a fejezet tartalmaz táblázatokat, ezért érthetetlen, hogy a szerző miért nem alkalmazta ezen közlési formát más helyeken is. A tényanyagok után szerencsésebb lett volna a Drinápoly városának bekerítéséért folytatott harcokat elemezni. Az eseménytörténetet pedig ezen elemzés alapjául tekinteni. Ráadásul a szerző – helyesen – hangsúlyt fektetett a hadmozdulatok irányára és az egyes csapatok földrajzi elhelyezkedésére. Ezt próbálta térképek beillesztésével szemléletesebbé tenni. De a fent említett probléma itt is jelentkezett a térképeknel, s a fejezetben használt három térkép közül csak egy segíti az események rekonstruálását.

A *Szkatari eleste* című fejezetben, hasonlóan a többi fejezethez, részletes leírást találunk

a szemben álló felekről, a szerbekről, montenegróiakról és törökökről. A fejezet felépítése kronologikus. Sőt, a szerző percre pontosan igyekszik az olvasó elé támi az eseményeket. A fejezetben a már említett nagypolitikai befolyásra is történik utalás. A nagyhatalmak igyekeztek véget vetni Szkutari ostromának. A szerb utánpótlást blokáddal igyekeztek megakadályozni. Végül a szerbek kiűrtették Albániát, miután a Monarchia nyomást gyakorolt a szerb vezetésre. A helyzet ezután sem oldódott meg, hiszen az elvonult szerb és török csapatok helyébe Nikita montenegrói király vonult be Szkutari városába, ami nem tetszett a nagyhatalmaknak. Olyannyira, hogy a Monarchia fegyveres beavatkozást helyezett kilátásba. Ebből a fejezetből is érezhető, hogy a nagyhatalmak figyelték a balkáni eseményeket és igyekeztek diplomáciailag rendezni a viszonyokat.

Amellett, hogy sok hasznos és a magyar történelemtudomány számára ismeretlen információt tartalmaz *A két Balkán-háború hadtörténete* című munka, több fejezetében az adatok felsorolása több, mint kielégítő. Az eseményeket részletekbe menően tárgyalja – ez az alaposságot mutatja –, de a hadosztályok, a személy- és a helységnevek halmazában könnyen megkavarodhat az olvasó. Ilyen például a *Görög hadműveletek Dél-Macedóniában* című fejezete (193–247. o.). A hadszervezeti egységeket véleményem szerint szerencsésebb lett volna azok szerb, bolgár, görög, macedón és török neveit egy összefoglaló táblázatban, mellékletben közölni. Hasonló adatbőség található már a szembenálló felek felszerelésének ismertetésénél is (22–62. o.). Kettős érzése van a recenzensnek, hiszen táblázatokat valóban használnak a munka – melyek például az egyes nemzetek hadrendjének ismertetésekor megkönnyítik ezek átláthatóságát – mégis több helyen, ahol ez ugyancsak célszerű lett volna, hiányoznak. Ilyen hiány például a *Balkán Szövetség erői* című alfejezetben (22–62. o.) a hadieszközök és felszerelések táblázatba foglalása, illetve a *Csataldzsa* című alfejezetben (120. o.) a bolgár–török veszteségek közlésénél is célszerű lett volna az adatok táblázatban való megjelenítése. Meg kell említeni, hogy több olyan táblázat is van a munkában, mely rosszul, vagy sehogy sem olvasható, így értelmezhetőségük sajnos minimális.

Egy hadtörténeti munka érthetőségét növeli a térképek használata, ezzel a szerző is tisztában volt. A használt térképek technikai tek-

etben azonban nem megfelelőek a történések rekonstruálására. Több szerkesztési, technikai hiba is sajnos szembetűnő és zavaró. A térképek egy része túl sötét (*Az észak-macedón hadszíntér*, 167. o.; *A nyugat-trákiai hadszíntér*, 136. o.; valamint a *A nyugat-trákiai hadszíntér és a tengermellék*, 139. o. térképek), vagy éppen túl világos (pl. *A kelet-trákiai hadszíntér* című térkép, 112–113. o.), ezért ezek használhatósága hagy kivetnivalót maga után. Igaz, a szerző jelezte, hogy a helységneveket a sorozatos névváltoztatások miatt nehéz meghatározni a korban. A *Drinápoly erődítései* című térképen (129. o.) azonban még a helységnevek leolvasása is nehéz, sőt a határvonalaké is, sajnos. Több térképen is olyan adat vagy jelölés van, ami fölösleges vagy érthetetlen – ezzel találkozhatunk a *Janina két gyűrűt alkotó védművei* című térképnél (283. o.). Arra is van példa, hogy még jelmagyarázatot sem találunk (59–60., 127., 129. o. térképei). A szerző részéről megfontolandó lett volna olyan térképek szerkesztése, melyeken egységes helységnevekkel és földrajzi elnevezésekkel találkozunk. Az esetlegesen bekövetkezett névváltozást pedig lábjegyzetben célszerű lett volna feltüntetni, a megfelelő fejezeteknél vagy esetleg egy helységnév azonosító névjegyzékben, a végén. Több helyen a szerző nem jelöli a térképek forrását. Sőt, vannak olyan térképek, amelyeknél csak találgathatjuk, hogy mit is szeretett volna a szerző mutatni, ugyanis semmifajta jelölés vagy cím nincsen alatta feltüntetve. A könyv végére a sok térkép miatt javallott lett volna egy jegyzék készíteni, és ezzel együtt feltüntetni forrásukat, vagy azt is, ha saját szerkesztésű.

A könyv képanyaga, ezen belül is a személyi portrék összeállítása szemléletessé teszi a munkát. Bár a szöveges részben is és a könyv végén is közli őket. A képanyag gazdagságát is beárnyékolja, hogy sok esetben hiányzik a kép forrásának megjelölése. Ennek ellenére a szerb, a bolgár, a görög, a montenegrói és a török katonai egyenruhák bemutatása impozáns. Sőt, még az egyes nemzetek rangjelzéseit is megtalálhatjuk. A képek közelebb hozzák az olvasóhoz a leírt eseményeket. Bár egy olyan képgaléria talán célszerűbb lett volna, ami elkülönül, és külön jelzést kap a tartalomjegyzékben. Ahogy a térképeknél is, úgy itt is célszerű lett volna egy jegyzék készítése.

A képanyagok mellett néhány fejezetben források/idézetek is segítik az események pon-

tosabb rekonstruálását. A munka felhasznál a *Pesti Naplóból* és a *Magyar Katonai Közlönyből* származó forrásokat. Igaz, az előbb említett két folyóiraton kívül továbbiakat is felhasznál az író a munkájához, de azok a könyv végén nem találhatók az *Irodalom* fejezetben, mely egyben rövidítésjegyzék is. Ilyen például a bolgár, *Mir* (19., 339. o.) vagy a szerb, *Szamouprava* lap (405. o.) A fentebb említett két sajtóorgánium mellett ezt a kettőt is jelölni lehetett volna a könyv végén. A szerző többet is használhatott volna, ezzel is szemléletesebbé téve munkáját.

A könyvben több helyen is használ rövidítéseket, de ezek olykor zavaróak, semmint segítők. A szerző több alkalommal is idéz Trockijtól (54., 79., 81., 88–89., 93., 98. o.), aki ekkor a helyszínen tartózkodott mint haditudósító. Sajnos nem derül ki, hogy ezek az

idézetek honnan is származnak, hiszen a lábjegyzetben használt rövidítésből nem lehet egyetlen, a szerző által felhasznált munkára sem következtetni. Csupán az előszóban említi meg Trockij nevét. A kötet végén egy rövidítésjegyzék korrigálhatta volna ezeket a bizonytalanságokat.

A könyv összességében, az említett pontatlanságok ellenére a korszakot kutató történész számára hasznos. Egy laikus olvasó számára viszont nehezen befogadható több olyan fejezet, mely elsüllyed az adatok tengerében. A szerző összességében teljesítette célkitűzését, hogy a külföldi munkákkal szemben minden nemzet oldaláról igyekezett bemutatni az 1912–13-as eseményeket. A munka nagyban segíti a keleti kérdéskör teljesebbé tételét a magyar had- és történelemtudományban.

Kranzieritz Károly

TAMARA SCHEER

ZWISCHEN FRONT UND HEIMAT

Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg

(Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2009. 240 o.)

Az első világháború könyvtárakat megtöltő hatalmas szakirodalmából a legutóbbi időkig hiányzott néhány fontos témakör feldolgozása. Ezek közé tartozik az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi hadereje által a világégés során megszállt országok, régiók katonai kormányzásának története.

A téma részletes bemutatásának az ad aktualitást, hogy sok akkoriban felmerült kérdés és probléma hasonlít azokhoz a mai nemzetközi békemissziókban létezőkhöz, amellyel napjaink katonái is találkoznak. A császári és királyi haderő katonái olyan feladatokat is elvégeztek, amelyek katonai érdekeket szolgáltak, de tulajdonképpen nem tartoztak a hadsereg feladatainak körébe – mint például a civil lakosság ellátása, a rend fenntartása, iskolák és mezőgazdasági mintagazdaságok létrehozása, útépítés, a polgári lakosok kényszmunkára vezénylése és munkaerő toborzása a hátszág számára –, ráadásul sűrűn előfordult, hogy a polgári és a katonai hatóságoknak meglehetősen eltérő elképzeléseik voltak feladataikról.

A szerző a Bécsi Egyetem Történeti Intézetének kutatási asszisztense, 2009 óta külsős lektora, tanára. A bécsi Kriegsarchiv, valamint a Haus-Hof- und Staatsarchiv gyűjteményeinek forrásait, továbbá több korabeli, illetve néhány későbbi feldolgozást is felhasznált műve megírásához.

A kötetet pár korabeli dokumentum másolata és fénykép-, továbbá rövidítés-, forrás- és irodalomjegyzék egészíti ki.

Erwin A. Schmidl, az Osztrák Védelmi Akadémia Stratégiai és Biztonságpolitikai Intézetének igazgatója, valamint a szerző előszava után a bevezetésben a katonai megszállásról kapunk rövid történeti áttekintést.

Az első témaegységben Scheer a katonai kormányzás nemzetközi jogi hátterét és elméletét világítja meg az olvasó számára.

A második fejezetben az Osztrák–Magyar Monarchia által az első világháború idején megszállt területet veszi számba. Elsőként az orosz fennhatóság alatt lévő lengyel tartományok (az ún. Kongresszusi Lengyelország) köz-

ponti hatalmak általi megszállását és annak előzményeit mutatja be 1915 őszéig. Megvilágítja az 1915. október 1-jén Lublin székhellyel felállított osztrák–magyar katonai főkormányzóság létrejöttének körülményeit, felsorolja kik látták el ezt a tisztséget a világégés végéig. Részletezi az elfoglalt lengyel területek politikai integrálásáról folytatott vitákat, majd röviden bemutatja a terület háború utáni sorsát 1918 és 1921 között. Másodikként az 1916. január 1-jén Belgrád székhellyel létrehozott szerb katonai főkormányzóságról ír, röviden összefoglalva az osztrák–magyar–szerb kapcsolatokat a háború előtti évtizedekben, végül felsorolja az ott szolgált főkormányzókat. Harmadikként az 1916. március 1-jén Cetinjëben alakított montenegrói katonai főkormányzóság megszervezéséről tudhatunk meg részleteket, és megismerjük a főkormányzók névsorát. Negyedikként az 1916 januárjától a császári és királyi XIX. hadtest által elfoglalt észak-albániai Szkutariban működő megszálló parancsnokságot mutatja be. Megtudhatjuk, hogy ott azért nem hoztak létre önálló katonai kormányzóságot, mivel Albániára Bécsben egyfajta megszállt baráti országgént tekintettek. Természetesen itt is találkozunk a háború alatti k. u. k. hadtestparancsnokok felsorolásával. Ötödikként az 1916–17-ben a németekkel és bolgárokkal közösen megszállt és kormányzott Románia bemutatása kerül sorra, ahol a Monarchia katonai hatóságai (hasonlóan a bolgárokhoz) csak megbízottat delegáltak a német katonai kormányzó mellé. Hatodikként az Észak-Olaszországban 1917 decemberétől működő, az osztrák–magyar megszálló erők által gyakorolt katonai közigazgatásról ír. Végül az 1918 márciusától a németekkel közösen elfoglalt és kormányzott Ukrajna megszállásában résztvevő császári és királyi Keleti-hadsereg 1918 novemberéig tartó tevékenységének és szerepének elemzése következik.

A harmadik nagy témakör a katonai közigazgatás alapjairól, fejlődéséről, szerveiről szól. Kiderül, hogy egy 1914-es szabályozás szerint a háború alatt a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokságon belül a szállásmesteri osztály volt felelős a katonai közigazgatásért. Albániában és Olaszországban – tekintettel a kis kiterjedésű megszállt területekre – nem hoztak létre önálló katonai kormányzóságokat, e két helyen a mindenkor hadtestparancsnokságok látták el az igazgatási funkciókat. Romániában és Ukrajnában több szövetséges-társ együtt gya-

korolta a megszállási jogokat. Részleteket tudhatunk meg a katonai kormányzóságok és a kormányzósági feladatokat ellátó frontparancsnokságok feladatairól, szervezeti felépítéséről, létszámáról (utóbbi Lengyelország, Szerbia és Montenegró esetében egyaránt 40 000 fő volt).

A szerző kitér a megszállt terület parancsnokságának politikai tanácsadójaként működő civil országos felügyelő feladataira, megismertet bennünket a közvetlenül a katonai főkormányzó alá beosztott kormányzósági szemlélő, a körzet-, illetve a kerületi parancsnokságok feladataival, szervezetével, a hadtáp-állomásparancsnokságokéval, továbbá a hierarchia legalsó szintjén található településparancsnok teendőivel.

Külön alfejezet foglalkozik a katonai közigazgatás, kormányzatok pénzügyeivel, fenntartásával, amit részben helyi adókból fedeztek. A személyi politikáról szóló részben Scheer megállapítja, hogy a német és a bolgár szövetségesekkel összehasonlítva az osztrák–magyar előjárók, tisztek, alkalmazottak körületekintőbbek voltak a meghódított ország vagy terület lakosságával, sokkal jobban beszélték a helyi nyelveket. Ír a lakossággal szembeni törvényes, ámde szigorú és erélyes bánásmódról, bemutatja milyen intézkedéseket tettek az osztrák–magyar hatóságok a helybeliek megnyerésére pl. propagandakiadványokkal, illetve jótékonyági akciókkal.

A negyedik fejezet a katonai közigazgatás feladatait és intézkedéseit tárgyalja. Első helyen a nyugalom, a rend és biztonság biztosítása állt, amelyhez hozzátartozott a lakosság lefegyverzése, egy működő rendőri szervezet létrehozása, a különböző bandák illetve a politikai ellenállás leküzdése.

A lefegyverzés végrehajtása során a császári és királyi katonai hatóságoknak különösen nehéz dolguk volt Montenegróban és Szerbiában. Albániában viszont a helyi előjárókat bevonva végezték a magánszemélyektől a fegyverek begyűjtését. A büntetőintézkedések közül a pénzbüntetéstől a halálos ítéletig sokféle eszköz állt a katonai hatóságok rendelkezésére. Bemutatja, hogy azok milyen lehetőségekkel éltek, pl. egész településeket büntettek az élelmiszerellátás megvonásával, pénzbeli büntetés kirovásával, helyi előjárók túsul ejtésével és internálásával, a településeken lakók utazási szabadságának megvonásával, a fegyverfogható férfiak evakuálásával és kényszermunkára kényszerítésével, súlyosabb esetekben – pl. a k. u. k. haderő katonáinak meggyilkolása meg-

torlásoként – házak, településrészek felégetésével. Képet kapunk a különösen Szerbiában és Montenegróban aktív bandák és a fegyveres ellenállás felszámolásáról, amely tevékenységbe bevonták a helyieket is: példának okáért ismert bandafőnökök megölését több ezer koronával jutalmazták. A csendőrség tevékenységének leírása során a szerző kihangsúlyozza, hogy igyekeztek elsősorban bennszülött, a helyi viszonyokat és nyelvet ismerő lakosokat alkalmazni csendőri feladatokra, a Balkánon például bosnyákokat. Külön részletezi a speciális feladatokra, portyák és lefegyverzések végrehajtására, bandák elleni harcra létrehozott, csendőrökből és katonákból álló, mintegy 50 fős büntető különítmények tevékenységét. Górcső alá veszi a nagyobb településeken működő helyi rendőrség felállításával és működtetésével kapcsolatos feladatokat, az Albániában szokásban lévő vérbosszú elleni osztrák–magyar intézkedéseket.

Önálló alfejezet tárgyalja a megszállás gazdasági, mezőgazdasági és infrastrukturális aspektusait. Ezen belül ír a megszállt területeken folyó építkezésekről, azok szisztematikus gazdasági kiaknázásáról (pl. termények rekvirálása, az anyagi javak: élelmiszerek, nyersanyagok stb. begyűjtése), továbbá az ipari termelés felfuttatásáról, a mezőgazdasági vonatkozású intézkedésekről és azok hatásairól. Részleteket tudhatunk meg az egyes főkormányzóságokban a civil lakosság különböző rétegeit érintő kényszermunka formáiról, a helyi hatóságok által alkalmazott hátországi bémunkásokról (4000 olasz dolgozott a Monarchia területén fizetségért).

Olvashatunk a lakosságnak a katonai közigazgatáshoz kötéséről, arról, hogy Ukrajnában, Albániában, Lengyelországban helyi politikusból álló hatóságokat állítottak fel, a helybeli tisztviselőket bevonták a közigazgatásba, Szerbiában, Montenegróban és Olaszországban azonban ez a rendszer nem működött. Scheer rávilágít a községi szintű kormányzás, irányítás problémáira is. Foglalkozik a megszállt területek lakosságának katonai szolgálatra történő alkalmazásával, konkrétan a császári és királyi hadsereg főleg Albániából és Szerbiából verbuválódott, mintegy 8000 főnyi muszlim önkéntesének szerepével, illetőleg szintén

a k.u.k. oldalon harcoló lengyel, albán, ukrán légiók tevékenységével.

A szerző ismerteti az osztrák–magyar hatóságoknak a megszállt övezetekben élő népek civilizálását célzó kényszerintézkedéseit, így pl. az Albániában, Szerbiában, Romániában felülről elrendelt művelődési, kötelező oktatási, higiéniai, egészségügyi, infrastrukturális rendelkezéseit. A kulturális, művészeti és szimbolikai kérdések külön alfejezetben kerülnek tárgyalásra. A vallási és nemzetiségi csoportok (elméletben) egyenrangú elbánásban részesültek, pl. Szerbiában és Orosz-Lengyelországban cirill írással is közzétették a fontos közleményeket, megtiltották viszont a megszállás előtti uralkodók, előjárók, katonai vezetők tiszteletét, a régebbi jelképek használatát. A korábbi olasz kulturális befolyást Albániában azzal is csökkentették, hogy engedélyezték az albán helységnevek használatát, sőt a k. u. k. hadsereg albán önkénteseinek egyenruháin az albán nemzeti színeket is. Az osztrák–magyar csapatok által elfoglalt területeken a kulturális értékeket és javakat felmérték, megvédték, közülük sokat a bécsi nagy múzeumok valamelyikébe szállítottak.

Az ötödik nagy témakör a korábban elmondottakat foglalja össze: szól a katonai kormányzás szerepéről, feladatairól, lényegéről, a katonai megszállás politikai, jogi vonatkozásairól és következményeiről, a Monarchia birtokába jutott területek kiaknázásáról, a többi szövetséggel való együttes kormányzás (pl. Szerbiában a bolgárokkal) problémáiról, végül a széttagolt Lengyelország példáját összehasonlítja a II. világháborús német és orosz megszállással.

A hatodik fejezetben a szerző a pénz korabeli vásárlóerejét a megszállt területeken élők életéből vett példákkal érzékelteti.

Összességében jól használható, az első világháborúban a Monarchia által katonailag megszállt területek történetét kiválóan és összefoglalóan feldolgozó, az egyes katonai főkormányzóságok háború alatti ténykedését részletesen bemutató, mindeddig hiányzó alapmunka született Tamara Scheer tollából, amelyet egyaránt bátran ajánlhatjuk a szakemberek és az olvasók figyelmébe.

Balla Tibor

SOLDATEN ZWISCHEN NATIONALEN FRONTEN

Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914*(Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2009. 262 o.)*

Horvátország és Magyarország történelme a középkortól kezdve 1918-ig számos ponton kapcsolódott egymáshoz. Kevésbé köztudott, hogy a dualizmus időszakában a császári és királyi hadseregben, illetőleg az 1868-ban létrehozott magyar királyi honvédségben horvát kiegészítési alakulatok is léteztek. Ezekben a közös és honvédezekben nemcsak sok horvátországi baka, hanem számos, az első világháború során már tábornoki rangot viselő horvát származású tiszt (pl. Stephan Bogat címzetes gyalogsági tábornok, Svetotar Borojević tábornagy, Anton Lipošćak gyalogsági tábornok, Nikić János és Viktor Njegovan címzetes gyalogsági tábornokok, Stephan Sarkotić vezérezredes) is szolgált több-kevesebb ideig, akik egészen a közelmúltig kevésbé kerültek a kutatók és életrajzírók figyelmének középpontjába. A XX. századi magyar és nemzetközi hadtörténetírás pedig nem igazán tekintette feladatának a honvédség horvát vezényleti nyelvű alakulatai történetével való behatóbb foglalkozást, ezért is feltétlenül hiánypótló a most napvilágot látott kötet.

Catherine Horel – aki a francia Centre National de la Recherche Scientifique kutatási igazgatója, továbbá a párizsi Panthéon-Sorbonne Egyetem professzora, a kelet- és közép-európai XVII.-XXI. századi történelem specialistája – jó érzékkel egy eddig csupán részleteiben kutatott, kevésbé feltárt problémakör hadtörténeti, köztörténeti és gazdaságtörténeti vonatkozásainak részletes vizsgálatára vállalkozott német nyelvű munkájában, amelyet horvát, magyar és osztrák levéltári források alapján, továbbá széleskörű nemzetközi irodalomra támaszkodva – még a recensens néhány, a honvédség történetéről írott művét is felhasználva – dolgozott fel. A mű írója több olyan összefüggésre is ráirányítja a figyelmet, amelyek korábban nem kerültek előtérbe.

A kötetet felhasznált forrás- és irodalomjegyzék, valamint név- és helységnévmutató egészíti ki, továbbá egy-egy, a magyar királyi

honvédség csapatainak 1873-as és 1913-as területi elhelyezkedését bemutató vázlat is segíti az olvasót a könnyebb eligazodásban.

A könyv kiadójának előszava után következő bevezetésben a szerző – minden joggal – az általa vizsgált téma fontosságát emeli ki. A mű első fejezetében a Habsburg-birodalom védelmi rendszerét és a nemzetiségi kérdés problémakörét járja körül. Elsőként a katonai hagyományok és a történelmi emlékezet szerepét tárgyalja Horvátországban, illetőleg Magyarországon. Kidomborítja, hogy a határőrvédelmi katonaság milyen fontos szerepet töltött be a XVIII. századtól kezdve, bemutatja az 1815–1848 között Magyarországon végbement katonai reformokat, az 1848-as horvát–magyar konfrontációt a magyar forradalom és szabadságharc kapcsán.

A második nagy témaegységben az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés katonai következményeiről, valamint az 1868-ban bekövetkezett ún. Nagodba (a horvát–magyar politikai kiegyezés) körülményeiről tudhatunk meg részleteket.

Elsőször a magyar királyi honvédség létrehozásának társadalmi-politikai hátterét világítja meg a mű írója, majd a horvát–magyar kiegyezés és a honvédség felállításának összefüggéseit tárja fel. Ismerteti a két nemzet közötti kiegyezés lényeges pontjait, bemutatja a horvát kiegészítési alakulatokkal is rendelkező magyar királyi honvédség 1868–1886 közötti főbb szervezeti és diszlokációs változásait. Megemlíti, melyek voltak a honvédség irányító szervei (az egyaránt Budapesten található Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Főparancsnokság), az alakulatok területi megoszlásának ismertetése közben nem felejtí el megjegyezni, hogy csupán egy honvédkerület jött létre Zágráb központtal, majd felsorolja a császári és királyi hadsereg szintén horvátországi XIII. hadtestének területéről, valamint a zágrábi honvédkerületből kiegészült horvát honvéd alakulatokat.

A kötet harmadik részében a szerző a török idők óta fennálló déli katonai határőrvidék megszűnésével és az annak helyén keletkezett horvát–szlávón új katonai szervezettel foglalkozik. Részletesen bemutatja a határőrvidék kiterjedését, népességi, vallási, foglalkozási, iskolai, egészségügyi, nemzetiségi viszonyait. Megtudhatjuk, hogy a magyar politikai erők milyen gazdasági, politikai és katonai megfontolásokat követve óhajtották a régóta fennálló katonai határőrvidék felszámolását és Magyarország területébe olvasztását. Nyomon követi a katonai határőrezredek feloszlásának és az ugyanazon területről kiegészített új honvéd, illetőleg közös hadseregbeli alakulatok létrehozásának folyamatát, a horvát–szlávón csendőrség 1876-os megszervezésének körülményeit. Kitér az utóbbi terület – amely a korábbi szervezések (határőrök) helyett gondoskodott a terület biztonságáról – létszáma, szervezetére, továbbá a csupán háború esetén megalakítandó magyar királyi népfelkelés nagyságára, jelentőségére és annak horvát alakulataira.

A negyedik fejezetben Horel a honvédségnél tartott sorozásokról és a besorozott újoncok kiképzéséről, a budapesti Ludovika Akadémián 1872–1914 között folyt tisztképzésről ír összefoglalóan. Külön alfejezet foglalkozik a közös hadsereg magyarországi, illetve a magyar királyi honvédség katonaiskoláival, s néhány, ezen iskolák valamelyikét végzett ismert horvát származású tiszttel nevével is megismerkedhetünk. Végezetül rövid kitekintést találhatunk a honvéd igazságszolgáltatásról, egészségügyről és lelkészetről.

Az ötödik nagy témakörben a szerző a honvéd tisztikar vizsgálatára vállalkozik. Elsőként annak nemzetiségi, vallási, nyelvi, származási megoszlását tárja az olvasó elé, majd felvázolja a tisztikar karrierlehetőségeit a honvédségben és annak horvát részében, többek között foglalkozik a tisztek előléptetéseivel, családi hátterével és kitüntetéseivel.

A mű írója egy alfejezetben a horvát–szlávón honvédkerületek, a varasdi 10. honvéd huszárezred, továbbá a horvát–szlávón csendőrség parancsnokainak katonai pályafutását, illetőleg életútját vázolja fel. Megtudhatjuk többek között, hogy néhányan a tisztikar pályájuk lezárása után a civil közigazgatásban is karriert futottak be.

A hatodik fejezetben a szerző a honvédség és a csendőrség horvát társadalomban betöltött szerepét veszi górcső alá. Részletesen végig-

követi a dunai birodalom fegyveres erejében az 1880-as évektől végbement haderőreformot, valamint a közös hadsereg és a honvédség állandó rivalizálását. Kiemeli, hogy az 1884–1903 között honvédelmi miniszteri posztot betöltött Fejérváry Géza elvülhetetlen érdemeit szerzett a honvédség fejlesztése terén. Kiemerítően körüljárja a honvéd tüzérség létrehozásának magyar szempontból presztízsértékű problémakörét, ír a honvédségnél az 1890-es évektől megfigyelhető nagyarányú laktanyaépítkezésekről. Elemzi a katonák és a csendőrok társadalmon belüli helyét, társadalmi megbecsültségének változását, amely többek között bérezésük változásán keresztül is nyomon követhető volt.

A könyv hetedik témaegységében a honvédség és a horvát nemzeti öntudat problémaköre kerül terítékre. Elsőként a magyar–horvát kulturális harcok is felfogható nyelvi problémákra tér ki, melynek egyik mutatója volt, hogy a horvát honvédtisztek közül kevesen tanultak meg magyarul. Bemutatja a honvédség horvát alakulatainak szerepét a magyar–horvát konfliktusokban. Ismerteti a magyar kormányok magyarosítási törekvéseit Horvátországban és ezzel összefüggésben az onnan kiegészült horvát alakulatoknál. Képet kapunk a horvát–magyar viszony alakulásáról a politika tükrében a dualizmus során, továbbá arról is, milyen szerepet játszottak a honvédség horvát alakulatai az 1878-as okkupációs hadjáratban, végül arról, hogy miként viszonyult a honvédség és a horvát társadalom a katonai határőrvidék 1871-ben kezdődött és 1873-ban befejezett felszámolásához.

A nyolcadik fejezetben Horel a Horvátország területéről kiegészült honvéd alakulatok, többek között a magyar királyi 42. honvéd gyaloghadosztály tisztjeinek és katonáinak első világháborús helytállásáról, szerepléséről ad rövid áttekintést, majd mintegy zárásképpen, a kötet legvégén összegzi az általa korábban leírtakat és levonja a tanulságokat.

Az alapos, a címben megismert téma minden vonatkozását részletesen bemutató könyv elolvasását elsősorban a dualizmus korszakával és a magyar királyi honvédség történetével foglalkozó szakemberek számára ajánlom, de hasznos kiegészítő ismeretek forrása lehet a XIX–XX. századi magyar, illetőleg a horvát hadtörténelem iránt fogékony érdeklődő olvasók számára is.

Balla Tibor

„A MAGYAR–ROMÁN ZÖLD HATÁRON ÁTKÍSÉRTÜNK SOK LENGYELT”

„A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Śmigły marsall Magyarországon van”

(Móra Ferenc Múzeum – *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*, Szeged–Budapest, 2009. 164 o.)

2009 szeptemberétől fél esztendőn át alig akadt nap, hogy az érintett települések valamelyikében ne emlékeztek volna meg a hetven évvel ezelőtt Magyarországra került lengyel menekültekről. A rendezvények középpontjában többnyire kiállításmegnyitás, emléktáblavatás, könyvbemutató állt. Az évforduló alkalmából látott napvilágot – a Lengyel Nagykövetség és a Lengyel Intézet támogatásával – Lagzi Istvánnak a fentebb idézett „iker-címen” egy kötetben közzétett két tanulmánya is.

A szerző, a lengyel menekültügy kiváló ismerője hatalmas forrásanyagot gyűjtött össze az elmúlt négy évtizedben. „A magyar – román zöld határon átkísértünk sok lengyelt” című írásában új tényekkel ismertet meg bennünket. Így szerezhetünk tudomást a lengyel menekültek második hullámáról, amelynek résztvevői részben az 1943-as varsói felkelés legszerencsésebb túlélői, illetve a korábban Szlovákiába került lengyel zsidók, akik onnan is menekülni kényszerülve jutottak Magyarországra, ahonnan újuk – a már 1939 őszétől Magyarországon élő lengyel zsidó menekültek egy részével együtt – az angol mandátumot képező Palesztinába vezető (volna) az ún. „tíjui akció” keretében.

A német megszállás után a magyar zsidók élete is veszélybe került: többségüket az auschwitz haláltáborba hurcolták. Az 1944. március 19-ét követő hónapokban mindennapi létükben is kiszolgáltatottabbak lettek, mint a lengyel zsidó menekültek. Erről így ír Lagzi: „a Jaross Andor belügyminiszter 1944. március 31-én kiadott rendeletének 3. pontjában foglaltak szerint a tengelyhatalmak érdekkörébe tartozó államok, így Lengyelország zsidó állampolgárai közül is »csak azokat kell védőőrizetbe venni, akik közrendészeti, vagy állambiztonsági szempontból kifogás alá esnek.« Azt ezúttal is hangsúlyozni kell, hogy a Magyarországra került menekültek közül zsidónak számító személyek, akik katonai internáltak voltak, illetve azok a polgári menekültek, akik érvényes KEOKH igazolással (tartózkodási engedéllyel) vagy igen jó minőségű hamis papírokkal ren-

delkeztek, a sárga »Dávid csillag« viselése alól mentesültek. Az 1941–1944 közötti években Magyarországra menekülők, az ún. »később érkezők«, akiknek jelentős része zsidó volt, pedig eleve katolikusnak regisztráltatta magát. Amíg a sárga csillaggal rendelkező magyar zsidók utazását az egyes települések között megtiltották, a *lengyelek* Budapestre – érvényes vagy annak látszó papírokkal Szegedre (vagy más helységekre) szabadon, egyénileg is utazhattak.” Sorsuk azonban ettől függetlenül bármelyik pillanatban rosszra fordulhatott. Életét az tudta igazán biztosítani, akinek sikerült kijutnia Romániába. Ennek feltétele a jó szervezés, a szegedi kapcsolat és a pénz volt.

Lagzi István részletesen dokumentálva ismerteti a sikeres és sikertelen „lengyelmentő akciókat”, melyek révén betekintést nyerünk többek között az ún. Skultéty-ügybe. Skultéty Sándor volt, aki a lengyelmentés előzményeinek szervezéséből talán a legtevékenyebben vette ki részét. Letartóztatása után minderről 1944 júliusában részletes vallomást tett a német biztonsági rendőrség szegedi irodáján és a magyar államrendőrségen. Vallomásával több embert bamba kevert. Egy ilyen lebukás az érintettek mindegyikének kivégzésével járt volna a németek által megszállt lengyel területeken.

A háború alatt számos legenda keringett a lengyel hadsereg Romániában internált s Magyarországon át a németek által megszállt Lengyelországba visszaszökött fővezérééről, Edward Rydz-Śmigły marsallról (akit nevének kiejthetlensége miatt a magyarok Rézsmirglinek hívtak). A legendák egyike szerint budapesti tartózkodása idején Horthy Miklós is vendégül látta a lengyel hadsereg egykori fővezérét, akiről honfitársai, s főként politikai riválisai lesújtó véleménnyel voltak, mert magára hagyta a harcoló Varsót, s a szeptember 17-iki szovjet benyomulás után Romániába menekülve a nemzetét is.

Lagzi István *A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Śmigły marsall Magyarországon van* című tanulmányában alaposan feltárja címbe-

hőse menekülésének előzményeit, internálásának politikai indokát és körülményeit. Kiemeli, hogy a fővezér abban a meggyőződésben lépett a szövetséges Románia területére, hogy tábornoktársaival, Ignacy Mościcki köztársasági elnökkel s a kormány tagjaival azonnal továbbutazhatnak az ellenállás folytatása céljából a szövetséges Franciaországba, ám ezt csak az ellenzéki magatartása miatt 1928-ban rendelkezési állományba helyezett Władysław Sikorski tábornok tehetette meg. A marsallt és hatalomban lévő társait a hadsereg befolyásos tagjaival együtt azonnal internálták. Ez a nemzetközi szerződések szerint elvileg kötelessége is volt a szeptember 6-án semlegességet bejelentő Romániának, amely tartott Németországtól, s szeptember 17. után a Szovjetuniótól is. Eljárása miatt Anglia felháborodott, Franciaország csupán sajnálkozását fejezte ki.

Szeptember 30-án a szövetségesi kötelezettségvállalása alól gyakorlatilag kibújt, „furcsa háborút” vívó, azaz tétlen francia kormány hathatós támogatásával Władysław Sikorski Párizsban emigráns lengyel kormányt alakított azzal a céllal, hogy egy új lengyel hadsereget felállítva folytassa a harcot Németország ellen. A Lengyelországot ért katasztrofális vereségért az 1935-ben Pilsudski örökébe lépő katonai és politikai elitet tette felelőssé, s képviselőit – élén Rydz-Śmigłyval – karanténba zárva akarta kirekeszteni a külföldön és Lengyelországban szerveződő föld alatti közéletből, ellenállási mozgalomból.

Miután Franciaország 1940 tavaszán összeomlott és a Sikorski által szervezett nyolcvanötezer fős lengyel haderő több mint kétharmada odaveszett, Rydz-Śmigły meg volt győződve arról, hogy e katasztrófa az ő személyét más megvilágításba állítja: rehabilitálja. Władysław Racziewicz, az új lengyel köztársasági elnök le is váltotta Sikorskit a miniszterelnöki posztról, de pár óra múlva – angol nyomásra – kénytelen volt döntését visszavonni.

Rydz-Śmigły rádöbrent, hogy megítélése mit sem változott a hatalomban maradt lengyel emigránsok körében, ezért elhatározta, hogy visszatér Lengyelországba, s bekapcsolódik az ellenállási mozgalomba. Feltehetően azért is döntött így, mert a hadseregen belül, így a magyarországi lengyel katonai menekültek körében is jelentős táborral rendelkezett, amely szemben állt Sikorskival és politikai irányvonalával – főként azt követően, hogy Sikorski a Szovjetunió elleni hitleri támadás után egyez-

ségre lépett Sztálinnal. A tisztek egy beavatott szűk csoportja magyar földön alakította meg a Harcoló Lengyelország Tábora nevű szervezetet, amelyet Lengyelországban akart „működésbe” hozni. Szervezői Rydz-Śmiglyt látták volna a legalkalmasabbnak arra, hogy e „tábor” élére álljon. Ennek jegyében vették fel vele a kapcsolatot, s készítették elő szökését.

Az akcióban kiemelkedő szerepet játszott Bazyli Rogowski *Az Edward Rydz-Śmigły marsallal Magyarországon töltött időszakról szóló visszaemlékezéseim* című memoárjában részletesen beszámol a marsall Magyarországon töltött tíz hónapjáról, a Szlovákián történő átkeléséről és élete Varsóban töltött utolsó hónapjáról. Lagzi Rogowski beszámolóját (melyet érdemes lenne magyarra lefordítani) a vonatkozó szak- és memoáriródalommal, valamint levéltári forrásokkal kiegészítve ismerteti.

A marsall 1940. december 17-én hajnalban Arad térségében lépte át többedmagával a magyar határt, s 1941. október 25-én Rozsnyónál hagyta el Magyarországot. (Ellentétben a könyv állításával, Rogowski szerint Rydz-Śmigły a Marenzi-villából az ő társaságában a fönt említett napon nem taxizott egyenesen a pályaudvarra, hanem óvatosságból az Erzsébet téren taxit cserélt, s Józef Hudec turdosini sofőr sem a rozsnyói vasútállomáson várt rájuk, hanem a határon túl fekvő első szlovák falunál, ahová az éj leple alatt több kilométer hegymászás után jutott el a négyfős lengyel csoport.) Magyarországi tartózkodásáról sem a magyar hatóságok, sem a német hírszerzők, sem Sikorski hívei nem szereztek tudomást, s ez nemcsak azt jelenti, hogy lengyel környezete mintaszerűen konspirált, hanem azt is, hogy a kilétéről tudomást szerzett magyarok – egyik szállásadója, özvegy gróf Marenzi Károlyné, Riedl Lajos ny. tábornok s a két kezelőorvosa, Molnár doktor és Pajor doktor – hallgatni tudtak.

Rydz-Śmigły marsall november elején sikeresen eljutott Varsóba, de már nem tudott a Harcoló Lengyelország Táborában semmilyen szerepet játszani, mert december elején szívrohamban meghalt.

A tanulmányait a krakkói Szépművészeti Akadémián kiváló mesterek keze alatt folytató Edward Rydz – (a Śmigły fedőnevet később kapta) – jó festő volt és verseket is írt. Több alkotása született magyarországi tartózkodása alatt.

Lagzi István alapos, értékes könyve gondosabb szerkesztést és korrektúrát érdemelt volna.

Kovács István

HADINAPLÓ

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források és feldolgozások, 9.

(Győr, 2009., 418 o.)

HADIFOGOLYNAPLÓ

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források és feldolgozások, 11.

(Győr, 2010., 191 o.)

A második világháború témájában már számos szakirodalom, visszaemlékezés, valamint napló született, melyek a szerzők szerepétől, pozíciójától függően a háború különböző aspektusaira kívánnak rámutatni. E recenzió keretében tárgyalt két mű az utóbbi csoportba tartozik. A témában megjelent munkák nagyobb része, mint például Nagybacsoni Nagy Vilmos vagy Hollósy-Kuthy László tábornokok visszaemlékezései, elsősorban a háború katonai vonatkozásaira koncentrálnak. E két napló azonban egy elég sajátos, eddig talán kevésbé feldolgozott szempontból közelíti meg az eseményeket.

Nádasi Alfonz bencés szerzetes, tábori lelkes könyvében részletesen mutatja be a keleti fronton, ill. a megszállt területeken szerzett tapasztalatait. A *Hadifogolynapló*, előbbi folytatásaként, a hadifoglyok sorsával és mindennapjaival ismerteti meg az olvasót. A leírást mindkét esetben egyedivé teszi, hogy egy korábban tanárként dolgozó művelt, zenében is jártas szerzetespap szemüvegén keresztül látatja az eseményeket. Ez a tény már előrevetíti, hogy elsősorban nem egy hadtörténeti összefoglalóval van dolgunk, hanem a katonák mindennapi élete mellett a vallás áll a középpontban. Ennek megfelelően a hadtörténeti megközelítés ez esetben nem kap nagy hangsúlyt. Fontos megjegyeznünk, hogy naplókról van szó, melyek a műfajból is adódóan, az eseményeket szubjektív módon közelítik meg. Lukácsi Zoltán szerkesztő mindkét könyv előszavában rávilágít a munkája során felmerülő nehézségekre. A háborút követően az eredeti kéziratok hosszú időre az íróasztal fiókjába kerültek, Alfonz atya csak később, már nyolcvanadik életévét betöltve készített gépelt iratokat. Ezek összegyűjtésére 1997-ben bekövetkezett halála után került sor, így bizonyos hiányossá-

gokra is csak ekkor derülhetett fény. Az iratok olykor nehezen olvashatók, főleg a kéziratos kiegészítések. Sok kifejezést vagy a „katonai szlengből” származó szót csak nehezen vagy egyáltalán nem lehetett azonosítani és értelmezni. Az utólagos kiegészítések szintén megnehezítik az események pontos rekonstruálását. A jegyzetekben tárgyi, kronológiai tévedések is találhatók, és olykor a szerző saját magával is ellentmondásba kerül. Mindez azonban a megfelelő forráskritika alkalmazásával (és nem utolsó sorban a lábjegyzetek magyarázatainak is köszönhetően) a mű értékét nem befolyásolja. A kiadványok előkészítése során törekedtek arra, hogy az eredeti szöveget hűen adják vissza, még ha emiatt néha kissé vázlatoszerű, vagy olykor nehézkes is az olvasás. A szerkesztés során végzett alapos munka eredménye, hogy az Alfonz atya által leírt esetleges hibákat, tévesztéseket a több mint négyszáz lábjegyzetben tisztázzák, bár ez nem minden esetben sikerült maradéktalanul.

A könnyebb átláthatóság érdekében a két kötetet a továbbiakban külön tárgyaljuk az események kronológiai sorrendje szerint haladva, elsőként tehát a *Hadinapló*t.

A szerkesztő előszavát követően Nagy Róbertnek, a megyei levéltár levéltárosának rövid hadtörténeti bevezetőjét olvashatjuk, mely mindképp szükséges az események könnyebb megértéséhez. Ez a szakasz elsősorban a Nádasi Alfonz keleti frontra történő kivonulását közvetlenül megelőző időszakot foglalja össze. Bár a bevezető mindössze két és fél oldalas, mégsem érezheti az olvasó, hogy ez kevés lenne a könyv megértéséhez, talán még a második világháború eseményeiben kevésbé jártas olvasók számára sem. Az előszót és a történelmi bevezetőt követően kapott helyet a tulajdonképpeni hadinapló, amely közel 400 oldal ter-

jedelmű és 1945 februárjáig, a fogságba esésig mutatja be az eseményeket. A Cs. Varga István irodalomtörténész által írt utószóából ismerhetünk fontos részleteket a szerző életpályájáról, tanulmányaitól egészen haláláig, kiemelve mindazt a sokrétű tevékenységet (tanárság, tábori lelkései teendők, zene – Kodály Zoltán barátja volt...), melyet élete során folytatott. Kiegészítésként legfőbb műveinek és fordításainak listája is szerepel a fejezet végén. A könyv utolsó oldalain kapott helyet egy fogalommagyarázat a leggyakoribb katonai rövidítésekkel, valamint egy névmutató. A kiadvány nem rendelkezik tartalomjegyzékkel, melynek magyarázata talán a könyv szerkezetében keresendő, hisz a napló kronologikus elvet követ. E szerkezeti felépítést alkalmazva a tartalomjegyzék hiánya nem okoz különösebb nehézséget az olvasás során. A könyvet a Győri Egyházmegyei Levéltár korábban már megjelent kiadványainak listája zárja.

A továbbiakban a tulajdonképpeni naplót tekintjük át, a teljesség igénye nélkül. A könyvben az események három nagyobb egységben kerülnek bemutatásra, megtartva a kronológiai alapelvet. Az első bejegyzés 1944. február 11-ről való, ugyanis Nádasi ekkor kapta meg behívóját a III. hadtest 3. számú hadikórházába Szombathelyre. Háborúban a tábori lelkészek leginkább a hadikórházakban játszottak fontos szerepet, de természetesen, ahogy ez a könyvből is kiderül, feladatukhoz az egyes alakulatok látogatása és lelki gondozása is hozzátartozott.

A csapatok teljes mozgósítása néhány napot vett igénybe. E rövid időt Nádasi arra használta fel, hogy rokonaitól és barátaitól elbúcsúzzon, majd ismét csatlakozva a hadtesthez elindult a keleti front irányába. Az úticél Breszt városa volt, melyet csak hosszú vonatozás után értek el. A távolság önmagában véve is nagy volt, de ezt tovább súlyosbították a háborús körülmények és az emiatti kerülők és egyéb akadályok.

Az utazás szemléltetésére a mellékletben található térképvázlatok között van egy, ami a legfontosabb állomásokat mutatja Magyarországtól egészen a célállomásig, kiegészítve az ott tartózkodás időpontjaival.

A szerző olykor már meglepő nyíltsággal, néhol undorral tárja fel a hadsereg tisztikárában uralkodó viszonyokat, éles kritikát gyakorolva a parancsnokokkal szemben. Leírása alapján a tisztikar jelentős része nem is alkalmas feladata betöltésére. Kritikáját elsősorban nem

a katonai hozzáértés hiányára vagy alkalmatlanságra alapozza, hanem erkölcsi szempontból talál kivetnivalót a tisztek viselkedésében. Néhol nagyon keményen fogalmazva ostromozza a hadsereg vezetőit. Saját bevallása szerint sem titkolta különvéleményét feletteseivel szemben, vállalva ezzel a nyílt konfliktusokat is. Többször hivatkozik arra, hogy a tisztek erkölcsi kérdésekben is nagyképűen viszonyultak a tábori lelkészekhez, mondván ez egy háború és ehhez egyházi személyek nem érthetnek („Alfonz kám, te annyira civil vagy, hogy veled nem is vitatkozom”, 43. o.). A könyv olvasása során úgy tűnhet, hogy a szerző a tisztekben szinte csak a rosszat látja. Összességében egy negatív kép alakulhat ki az olvasóban a hadseregről, és részben nem is alaptalanul. Valóban, a tisztek egy része erkölcsi szempontból nem állta meg a helyét, s talán olykor a szakmai tudás is hagyott némi kívánnivalót maga után. Ebben talán szerepet játszott az is, hogy a megszállt területen sajátos taktikát kellett alkalmazni, amiben a magyar erők, főleg a kezdeti időszakban, nem voltak jártasak, hiányos volt az ellátás, ill. az eszközök sem voltak megfelelőek. Sajnos ezek a nehézségek is közrejátszottak a lakossággal szemben elkövetett visszaélésekben. Ez persze nem lehet magyarázat a katonához méltatlan viselkedésre, például a többször is emlegetett olykor mértéktelen ivásra. Leírása szerint ebben bizonyos tisztek élenjárók voltak, holott nekik jó példával kellett (volna) szolgálniuk a legénység számára. Bár a szerző maga is említ kivételeket, vagy olyan személyeket, akikben ő maga is pozitívan csatlódott, a megfogalmazásban néhol talán túlozva, mégis általánosítva jelennek meg a negatívumok.

Nádasi Alfonz kritikája nem kímélte a munkájukat és kötelességüket elhanyagoló tábori lelkészeket sem. Sajnálatos módon a leírások alapján erre is akad példa. Sok katonának ebben a háborús helyzetben nem volt lehetősége a rendszeres gyónásra, áldozásra, melynek okaként többek között a hanyag lelkészek és a szervezés hiányosságai róhatók fel. A legénység azonban nagyon sokra értékelt az olyan személyeket, így Nádasi is, akik komolyan vették kötelességüket és rendszeresen megfordultak közöttük. Életveszélyes körülmények között a lelki támasz nagyon sokat jelentett az embereknek, ezért is volt olyan fontos a tábori lelkészek tevékenysége és a katonák rendszeres látogatása. Nádasi Alfonz ilyen

viszonyok között, minden nehézség ellenére, fáradhatatlanul folytatta a katonák lelki (és olykor testi) gondozását, s ezt az 1945. februári fogságba esését követően sem adta fel.

A *Hadifogolynapló* gyakorlatilag ott kezdődik, ahol az előző mű befejeződik. A kötet felépítése azonban némileg módosult. Az előszó a fentebb már ismertetett általános jellemzőkön felül magában foglalja Nádasi Alfonz pályaképét, valamint a *Hadinapló* egy rövid idézetekkel ellátott áttekintését is. Ez nagyban megkönnyíti az események megértését azon olvasók számára is, akik az előbb bemutatott visszaemlékezést nem olvasták. Az előszó a továbbiakban már kifejezetten a *Hadifogolynapló* bevezetésével folytatódik, melynek olvasása során megismerhetjük az 1945 februárjától 1947 júliusáig tartó hadifogság legfontosabb állomásait. Az előszót követően találhatjuk a hadtörténeti bevezetőt, hasonló terjedelemben, mint a *Hadinapló*-ban. A témának megfelelően itt már elsősorban a háborús események, ill. a fogságba esés körülményei, általános jellemzői, például a magyar hadsereg hadifogolylétszámának általános adatai kerülnek bemutatásra. A kötet végén található függelékben helyet kapott egy név- és helységmutató, valamint a katonai rövidítések feloldása is. Szintén hasonlóan a *Hadinapló*-hoz az utolsó oldalon itt is a Győri Egyházmegyei Levéltár korábban már megjelent kiadványai szerepelnek.

A hadtörténeti ismertető után olvashatjuk a mintegy 150 oldalas naplót, ami Nádasi saját bevezetőjével kezdődik. Ebből kiderül, hogy munkáját eredetileg rendtársainak címezte, de végül úgy rendelkezett, hogy az mások számára is elérhető legyen. A napló első dátuma 1945. február 11., a fogság kezdete. A továbbiakban a visszaemlékezéseket fejezetekre osztva olvashatjuk, melyek a hadifogság egy fontos állomásáról vagy eseményéről kapták a címüket. Bár ez a könyv sem rendelkezik tartalomjegyzékkel, hisz felépítésében a kronologikus elv érvényesül, de a fejezetek szerinti felosztás miatt talán áttekinthetőbb lenne. A naplóbejegyzések hosszúsága változó, az egy sortól a több oldal hosszúságig is terjedhet. Nagy valószínűséggel a fogság idején nem volt mindig alkalom a naplóíráásra, főleg annak fényében, hogy a szovjet őrség ezt nem is nézte jó szemmel. Azonban a foglyokkal szemben tanúsított bánásmód sem tántorította el Násadist attól, hogy továbbra is ellássa feladatát és támaszt nyújtson a katonáknak. Pedig az út most még

nehézebb volt Kelet felé, mint kb. egy évvel korábban. A kiskunfélegyházi gyűjtőtáborból indult a vonat a Szovjetunió irányába. Nádasi már kezdettől tisztában volt azzal, hogy az úticél valamelyik szovjet fogolytábor lesz, s ezt nem is titkolta fogolytársai előtt, akik viszont abban reménykedtek, hogy téved (saját leírása szerint nem is volt túl „népszerű” emiatt). Az első jelentősebb állomás Focsani volt, majd ezt követte Uszmany, Borovici és Zarubino. A táborok földrajzi elhelyezkedését nagyon jól szemlélteti a kötet belső borítóján található térkép (a fogság időpontjával és az ott eltöltött idővel), melynek alapján egyértelművé válik, hogy milyen nagy távolságokat kellett megtenni, ráadásul nagyon rossz körülmények között. A vasúton történő utazás is komoly megerőltetést jelentett a zsúfoltság és a már-már katasztrofális higiéniai viszonyok miatt. Utóbbi szempontból a táborok sem voltak jobbak, bár a foglyok igyekeztek a lehetőségekhez mérten tisztán tartani környezetüket. Az ellátás nagyon rossz volt, és sajnálatos módon az elosztás olykor konfliktusok forrása is lett. A Nádásra jellemző ostorozó hangvétel itt is megmaradt, bár ez most elsősorban az oroszok ellen irányult. Ennek oka a táborok ellátása, a katonák kegyetlenkedései (nagyon kevés kivétel) és az orosz katonák által a foglyok sérelmére elkövetett lopások. Ezek ellen többször felszólalt, de csak egyszer volt igazán eredményes. Ennek következtében javított a foglyok helyzetén, de büntetésül többbedmagával a távoli Borovicibe vitték át, ahol még rosszabb körülmények fogadták. A nehézségeket tovább tetézte a táborokban a semmittevés. Lankadatlan kitarással és akaraterővel próbálta társaiban a lelket tartani és lekötni figyelmüket. Foglalkozásokat szervezett (pl. tanár lévén nyelvtanulás, ő maga is tanulta az orosz nyelvet stb.), kórust hozott létre és természetesen a vallási életet is irányította. Számára a szökés nem volt megoldás. A mindennapi élet leírása nagyon érzéketlenül jellemzi a táborokban uralkodó hangulatot, ill. azt, hogy a fogság kiből milyen tulajdonságokat hoz elő. Nagyon érdekesen ábrázolja az emberi gyarlóság megjelenését mind az orosz örök, mind magyar foglyok részéről (pl. volt náci szimpatizánsok „pálfordulásai”, kommunisták „optimizmusa”, besúgók stb.). 1947 elején már bizonyos enyhülés következett a tábori életben, s végül februárban megérkezett a parancs, mely szerint hazaengedték a foglyokat. A hazautá-

zás körülményeinek tisztázatlansága azonban még elég sok fejtörést okozott számukra. Végül július 22-én érkeztek meg Budapestre a több mint két éves fogságot követően.

E recenzió keretei mindössze egy rövid áttekintésre és értékelésre adtak lehetőséget, részletesebb vizsgálódás egy hosszabb terjedelmű elemzést igényelne. Összességében megállapíthatjuk, hogy értékes, a második világhá-

borút új megvilágításból bemutató könyveket tarthat kezében az olvasó. A műfaj szubjektivitásából is adódóan ugyan némi kritikával kell kezelni az olvasottakat, de mégis nagyon jó és alapvetően hiteles képet kapunk a katonák, elsősorban a megszálló erők lelki életéről, mindennapjairól, a hadifogolysors viszontagságairól, valamint az emberi jellem jó és rossz oldaláról.

Pödör László

HOMOR GYÖRGY

HÍVATLAN VENDÉKGÉNT ÉSZAKI SZOMSZÉDAINKNÁL (1968)

(Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2010. 196 o.)

A Magyar Néphadsereg egykori részvétele a 1968-as csehszlovákiai reformmozgalom elfojtásában ma már közismert tény. A „prágai tavasz” néven emlegetett eseménysor és a Varsói Szerződés országai által végrehajtott katonai intervenció politikai háttere, vagy tágabb értelemben „68” európai és világpolitikai eseményei az elmúlt negyven évben folyamatosan foglalkoztatták a történészeket, de a széles közvéleményt is. A politikai vonatkozásokról számos cikk, publicisztika, riport, visszaemlékezés, memoár és szakkönyv látott napvilágot. Ami a katonai eseményeket és különösen a Magyar Néphadsereg részvételét illeti, már nem ilyen rózsás a helyzet. Több kisebb tanulmány is született ugyan a témakörben, de a legrészletesebb feldolgozás Pataky Iván *Vonakodó szövetséges* című monográfiája, amely először 1996-ban jelent meg, majd 2008-ban némileg bővített formában ismét kiadásra került. Ezenkívül még a Hadtörténelmi Levéltár forráskiadványa említhető, amely 2006-ban egy egész fejezetet szentelt 1968 magyar katonai vonatkozású dokumentumainak. (*Ehrenberger Róbert* [szerk.]: „A dolgozó népet szolgálom!” Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957–1972. Budapest, 2006. III. fejezet, 167–238. o.) Nemcsak az eddig megjelent szakirodalom csekély mennyisége miatt örömdetes azonban Homor György könyvének megjelenése, hanem azért is, mert most először kerül olyan kötet a széles olvasóközönség kezébe, amelyben két egykori szemtanú, Homor György őrnagy és Németh Barnabás százados vissza-

emlékezései alapján, „alulnézetből” kapunk képet az eseményekről.

A kötetet író és szerkesztő Homor György pápai helytörténészként már több önálló kiadvánnyal a háta mögött vágott neki az 1968-as téma feldolgozásának. Mivel ő maga a csehszlovákiai bevonulásban nem vett részt, csak az azt megelőző és előkészítő „Sumava” gyakorlaton, a könyvét két fő fejezetre osztotta és az elsőben saját, a másodikban Németh Barnabás visszaemlékezéseit felhasználva írta meg az eseményeket.

Az I. fejezet (A „Sumava” együttműködési, törzsvezetési gyakorlat. 1968. 06. 19.–06. 30.) első felében a szerző a legismertebb magyar nyelvű szakirodalom, illetve néhány sajtóorgánium segítségével foglalja össze az 1968-as csehszlovákiai politikai változások előzményeit, azok lefolyását és a magyar pártvezetés, valamint a Szovjetunió és más VSZ tagállamok viszonyulását az új csehszlovák vezetőkhez és programjukhoz. A fejezet akkor kezd igazán érdekessé és újszerűvé válni, amikor a szerző saját élményei alapján számol be az „ötök” csehszlovákiai intervenciójához vezető történetekről.

Homor György 1952-ben kezdte katonai pályafutását. A tatái pánceles tiszti iskola elvégzése után különböző tiszti beosztásokat töltött be harcokcsizó alakulatoknál. 1964 és 1967 között a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hallgatója volt, majd a 11. harcokcsi hadosztály hadművelleti tisztjévé nevezték ki. 1968-ban őrnagyi rendfokozatban mint hadművelleti főtiszt szolgált ugyanitt. Utóbbi be-

osztása kapcsán, május közepén került kijelölésre a „Sumava” gyakorlatra Csehszlovákiába utazó állományba. A nemzetközi parancsnoki, törzsvezetési gyakorlaton a 11. harcokcsi hadosztály csökkentett állományú törzse az 5. hadsereg-törzs alárendeltségében vett részt. A nagyjából egyhetesre tervezett, „valamikor június közepén” kezdődő gyakorlat céljáról, tárgyáról és résztvevőiről nem kaptak tájékoztatást. Végül június 19. lett a gyakorlat kezdő időpontja és ennek megfelelően történt meg a kiutazás a helyszínre. A csehszlovákiai Brno közelében elhelyezkedő Velka Bitestől 3 kilométerre, északra található erdőt jelölték ki a hadosztálytörzs harcálláspontjával. Itt kapták az első feladatot 19-én este, majd sorban a többi. Homor György érzékletesen írja le tapasztalatait, ahogy egyre világosabbá vált előttük a gyakorlat céltalansága, a feladatok összefüggéstelensége, ad hoc jellege. Meg is fogalmazták maguk között: „nem az időhúzásra megy-e a játék?” Nemso-kára ki is derült, hogy a gyakorlat tovább tart, mint gondolták. A szerző részletesen beszámol a napi eseményekről, de nemcsak a munkáról, hanem a szabadidő eltöltéséről is, melynek során a magyar tisztek többször tapasztaltak ellenszenvet a csehszlovák polgári lakosság részéről. A kissé hosszúra nyúlt gyakorlat végül június 30-án ért véget és a hadosztálytörzs július 3-án már meg is érkezett laktanyájába. A fejezet végén a szerző ismerteti az MSZMP PB részére a „Sumava” gyakorlatról készült miniszteri beszámolót, melynek megállapításai egybeesnek az általa Csehszlovákiában tapasztaltakkal, majd megállapítja: „a „Sumava” gyakorlat a megszállás főpróbája volt.”

A kötet II. fejezete (A „Zala” gyakorlat. 1968. 08. 20. – 10. 31.) már az intervenció lefolyását ismerteti. A közvetlen előzmények leírása (*Kétezer szó* című felhívás, az „ötök” varsoói értekezlete, az ágcsernyői és pozsonyi találkozó) mellett párhuzamosan mutatja be a Magyar Néphadsereg július második felében megtett intézkedéseit, felkészülését a várható hadműveletekben való részvételre. Ezután Németh Barnabás százados visszaemlékezései alapján, szintén „alulnézetből” ismerhetjük meg a csehszlovákiai intervenció részleteit. Németh Barnabás százados Homorhoz hasonlóan a tathai pánccéloz tiszti iskolán kezdte tanulmányait, amit az 1956-ban megszűnt iskola jogutóda, az Egyesített Tiszti Iskola növendékeként fejezett be. A 31. harcocsiezrednél különböző tiszti beosztásokat betöltve haladt előre a ranglétrán,

közben 1963 és 1966 között a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hallgatója volt, majd a 31. harcocsiezred 3. zászlóaljának parancsnokává nevezték ki.

A nyári szabadságát töltő Németh százados 1968. július 27-én kapott azonnali behívóparancsot és vonult be alakulata rétsági laktanyájába. A csehszlovák határhoz közel állomásozó harcocsiezred átálarendelésre került az intervencióra kijelölt zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészhadosztály állományába, és ennek kötelékében hajtotta végre feladatait. A visszaemlékező parancsnoktól részletes leírást kapunk a zászlóalj teljes harcokszülségbe helyezéséről, a tartalékosok bevonultatásáról, és a várakozási körlet elfoglalásáról. A váratlanul beállt három hét szünet után meginduló intervenció során a 31. harcocsiezred feladata Levice (Léva) elfoglalása volt, különös tekintettel az ott található laktanyára. A feladatát sikeresen végrehajtó 3. zászlóalj augusztus 22-től a 8. hadosztály parancsnokának közvetlen alárendeltségébe került és Velky Lapas (Nagylapos) térségébe kellett átvonulnia, ahol viszonylag kevés feladatot hajtott végre, de több mint egy hónapig állomásozott. A zászlóaljparancsnok emlékezéséből képet alkothatunk a megszállás „hétköznapijairól”, az alakulat mindennapos tevékenységéről. A bő egy hónapos küldetés a zászlóalj számára szeptember 27-én ért véget, amikor ismét a harcocsiezred alárendeltségébe került és visszatért Lévára. Az ezred azonban még egy hónapot Csehszlovákiában maradt és csak október 31-én került kivonásra. A Magyar Néphadsereg alakulatai közül legutolsónként a 31/3. harcokcsi zászlóalj hagyta el Csehszlovákiát.

Homor György a fejezet végén röviden összefoglalja, hogyan élték meg a csehszlovákiai intervenció hónapjait Tatán, a 11. harcokcsi hadosztálynál, milyen szerepe volt az eseményekben a Pápán állomásozó 47. honi vadászpilóta ezrednek, és a győri önálló határőr zászlóaljnak. A kötet végén a fontosabb csehszlovák politikusok életrajzai, egy időrendi áttekintés, a könyvben előforduló rövidítések, valamint a felhasznált irodalom olvasható. *Függelék* címen – illusztrációs céllal – nyolc, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentum facsimile változata is tanulmányozható, melyek mindegyike megjelent a Levéltár már említett forráskiadványában.

A kötet fejezeteinek hasznos kiegészítői a „Sumava” gyakorlaton készített egykorú fény-

képek, valamint az események térképen való elhelyezése szempontjából hasznos térképázatok. A kötet zárásaként külön képmelléklet található, amely a fotók mellé szerkesztett visszaemlékező mondatokkal, vagy a csehszlovák újságcikkek szövegének magyar fordításával hasznosan járul hozzá az egész könyv tartalmához.

Összességében elmondható, hogy Homor György munkája színvonalas és hasznos helytörténeti munka, ugyanakkor a recenzens kénytelen néhány észrevételt is tenni. Egy tudományos igényű feldolgozásnál mindenképpen szükséges lett volna, hogy ne csak a szó szerint idézett újságcikkek forrásait jelölje meg lábjegyzetben a szerző, hanem azokat a szakirodalmi hivatkozásokat is, amelyek alapján összefoglalja az eseményeket azokon az oldalakon, ahol nem a személyes visszaemlékezésekre hagyatkozik. Ez a probléma gyakorlatilag az egész kötetet jellemzi. Ezekben az esetekben nem elegendő a kötet végén felsorolni a fel-

használt irodalmat. Ugyancsak hasznos lett volna nagyobb mértékben felhasználni az 53. oldalon hivatkozott, „Zala” gyakorlatról fennmaradt iratanyagot, és összevetni a 31. harcköcsiezredtől fennmaradt jelentéseket a zászlóaljparancsnok visszaemlékezéseivel. Ez az összevetés a „Sumava” gyakorlat vonatkozásában ugyan megtörtént, de a 17. lábjegyzetben még mindig a Pataky Iván által megadott irattári jelzetre történik hivatkozás, holott az említett irat már évek óta a Hadtörténelmi Levéltárban található, és közzé is lett téve 2006-ban. Véleményem szerint illet volna azt is megemlíteni, hogy a 132–135. oldalon található életrajzok *Huszár Tibor* könyvéből (1968, Prága–Budapest–Moszkva. Budapest, 1998. 288–291. o.) lettek átvéve. Mindezek mellett ajánlom a kötet olvasását mindenkinek, akit érdekel a Magyar Néphadsereg történetének eme érdekes fejezete.

Solymosi József

BIBLIOGRÁFIA

DOMBRÁDY LÓRÁND MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA*

1967

1. 50 éves a Nagy Októberi Szocialista Forradalom: útmutatók, témavázlatok, bibliográfiák, műsorjavaslatok. Szerk.: D. L. et al. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1967. 208 o. ill.

1968

2. Jubileumi ünnepségek: 1918-1919 : útmutató az 1918. évi magyar polgári forradalom, a KMP megalakulása és a Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója megünnepléséhez. Szerk.: D. L. et al. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1968. 222 o. ill.

1969

3. Útmutató a felszabadulási ünnepségekhez. Szerk.: D. L. et al. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1969. 303 o. ill.
4. D. L. – Vágó Ernő szerk.: Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Budapest, TIT – Magyar Partizán Szövetség, 1969. 76 o. (Előadói segédanyag)
5. D. L. Szerk.: Észak-Magyarország felszabadítása. Budapest, TIT, 1969. 92 o. (Előadói segédanyag)

1970

6. A budapesti hadművelet (1944. október 29-től 1945. február 13-ig.) (Előadói segédanyag). Budapest, TIT, 1970. 62 o.
7. A horthysta katonai vezetés erőfeszítései a páncélos fegyvernem megeremtésére (1938–1940.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 17. (1970) 4. 576–624. o.

1971

8. Adalékok a Horthy-hadsereg gépesítésének történetéhez 1936–1940. *Hadtörténelmi Közlemények*, 18. (1971) 1. 36–92. o.

1972

9. A Horthy-hadsereg tábori tüzérségének anyagi-technikai állapota 1940-ben, a háborúba lépés előtti időszakban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1972) 4. 726–761. o.
10. Tájékoztató a „Szocialista hazafiság” ötödik országos tanácskozásáról. [Eger, 1971. október 19–20] *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. 1972. 1. 143–158. o.

* E bibliográfia célja Dombrády Lóránd munkásságának széles körű bemutatása. Ebből adódóan az önálló tanulmányok, monografikus feldolgozások mellett helyet kaptak benne könyvismertetések, publicisztikák, interjúk is. A kronologikus sorrenden belül első helyen az önálló munkák állnak, azt követően a szerkesztőként, összeállítóként jegyzett kiadványok, majd a kisebb volumenű publikációk, végül az ismertetések következnek.

1973

11. A magyar ipar háborús mozgósítása az 1938-40 közötti időszakban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 20. (1973) 2. 227–264. o.
12. Beszámoló a Petőfi Sándor születésének 150. és az 1848-49. évi forradalom 125. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 20. (1973) 2. 357–369. o.

1974

13. A Horthy-hadsereg szárazföldi erőinek gépesítése a győri program időszakában, 1938-1940. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1974. 433 o. Bibliogr.: 427–432. o. [Kézirat]
14. A magyar páncélos magasabbegységek kiépítésére tett erőfeszítések a háború időszakában (1941–1944.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 21. (1974) 4. 591–646. o.
15. Hadtudományi vándorgyűlés Szolnokon. (1973. szeptember 20–21.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 21. (1974) 1. 161–163. o.

1975

16. Hazánk felszabadulása: [a 30 éves évforduló alkalmából]. Szerk.: D. L. et al. Budapest, TIT, 1975. 181 o. ill. Bibliogr.: 86–90. és 127–148. o.

1977

17. Adalékok a magyar uralkodó osztályok katonapolitikájához. (1927–1936.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 24. (1977) 1. 3–30. o.
18. Godó Ágnes: Magyar-lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Budapest, Zrínyi, 1976. *Hadtörténelmi Közlemények*, 24. (1977) 2. 304–306. o.

1978

19. D. L. et al. szerk.: Az 1918–1919-es Magyarországi forradalmak Budapest, TIT, 1978. 194 o.

1979

20. A Kállay-féle kiugrási politika és a magyar katonai vezetés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1979) 4. 523–550. o.
21. Adatok Kassa bombázásához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1979) 2. 319–312. o.
22. Mi volt a Vkf-2? *História*, 1. (1979.) 3. 21–22. o.

1980

23. Fegyverrel a hazáért: Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Szerk.: D. L. – Nagy Gábor. Budapest, Zrínyi – Magyar Partizánszövetség, 1980. 295 o. ill.
24. A haditermelés és a Vörös Hadsereg ellátása. In: A Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója. Tudományos ülésszak, Budapest, 1979. március 6–7. 345–351. o. Szerk.: Köpeczi Béla. Budapest, Akadémiai, 1980. 403 o.
25. Egy ejtőernyős akció 1941-ben. *História*, 2. (1980) 4. 22–23. o.

1981

26. A magyar gazdaság és a hadfelszerelés, 1938–1944. Budapest, Akadémiai, 1981. 291 o.
Ismertetés:
Vargyai Gyula: *Századok*, 1983. 1. 248–249. o.

1983

27. A doni hadsereg fegyverzete. *História*, 5. (1983) 1. 19–21. o.

1984

28. Magyarország a második világháborúban: Hazánk felszabadítása. Szerk.: D. L. Budapest, TIT, 1984. 157 o.
29. A második világháború és a magyar katonai vezetés. In: Magyarország a második világháborúban: Hazánk felszabadítása. Szerk.: D. L. Budapest, TIT, 1984. 157 o.; 5–27. o.

1985

30. A kiegyezéstől napjainkig. In: Magyarország hadtörténete. Két kötetben, 613–624. o. Főszerk.: Liptai Ervin. Budapest, Zrínyi – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1985. 657 o., [202] t., [11] t. fol. ill.

1986

31. Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944. Budapest, Kossuth, 1986. 400 o.
- Ismertetések:
- Szakály Sándor: *Magyar Hírlap*, 19. (1986) 168. 8. o.
- Vida Sándor: Ellentétek a közös cél jegyében. *Népszabadság*, 44. (1986) 285. 7. o.
- Szakály Sándor: *Hungarian Digest*, 8. (1987) 5. 74–75. o.
32. Tudomány és honvédelem. Az 1986. április 7–8-i hadtudományi vándorgyűlés előadásai. Szerk.: D. L. Budapest, TIT Hadtudományi Választmány, 1986. 75 o.
33. Horthy Miklós „a legfelső hadúr”. *Társadalmi Szemle*, 40. (1986) 12. 43–54. o.
34. Kacsó Lajos: A végzetes esztendő nyomában. Beszélgetés Dombrády Lóránddal. *Néphadsereg*, 35. (1986) 27. 12. o.

1987

35. Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség, 1919–1945. Budapest, Zrínyi, 1987. 461 o. ill. [A Magyarország hadtörténete c. mű 2. kötete 4. fejezetének bővített változata]
- Ismertetések:
- Vargyai Gyula: Kiszolgáltatott helyzetben. *Népszabadság*, 46. (1988) 88. 7. o.
- Szakály Sándor: Volt egyszer egy hadsereg. *Élet és Irodalom*, 32. (1988) 18. 10. o.
- M. Szabó Miklós: A realisabb történelemszemléletért. *Magyar Nemzet*, 50. (1987) 270. 7. o.
- Imre Gábor: Hadsereg, honvédek, tábornokok. *Magyar Hírlap*, 20. (1987) 268. 9. o.
36. Horthy Miklós „a legfelső hadúr.” In: Egy letűnt korszakról, 1919–1945. 249–269. o. Szerk.: Sánta Ilona. Budapest, Kossuth, 1987. 268 o.

1988

37. A hadsereg törekvései a színházi cenzúra bevezetésére a harmincas évek első felében. *Valóság*, 31. (1988) 52–65. o.
38. Szakály Sándor: A magyar katonai elit 1938–1945. Budapest, 1987. *Kritika*, 17. (1988) 5. 30. o.

1989

39. Ellentétek a magyar politikai és hadseregvezetés között az 1939-es lengyel–német háború megítélésében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. (1989) 3. 287–301. o.

Vita:

Borus József: Észrevételek Dombrády Lóránd tanulmányához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1989) 2. 173–176. o.

1990

40. A legfelsőbb hadúr és hadserege. Budapest, Zrínyi, 1990. 221 o.
41. Bangha Ernő: A Magyar Királyi Testőrség, 1920–1944. Budapest, Európa, 407 o. [A történeti részt sajtó alá rendezte: D. L.]
42. Pannon enciklopédia. [7] Magyar ipar- és technikatörténet. Főszerk.: Fehér Katalin. Budapest, Kertek 2000, 1999. 357 o. ill. [Haditechnikai tárgyú cikkek.]
43. A Kormányzó katonai irodája. *História*, 12. (1990) 5–6. 29–30. o
44. Tilkovszky Loránt: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Budapest, 1986. *Századok*, 124. (1990) 2. 329–333. o

1991

45. A magyar katonai vezetés szerepe a Szovjetunió elleni hadbalépésben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 2. 3–26. o.
46. Sorsfordító nap. *Magyar Nemzet*, 54. (1991) 77. 6. o. (Teleki Pálról)
47. Egy tragikus döntés története. *Magyar Nemzet*, 54. (1991) 146. 11. o.

1992

48. Változás a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén 1941 szeptemberében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 1. 169–178. o.

1993

49. Egy vereség előjátéka. *História*, 15. (1993) 3. 5–6. o.

1994

50. Magyarország a háborúba lépéstől a német megszállásig: katonapolitikai áttekintés. *Iskolakultúra*, 4. (1994) 11–12. 45–52. o.
51. A második világháború magyar hadigazdaságának vázlatos áttekintése. *Iskolakultúra*, 4. (1994) 17. 38–46. o.
52. Az állhatatos katona 1-3. *Magyarország*, 31. (1994) 47. 29. o., 48. 29. o., 49. 29. o. (Nagybacsoni Nagy Vilmosról)

1995

53. A magyar elszakadási törekvések és a hadsereg 1943-ban. *Századok*, 129. (1995) 3. 493–534. o.
54. A magyar katonai gondolkodás néhány jellemzője a második világháború előtt. In: A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény. 126–145. o. Szerk.: Ács Tibor. Budapest, Zrínyi, 1995. 270 o.
55. Országgyarapítás: Háború revízió nélkül? *Rubicon*, 6. (1995) 4. 4–9. o.
56. Ki akart itt kiugrást? Egy elmaradt parancs nyomában. *Rubicon*, 6. (1995) 4. 21–23. o.

1998

57. A hadbalépés felelősségéről. *Századok*, 132. (1998) 3. 517–549. o.
58. Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 2. 520–522. o.

1999

59. Fülöp Mihály – Sipos Péter: Magyarország külpolitikája a XX. században. *Századok*, 133. (1999) 2. 448–454. o.
60. Szakály Sándor: Volt-e alternatíva? *Századok*, 133. (1999) 5. 1124–1126. o.

2000

61. Katonapolitika és hadsereg, 1920–1944. Budapest, Ister, 2000. 293 o. [Tanulmánykötet]
Ismertetések:
Szakály Sándor: *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2001) 4. 739–740. o.
Tilkovszky Lóránt: *Századok*, 134. (2000) 6. 1507–1512. o.
Pataky Iván: *Új Honvédségi Szemle*, 11. (2001) 9. 138–140. o.
62. Törekvések a magyar honvédség hadrendjének kialakítására, 1920–1944. In: Honvédelmi reformok, haderóátalakítások Magyarországon, 1848–1998. Szerk.: Ács Tibor. Budapest, ZMNE, 2000. 103–127. o.
63. A magyar hadiipar fejlesztése. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, *Rubicon*, 2000. 391–392. o.
64. A háborúból történő kiugrás kudarca. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Budapest, *Rubicon*, 2000. 417–418. o.
65. A Hungarian Attempt to break the German Alliance. In: A Millennium of Hungarian Military History, 508–531. o. Szerk.: Veszprémy László. Boulder (Colo.), Columbia Univ. Press, 2002. XIV, 775 o. ill. (War and Society in East Central Europe, Vol. 37.)
66. M. Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő elméleti-technikai-szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938-1945. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. (2000) 4. 941. o

2001

67. Erőd a Duna mentén. *Századok*, 135. (2001) 3. 785–789. o

2002

68. Számvéber Norbert: Konrad 3 páncéloscsata Budapestért 1945. *Századok*, 136. (2002) 1. 256–260. o

2003

69. A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, Petit Real, 2003. 474 o.
Ismertetések:
Szabó Péter: *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 1. 308–310. o.
Pataky Iván: Hadigazdaság, anno. *Új Honvédségi Szemle*, 14. 2004. 6. 134–136. o.
Pogány Ágnes: *Századok*, 140. (2006) 262–265. o.
70. A Kállay-kormány elszakadási törekvései. In: A magyar hadtörténelem évszázadai. Szerk.: Király Béla, Veszprémy László. Budapest, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2003. 307–320. o.

71. Tilkovszky Loránt: Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában. A budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetelemzése 1933–1938. évi politikai jelentéseiben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 1. 239. o.

2004

72. Akiről nem beszélünk: Werth Henrik. I–II. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 1. 61–166. o., 3. 989–1052. o.

2005

73. *Army and Politics in Hungary 1938–1944*. Boulder (Colo.), Columbia Univ. Press, 2005. VIII, 607 o. ill. Bibliogr.: 553–556. o. (War and Society in East Central Europe, Vol. 38.)
74. Werth Henrik: akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005. 188 o. ill.
75. Magyar katonapolitika a második világháború alatt. In: Háború, hadsereg, összeomlás. Budapest, Zrínyi, 2005. 25–32. o.
76. Egy igaz katona távozása. Nagybacsoni Nagy Vilmos felmentése. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Budapest, Argumentum, 2005. 161–174. o.

2006

77. A magyar katonai vezetés külpolitikai gondolkodása a két háború között. In: Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Szerk.: Pritz Pál. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2006. 107–128. o.
78. Szakály Sándor: Kik voltak, honnan jöttek? *Századok*, 140. (2006) 1. 265–267. o

2007

79. Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2007. 143 o. ill. Ismertetés: Szakály Sándor, *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2008) 1. 191–193. o.
80. Vörös János a m. kir. honvéd vezérkar élén Magyarország német megszállásának időszakában, 1944. április 19 – 1944. október 16. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 1. 3–72. o.
81. A magyar vezérkar stratégiai dilemmái a harmincas évek közepén. In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak.” Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk.: Prof. Szabó János. Budapest, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, PolgArt, 2007. 27–41. o.
82. Búcsú Rázsó Gyulától, *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 4. 1381–1382. o.

2008

83. D. L. et al.: Magyar autógyárak katonai járművei. Szerk: Budapest, Maróti, 2008. 493 o. ill.

2009

84. Szombathelyi Ferenc és Márai Sándor előadása az 1942 novemberi lillafüredi írótalálkozón. *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009). 3. 763–784. o.

Összeállította:
Andaházi-Szeghy Viktor

TARTALOM

SZAKÁLY SÁNDOR	Dombrády Lóránd köszöntése	295
TANULMÁNYOK		
HERMANN RÓBERT	Átállni, félreállni vagy ellenállni? A fővezéri kérdés a Dunántúlon 1848 nyarán és őszén: Franz Ottingertől Teleki Ádámig.....	297
CZIRÓK ZOLTÁN	Az első légi háború Magyarország felett – 1919.....	335
SZABÓ MÁRIA ZSUZSANNA	Történelmi tudatformálás a két világháború közötti honvéd tanintézetekben	365
OLASZ LAJOS	Magyarország honi légvédelme 1941 nyarán	391
SZÁMVÉBER NORBERT	Páncélosok küzdelme a pesti hídfő déli előterében (1944. november 1–6.)	430
KÖZLEMÉNYEK		
UNGVÁRY KRISZTIÁN	Szállasi Ferenc, a frontkatona.....	471
SZABÓ PÉTER	Adalékok a magyar királyi honvédség megszálló alakulatainak tevékenységéről a keleti hadműveleti területen (Rejmentarovka, 1941. december 21.).....	481
OLEKSZANDR PAHIRJA	Fejezetek az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar megszálló csapatok kapcsolattörténetéből. Volhínia és Dél-Polisszja, 1943–1944.....	496
BABUCS ZOLTÁN	A magyar királyi honvédség lóállománya a második világháborúban	513
MŰHELY		
ÁCS TIBOR	Petőfi Sándor közkatonai szolgálatának dokumentumairól ...	527
DOMBRÁDY LÓRÁND	Emlékezés egy negyedszázad előtti Krónikára. A magyar 2. hadsereg katonáinak vallomása az 1943. januári harcokról és a történeti realitás.....	546
FORRÁSKÖZLEMÉNYEK		
HEGEDŰS ELEMÉR	Egy soproni tartalékos főhadnagy, vitéz Lenky Jenő első világháborús naplójából	565
SZAKÁLY SÁNDOR	Nagybányai ifjabb vitéz Horthy István karpaszomány viselésére jogosult címzetes tizedes kinevezése emléklapos hadnaggyá	577
MOLNÁR ANDRÁS	„Ezek voltak a szép haditettek...” Szabó József őrzetető harctéri naplója Oroszországból, 1942–1943	582
KALÓ JÓZSEF	Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlata 1946-ból	594

SZEMLE

MARTIN CLAUSS	Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (<i>Veszprémy László</i>)	631
SALVATORE BONO	Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (<i>Vatai Gábor</i>)	633
EGYED ÁKOS	Erdély 1848–1849 (<i>Süli Atila</i>)	638
SÁGVÁRI GYÖRGY	A magyar királyi honvédség és a honvédegyenruha 1868–1918. The hungarian honvéd army. History, uniforms and equipment of the hungarian territorial army from 1868 to 1918. Die ungarische honvéd. Uniformierung und ausrüstung der ungarischen landwehr von 1868 bis 1918. (<i>Pollmann Ferenc</i>)	642
DEMETER GÁBOR	A két Balkán-háború hadtörténete (1912–1913) (<i>Kranzieritz Károly</i>)	643
TAMARA SCHEER	Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (<i>Balla Tibor</i>)	646
CATHERINE HOREL	Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (<i>Balla Tibor</i>)	649
LAGZI ISTVÁN	„A magyar–román határon átkísértünk sok lengyelt.” „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Śmigły marsall Magyarországon van” (<i>Kovács István</i>)	651
NÁDASI ALFONZ OSB	Hadinapló / Hadifogolynapló (<i>Pödör László</i>)	653
HOMOR GYÖRGY	Hívatlan vendégként északi szomszédainknál (1968) (<i>Solymosi József</i>)	656
	BIBLIOGRÁFIA	
ANDAHÁZI-SZEGHY VIKTOR	Dombrády Lóránd műveinek bibliográfiája	659

CONTENTS

SÁNDOR SZAKÁLY	Laudatio for Lóránd Dombrády	295
STUDIES		
RÓBERT HERMANN	Change Sides, Step Aside or Resist? The Question of High Command in Transdanubia in Summer and Autumn 1848: from Franz Ottinger to Ádám Teleki	297
ZOLTÁN CZIRÓK	The First Aerial Combat Above Hungary – 1919.....	335
MÁRIA ZSUZSANNA SZABÓ	Raising Historical Awareness at Military Educational Institutions between the Two World Wars	365
LAJOS OLASZ	Home Air Defence in Hungary in Summer 1941	391
NORBERT SZÁMVÉBER	The Fight of Armoured Vehicles in the Forefront of the Pest Bridgehead (1–6 November 1944)	430
PUBLICATIONS		
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Ferenc Szálasi, the Frontline Soldier	471
PÉTER SZABÓ	Contributions to the Operations of the Occupation Units of the Royal Hungarian Army in the Eastern Operation Area (Reimentarovka, 21 December 1941).....	481
OLEKSZANDR PAHIRJA	Chapters from the History of the Relations between the Ukrainian Insurgent Army and the Hungarian Occupation Troops. Volhynia and South Polesie, 1943–1944.....	496
ZOLTÁN BABUCS	Horse-Stock of the Royal Hungarian Army in World War II	513
WORKSHOP		
TIBOR ÁCS	On the Military Documents of the Petőfi Biography.....	527
LÓRÁND DOMBRÁDY	Remembering a Chronicle from a Quarter Century Ago. Testimonies of the Soldiers of the Royal Hungarian 2nd Army on the Fights in January 1943 and Historical Reality	546
HISTORICAL SOURCES		
ELEMÉR HEGEDŰS	First World War Diary of Jenő Lenky, a Reserve Lieutenant from Sopron.....	565
SÁNDOR SZAKÁLY	The Appointment of István Horthy de Nagybánya Jr., a Brevet Corporal Entitled to Wear Braid on Sleeve, to Second-Lieutenant with Discharge Certificate	577
ANDRÁS MOLNÁR	'These were some nice combat actions...' Lance Corporal József Szabó's Diary from the Front in Russia, 1942–1943.....	582

JÓZSEF KALÓ	Colonel-General Ferenc Szombathelyi's Auto-Biography and the Draft of his Plea from 1946	594
REVIEW		
CLAUSS MARTIN	Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (<i>László Veszprémy</i>)	631
SALVATORE BONO	Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (<i>Gábor Vatai</i>)....	633
ÁKOS EGYED	Transylvania 1848–1849 (<i>Atila Süli</i>).....	638
GYÖRGY SÁGVÁRI	A magyar királyi honvédség és a honvédegyenruha 1868–1918. The Royal Hungarian Honvéd Army. History, Uniforms and Equipment of the Royal Hungarian Honvéd Army from 1868 to 1918. Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918. (<i>Ferenc Pollmann</i>).....	642
GÁBOR DEMETER	War History of the two Balkan Wars (1912–1913) (<i>Károly Kranzieritz</i>)	643
TAMARA SCHEER	Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>).....	646
CATHERINE HOREL	Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (<i>Tibor Balla</i>).....	649
ISTVÁN LAGZI	'Marshall Rydz-Śmigły, Commander-in-Chief of the Polish Army is in Hungary' (<i>István Kovács</i>)	651
ALFONZ NÁDASI OSB	War Diary / POW Diary (<i>László Pödör</i>).....	653
GYÖRGY HOMOR	As Uninvited Guests at our Northern Neighbours (1968) (<i>József Solymosi</i>).....	656
BIBLIOGRAPHY		
VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY	Bibliography of Lóránd Dombrády's Works.....	659

TABLE DES MATIERES

SÁNDOR SZAKÁLY	Hommage à Lóránd Dombrády	295
ETUDES		
RÓBERT HERMANN	Changer de camp, se retirer ou résister ? Le dilemme des généraux commandants en chef en Transdanubie à l'été et automne 1848: de Franz Ottinger à Ádám Teleki.....	297
ZOLTÁN CZIRÓK	La première guerre aérienne au-dessus de la Hongrie – 1919.....	335
MÁRIA ZSUZSANNA SZABÓ	Formation de la conscience historique des élèves dans les écoles militaires d'entre deux guerres.....	365
LAJOS OLASZ	La défense aérienne de Hongrie en été 1941	391
NORBERT SZÁMVÉBER	Bataille de blindés au sud de la tête de pont de Pest (1-6 novembre 1944).....	430
PUBLICATIONS		
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Ferenc Szálasi, le soldat de front.....	471
PÉTER SZABÓ	Contributions aux actions des unités d'occupation de l'Armée Royale Hongroise dans la zone d'opérations militaires de l'Est (Reimentarovka, 21 décembre 1941).....	481
OLEKSZANDR PAHIRJA	Quelques chapitres de l'histoire des relations entre l'Armée insurrectionnelle ukrainienne et les troupes d'occupation hongroises, Volhynie et Sud de la Pologne, 1943–1944.....	496
ZOLTÁN BABUCS	Le cheptel chevalin de l'Armée Royale Hongroise dans la seconde guerre mondiale	513
ATELIER		
TIBOR ÁCS	Sur les documents relatifs au service militaire de Sándor Petőfi	527
LÓRÁND DOMBRÁDY	Commémoration d'une Chronique d'il y a vingt cinq ans. Les révélations des soldats de la 2 ^e armée hongroise sur les combats de janvier 1943 et la réalité historique	546
PUBLICATIONS DE SOURCE		
ELEMÉR HEGEDŰS	Extraits du journal tenu durant la première guerre mondiale par Jenő Lenky «vitéz», lieutenant réserviste de Sopron	565
SÁNDOR SZAKÁLY	Nomination d'István Horthy Nagybányai junior «vitéz», caporal porteur de galon, lieutenant porteur de certificat de loyalisme	577
ANDRÁS MOLNÁR	«Les beaux faits de guerre...» Journal de guerre de Russie de József Szabó, soldat de première classe, 1942–1943	582

JÓZSEF KALÓ	Curriculum vitae et esquisse de la plaidoirie de 1946 du colonel général Ferenc Szombathelyi	594
REVUE		
MARTIN CLAUSS	Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (<i>László Veszprémy</i>)	631
SALVATORE BONO	Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (<i>Gábor Vatai</i>)	633
ÁKOS EGYED	Transylvanie 1848–1849 (<i>Attila Süli</i>).....	638
GYÖRGY SÁGVÁRI	L'Armée Royale Hongroise «Honvéd» et son uniforme 1868–1918. The Hungarian Army. History, Uniforms and Equipment of the Royal Hungarian Honvéd Army from 1868 to 1918. Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918. (<i>Ferenc Pollmann</i>)	642
GÁBOR DEMETER	L'histoire militaire des deux guerres des Balkans (1912–1913) (<i>Károly Kranzieritz</i>)	643
TAMARA SCHEER	Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>).....	646
CATHERINE HOREL	Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (<i>Tibor Balla</i>).....	649
ISTVÁN LAGZI	«Le maréchal Rydz-Śmigły, commandant en chef de l'armée polonaise est en Hongrie» (<i>István Kovács</i>)	651
ALFONZ NÁDASI OSB	Journaux de guerre (<i>László Pödör</i>)	653
GYÖRGY HOMOR	Lorsque nous étions des intrus chez nos voisins du Nord (1968) (<i>József Solymosi</i>)	656
BIBLIOGRAPHIE		
VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY	Bibliographie des œuvres de Lóránd Dombrády	659

INHALT

SÁNDOR SZAKÁLY	Ehrung von Lóránd Dombrády.....	295
STUDIEN		
RÓBERT HERMANN	Übertreten, beiseite treten oder sich widersetzen? Die Frage des Oberbefehlshabers in Transdanubien im Sommer und Herbst 1848: von Franz Ottinger bis Ádám Teleki	297
ZOLTÁN CZIRÓK	Der erste Luftkrieg über Ungarn – 1919.....	335
MÁRIA ZSUZSANNA SZABÓ	Historische Bewusstseinsformung in den Honvéd-Lehranstalten in der Zwischenkriegszeit	365
LAJOS OLASZ	Die inländische Luftverteidigung Ungarns im Sommer 1941 ...	391
NORBERT SZÁMVÉBER	Der Panzerkampf im südlichen Vorraum des Brückenkopfes von Pest (1–6. November 1944)	430
MITTEILUNGEN		
KRISZTIÁN UNGVÁRY	Ferenc Szálasi, der Frontsoldat.....	471
PÉTER SZABÓ	Beiträge zur Tätigkeit der Besatzungstruppen der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee im östlichen Operationsgebiet (Reimantarowka, 21. Dezember 1941).....	481
OLEKSZANDR PAHIRJA	Kapitel aus der Beziehungsgeschichte der Ukrainischen Aufstandsarmee und der ungarischen Besatzungstruppen. Wolhynien und Süd-Polesien, 1943–1944.....	496
ZOLTÁN BABUCS	Der Pferdebestand der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee im Zweiten Weltkrieg	513
WERKSTATT		
TIBOR ÁCS	Über die Militärdokumente der Petöfi-Biografie.....	527
LÓRÁND DOMBRÁDY	Erinnerung an eine Chronik von vor einem Vierteljahrhundert. Bekenntnisse der Soldaten der ungarischen 2. Armee über die Kämpfe im Januar 1943 und die historische Realität	546
QUELLENPUBLIKATIONEN		
ELEMÉR HEGEDŰS	Aus dem Tagebuch eines Reserve-Oberleutnants aus Sopron, Vitéz Jenő Lenky, aus dem Ersten Weltkrieg.....	565
SÁNDOR SZAKÁLY	Ernennung von Vitéz Miklós Horthy von Nagybánya d. J., des zum Tragen einer Armlitze berechtigten Titular-Korporals, zum Leutnanten mit Gedenkblatt.....	577
ANDRÁS MOLNÁR	„Das waren die schönen Kriegstaten...” Das Tagebuch des Gefreiten József Szabó vom Kriegsschauplatz in Russland, 1942–1943	582

JÓZSEF KALÓ	Der Lebenslauf und die Skizze des Plädoyers von Generaloberst Ferenc Szombathelyi aus dem Jahre 1946.....	594
RUNDSCHAU		
MARTIN CLAUSS	Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (<i>László Veszprémy</i>)	631
SALVATORE BONO	Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg, Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (<i>Gábor Vatai</i>)	633
ÁKOS EGYED	Siebenbürgen 1848–1849 (<i>Atila Süli</i>).....	638
GYÖRGY SÁGVÁRI	A magyar királyi honvédség és a honvédegyenruha, 1868–1918. The Royal Hungarian Honvéd Army. History, Uniforms and Equipment of the Royal Hungarian Honvéd Army from 1868 to 1918. Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr von 1868 bis 1918. (<i>Ferenc Pollmann</i>).....	642
GÁBOR DEMETER	Die Militärgeschichte der beiden Balkankriege (1912–1913) (<i>Károly Kranzieritz</i>).....	643
TAMARA SCHEER	Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (<i>Tibor Balla</i>).....	646
CATHERINE HOREL	Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (<i>Tibor Balla</i>).....	649
ISTVÁN LAGZI	„Der Oberbefehlshaber der polnischen Armee, Marschall Rydz-Śmigły, ist in Ungarn“ (<i>István Kovács</i>).....	651
ALFONZ NÁDASI OSB	Kriegstagebücher (<i>László Pödör</i>).....	653
GYÖRGY HOMOR	Als unerbetener Gast bei unseren Nachbarn im Norden (1968) (<i>József Solymosi</i>)	656
BIBLIOGRAFIE		
VIKTOR ANDAHÁZI-SZEGHY	Bibliografie der Werke von Lóránd Dombrády.....	659

СОДЕРЖАНИЕ

ШАНДОР САКАЙ	Поздравление Лоранда Домбради.....	295
СТАТЬИ		
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Перейти на сторону противника. уйти в сторону или сопротивляться? Вопрос, ставившийся главнокомандующим летом и осенью 1848 года в Задунавье: от Франца Оттингера до графа Адама Телеки.....	297
ЗОЛТАН ЦИРОК	Первая воздушная война над Венгрией 1919 год	335
МАРИЯ ЖУЖАННА САБО	Историческое формирование сознания в военных учебных заведениях между двумя мировыми войнами	365
ЛАЙОШ ОЛАС	Противовоздушная оборона страны в Венгрии летом 1941 года	391
НОРБЕРТ САМВЕБЕР	Борьба противотанковых войск в южном преддверии пештского плацдарма (1–6 ноября 1944 года)	430
СООБЩЕНИЯ		
КРИСТИАН УНГВАРИ	Ференц Салаши– солдат-фронтовик.....	471
ПЕТЕР САБО	Материалы о действиях оккупационных войск венгерской королевской армии на военной оперативной территории (Рейментаровка, 21 декабря 1941 года).....	481
ОЛЕКСАНДР ПАХИРИА	Главы из истории связей Украинской повстанческой армии и венгерских оккупационных войск, Вольния и Южное Полесье, 1943–1944	496
ЗОЛТАН БАБУЧ	Состав боевой конницы в Венгерской Хонведской армии....	513
МАСТЕРСКАЯ		
ТИБОР АЧ	О документах воинской службы Шандора Петефи как рядового.....	527
ЛОРАНД ДОМБРАДИ	Воспоминания о Хронике четверть века назад. Воспоминания воинов венгерской 2-ой армии о боях в январе 1943 года и историческая реальность.....	546
СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ		
ЭЛЕМЕР ХЕГЕДЮШ	Из дневника времен первой мировой войны старшего лейтенанта из Шопрона витязя Енё Ленки	565
ШАНДОР САКАЙ	Присвоение звания дейтенаента с почетной грамотой титулярному капралу, имеющему право на ношение наружной нашивки вольнроопределяющегося витязю Иштвану Хорти младшему из Надьбана.....	577
АНДРАШ МОЛЬНАР	„Это были героические подвиги...” Дневник ефрейтера Йожефа Сабо с поля боя из России, 1942–1943 г.	582

ЙОЖЕФ КАЛО	Автобиография и черновик защитной речи генерал-полковника Ференца Сомбатхейи.....	594
	ОБЗОР	
МАРТИН КЛАУСС	Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung (<i>Ласло Веспреми</i>).....	631
САЛВАТОРЕ БОНО	Piraten und Korsaren im Mittelmeer. Seekrieg. Handel und Sklaverei vom 16. bis 19. Jahrhundert (<i>Габор Ватау</i>).....	633
АКОШ ЭДЬЕД	Трансильвания 1848–1849. (<i>Атила Шюли</i>).....	638
ДЬЕРДЬ ШАГВАРИ	Венгерская королевская армия и военная форма 1868–1918. The Royal Hungarian Honvéd Army. History, Uniforms and Equipment of the Royal Hungarian Honvéd Army from 1868 to 1918. Die ungarische Honvéd. Uniformierung und Ausrüstung der ungarischen Landwehr vom 1868 bis 1918. (<i>Ференц Поллманн</i>).....	642
ГАБОР ДЕТЕТЕР	Военная история двух балканских войн (1912–1913) (<i>Карой Кранцирис</i>).....	643
ТАМАРА ШЕЕР	Zwischen Front und Heimat. Österreich-Ungarns Militärverwaltungen im Ersten Weltkrieg (<i>Тибор Балла</i>).....	646
CATHERINE HOREL	Soldaten zwischen nationalen Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Хонвед) in Kroatien–Slawonien 1868–1914 (<i>Тибор Балла</i>).....	649
ИШТВАН ЛАГЗИ	„Главнокомандующий польской армии маршал Ридз Смигли находится в Венгрии“ (<i>Иштван Ковач</i>).....	651
АЛЬФОНС НАДАШИ ОСБ	Военные дневники (<i>Ласло Педер</i>).....	653
ДЬЕРДЬ ХОМОР	У наших северных соседей как незваные гости (1968) (<i>Йожеф Шоймоши</i>).....	656
	БИБЛИОГРАФИЯ	
ВИКТОР АНДАХАЗИ-СЕГИ	Избранная библиография работ Лоранда Домбради.....	659